

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ömer Ağın

Kürtler Kemalizm ve **TKP**

Kürtler, Kemalizm ve TKP

Ömer Ağın

VS

Kürtler, Kemalizm ve TKP

Ömer Ağın

birinci bölüm

kürtler, kemalizm ve TKP

Kürtler: Nereden, Nereye?

Kısa da olsa Kürtlerin tarihi kökenlerine bir göz atalım. Kimdi onlar? Anadolu'da ne zamandan beri yaşıyorlardı? Hangi medeniyetleri kurmuşlardı? Sevdaları, özlemleri neydi? İsyanları neydi?

Onlara “dağ Türkü” denildi. Adları eşkiyaya, soyguncuya, cahile, teröriste, bölücüye, haine çıktı. Feodal beylerin kuklası, emperyalizmin bölgedeki temsilcileri olmakla suçlandılar.

Kürt adları, kimilerin yanında böyle kabul gördü, tarihlerine bu adla geçtiler. Gerçekte bu Kürtler kimdi, yaşamları neydi? Söylenenler doğru muydu?

Yaşadıkları ülkenin yerli halkı olan Kürtlerin tarihlerinin “başlangıcı” hakkında kesin bilgiler yoktur. Bilinen şey binlerce yıldır kesintisiz olarak bu topraklarda yaşıyor olmalarıdır. Kürtler kültürel ve genetik olarak bir halktan gelmiş değillerdir. Onlar, Hurri, Kaldi, Zel, Mard, Gutiler, Mitanni, Uraltu, Medler, Lulu, Kasi, Sabari vb. birçok uygarlığın torunlarıdır.

Gelin tarihe hep birlikte bakalım, Kürtleri yakından tanıma-ya çalışalım! Bu kitap Kürtlerin tarihini yazmayacağı gibi, yazılmış Kürt tarihlerini de aktarmayacaktır. Bu hem konumuzun dışındadır, hem de Kürtlerin tarihini bir kitaba sığdırmanın da olası olmadığı için. Biz, yazıkımız ki, Anadolu'da ve benzerle-

rine tarihi yanıtlar arayacağız. Tarihin sayfalarını çevirmeye başlayalım:

Kürtlerin, yaşam tarzlarını, yarattıkları değerleri, İsyanlarını anlayabilmek ve onları daha yakından tanıyabilmek için kısaca bir tarihi gezinti yapmanın yararlı olduğuna inanıyorum. Kürdistan diye adlandırılan coğrafyada yaşayan Kürtlerin bu bölgeye ne zaman gelip yerleştikleri kesin olarak bilinmemektedir. Ari olan bu halkın dilinin, Hind-Avrupa grubuna ait olduğunu biliyoruz.

Aynı zamanda “İranî” dil şubesine dahil olan Kürtçenin bilinen bir çok lehçelerden oluştuğu, hatta bir kaç dil olduğunu dil bilimcileri de doğrulamaktadırlar. Bilindiğı gibi İran bir coğrafyanın adıdır. Bu coğrafyada konuşulan Kürtçe, Farsça, Peştuçe, Belucî dillere aynı zamanda bölgesel bir dil olan “İranî dil” grubu da deniliyor.

Kürtçenin en yaygın konuşulan lehçesi Kurmançî’dir. Kürtlerin büyük bir kısmı bu lehçeyi konuşur. Irak, İran, Suriye, Sovyet Kürtleri, Belucistan’daki Kürtler, Türkiye’deki Kürtlerin büyük bir kısmı bu lehçeyi konuşur. Kürtlerin üçte ikisinin Kurmançî lehçesini konuştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kürtçenin ikinci büyük lehçesi “Güney Kürtçesi” olarak da bilinen Soranî lehçesidir. Bu lehçe Güney Kürdistan’ında, Kerkük, Erbil, Süleymaniye, İran Kürdistan’ının bu bölgeye yakın yerlerinde, Mahabad, Senadaj vb. yerlerde konuşulur. Zazakî, (Dımılı) lehçesini Türkiye’de yaşayan Kürtlerin bir kısmı konuşur. Guranî lehçesi ise İran ve Irak Kürdistan’ının güney bölgelerinde konuşulur.

Bugünkü anlamda Kürt sözcüğünden Kürt (Kurd) sözcüğü ilk kez Pehlevi dilinde yazılmış bir kitapta geçiyor. Pers Sasani Hanedanlığının kurucusu Erdeşir-i Papenkan da MÖ 226 yılında çok sayıdaki düşmanları arasında Kürtlerin kralı Madig’i en başta sayıyor. Arap kaynakları ve tarihçileri bu adı Sasanilerden devraldılar ve bu güne kadar geldi. Ancak Kürtlerin değişik isimlerle çok eskiden beri anıldıklarını biliyoruz. Ur şehrinin arkeolojik kazılarında, “Kardak ülkesi” yazılı olan Sümer eşik taşlarına rastlandığını da biliyoruz. İ.Ö. 2000 yılından kaldığı tahmin edilen bu eşik taşlarının ABD’nin Philadelphia Müzesi’nde

bulundugunu değişik kaynaklar yazdı. ‘Kürt’ sözcüğü Kürtlerin ortak tanımlayıcısı olarak tespit edilmiş olmasına karşın, çeşitli varyasyonlar yakın (modern) döneme kadar varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Romalı tarihçi Pliny, M.Ö. 1. yüzyılda şöyle yazar:

“Adiabene’ye (orta Kürdistan) katılanlar, daha önce Carduchi, (şimdi de Cordueni olarak adlandırılır) ve ötellerinde Dicle Irmağı’nın geçtiği yerde yaşayan halk.”¹

‘Kürt’ adının kendisi ‘Kurtie’ adlı bir klan ailesini temsil etmekte ve yaklaşık olarak 3800 yıl önce yazılı kayıtlara geçtiği bilinmektedir.

Tarihçiler Anadolu topraklarına iki büyük göçten söz ederler, biri İ.Ö. 3 bin yıllarında, diğeri ise ondan yaklaşık bin yıl sonra, yani İ.Ö. 2 bin yıllarında. İlk gelen göç kfilesinin içinde Subarilerin ve Gütilerin olduğu, son gelenlerin içinde ise Medlerin olduğunu yazarlar.

Yunanlı general ve tarihçi Ksenofon *Onbinlerin Dönüşü* adlı kitabında İ.Ö. 401 yıllarında bugün Kürdistan olarak tanımlanan coğrafyada “savaşçı dağ halkı Kardukoi”lerden söz eder ve “onlar tamamen bağımsız olduklarını ve Fas krallarına biat etmediklerini” belirtir.²

Diodorus adındaki Yunanlı tarihçi ise şöyle yazar:

“Kürtlerin dağ insanlarına özgü çeviklikleriyle, yabancı ordulara ve imparatorluğa beklenenden daha çok sorun yarattıklarını, ovalık bölgelere sorun yaratmalarını engellemek için onlar ya zorla ya da anlaşmayla zapt edilebiliyorlardı.”³

Tarihçi Polybius da M.Ö. 220’de Kürtlerden söz ederken, onları medya ve Doğu Anadolu’da yaşayan “Kuti” halkı olarak adlandırır.

Tarihte birçok devler ve medeniyet kurmuş Hurriler, Medler, Urartular, Mitanniler, Lolo ve Kasisler vb. Kürtlerin ataları olduğunu birçok tarihçi ve dilbilimci kaynağıyla yapmaktadır.

Hurriler

Kürtlerin antik ataları Hurrilerdir. G.Wilhelm, onlar için şöyle der: “Hurriler en önemli antik Doğu uygarlıklarından biriydi, ama buna rağmen, tarihsel ve kültürel bakımdan Hurriler, Sümerler, Babiller, Asurlar, Hititler ya da Kenaniler hakkında sahip olduğumuzdan çok az bilgiye sahibiz.”⁴

Dr. Badler Hurrilerden sapan topları yapan topluluk olarak söz eder ve şöyle der: “O zamanlar kilden yapılan sapan topları her yerde kullanılan savaş silahlarıydı.”⁵

Hurriler, Dicle ve Fırat nehirlerinin kuzeyinde Diyarbakır ve Urfa cıvarında İ.Ö. 2000 yılından başlayarak medeniyetler kurmuşlardı. Başta Asurlar ve Hititler olmak üzere bölge halklarının kltrlarına büyük katkılar yapmışlardır. Hurrilerin Fırtına tanrısı “Teşup” karısı “Hepat” Hitit tanrıları arasında yer almıştır.

Hurricce yazılan ve günümüze ulaşan en eski belde Mardin’in güneyine düşen başkent Urkiş’te kral Tiş-atal tarafından Hurrilerin tanrısı Nerigal’e ithaf edilen bir tapınağın temelinde bulunan tablettir. Bütün bölgeye yayılan Hurriler zellikle Zagros-Toros ekseninde tüm halkları etkilemişlerdir ve onları ortak tek kimlikte birleştirmişlerdir. Hurri Devletleri, M.Ö VII. yüzyılda tüm Kürdistan’da Med İmparatorluğu altında birleşmesiyle yeni bir konum aldılar.

Urartular (Haldiler)

İ.Ö. 1000 yılarında bugünkü Van çevresinde büyük bir medeniyet kurmuş ve yazı dilini çok geliştirmişlerdi. Asurlar onlara ‘yukarı ülke’ anlamına gelen Haldi (Xardı) diyordu. Onlar ülkelerine bu günkü Kürtçede de kullanılan ‘Biaini’ (yabancı) demişlerdir. (Bu sözcük, ‘Zembil Fıroş’ halk türküsünde sıkça geçmektedir.) Dilleri Hurri diline çok yakındır. Aynı kökenden geldiği sanılır. Kurdukları medeniyetler, sert doğa koşullarına ve bakımsızlığına rağmen günümüze gelmeyi başarmıştı. Van ve Palo kaleleri bunlardan bir kaçıdır.

İ.Ö. II. yüzyılda Trakya’dan Anadolu topraklarına giren Frigler, Hititleri Güneye itmişler.

İ.Ö. VI. yüzyılda Friglerin bir kolu olan Haylar (Ermeniler), o bölgelere geldiğinde Urartu Medeniyeti ile karşlaşmışlar.

Kürdistan'da kurulan ilk Arya hanedanlarından biri Mitanni Hanedanlığı'dır. Diyarbakır, Urfa, Mardin bölge ortaya çıkan Mitanniler, M.Ö. 1500 – 1350 yıllarında bir dünya İmparatorluğu haline gelmişlerdir. Waşukani adlı başkentleri Mardin yakınlarında bir yerdedir. Mitanni adı Hurrice bir sözcükten geldiği bilinir. Dilleri Hurriceye çok yakındır. Hatta İmparatorluğun önemli bir kısmının Hurrice konuştuğu bilinmektedir. Kürdistan'da halı dokumacılığı başlatanların Mitanniler olduğu söylenir. Mitanniler Mısır, Hitit, Akad devletleriyle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Bu imparatorluklarla, özellikle Mısırlılarla sık sık evlilikler yapmışlardır. Nefertiti ve Nefertari gibi ünlü Mısır kraliçelerinin Mitanni Aryen prensesleri olduğu söylenir.

Medler

M.Ö 7. yüzyılda Medler Kürdistan'da büyük bir İmparatorluk kurmuşlardır. Ortadoğu'nun önemli bir kısmını içine alarak genişlemişlerdir. Hind-Avrupa dillerini konuşan bütün toplulukları bünyelerinde toplamışlardır. Dilleri bugünkü Kürtçenin oluşumuna kaynaklık yapan Medler Kürtlerin modern atalarıdır. Ne yazık ki erken dönem Med tarihi hakkında fazla bilgilere sahip değiliz. Ancak Med devletinin o güne dek kurulan en “demokratik” devlet olduğu bilinir. Devlet başkanlarını seçimle belirledikleri bilinir. Bu bilgi Herodot tarafından da kanıtlanmıştır. Büyük tarihçi Herodot İlk Med krallığının Diyakos olduğunu ve bütün Med aşiretlerini birleştirip devlet kurduğunu ve başkentinin Ekbatan (Hagmatana) olduğunu yazar. Diyakos İ.Ö. 675 yılında ölünce yerine oğlu Fraort (Keykuvas) geçer. Onun döneminde Med devleti modern bir devlet haline gelir. Zerdüş'tün kutsal kitabı “Avesta”nın Medçe yazıldığı söylenir.

Birçok dile askeri terimlerin çoğunun Medlerden geçtiği biliniyor. Med kralı Uvakhşatra, İ.Ö. 606'da Asur devletini ortadan kaldırmış ve başkentleri Ninova'yı (Musul) topraklarına katmıştır. 8. yüzyılda yaşamış büyük tarihçi Vartan, yazılarında Med yerine bilinçli olarak Kürt sözcüğü kullanıyor ve tarihçi Strabon ise Kürtler yerine “Guti” sözcüğünü kullanıyor. Akadia Kralı Narma-Sin Gutiler hakkında şunları yazar: “(...) onlar dağların ardında büyükler, güçlüler, büyük boylu, kazandılar (...)”

Medler, daha önceden kalan Kürt halkıyla entegre olarak, Kürt toplumunu ve kültürünü yeni bir düzleme taşıyarak Hind-Avrupa kökenli İranî bir topluma dönüştürmüştür.

Bir ok Med değerleri ve mirası bugünkü Kürtçede yer alır. 'Mem u Zin'deki kahramanların adları gibi. Mem Alan, Alan mntıkasını anımsatmaktadır. Medler Kürdistan'ın temel mirası olmaya bugün de devam etmektedirler.

Medlerle, Urartular birleşip Asurlara karşı savaştılar. Kimi tarihçiler Medler Haldilerle değil, Babillilerle birleşip Asurları yıktılar diye yazarlar.

Medlerden sonra M.. IV. yüzyılda Büyük Iskender tarafından yıkılan Ahameni Kürt İmparatorluğu'ndan sonra, antik Kürt tarihi son bulur ve klasik dönemin Kürt tarihi başlar.

Iskender'in bütün seferlerinde yanında olan tarihçi (bu günkü anlamıyla gazeteci) olan Kalis Teles eserinde bu savaştan söz eder: Zelaniler ve Kommagene ya da Kummuhu (Koma Gelan halkın rgt anlamına gelir) Kraliyetleri bu dönemin sonunu simgeler.

Büyük tarihçi Minorsky 1938 de, XX. Uluslararası Doğubilimcileri Kongresi'ne sunduğu tezinde, Kürtlerin orijinlerini araştırırken isim benzerliğinden çok, tarihsel ve coğrafi kanıtlara dayanmak gerektiğini savlar. Kürtlerin, Medlere dayandığı kanısındadır. Medler ise Doğudan gelen aryan (ari) bir halktır. Minorsky ise önce bugünkü Azerbaycan (Atropatene) yerleştiklerini, daha sonra (İ.. VII. yüzyıl) Van Gölü'nün güney kesiminden batıya doğru yayıldıklarını ileri sürer. Minorsky'ye göre büyük olasılıkla iki kardeş aşiret olan ve Med lehçesini konuşan Kurti'lerle Mard'lar kaynaşmışlar ve bugünkü Kürt halkının esas çekirdeğini oluşturmuşlardır. (Kurmanç terimini de buna dayandırıyor) Medler batıya doğru ilerlerken diğer bir kısım yerli unsurları da bünyesine katmışlardır. Minorsky; "ilke olarak ulusların kökenlerini etimoloji yoluyla kanıtlamak tehlikelidir; etimolojiler tarihî ve coğrafi olgulara dayandırılmalıdır" diyor ve Kürtlerin konumunun bu tanıma uygun düştüğünü söylüyor.⁶

Bu tarihî araştırmalardan da anlaşıldığı gibi bugünkü Kürtler uzun bir tarihsel süreç içerisinde değişik kavimlerle ve kültürlerle kaynaşarak oluşmuşlardır. Doğunun doğal ve tarihsel yapı-

sı da bu oluşumda etken olmuştur. Bilindiği gibi insanlığın ilk yerleşim yeri, İ.Ö. 9 bin yıllarında bu bölgede olmuştur. İnsanın birçok buluşunun (Örneğin tekerlek, biranın yapımı, ilk 'sezaryan ameliyatı'nın yapılmasının vb) bu topraklarda gerçekleştiğini biliyoruz. Kürt kültürünün zengin olması, Kürtlerin asimilasyona karşı kendilerini koruyabilmiş olmalarının nedenleri bu tarihî zenginliğin ürünüdür.

Turizm ve Tarım Bakanlığı, 1967 yılında Fransızca olarak yayınladığı *Türkiye'de Turizm* adlı broşürde, Diyarbakır'ın tarihi hakkında şöyle diyor:

“Diyarbakır'ın ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Bu vilayet, medeniyet ve kültürün en eski merkezlerinden-
dir. Eskiden Diyarbakır'ın adı Amed'ti.”⁷

Bu broşür yayınlandıktan çok kısa bir müddet sonra toplatılmıştır.

Amacım Kürtlerin tarihçesini ve kurdukları medeniyetleri anlatmak değildir. Zaten bu konumuzun kapsamı dışındadır. Kürtleri daha iyi tanıyabilmek için, nereden geldiklerini bilmek gerekir. Bu kısa hatırlatma bu amaca yöneliktir.

Bu nedenle verdiğim bilgiler, Kürtlerin tarihini yeterli kadar açıklamıyor olabilir ve okuyucuyu da tatmin etmeyebilir.

Kürtlerin tarihine ilgi duyanlar yeterli kaynakları rahatlıkla bulabilirler. Konuyla ilgili çok sayıda kitap ve belge değişik yayınevleri tarafından yayınlandı. Yeri geldikçe bu kaynakların bir bölümünün adlarını vereceğim.

Bu konuda daha geniş bilgi edinmek isteyenler, B. Nikitin'in Kürtler, Kemal Burkey'in Kürtler ve Kürdistan, Mehrdad R. Izady'nin Kürtler adlı kitaplarına başvurabilirler.⁸

Kürtler ve Osmanlı ilişkileri

Kürtler politik olarak Türklerin gündemine Selçuklular döneminde girdi. Sultan Sancar “Kürdistan” adlı bir eyaletten söz ediyor. Kürdistan sözcüğü Türklerin yaşamına ilk kez Sultan Sancar zamanında girer. Bu sözcük Osmanlı İmparatorluğunun sona ermesine kadar resmi olarak kullanıldı.

Kürtlerin Osmanlıyla ilk ciddi ilişkileri 1514 Çaldıran savaşında oldu. Kürtler gönüllü olarak Yavuz Sultan Selim'in yönetimi altına girdiler ve kendi konumlarını ve bağımsızlıklarını korumak konusunda anlaştılar. Bu amaçla Amasya Anlaşması imzalandı. *Şerefname*'ye göre yirmi kadar Kürt beyliği, Osmanlılar daha Safevilere karşı seferi başlatmadan önce, Yavuz Sultan Selim'le birlikte olacaklarını bildiriyorlar.⁹

Nitekim 1514 yılında Osmanlı Ordusu Amed'e vardığında halk kent kapılarını açtı.¹⁰

Kürtlerin, özellikle Sünni Kürtlerin İran Devletine karşı Yavuz Sultan Selim'in yanında yer aldıklarını biliyoruz. Önemli bir tarihçi ve usta bir diplomat olan İdris-i Bitlisî (İdaris-i Bitlisi) Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Yakub'un vezirliğini yapmıştır. Bitlisî'nin başta tıp olmak üzere felsefe, siyaset, ahlak konusunda birçok eserleri vardır. En büyük eseri "*Heşt Behişt*"tir. 1520 yılında ölen Bitlisî'nin mezarı, İstanbul Eyüp'te kendi adıyla anılan "*İdris Köşkü*"ndedir.

Edindiğimiz bilgilere göre günümüze kadar Kürtler, 11 Devlet olmak üzere, 46 bağımsız idari birim kurmuşlardır. Çoğu Beylikler şeklindeydi. Diyarbakır, Şary, Sul, Ler, Emandiye, Kürke, Fink, Hassan Kef, Çemüş Gövzek, Mirdasi, Bitlis, Denver, Botan, Pelinkan vb. gibi.

Osmanlılarla, İdris-i Bitlisî'nin anlaşmasıyla Kürtler, tüm özerkliklerini korumuşlardır. Kürt emirleri emirliklerin bağımsızlıklarını koruma karşılığında Osmanlı hazinesine bir miktar para vermeyi ve yapılan savaşlara katılmayı kabul etmişlerdir. Bu anlaşmanın adı amacıyla İdris-i Bitlisî aracılığıyla Osmanlılarla Beyt ul-Mal-i Müslimindir.

Kanuni döneminde bu konuyla ilgili olarak yayınlanan Hüküm-i Şerifte şöyle denilmektedir:

"(...) Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlar'a karşı cephe alarak müsbet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de devlete doğrulukla hizmetler ifa eden bilhassa (Serasker-i Sultan İbrahim Paşa'nın) bu defaki İran seferine katılarak Kızılbaşlar'ın yenilmesinde yararlık gösteren Kürt beylerine, gerek devlete karşı gösterdikleri öz kulluk ve dilâmetlerle karşılaştıkları ve gerekse kendilerinin müraca-

at ve istirhamları göz önüne alınarak, her birinin öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyalet ve kaleler geçmiş zamanlardan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerleri de kendilerine verilir mutasarrıf oldukları eyaletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları bütün mahsulleriyle, oğuldan oğula intikal etmek şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir. Bu münasebetle aralarında asla anlaşmazlık ve geçimsizlik çıkmamalı, dışarıdan müdahale ve taarruz edilmemelidir. Bu emr-i celile riayet edilecek, hiç bir surette üzerinde kalem oynatılmayacak, hiç bir yeri değiştirilmeyecektir. Bey öldüğünde eyaleti kaldırılıp, bütün hududu ile mülknam-i hümayun uyarınca oğlu bir ise ona kalacak, eğer müteaddid ise istekleri üzerine kale ve yerleri aralarında paylaşacaklardır. Uzlaşmazlarsa Kürdistan beyleri nasıl münasib görürlerse öyle yapacak ve mülkiyet yoluyla bunlara ebediyete kadar ila ebeddevran mutasarrıf olacaklardır. Eğer Bey, varissiz, akrabasız ölmüşse o zaman eyaleti hariçten ve yabancılardan kimseye verilmeyecek, Kürdistan beyleriyle görüşülüp ve ittifak edilip, onlar bölgenin beylerinden veya beyzadelerinden her kimi uygun görürlerse ona tevcih edilecektir. (...)”¹¹

Osmanlı-Ildris-i Bitlisi anlaşmasından itibaren Kürtler Kürdistan’da özerk yönetimlerini sürdürdüler. Bu durum 1636 Kasr-i Şirin Anlaşması’na kadar sürdü.

Kasr-i Şirin Anlaşması’yla Kürdistan’ın doğusu İran’da, batısı Osmanlılarda kaldı. Kürtlerin toprakları ilk kez bölündü. Bu bölünmeyle Kürtler, İranlıların ve Osmanlıların politik dengeleri arasında kaldılar ise de Osmanlı İmparatorluğu’nun etkisi ağırlık kazandı. Politik denge nedeniyle Kürtler yarı bağımsız bir konuma düştüler. Bunu içlerine sindiremeyen Kürtler hem Osmanlı İmparatorluğuna, hem de İran’a karşı baş kaldırdılar. 1806 – 1847 arasında pek çok Kürt başkaldırısına tanık olunur.

Kürtlerle Osmanlılar arasında kurulan statü Kanuni Sultan Süleyman zamanında sarsılmaya başladı. Kürtler merkezî devlete tabii kılınmak istenince sorunlar büyüdü. 1526 – 1528 Celali İsyanları çıkmaya başlar. Değişik nedenleri olan bu İsyanlara değişik güçler katılmıştır. Kanuni yeni vergiler koymak ve merkezî devleti güçlendirmek isteyince Kürtler İsyan etmişler. Osman-

lının zalimce baskısına karşın İsyandar durmayınca, yayınlanan “Hükm-i şerif” anlaşmasıyla statü yeniden sağlanıyor. Osmanlı-Kürt ilişkileri tekrar rayına giriyor. “Hükm-i şerif”e göre Kürt Beylikleri özerkliklerini sürdürüyorlar.

c statü belirlemesi II. Mahmud döneminde oluyor. II. Mahmud döneminde başlayan devleti merkezileştirme çabaları, mecburi askerlik hizmetleri, düzenli vergi alma istemleri ve yerel özgürlüklerin kısılmaya çalışılması, kısacası merkezî devleti güçlendirme girişimleri Kürtleri ayaklandırırdı.

Yeniçeri Ocağı’ndaki karışıklıklar ve İsyandar, Osmanlıların sürekli toprak kaybetmesi, Avrupa’daki ulusal hareketler yeni düzenlemeleri zorunlu hale getirmişti. Bu amaçla 1808 yılında “Sened-i İttifak” denilen anlaşmayla ıslahat hareketleri başlamıştı.

Bu düzenlemelerle eski konumları sarsılan Kürtler yeniden İsyandar ettiler. İsyandar çok acımasızca bastırıldı. Bu amaçla Sivas’ta “Anadolu Orduları” adıyla özel bir askerî kuvvet oluşturuldu. Sayısız Kürt öldürüldü, sürgüne gönderildi, çoğu sürgün yerine uulaşmadan yollarda öldü. Tarihi kayıtlara göre len Kürtlerin sayısı 650 – 700 bindir. *Kürtler tarihlerinde ilk kez yeni bir uygulamayla, sürgünle tanışıyorlardı.* Artık yaşamalarında günümüze değin süregelen bir de sürgün eklenmişti.

Kürtlerle Osmanlımın dördüncü statü düzenlemesi İttihad ve Terakki zamanında oldu. Bu ilişkileri, Cumhuriyet dönemine de yansıdığı için ve zgn zellikinden dolayı, ayrı bir konuda ele alacağım.

İttihad ve Terakki ile Kürtlerin Birlikteliği

Kürtlerin İttihad ve Terakki ile olan ilişkileri, o örgütün kuruluş aşamasına dayanır. *İttihad ve Terakki*’nin ilk adımları “*İttihad-i Osmani*” adıyla bilinen örgütün kuruluşuyla başlar. 21 Mayıs 1889’da gizli olarak kurulan *İttihad-i Osmani*’nin beş kurucu üyesinden ikisi Krttir. Arapkirli Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İşhk Sukûtî. İşhak Sukûtî 1868 yılında Diyarbakır’da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Diyarbakır’da tamamladıktan sonra İstanbul’da *Askeri Tıbbiye*’de okudu ve bu okulu bitirerek doktor oldu. 1889 yılında kurulan “*İttihad-i Osmaniye Cemiyeti*”nin kurucuları arasında yer aldı. Abdullah Cevdet’le birlikte Cenev-

re'de 1897 yılında "Osmanlı" gazetesini çıkardı. *İttihad ve Terakki* içinde üyelerin bir kısmı Turancılığı savunmaya başlayınca *İttihad ve Terakki*'den ayrıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm halkların eşit olduğunu savundu. Kürt kültürünü korumayı amaçladı. Diyarbakır'ın Sukûti-zadelerinden olan İshak Sukûtî 1903 yılında genç yaşta İtalya'da öldü. Diğer kurucular, Ohri'li İbrahim Temo, Kafkas göçmeni Mehmed Reşid ve Bakülü Hüseyin-zade Ali'dir. Cemiyet Merkezi bir başkan ve dört üyeden oluşuyordu. Temel amacı "*Kanûn-i Esâsî*'yi" hayata geçirmektir. Cemiyet'in isim babası Ahmed Rıza'dır. Dr. İshâk Sukûtî, Tunalı Hilmi'yle Kahire'ye gidip Cemiyet'in şubesini açar ve "*Şurâ-yi Ümmet*" adında bir de dergi çıkarır. Abdullah Cevdet 9 Eylül 1869'da, Arapkir'de doğdu, 29 Kasım 1932'de İstanbul'da öldü. Kolera salgını nedeniyle Diyarbakır'a gönderildi. *İttihad ve Terakki Cemiyeti*'nin Diyarbakır şubesinin kuruluşunda önemli rol oynadı. Burada tanıştığı Baytar Mektebi öğrencisi Ziya'yı (Gökalp) etkileyerek örgüte girmesini sağladı. Dr. Abdullah Cevdet, *Kürt Teali Cemiyeti*'nde de çalışarak *Jin* dergisinde bu örgütün görüşleri doğrultusunda yazılar yazdı. Abdullah Cevdet'in önemli özelliklerinden biri de Cumhuriyet dönemindeki reformlardan çok önce zor okunan Arap harfleri yerine Latin harflerinin alınması ve gelecek kuşaklara ilk eğitimi veren kadınlara toplumda gerekli hakların ve olanakların sağlanması yönündeki görüşleri savunmasıdır. Kırkı aşkın kitabı bulunan Abdullah Cevdet'in başlıca yapıtları şunlardır: *Hadd-i Te'dib*, *Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektûb* (1903), *Kahriyyât* (1906; Şiirler), *Dimâğ ve Melekât-i Akliyye'nin Fizyolojisi*.

Abdullah Cevdet 7 Temmuz 1919 yılında "*Roja Kurd*" adlı gazetede "*İttifak Yolu*" başlığıyla bir makale yayınladı. Makale şöyledir:

" 'Roji Kurd' dergisini yazı masasının üstünde gören bir saygın ve değerli dostum, 'nedir bu dergi?' dedi. Kürdoloji organı, yani Kürtlük hakkındaki milli ve toplumsal incelemelerin yayın aracı dedim. Arkadaşım dergiyi açtı gözü Kürtçe yazılmış bir makaleye takılınca, madem ki Kürtçe'dir, ayrılıkçılık gazetesidir diyerek 'Roja Kurd'u masanın üzerine bıraktı. Bu bir hadise-i kurbane kayıtlı ve dikkat

edilmeye çok layıktır. Bu yargı genel ve yaygın bir yargıdır. Buna pek teessüf ederim. Bu sahte felsefenin hevesimizi bile etkisi altına almış olmasına pek yanarım. Türkiye, Osmanlı'nın Avrupa bölümünün kaybindan sonra da yine değişik unsurlardan oluşan yüce bir imparatorluk kalmaktadır. Bu unsurları birleştirmek ve hiç olmazsa biri birine yaklaştırmak ümidi henüz kaybolmamıştır. Henüz iş işten geçmemiştir. Ben Kürt ve Türk adı altında değil, Türkiye'nin zgr bir vatandaşı olmak sıfatıyla söylüyorum. Birliğin etkili çaresi ortaklıktır. şüphesiz bu yargı bir fantezi gibi görünecektir. Yani yalın bir gerçek olduğu halde bir yalan dava bir dava-yi mu'tedal görünecektir. İzah edeyim: Allah insanları birlik için ayırmışdır. Kuran'da 'Onları kabileler ve şu'beler halinde yarattık ki bir birlerini tanısınlar' demiştir. Bundan açıkça anlaşılır ki unsurların arasında tanışıklık ve dostluğun tesis olması için her unsur kendi ırkına ve tabiiyetine olan eğilimlerini serbest bir şekilde uygulamaya fırsat bulması gerekir. Değişik unsurlardan oluşan imparatorluklarda bu unsurların birlik yolu tek bir dilin tek bir şekilde kullanımı ve uygulaması olduğu düşüncesi boş bir dşndedir. Bundan iki sene evvel 'Kadıköy' İttihad ve Terakki Kulübü'nde 'birlik unsurları' hakkında bir konferans vermem talep olunmuştu. Ben o zaman 'birlik unsurları, menfaatler birliğidir' demiştim. Bunu demekle Türkiye imparatorluğunda birliğin nasıl olabileceğini söylemiş oldum. İki adamı birbirine sımsıkı bağlayınız. Aynı ip bu iki adamı yek diğerine kıs kıvrak rabtetsin, diğer iki adamı da serbest olarak yan yana koyunuz. Birbirine sımsıkı bağlı olan iki adam mı birbirlerine daha çok bağlıdır, yoksa serbest olarak yanyana bulunan bu son iki adam mı? Bu soruya cevap vermek bile abestir. İsviçre yirmi iki kantondan oluşmaktadır. Her kantonun adli ve idari mekanizması tamamen bağımsızdır. Mesela Cenevre kantonunda katil idam olunamaz. Yani idam cezası yoktur. On sene evvel Lokoti isminde bir anarşist İtalyan, Cenevre'de Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth'i bir hançer darbesiyle katletmişti. Lokoti'nin idam edilmesini Büyük Avusturya hkmetine bir cemile akmayı hükümet-i merkeziyye –Bern hükümeti– ok arzu etti. Fakat Cenevre hükümeti cevaben, 'madem ki cinayet Cenevre toprağı üzerinde işlenmiştir, caninin cezası Cenevre adli hükümlerine göre olacaktır' dedi. Caniyi idam etmekten de, Avusturya'ya teslim etmekten de vazgeçti.

Bizim bir vilayetimiz kadar olan bu İsviçre, diğer bir tabirle Helvetiya hükümetini oluşturan mini mini cumhuriyetlerin biri birine bağlı olduğu ve bağımsız bulunduğu oranda daha çok birbirine samimi bir şekilde bağlı olan İsviçre ırkı üç kavimden ibarettir.

Fransız, Alman, İtalyan, İsviçre vatandaşlarının dinleri de aynı değildir. Protestanlar, Katolikler, Ortodokslar, Falonistler vardır. Din ve ırk anlaşmazlıkları her memleket halkının eğilim ve alışkanlıklarına uygun olarak idari ve adli kurallar karşısındaki bağımsızlığı sayesinde naçiz ve tesirsiz kalmıştır. İşbilir yöneticilerimiz şüphesiz şunu takdir ve idrak etmekten çekinmezler: Çağımız ulusalcılık çağıdır. Ve en baskıcı hükümetler dahi bu akımın önüne geçmeye muktedir olmamış ve olmayacaktır.

Toplunun doğal isteklerine karşı gelmekle o arzuları kabul etmekten ve o arzulara boyun eğmekten başka bir şey yapılmış olamaz. Farklı öğelerin birliğini istiyoruz, farklı öğelerin ayrılığını da isteyebilmeliyiz. Bu bağlamda sosyolojik olarak ayrılık demek, ayırımcılık demek değildir. 'Allah kardeşi kardeş yaratmış, kesesini ayrı yaratmış', atasözümüz de bunu söyler. Kürtler dillerini yazı dili haline getirmek istiyorlar, ulusal şahsiyetlerini, daha bilinçli ve daha anlaşılabilir bir seviyeye yükseltmek istiyorlar. Ben eminim ki, aydın hükümetimiz, bunu iyi gözle görecektir. Kürt vatandaşlarımız Ermeni vatandaşlarımızla yan yana yaşıyorlar. Ermeni vatandaşlarımızın köylerinde Shakespear'ın Hamlet'i, Mkiyoji Jol Cesare'ın Firadliri okunuyor. Ermeni köylerinde Dante'nin, Montesquieu'nün, Darwin'in bundan elli yıl önce, evet elli yıl önce Ermenice'ye Venedik'te Markıntalistler [merkantilistler, (y. n.)] Okulu'nda tercüme edilen ve yüksek Ermeni kuruluşu tarafından basılan eserleri okuyorlar. Bu durumda artık silahları çatıp imparatorluk bünyesinde istikrarlı bir huzur görmek bizlere nasib olur mu?

Benim gönlüm ümit ile doludur. Ümidi olmayanlar yanıma gelmesinler, her gelen şad gider."¹²

İttihad ve Terakki ile Kürtler arasında başlangıçta sıcak ilişkiler kurulmuş ve büyük ümitler oluşmuştur. Tıpkı Ermenilerle kurdukları ilişkiler gibi. Başta Emin Ali Bedirhan, Seyyid Abdulkadir olmak üzere Kürtler İttihad ve Terakki'ye büyük destek verdiler. O dönemde Seyyid Abdulkadir "Ayan Meclisi" başkan-

liğına seçilmiş ve pek çok Kürt rgt kurulmuştur.

1911'den sonra İttihad ve Terakki'nin turancılığa yönelmesi ve Kürt örgütlerini kapatmaya başlaması, ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. İttihad ve Terakki turancılığa doğru ilk adımı 1910 yılında şehzadebaşında yapılan bir toplantıda atar. Toplantıyı yöneten Yusuf Akçura'dır. Konuşmacılar arasında Ahmed Agayef ve İsmail Gansperenski de vardır. Bu kişiler Ziya Gökalp gibi turancılığın 'babası' sayılırlar. İsmail Gansperenski şöyle konuşuyor:

“Osmanlı toprakları üzerinde sadece Türkler yaşar. Herkes Türk'tür ve Türk olmak zorundadır.” ¹³

Konuşmasında sık sık “Türkler ve gayri Türk” deyimlerini kullanır. İttihad ve Terakkiciler başta Kürtler olmak üzere, Türk olmayanlara cephe almaya başlar.

İttihad ve Terakkicilerin çoğu askerdir. İnsan öldürmeyi olağan saymaktadırlar. Mevlan-zade Rıfat Bey'in çıkardığı “Serbesti” gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'yi Galata Köprüsünün üstünde güpegündüz kurşunlayarak öldüren onlardır. Köprünün her iki tarafında da polis kubbesi olmasına karşın, saldırgan 'kaçmayı' başarmıştır.

Serbesti Gazetesinde Celaled Bedirhan da yazıyordu. Celaled Bey bir yandan Mevlan-zade Rıfat Bey'den 'gazeteciliği' öğreniyordu, diğer yandan Kürtlerin konumlarını açıklayan yazılar yazıyordu. Bir makalesinde şöyle der:

“Kendileri kürklere büründüler; milletin derisini soydular. Kasalarını altın doldurdular; bizim ceplerimize kağıt tıkdular.(...)” ¹⁴

Mevlan-zade Rıfat Bey, Hoybun Kürt rgt kurucusudur.

Sıkılan kurşunlar sadece Hasan Fehmi'nin salt yüreğini değil, Türkler ve Kürtlerin birliğini de delmiştir. İttihad ve Terakkicilerin kan dökmeleri sürer. 23 Ocak 1913'te Bab-i Ali'yi basarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Yaveri Kıbrışlı Tefvik ve Sadaret Yaveri Ohrili Nafiz'le çok sayıda kişiyi öldürdüler ve bir darbeyle hükümete el koydular. Darbecilerin en üst rütbesi binbaşıydı.

Darbecilerin başında Binbaşı Enver vardır. Ali Fethi (Okyar) başın görevini üslenmiştir. Osmanlı Devleti'nin çivisi yerinden oynamış, memleket kan dökücülerin, Turancıların eline geçmiştir. Her gün yeni bir cinayet işleniyordu. O günden sonra askeri darbeler, 'faili meçhul cinayetler', işkenceler gelenek haline gelir. İttihad ve Terakkicilerin yaptıkları bunlarla kalmadı. Bir yandan Turancılığı devlet politikası haline getirdiler, diğer yandan 'Tehcir Kanunu' çıkararak Türk olmayanları doğudan batıya sürgün ettiler.

Bir genelleme yapmak gerekirse: Osmanlılar döneminde Kürtlerin özgün bir konumları vardı. 1514'te Osmanlı İmparatorluğu'na katılan Kürt toprakları, yani Kürdistan başlıca üç eyalete ayrılmıştı. Amed, (Kuzey Kürdistan olarak bilinen bölge) Musul (Yaklaşık bugünkü Kuzey Irak olarak tanımlanan Güney Kürdistan) ve Rakka (Urfa ile Halep arası) Bu eyaletlerin kendine özgü yönetim biçimleri vardı. Bu idari yapının oluşumunda İdris-i Bitlisî'nin payı büyüktür. Osmanlı yönetimi Kürt yöneticileri resmen tanıdıklarına dair belgelerle doğruluyordu. Kimin yönetici olacağına karışmıyordu. Yöneticilerin oluşması Kürtlere bırakılmıştı. 'Kürt hükümeti' özerk bir yapıya sahipti. Merkezî hazine dedikleri Osmanlı İmparatorluğu ile aralarında kimi zaman anlaşmazlıklar oluyordu, İsyanlar çıkıyordu. Kürtlerin konumlarında zaman zaman daralmalar, genişlemeler olmasına karşın, var olan yönetim biçiminde Cumhuriyet dönemine kadar ciddi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu idari yapı Osmanlı İmparatorluğu'nun genel yönetim biçimine uygun düşüyordu. Osmanlı İmparatorluğu değişik dinli, etnik gruplu ve kültürlere mensup topluluklardan ve hatta farklı ekonomik yapılara sahip bölgelerden oluşan bir imparatorluktu. Osmanlılar döneminde Kürtlerle Türkler arasındaki sorunlar, daha doğrusu, Kürtlerle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sorunlar etnik değildir.

Kürtlerin ekonomik, sosyal konumlarını korumak ve politik yapılarını güçlendirmek için gösterdikleri duyarlılıklarla, Osmanlı İmparatorluğu'nun gösterdiği tepkiler dönemin çelişkisiydi.

Osmanlılar hiç bir dönem 'Kürtleri İnkâr' politikası gütmeydi. 'Kürtleri Te'dîb' yoluyla merkezî devlete bağlı tutmaya çalıştılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt topraklarında hoşgörölü dav-

ranmadı. Kürt İsyânlarını kanlı bir biçimde bastırdı. Sürgün yöntemleri uygulandı. Yerel çelişkiler yaratarak ve var olanları derinleştirerek Kürtlerin birliğinin oluşması engellendi. Farklı etnik grupları bir birine kırdırmaya çalıştı. Değişik dinsel mezhepsel farkları derinleştirerek egemenliklerini devam ettirdi. Ama Kürtlerin adı ‘Dağ Türkleri’ değildi. Osmanlı’nın Kürt politikasının zeti budur.

Cumhuriyet Dönemi Kürt İsyânlarına Doğru Hızla Yol Alınıyordu

1908 de Meşrutiyet’in ilanından sonra Kürtler de birçok alanda faaliyetlerine hız verdiler. İstanbul’da Kürt Te’ali Cemiyeti bu dönemde kuruldu. Cemiyetin önde gelenleri daha sonra çıkan Kürt İsyânlarının da örgütleyicileri oldular. Kürt ... rgtlerinin öncüleri bunlardır. Anadolu’da yaşayan irili-ufaklı milliyetlerin uluslaşma süreci bu dönemde ivme kazandı. Başını Jn Türklerin ektiği Türkçülük hareketi, Ermenilerin ulusallaşma abalaları, Balkanlar’daki ulusların Osmanlı’dan kopma eylemi, Arapların ayaklanmaları bunun örnekleridir. Dünya yeniden yapılanıyordu.

Tarih konuşurken tarihe mal olmuş bir sözü anımsamamak olası değildir. Zamanın Maarif Nazırı Emrullah Efendi: *“Okullar olmasaydı milli eğitimi yönetmek kolay olurdu”* Sözü bana şu çağırışımı yaptı: Kürtler olmasaydı bu ülkede Komünist olmak kolay olurdu. Kürt sorunu hep el yakmıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca Kürtleri ağzına alan politik hareketlerin ve kişilerin başları beladan kurtulmamıştır.

Konuya tüm yönleriyle ve objektif bakmak gerekir. Kürtleri, Kürt İsyânlarını ve TKP’nin politikasını anlatmak için tarihe bakılmalıdır.

Kürt İsyânlarının karakterini ve nedenlerini anlamak için yalnız *Jn* dergisine bakmak bile yeterlidir. Derginin içeriği, yayıncılarının ve yazarlarının niteliği ve yaşamları, Kürt başkaldırılarının nedenlerini ve niteliğini anlamaya yeterlidir. *Jn* dergisi Kürtçe ve Türkçe olmak üzere toplam 25 sayı yayınlanmış. Son sayısı 2 Ekim 1919 tarihini taşır. Genel yayın yönetmeni Hemy Muks’dir. 1925 Kürt İsyânında idam edilenlerin arasındadır.

Halil Hayalî yazı kurulundadır ve *Kürdistan Teali Cemiyeti*'nin kurucularındandır. 1925 İsyanında idam edilen Hizanlı Kemal Fevzi, *Jîn* dergisinin yazarlarındandır. *Kürdistan Teali Cemiyeti*'nin kurucularından ve Bitlis İsyanının içinden olan Halil Hayalî *Jîn* dergisinin yazarlarındandır. Süleymaniyeli Aziz Yamülki *Jîn* dergisi önde gelenlerindendir. Beytuşşebab İsyanının örgütleyicisi olan yüzbaşı İhsan Nuri *Jîn* dergisinin yazarlarındandır ve Azadi Örgütü'nün yöneticisidir. 1925 İsyanında Bitlis'te Xalî Begê Cıbrani ile birlikte idam edilen Yusuf Ziya Bey *Kürt Teali Cemiyeti*'nin ileri gelenlerinden ve *Jîn* dergisinin yazarlarındandır.

Kürtler, İngiliz emperyalizmine ve haklarını gasp eden bölge devletlerine karşı ayaklandılar. Bu tarihteki ilk Kürt İsyanı Şeyh Mahmudê Hafid (Berzenci) öncülüğünde İngilizlere karşı verilen Kürt İsyanıdır. 1919 tarihinde çıkan büyük çarpışmalardan sonra Şeyh Mahmud yaralı olarak İngilizlerin eline geçer ve Hindistan'a sürgüne gönderilir. İngilizler Güney Kürdistan'da çıkan Şeyh Mahmud hareketini Musul'u ucuza kapatmak için hunharca bastırdılar. Ortadoğu'da ta Osmanlılardan gelme İranlılar, Türkler, Araplar ve İngilizler arasında tarihî kavgalar ve çekişmelerin olduğunu herkes biliyor. Kürtler buna kurban gittiler. Keşke Kürtler kurban değil de taraf olabilseydiler.

Kürtlerin Kurtuluş Savaşındaki tutumuna bakalım: Artık Mısır'daki sağır sultan da biliyor ki Kürtlerin katkısı ve katılımı olmasaydı ne Kurtuluş Savaşı kazanılırdı, ne de İttifak Devletleri genç Cumhuriyeti tanımak zorunda kalırlardı. Kürtler hem Anadolu halkının örgütlenmesine katkı verip olanak sağladılar, hem de mevzilerde çıkmak çaldılar. Lozan Konferansı'nda İsmet İnönü'nün yaptığı konuşmalara ve Birinci Meclis'teki milletvekillerinin yapısı bile yeterli kanıtlardır. Kürtler 'kurtuluş' hareketi içinde yer almalarına rağmen beklemedikleri uygulamalarla karşılaştılar. Örneğin:

“TBMM Kürtlere özerklik tanıyan bir yasa çıkarıyor. Yasa değişik çevrelerde tepki yaratır. Tepkilerden çekinen Meclis 10 şubat 1922 de yaptığı gizli oturumda, yasa ve gizli oturum tutanakları yok edilir.”¹⁵

1924 yılında Cumhuriyet Trkiyesinden siyasi, ideolojik ve kültürel alanlarda kopuşlar başladı. Bu kopuşların söylendiği gibi ‘hilafetin kaldırılmasıyla’ ilişkisi yoktur. Gerçek neden yürürlüğe giren 1924 anayasası ve başkaca yasaların Kürtler arasında yarattığı huzursuzluktur. Kürtlere vaad edilen bütün haklar geri çekilmiş ve varlıkları bile yok sayılmıştır.

Bu gerçekler görülmeden ne Kürtlerle sağlıklı bir diyalog kurulabilir, ne de Milliyetçilikten, Kemalizm’den arınmış komünist bir hareket yaratılabilir. Grlemediği içindir ki bugün hala kimi arkadaşlarımız ‘Kürt’ lafı duyduklarında ya gerici, ya da emperyalist işbirlikçisi sıfatını yükleyip geçiyorlar.

Ulusal hareketlerde anti-emperyalist karakter arayanlar Bolşevikler olmuştur. Bunun hangi gereksinimden doğduğu da biliniyor. Biz komünistlerin de böyle bir beklenti içinde olmamız doğaldır. Konumuz bu değil.

Ulusal bir hareket Sosyalizme yönelmedi diye, ona emperyalizmle ‘işbirliği’ yapıyor demek ne kadar yanlışsa, anti-emperyalist olmayan bir harekete de ‘emperyalizmin gdmndedir’ demek de o kadar yanlıştır. Kaldı ki, bir kesiti, bir hareketi, bir rgt; ulusun bütünüyle eş görmek doğru mudur? Bir dönemde yaşanmış bir hareket, tüm zamana mal edilebilir mi? Herkes yaptıklarından sorumlu değil mi?

Bolşevik Devrimi’nin galebe çaldığı yıllar. Sovyet Proletaryası, Dünya Proletaryası adına tarih sahnesinde yer alıyor. Kemalizm ulusal kurtuluşun başını çekiyor. Ortalık toz duman.

Dünyaya gözünü yeni açmış bir TKP. Dünyaya gözünü açar açmaz Kemalist yönetimden tokatı yemiş. Var mı yok mu bilinmez. Ne yapacak nereye bakacak. Ideolojik politik hattı ne olacak. Bir yandan Sovyetler Birliği (Stalin yeni başa geçmiş) bir yandan kemalizm, komünist idealler. Çok uluslu bir ülke. ark etmiş burjuvazi, ihanete uğramış ve ulusal demokratik hakları verilmeyen Kürtler. TKP’nin işi zor. Bir yandan Kemalizm’in ‘anti-emperyalist’ zelliiğinden söz ediliyor. Öbür yandan ne anlama geldiği çok net olmayan ‘Dünya Proletaryasının gözüyle ulusal kurtuluş savaşına bakmak gerekir’ fikri bayraklaştırılıyor. Kürt sorununda TKP’nin ideolojik temelleri bu yörüngeye oturmuştur. Kürtler zerindeki baskı ve asimilasyona karşı durma ve

kendi değerleriyle örgütlenme yerine, Kürt İsyanları hakkında 'tesbitler' yapmakla yetiniliyor. İsyan dönemlerinin dışında Kürtlerle ilgili ne olumlu, olumsuz bir laf Kemalist hareketin Kürdistan'da etkinlik kazandığı süreçte yaptı. Kürt sorununu yerine oturtamadı. 1920'ler TKP'si Kürtleri sadece İsyan dönemindeki tavırlarıyla değerlendirdi. Kürt sorununa bütünsel bakmadı. Bu yaklaşımını da Kemalist hareketin Kürdistan'da etkinlik kazandığı süreçte yaptı.

Bilgi kaynaklarından yoksundu. Kürt yerleşim birimlerinde ilişkisi yoktu. Kürt illerinde bir çalışmaları yoktu. Hatası buradan başlıyor. TKP'nin Kürt politikası, Kemalizm'in 'anti-emperyalist' yanıyla Sovyet Devleti'nin çıkarı arasında sıkışıp kaldı. Komintern'e Kürt İsyanları hakkında verdiği olumsuz raporlardan (R. Davoz imzasıyla verilen raporlar gibi) başka da bir şey yapmadı. Bizleri ilgilendiren TKP'nin resmi politikasıdır. Kimi insanların (politik konumları ne olursa olsun) ne amaçla ve nerede söyledikleri bile belli olmayan kimi sözler TKP'nin politikası olamaz. Bir Parti'nin bir süreçteki politik hattını, bir kişinin yaptığı konuşmayla açıklamak olası değildir.

Tarihte Kürtlerin Tutumu Neydi?

1910'lu yıllarda Kapitalizm özellikle Balkanlar'da, Anadolu'da, Ortadoğu'da etkinliğini arttırmaya başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu sallantıdaydı.

Kürtler de değişen dünyanın içindeydiler, onların da istemleri vardı. Ulusal haklarını elde etmek için örgütleniyorlar, başkaldırıyorlardı.

Sürece yakından bakıldığında Kürtlerdeki hareketliliğin nedeni de anlaşılıyor. Onlar da bu coğrafyada yaşıyordu. Salih Bey, Serbesti gazetesinde yazdığı bir makalesinde hem politik ortamın tahlilini, hem de değişen dünyada Kürtlere düşen görevlerin tanımını yapıyordu. Yazdığı makalede şöyle diyordu:

"Kardeşlerim uyanma vakti geldi. Bundan sonra gözlerimizi açıp o derin uykudan uyanmazsak, Kürtlük diye bir şey kalmayacak."¹⁶

“Kürtler Devleti zayıflatmak, Vatanı parçalamak istiyorlar, Topraklarımız üzerinde kötü emelleri olan dış güçlerce kullanılıyorlardı. Kürt aydınları mevki elde edebilmek için bu işbirliğinin başını çekiyorlar.”

Sağcısı, ‘solcusu’, ağız birliği yapmışçasına bu düşünceleri tekrarlayıp dururlar. Kürtler ‘bölücü, emperyalist güçlerle işbirliği yapar’ suçlamasıyla karşılaştılar. Kürtlere karşı yürütülen ‘ideolojik’ savaşın kaynağı burada yatıyor. Cumhuriyet döneminde de Kürtlere bu gözle bakıldı, yukarıdaki suçlamalar resmileşmiş ideolojiye dönüştü.

Oysa Osmanlı döneminde de pek çok İsyan çıkaran Kürtler ittifaktan hiçbir zaman ayrılmadılar. Kürtler merkezî devlete bağlıydılar ama eyaletlerinin yönetimi onların elindeydi. Bu statü-koya Osmanlılar da bağlı kaldı.

Kürtlere yöneltilen suçlamalarda ne kadar doğruluk payı vardı? Kürtler bu suçlamaları hak etmişler miydi? ‘Güvensizliğin’ kaynağı neydi? Kürtlerin hak arama sorununu dile getirmeseydi suçlamalar olur muydu?

Tarihe bakalım: Osmanlı, Rus savaşlarına, özellikle 1914 – 15. Rusların Anadolu’yu işgaline, Balkan savaşlarına ve oradaki milletlerin Osmanlı’dan kopuş sürecine, Orta Doğu’ya ve İngilizlerin bu milletlerle ilişkilerine, yani Arapların Osmanlı’dan kopuş sürecine... En önemlisi kurtuluş savaşına bakalım.

Osmanlı İmparatorluğu’nun çökme sürecinde; Yunanistan Rusların desteğiyle bağımsızlığını almış (1829), Cezayir, Fransızların eline geçmiş (1830), Bulgaristan, Osmanlıdan kopmuş (1876), Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmiştir (1908), İtalya Trablusgarb’ı almış (1911) ve Balkan savaşlarıyla Rumeli toprakları Osmanlı’nın elinden alınmış (1912) Bu zor dönemlerde Kürtler Osmanlı’nın yanında yer almışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanıp dağılması haklı olarak Türk aydınlarında bir korku, bölünme, parçalanma korkusu yaratmıştır. Ancak buna neden olan Kürtler olmamışlardır. Bu zor günlerde Kürtler ve Türkler birlikte ‘düşmana’ karşı savaşmadılar mı? Türkler ve Kürtler bağımsız olabilmek için birlikte hareket etmediler mi?

Bölücülük korkusu Kürtlerden değil, resmî ideolojinin’ uyguladığı politikalardan kaynaklanıyordu. Çünkü onlar Türklerden

başka milletleri tanımıyorlardı.

Cumhuriyet dönemine kadar Kürtler ve Türkler arasında doğal ittifak vardı. Doğal diyorum, Çünkü ahşâ gelmiş ittifaktan farklı bir ortak yaşam kurmuşlardı. Kültürel değerlerin iç, içe geçtiği, ortak emeğin biçimlendirdiği ittifak. Birçok tarihçiye göre, ittifak 1514 yılına, Çaldıran Savaşına, Yavuz Selim'le İdris-i Bitlisî arasında kurulan ilişkiye kadar uzanır.

Kürtlerin Rus ve İngiliz karşıtı eğilimleri o günlerden gelmektedir. O dönem Ruslara ve müttefiklerine karşı savaşan Osmanlı Ordusu'nun subay ve erlerinin büyük bir kısmı Kürttür. Erzurum'daki 8. ve Diyarbakır'da, 7. Kol ordudaki askerlerin yarısından fazlasının 'Kürt' olduğunu pek çok tarihçi yazmaktadır.

Kürt aşiretlerine dayanan ilk Süvari Alayı 1891 de kurulur. Bu fikir 1879 Berlin Konferansı'na dayanır. Rusların ünlü Kazak olayı örnek alınır. Ordudaki Kürt nüfusu hızlı bir şekilde artmaya başladı. Asıl amaç Kafkaslarda Rusların önüne set çekmektir. Bu birlikler 1905 yılında İranlılara, Balkanlarda ve Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı savaştı.

1908 İkinci meşrutiyetin ilanından ve Abdulhamid'in tahttan indirilmesinden sonra bu birlikler yeniden düzenlendi. Adı 'Hafif Süvari Birliği' olarak değiştirildi. Kürtlerin ordu içindeki sayıları arttı, nitel konumları güçlendi.

Büyük emeklerle ve uzun bir tarihî süreçte oluşan ittifak, bilinen nedenlerden dolayı Cumhuriyet döneminde bozulmaya başladı. 'Dananın kuyruğu' o zaman 'koptu'. Kürt İsyanlarının nedenini de burada aramak gerekir. Bu tarihi gerçek herkesçe bilindiği halde, ne hikmetse Kürtlere yöneltilen 'bölücülük ve emperyalizmle işbirliği' suçlamaları günümüzde bile geçer akçe oluyor.

Kürt İsyanları

Kürt Sorunu benzerleri gibi pratik bir sorundur ve iki önemli boyutu vardır. İlki Kürtlerin örgütlenme sorunudur. İkincisi bir bütün olarak Kürtleri demokratik istemlerinin siyasallaşmasına katkı vermektir. Bu ulusal sorun konusunda teorik yaklaşımlar geliştirilemez demek değildir. Ama pratik görevleri bir tarafa atarak 'teorik laflar' etmek çözümlemeci olmaz.

1806 – 1938 yılları arasında büyük, küçük pek çok sayısız

Kürt İsyanına tanık olunur. İsyanların tümünün ulusal bir özellik taşıdığını söylemek zordur. Ama tümünün idari yapılara karşı duyulan hoşnutsuzluklardan kaynaklandığı bilinen bir gerçektir.

Kürtlerin ilk başkaldırısı 1806 da Güney Kürdistan'da, Süleymaniye'de Baban Abdurrahman Paşa'nın Osmanlı yönetimine karşı yapılan harekettir. Ayaklanma iki sene sürmüş, kanlı çatışmalardan sonra İsyan lideri Abdurrahman Paşa öldürülmüş ve İsyan bastırılmıştır.

1820'de çıkan Zazaların İsyanı. İsyanın lideri Reşid Ağa'dır. Osmanlı'nın koyduğu yeni vergilere karşı bir ayaklanmadır. Sivas yöresinde yapılan çatışmalardan sonra İsyan bastırılmış ve İsyanlı Kürtler öldürülmüştür.

1830'da Hakkari yöresinde ki Yezidilerin İsyanı da benzeri nedenlerden çıkmış ve yaklaşık üç yıl sürmüştür.

1834'te Bitlis'te Şerif Ahmet Han vergi yüzünden ayaklanmış ve İsyan kanla bastırılmıştır.

1839 Diyarbakır'ın Garzan bölgesi İsyanı, Osmanlı paşası Hafız Paşa tarafından zalimce bastırılmıştır.

1846 – 1847 Bedirhan İsyanı

Bota Miri Bedirhan 1821 yılında tahta çıktığında Kürtlerin durumu pek parlak değildi. Kürtlerin içinde bulunduğu durumu düzeltmek isteyen Bedirhan Bey Kürtleri birleştirmek ve bağımsızlığını sağlamak için yola koyuldu. Kendi güçlerini düzenlemek, Osmanlı ve İran egemenliğinin altındaki Kürt beylerinin yardımını almakla işe başladı. Bu konuda çok kısa zamanda büyük başarılar elde etti. 1836'da başta Osmanlılar ve diğer devletler Bedirhan Bey'in başarılı yöneticiliği, halkının istemlerini dikkate aldılar. 1839 yılından itibaren, özellikle 'Nizip çarpışmasından' sonra Bedirhan Bey devletleşmeye hız verdi. Osmanlı Ordusu'nun 1839'da Mısır kuvvetlerine yenilmiş olması Bedirhan Bey'in işini kolaylaştırdı.

Bedirhan Bey, Van Beyi Mahmut Han'la, Hakkari Beyi Nurulla'yla, Muş Beyi Şerif'le ittifak kurdu. Van'ın diğer aşiretleriyle, Hizan Beyi Halid'le, Hakkari Beyi Selim ve Fettah'la Osmanlılar tarafından beyliklerinden alındığı için Mısır'a sığınan Kars aşiret

lideri K r Hüseyin Bey'le birleşmeyi sağladı. Bir zamanlar soygunculuğun ve eşkiyalığın cirit attığı Kürtlerin toprağında, artık düzen ve adalet vardı. Bedirhan her yerde otoritesini kabul ettirmişti. Adına para bastırdı. Kendi adına hutbe okuttu. Cizre'de bir askeri donanım  nitesi kurdu. Ayrıca Osmanlıya bağımsızlık isteminin sinyallerini vermeye başladı. 1846 yazını Bedirhan Beyle geçiren Amerikalı misyonerler gözlemlerini şöyle anlatıyorlar:

1846'da Bölgede dolaşan ve bir aya yak n Bedirhan Bey'in misafiri olan Amerikalı misyonerlerden MM. Wright ve Breathe şöyle yazmaktadırlar:

‐Hemen hemen Kürdistan'ın bütün aşireti şefleri hediyelerle gelip ona saygı bildiriyorlardı: at, katır ve değerli eşyalar sunuyorlardı hediye olarak.‑¹⁷

Bedirhan Bey'in hızlı yükselişi Fransız ve İngilizleri de rahat-sız etmişti. İngilizler, din bağından Nasturileri siyasi amaçları için kullanmak emelindeydiler. Bedir Han Bey Nasturileri kendisine bağlamış ve İngilizlerin hesaplarını bozmuştu. Osmanlılar, İngiliz ve Fransızlarla anlaşarak Anadolu'daki düzenli, düzensiz bütün kuvvetlerini Bedirhan Bey'in üstüne sürdüler. Fransızların elinde olan demir yoluyla tabur tabur Osmanlı askerini Mir Bedirhan'la savaşmak üzere Botan'a taşıdı. Osmanlı askerinin başında Mareşal Osman Paşa vardı. Bedirhan Bey Osmanlı Ordusu'nu Urumya bölge yenilgiye uğrattı. Bütün güçlerini toparlayan Osmanlılar İzzeddin şir'le birlikte saldırıya geçti. Bedirhan Ervah'taki kaleye sığınmak durumunda kaldı. Kale kuşatıldı, büyük çatışmalar oldu. Kuşatma 8 aydan fazla sürdü. 1847 yılında yakalanan Bedirhan Bey kardeşleri Salih ve Esad ve ailesinden kalabalık bir grup İstanbul'a sürgüne götürülür.

‐Esirler 19 Eylül 1847'de İstanbul'a vardılar.‑¹⁸

Bedirhan Bey İstanbul'dan da ağabeyi Salih, kardeşi Esad ve büyüğü 11 yaşında olan üç oğlu ve kalabalık bir aile fertleriyle birlikte Girit'te Kandiye şehrini sürdüler. Orada uzun yıllar

sürgün hayatı yaşıar. Padişah Abdülmecit son zamanlarında Bedirhan Beyi affederek İstanbul'a gelmesine müsaade eder. Bir müddet sonra Bedirhan Bey tekrar Girit'e geri döner. Oradan da Şam'a gider. Son iki yılını Şam'da geçirir ve orda vefat eder. Bedirhan Bey tüm Kürtlerin en çok saydıkları kişıdır.

1879 Osman Paşı ve Kardeşı Hüseyin Kenan Paşı İsyanı

İsyan Mardin, Cizre bölge olmuştur. Nedeni, 1877 Osmanlı-Rus savaşında tüm Kürtlerden asker ve para isteğidir. Kürtler Bedirhan Bey'in iki oğlunun etrafında toparlandılar. Kısa sürede bir ordu oluşturdular ve Botan prensliğinin bağımsızlığını ilan ettiler. Merkez Cizre olmak üzere Amadi, Zağo, lemerik, Nusaybin, Mardin ve Midyat'a kadar nüfuz altına aldılar. Osman Bedirhan Botan Emiri olduğunu ilan etti ve adına hutbe okuttu. Osman Bedirhan 9 aydan fazla Emirlik yaptı. Sultan Hamid hileyle bu Emirliğe son verdi.

1880 Ubeydullah İsyanı

Kürdistan'm birçok bölgesini kapsar, İran Kürdistan'ına kadar uzanır. 1877 – 1878 Osmanlı Rus savaşında yorgun ve yoksul olan Kürtlerden yeni vergiler alınması İsyanın nedenidir. Derişim, Mardin, Hakkâri, Bahadan, Diyarbakır ve birçok yerde ayaklanmalar olur. İsyan ncs Şeyh Ubeydullah İsyan sresinde kimi devletlerin desteklerini sağlamış ve konumunu güçlendirmiştir. 220 Kürt aşiret temsilcisini Şemdinli de toplar ve onlara İsyan kararı aldırır. Bu İsyan hem Osmanlılara hem de İran'a karşı İsyan yapılmıştır. 1880'de Mahabad, Meyandiye ve Maraya'yı alan Kürtler Tebriz'e yürümüşlerdir. Urmiye ve Van gölü arasındaki bölge kurtarılmıştır. Korkuya kapılan İranlılar, Osmanlıdan "acil" yardım isteyince, büyük bir askeri kuvvet hemen harekete geçer. İki devletin baskı ve hilesine karşı koyamayan Şeyh Ubeydullah yakalanarak İstanbul'a getiriliyor. Oradan da Mekke'ye sürgüne yollanan Şeyh Ubeydullah sürgünde ölüyor.. 1908 de ilan edilen meşrutiyetle ailesi yasal haklarına kavuşuyor..

Oğlu Seyyid Abdulkadir bu dönemde Mekke'den İstanbul'a geliyor Meclis-i Ayan'a üye seçiliyor.

Seyyid Abdulkadir 1918 Mayıs'ında kurulan Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanlığını yapmış ve 1925 yılında Şeyh Said'le birlikte idam edilmiştir. Yeri geldikçe Seyyid Abdulkadir hakkında bilgi vermeyi sürdüreceğim.

1889 Emin Ali İsyanı

Bedirhan Bey'in oğulları Emin Ali ve Mithat Bey'in Osmanlı uygulamalarına karşı yaptıkları başkaldırıdır.

İsyan bastırılınca Mithat Bey ve küçük kardeşi Abdurrahman Mısır'a giderler. Önce Kahire'de sonra İsviçre'de ve İngiltere'de 'Kürdistan' adında bir gazete çıkarırlar. Kürtlerin çıkardığı ilk gazete budur. 15 günde bir çıkarılır. 1898 – 1902 arasında yayınlanmıştır. İlk sayısı 22 Nisan 1898'de, son sayısı ise 14 Nisan 1902'de çıkar. O dönem Abdulhamid rejimine karşı mücadele eden Jön Türklerin ve Prens Sabahaddin'in çıkardıkları 'Osmanlı' dergisiyle işbirliği yapmışlardır. Abdulhamid 'Kürdistan' gazetesinin Osmanlı topraklarına girmesini yasaklar, ama tarihe geçmesini engelleyemez.

1912 Ali Remo Ağa İsyanı

İsyanın liderleri Hasan Bedirhan, Süleyman Kamil ve Ali Remo'dur. Dört ay sürmüştür. 1913 yılında Hizan'da İttihad ve Terakki iktidarına karşı yapılan İsyanıdır.

1920 Koçgiri İsyanı

Kürt halk hareketinde önemli bir yer tutan Koçgiri İsyanı, Zara, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Sincan, Domurca, Hafik, Ovacık, Hozat Çemişgezek bölgesini kapsar. İsyanın başında Kürt Teali Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Alişer ve 'Baytar Nuri' sanıyla bilinen Veteriner Hekim Mehmed Nuri Dersimi bulunmaktadırlar. Bu iki Kürt lider Dersim İsyanı'nda da aktif rol oynadılar. Alişer Dersim dağlarında haince ve kallesçe öldürüldü. Şair olan Alişer Koçgiri için şöyle yazıyor:

“Koçgiri başladı harbe

Sesleri gitti şarka garba

Bir ordu asker geldi

Dayanamadı bu darbe.”

Koçgiri İsyanı patlak verince Bölgede örgütlü olan Kürt Teali Cemiyeti başkanı Seyyid Abdulkadir bizzat İsyanla ilgilenmiştir. Bu konuyla ilgili Nazmi Sever Koçkirli Alişir, *Tarih Dünyası* dergisinin 1950 tarihli 9. sayısında şöyle yazıyor:

“Sevr Anlaşması’na, Kürtlerin çoğunluk oluşturdıkları yerlere muhtariyet idaresi verileceğı yolunda bir madde konulmuş olması, Kürtleri ümitlere düşürmüştü. Bu sırada Koçgirili Mustafa Paşa’nın oğlu Haydar Bey, İstanbul’a giderek Kürdistan Teâli Cemiyeti’ne girmiş, Koçgiri’ye dönüşünde Ümraniye’de Cemiyetin bir şubesini açmıştı. Şubenin başkanlığını da yürüten Haydar Bey, Dersim’deki aşiret reisleriyle öteki seçkin kişileri ve Koçgiri’nin ileri gelenlerini Cemiyete kaydetmiş, Kürt emellerine ilişkin eserlerle birlikte Cemiyetin yayın organı olan Kürtçe ‘Jin’ gazetesini de getirterek işe bu noktadan hız vermişti. İyi bilmek gerekir ki, Haydar Bey bu işleri yapacak, başarabilecek bir adam değildir. Perdenin arkasında Alişer vardır, asıl faal ve yönlendirici olan odur.”¹⁹

Nihayet Alişer’i, 1920 senesi Mart’ında, gerçek siyasi kimliğiyle Dersim’de Ovacık ve Hozat’ta halkı harekete geçirici konuşmalar yaparken görüyoruz. Yanında Refahiye’nin Şadilli aşireti reisi Paşa Bey ve arkadaşları vardır. Alişer, bu cüreti Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Abdulkadir’den almıştır. Çünkü Dersim’e gelmeden bir süre önce, Koçgiri’nin Armudan köyünden Mıgırđıç isminde bir Ermeniye özel olarak İstanbul’a göndermiş, bu yolla Seyyid Abdulkadir’den talimat almıştır.

1920 de Baytar Nuri başkanlığında İsyan hazırlıkları için Kangal ilçesine bağı Yellice nahiyesinde Hüseyin Abdal’ın evinde bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya bütün Kürt aşiretleri katılmıştı. Bu toplantıda Diyarbakır, Van, Hakkari, Bitlis, Elazığ, Dersim ve diğr bölgelerde Kürt Özerk yönetiminin oluşması ve Sevr’de Kürtlere tanınan hakları için karar alınır. 25 Kasım 1920 de Büyük Millet Meclisi Başkanlığına “Sevr’de tanınan”

“Diyarbakır, Van, Elaziz, Bitlis vilayetlerinde uygulanması kararlaştırılan Kürt özerk yönetiminin kabul edildiğinin açıklanması, yoksa bu hakkı silah kuvvetiyle almaya ve meseleyi bu yolla çözmeğe başvuracak” kararı alınan bir taleftir. Bu talep, 1920 yılında...

İçlerinde Kürt Teali Cemiyeti'nin kimi üyelerinin de bulunduğu bir grup Kürt 14 kasım 1920'de Hozat'ta bir araya gelir ve Ankara'ya iletilmek üzere beş maddelik bir kararı alırlar. Baytar Nuri'nin babası İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı istemler Meço Ağa tarafından Dersim Mutasarrıfı Rıza'ya verilir. İstemleri olduğu gibi aktarıyorum:

“1. Kürdistan Muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul saltanat Hükümetinin bu babdaki kararını Mustafa Kemal Hükümeti'nin de kabul edip etmediğinin Açıklanması

2. Kürdistan Muhtariyet idaresi hakkında Mustafa Kemal Hükümeti'nin görüş noktasının ne olduğu hususunda aşair rüsesasına acele cevap verilmesi.

3. Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan mıntıkaları hapisanelerinde tutuklu bulunan bütün Kürtlerin derhal serbest bırakılması.

4. Kürt çoğunluğu bulunan mıntikalarda Türk memurlarının çekilmesi.

5. Koçgiri mıntikasına gönderildiği haber alınan müfrezelerin derhal geri çekilmesi. (25 Kasım 1920) ”²⁰

Ankara bir yandan İsyanı bastırmak için Nureddin Paşa kumandasındaki askeri hazırlıklara hız verir, diğer yandan ‘nasihat heyeti’ adıyla bir heyet oluşturup Kürtleri oyalamaya ve kandırmaya çalışır. Ankara'nın bu politikasına karşı çıkan Erzurum Mebusu ve Şadiyan Kürt aşireti aydınlarından Hüseyin Avni Ulaş, (Hüseyin Avni Ulaş: 1897 yılında Erzurum'un Kümbet Köyü'nde doğdu. Şadiyan Kürt aşiretindendir. İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Önce Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Erzurum mebusu olarak girdi. Daha sonra I. TBMM'de Erzurum Milletvekili olarak yer aldı. Mecliste ‘İkinci Grup’ olarak bilinen gurubun önde gelen isimlerindendi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na üyeydi. İzmir suikastı sırasında yargılandı. 1948'de öldü.) bir yandan Mecliste yaptığı konuşmalarla Kürtlere yönelik yapılacak bir askeri harekete karşı çıkar, diğer yandan Kürt kamu oyunu yaklaşan tehlike karşısında uyarmaya çalışır. Mustafa Kemal, Hüseyin Avni'nin konuşmalarını cevaplandırır ve; “Ordunun Koçgiri'ye hareketi, tenkil (katliam), maksadıyla olmayıp ilerde

düşünülen te'dib (uslandırma) hareketi olduğunu" söyler. Kürtlere yönelik baskılar arttığında Hüseyin Avni Ula kamu oyunu aydınlatmaya yönelik açıklamalarına devam eder, 'Topal Osman' etelerinin Kürtlere yaptıkları vahetleri açıklamaya çalışır.

'Topal Osman' Terakkiperver Hürriyet Fırkası'nın yesi olan Trabzon mebusu Ali kr'nn öldürülmesini gerçekleştiren kişidir. O da Ankara'da 'bilinmeyen kişilerce' öldürülür.

'İkinci Grubun' önde gelen isimlerinden olan ve Tan Gazetesi sahibi Trabzon mebusu Ali kri Bey, 27 Mart 1923'te aniden ortadan kaybolur. 2 Nisan 1293'te de cesedi bulunur. Ali kri Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız alayı komutanı Topal Osman tarafından ldrldğının anlaşılması zerine, Topal Osman da girişilen silahlı çatışma sonucu ldrlmtır.

Politik dilde bu tür cinayetlere 'zincirleme cinayetler' denir. Stalin'in rakibi olan Kirov, adı SBKP Genel Sekreterliği için konulduğu bir zamanda cinayete kurban gider. Kirov'u öldüren kişi de öldürülür, Kirov'u öldüren kişiyi öldüren kişi de öldürülür. Yani dörtlü zincirleme bir cinayet işlenir. Ama Kirov'un katili ve onu azmettiren 'bulunmaz'. Cinayeti kimlerin işlediği 'belli' olmaz, Kirov'un lm Stalin'i kolayca Sekreter yapar. 15 TKP yöneticisinin cinayeti de bu yöntemle ilenmitir. Mustafa Subhi ve arkadaşlarını öldüren Kâhya Yahya ve arkadaşları önce göstermelik olarak Sivas'ta yargılanıp 'beraat' ediliyorlar, bir müddet sonra da l olarak bulunuyorlar. Onları da kimlerin ldrdğu 'anlaılmıyor'. Bu olaylar ve daha bir çok tarihi gerçekler bizlere unu göstermiştir: Ancak devletlerin işlediği cinayetlerin failleri 'bulunmaz'. Çünkü devletler arkasında delil bırakmaz.

Ali kri Bey'in öldürülmesinden sonra Hüseyin Avni Meclis kürsüsünde yaptığı bir konuşmada şöyle der:

"Efendiler: bu şerefli krs bugün elim bir vazifeye sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kabe-i millet sana da mı taarruz? Ey ara-yi millet (milletin oyları)! Sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taarruz? Arkadaşlar! Efendiler! Asırlardan beri mabutlar ve kâhaneler <https://www.ozgur.org>ındaki yaldızlı üniformalı kahrolası haaratın ve onun eseri olan hainlerin mahvı ve

Türk milletinin halası için bayrağı çekti. Milletın başarısı onun hakimiyetidir. Hakimiyet demek, onun oyunu memleket içinde serbest kullanması demektir. Bir millet namusundan bir mebus koparır. O mebusun ağzı, kalemi o milletin namusudur. Bu namusa tecavüz eden eller kırılsın. Tecavüz arkadaşlarımıza değil, milletin namusuna. Böyle namussuzlar yaşamamalı. Efendiler Ali Şukri Bey iki günden beri kayıptır. Memleketin sahibi, azametli bir tarih sahibi, namusuna hakim bir milletin namusu kayboluyor, hükümet bulamıyor. Allah'tan çok isterim ki, memleketin elim zamanlarında bu hal adi bir suç sonucu zuhur etsin. Ya siyasi ise efendiler. Demek ki bu memlekette herhangi bir fikrin serdarı ölecektir.”²¹

Ankara'nın “Nasihat Heyeti” gönderme tavrına Koçgiri aşiret lideri Haydar Bey de inanır. Haydar Bey kan dökülmeden Kürtlerin haklarına kavuşmasını istiyordu. Bu nedenle İsyân hazırlıklarını gevşetmişti. Hazırlıklarını tamamlayan Ankara ‘asayiş sağlamak’ amacıyla Kürtlerin üzerine askeri güç gönderir. Koçhisar, Zara, Kangal yöresinde Nureddin Paşa kuvvetleriyle çarpışan Kürtler büyük başarılar kazandılar. Nureddin Paşa'yla birlikte hareket eden Kangalı Hacı Ağa ‘ihânet’ için kolları sıvar. Ginyan aşiret reisi Murad Paşa'yı ‘kazanmak’ için Milan Dağı'nda buluşmak üzere anlaşırlar. Büyük vaatlerle Murat Paşa hükümet güçlerine katılmayı kabul eder. Kürtler büyük bir güç ve moral kaybına uğrarlar. Aynı zamanda Seyyid Aziz ve kimi Kürt liderleri hileyle yakalanıp Nureddin Paşa'ya teslim edilmiştir. Bu fırsatı kaçırmayan Nureddin Paşa Kuvvetleri, Laz Osman çetesiyle birlikte Kürtlere karşı saldırıya geçerler. Düzenli ve tam donanımlı güce karşı koyamayan Kürtler yenilir.. Haydar Bey tutuklanır. Haydar Bey ve Seyyid Aziz önce idama mahkum edilir, hüküm sonra değiştirilir ve sürgüne yollanır. Bu Kürt ayaklanması da dağınık, düzensiz olduğu ve de Ankara'nın politikasına kan dırıldığı için amacına ulaşmadan sönüp gider.

1918-1927 Şeyh Mahmud Berzenci İsyânı

İsyân liderinin adıyla anılır. Güney Kürdistan'da o güne kadar yapılmış en büyük Kürt İsyânıdır. Kürtler 1922 de açıktan İngilizlere karşı tayırdılar ve Şeyh Mahmud kendisini ‘Kürdistan Kırâlı’ olarak ilan etti. Bütün Kürtlerin desteğini alan İsyancı

güçlerin amacı bağımsız Kürdistan kurmaktır. Şeyh Mahmud Berzenci, İngilizlere karşı 'birlikte mücadele' etmek için M. Kemal'e başvurur ve Sovyetlerden de destek ister. Sovyet elçisi I. Aralov, M. Kemal'le yaptığı bir görüşmede bu konuyu dile getirir ve Kürtlerin anti emperyalist bir tutum içinde olduklarını söyler.

İsyan, İngiliz hava kuvvetlerinin desteğiyle 1927'de bastırılır ve Şeyh Mahmud da sürgüne yollanır.

1920-1925 Simko (İsmail Ağa) İsyanı

Urmiye gölünün batı bölgesini eline geçiren Simko hareketi 'Kürdistan'ın bağımsızlığı' için Şeyh Mahmud'la görüşmek için Süleymaniye'ye gitti. İngilizlerin provokasyonu sonucu Süryanilerin lideri Mar Şimun öldürülünce, Simko'nun ve Isyancıların konumu sarsıldı. 1925'te İngilizlerin desteğiyle Şah Rıza (Rıza Han) iktidara gelince 'Merkezî devlet' oluşturma çabalarını hızlandırdı. Haziran 1930'da Simko, İran askeri yetkileriyle görüşmeye Uçnu'ya davet edildi. Görüşme sırasında öldürüldü.

1924 Beytuşşebab İsyanı

Diyarbakır İsyanının bir provası niteliğindedir. 3 - 4 Eylül 1924 de, çıkan Cumhuriyet tarihinin ilk Kürt İsyanıdır. Bu İsyan Diyarbakır İsyam'nın bir provasıdır dememizin pek çok nedeni vardır. Öncelikle iki İsyanın da talepleri aynıdır. Her iki İsyanı öncülük eden örgüt (Azadi) ve liderler de hemen hemen aynı kişilerdir. Her iki İsyanın erken başlamasına neden, Yusuf Ziya Bey'in kardeşi Rıza Bey'e gönderdiği telgrafın yanlış çözülmesidir. Konuyla ilgili Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet adlı kitabında şöyle yazıyor:

"İçinde Azadî liderlerinden Ehsan Nûrî, Rasim Xûrşîd, Tevfîk Cemil ve Ziya Bey'in kardeşi Rıza'nın subay olarak yer aldığı 7. Kolordu alaylarından biri, Hakkari'de 'itaatsiz' Nasturiler üzerine gönderildi. (1924) Alay Beytuşşebab'a vardığında, Yusuf Ziya Bey'den şifreli bir telgraf aldılar. Yusuf Ziya Bey İstanbul'daydı. Kemalist Yönetimine karşı Türk muhalefet hareketlerinin durumunu incelemek için orada bulunuyordu. Telgrafın incelenme sonuçlarını bildiriyordu. Ne

var ki şifre, kardeşi Rıza ve diğer Kürt subaylarınca yanlış çözülüp, genel ayaklanma emrinin verildiği şeklinde yorumlandı. Silahlanılıp dağlara çıkıldı. Hemen tümünü Kürtlerin oluşturduğu 4 birlik askerle birlikte Kürt aşiretlerini İsyan katılmaya ikna etmeye çalışan liderler, genel bir ayaklanmanın henüz söz konusu olmadığını öğrendiklerinde, artık tehlikedeydiler. Silahlarını imha edip Irak'a kaçtılar.”²²

Yeterince hazırlık yapılmadan başlayan bu İsyan acımasızca bastırılır. Ayrıca hükümet Yusuf Ziya'nın gönderdiği şifreli telgraftan haberdardır. Diyarbakır'daki 7. Orduya bağlı bir alay İsyanı bastırmak üzere gönderilir. Kürt kökenli subay ve erlerin çoğunlukta olduğu bu alay verilen emri dinlemez.

Azadi Örgütü hem bu İsyan'da hem de Diyarbakır İsyanında taleplerini ve hedeflerini şöyle saptıyor:

“1. Azınlıklara ilişkin çıkarılan yeni bir kanun şüphe yaratmıştı. Türklerin Kürtleri Batı Türkiye'ye dağıtarak, onların yerine, doğuya Türkleri yerleştireceklerinden korkulmuştu.

2. Türk ve Kürtleri birbirlerine bağlayan en son bağ halifelik kaldırılmıştı.

3. Kürt dilinin okul ve mahkemelerde kullanımı kısıtlanmıştı. Kürt dilinde eğitim yasaklanmış ve Kürtler arasında eğitim gerçekten yok olmuştu. (Bununla kast edilen Kürt Osmanlı ittifakının yok sayıldığıdır. Ö.A.)

4. Önceleri coğrafi bir terim olarak kullanılan “Kürdistan” kelimesi tüm coğrafya kitaplarından kaldırılmıştı. .

5. Kürdistan'daki tüm yüksek hükümet görevlileri Türkler. Sadece daha aşağı kademelere dikkatlice seçilmiş Kürtler atanıyordu.

6. Ödenen vergilere oranla hükümetten yeterli hizmet alınmıyordu.

7. 1923'teki Büyük Millet Meclisi seçimleri sırasında doğu illerinde seçimlere hükümet müdahale etmişti. .

8. Hükümet sürekli olarak bir aşireti diğerine karşı kullanma politikası izliyordu.

9. Türk askerleri sık sık Kürt köylerini basarak hayvan götürüyorlardı. Talep edilen erzakın karşılığı ya yetersiz ödeniyor ya da hiç ödenmiyordu.

10. Orduda Kürtlerin kademe ve mevkileri Türklerle eŖit değildi ve Kürtler genellikle zor ve istenmeyen iŖlere gönderiliyordu.

11. Türk Hükümeti Alman sermayesinin yardımıyla Kürtlerin yeraltı zenginliklerini smrme giriŖimindeydi.”²³

1925 Ŗeyh Said İsyanı

Cumhuriyet döneminde çıkan Kürt İsyanlarının nedenleri ile Ŗeyh Said İsyanı’nın nedenleri, birdir. Kimi kendine özgü özellikler ve farklı çizgiler gösterseler de genel niteliği ve nedenleri pek deęiŖmemektedir. Kemalizmin ikinci zaman diliminde bu İsyanların nedenlerini geniŖe yazdığım için tekrara gerek olmadığı kanısındayım.

1924’te baŖlayan Kürtler zerindeki baskılar ivme kazanır. Kürt kimliğini aęrıŖtıran her Ŗey yasaklanmaya baŖlanır. ‘Halkçılık’ adına Kürt dilinin kamu alanında konuŖulması engellenir. Kürt giyim-kuŖamı yasaklanır. YerleŖim yerlerinin isimleri deęiŖtirilmeye baŖlanır. ‘Feodalizmin kaldırılması’ adı altında Kürt ağalarıyla birlikte Kürt aydınları da Türkiye’nin batısına sürülür. Sürgün edilenlerin topraklarına Balkan göçmenleri yerleŖtirilir. Doğu bölgelerinde bulunan 7. ve 8. Ordu’daki Kürtler görevlerinden alınır. Amaç Kürtlerin uluslaŖmasını engelemeye alıŖmaktır.

Bu uygulamalar Kürtler arasında büyük tepkilere neden olur. Azadi rgt’nün 1924 yılında toplanan kongresi bu uygulamaları kınar ve Kürtleri İsyana hazırlamak için karar alır. ‘Kürtler ayaklanacak ve arkasından bağımsız Kürdistan ilan edilecek’. Hazırlıkların yapılması göz önüne alınarak İsyan tarihi Mayıs 1925 olarak belirlenir. Kongrenin amacı Doğu ve Güney-Doğu’da hızlı bir Ŗekilde ayaklanmayı örgütlemektir. O zaman İstanbul’da bulunan Yusuf Ziya Bey’den gelen Ŗifreli bir telgraf, baŖta Rıza Bey olmak üzere, Kürt yöneticilerince yanlıŖ yorumlanır ve İsyan tespit edilen tarihten önce baŖlar. Bir grup Kürt subayının baŖlatıęı İsyan ağır silahlarla kanlı bir Ŗekilde bastırılır. (İçlerinde Rıza Bey’in de olduğu bir grup Kürt Irak’a kaçmayı baŖarırlar. Bu grup daha sonra İhsan Nuri’yle birlikte Ağrı İsyanına katılır.) Bu ‘erken tŖ’ Kürtlerin ve Azadi rgt’nün iŖini zorlaŖtırmıŖtır.

Tarihçiler, Diyarbakır İsyanı yenilgisinin bir nedeni de kongrenin tespit ettiği tarihten önce başlamasıdır der.

Ankara Hükümeti İsyan öncesi Kürtleri kırmak için her yönlü çalışmaları ‘meşru’ sayan önlemler alır. Önleyemeyeceğini anlayınca İsyanı güçsüz kılmak için ‘erken başlamaya’ zorlar.

M. Kemal Erzurum’daki askeri birlikleri teftiş ederken Miralay Halid Bey’le görüşür. Halid Bey herşeyin yolunda olduğunu söyler.

“Halid Bey, alt rütbeli subayların M. Kemal’le görüşmelerini istememektedir. Kasım Bey (Cıbranlı Kasım’ın o zamanki rütbesi yüzbaşısıdır ve Halid Bey’in eniştesidir. Kasım Bey aynı zamanda Şeyh Said’in de bacanağıdır.) bir yolunu bulur ve ellerini yıkamakta olan M. Kemal’in ellerine su dökmek bahanesiyle M. Kemale ulaşır, onunla mutlaka görüşmek istediğini söyler ve çabucak ortadan kayıp olur. Halid Bey bu olayı duyunca ‘olanlar oldu der’ M. Kemal daha sonra Yüzbaşı Kasım’ı çağırır, onunla özel görüşür ve ondan sonra görüşmeleri değişik şekillerde devam eder.

Bu olayı duyan Şeyh Said, Halid Bey’e, Erzurum’dan ayrılıp memleketine ve aşiretinin içine gitmesini söyler. Güvenlik için bu gereklidir der. Halid Bey kendine aşırı derecede güvendiği ve Erzurum Ordu Komutanı olduğu için yerinden kalmayı tercih eder.”²⁴

İnönü’nün, 24 Şubat 1925 günü, CHF grubunda yaptığı konuşmada: “Şeyh Said İsyanının beklenmesi gereken bir olay” olduğunu söyler. Bu konuda Baskın Oran şöyle yazıyor:

“Şeyh Said, ayaklanmaya hazırlıksız başladığı başka Kürt beylerini de peşinden sürüklenmeye çalışıyordu. Bunu başaramayıp, Diyarbakır’ı da alamayınca bu arada yığınak yapan ve Suriye’den gelen Fransız demiryolunu kullanarak ayaklanmacıları arkadan çeviren ordu birlikleri, durumu yavaş yavaş denetim altına aldılar”²⁵

İnönü’nün damadı M. Toker şöyle diyor:

“Şeyh Said’in Piran’da zamansız attığı kurşun, Ankara’daki Gazi Ekibi için karşı tarafı, karşı taraf tam hazırlığını henüz yapmamışken ezmenin fırsatını teşkil edecekti.”³¹

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar adlı kitapta;

“1926 ilkbaharında başlayacak olan ayaklanmanın ilk hedefi Diyarbakır’ı ele geçirmek ve Musul hududunda İngilizlerle temas sağlamak olacak; Teşkil olunacak Kürt Emaretine Akdeniz’de bir çıkak verilecek; Emaretin başına herhalde Seyyid Abdulkadir getirilecek ve kabinesinin teşkili konusunda kendisine karışılmayacak...”²⁷

deniyor.

Bu görüşler bile Ankara Hükümeti’nin Kürtlere karşı olan tutumunu ve İsyanı yönelik olan görüşlerini açıklamaya yetiyor.

Ankara, Kürt örgütlerini ve Kürt önderlerini yakın takibe alıyor. Bu amaç için yapılan hiç bir harcamadan kaçınmıyor. Yusuf Ziya’nın şifreli mektubunun yanlış yorumlanması da Ankara Hükümeti’nin amacını kolaylaştırıyor.

Kürtler de gidişatın farkına varıyor, işin çıkırından çıktığını görüyorlar. Lice’de halka hitaben yaptığı bir konuşmada Şeyh Said şöyle diyordu,

“İpinucu kaçtı. Artık olayları durdurmak elimde değildir. Çok dikkatli davranın. Görevimiz ağır, olanaklarımız azdır. Allah Kürtlerin yardımcısı olsun. (...)”

“(...) Hareketimizin başarısı uygulayacağımız adalete bağlıdır. İzinsiz hiçbir kimsenin malına ve canına dokunulmayacaktır.”²⁸

Şeyh Said Kürtleri iyi tanıdığı, onların bilinç ve örgütlülük düzeyini bildiği, zaafalarını tanıdığı için bu konuşmayı yapıyor.

O dönem Fethi Okyar Hükümeti iş başındadır. Fethi Bey Kürt İsyanını daha yumuşak tedbirlerle bastırmayı düşünüyor. Bu konuda hem Atatürk’le, hem de İnönü’yle aralarında görüş farkı olduğu bilinir. Ankara görüş farklılığını çözmek istiyor. Bu amaçla Ankara’ya çağrılan İnönü Çankaya’ya giderek Atatürk’le bir durum değerlendirmesi yapıyor. Aynı gün Atatürk’ün başkanlığında Başbakan Fethi Okyar, Meclis Başkanı Kazım Özalp, ve İsmet İnönü bir toplantı daha yaptılar. Fethi Okyar Hükümeti muhalefette olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF) desteğini de alıp Kürt İsyanını kapsayıcı ve tüm ülkeyi etkileyen “yumuşak”

bir şekilde çözmek istiyordu. İstiklal Mahkemeleri'ne ve Takrir-i Sükun ve benzeri yasaların çıkartılmasına karşıdır. Artan baskılar karşısında Fethi Okyar kurulacak mahkemelerin her türlü uygulamalarına razı oluyor. Ancak çoğu arkadaşları olan İttihad-çı ve Terakkiperverler aleyhine yapılacak uygulamalara, '*ellerimi kana boyamam*' diyerek 'şahinlerin' politikasını onaylamıyor.

TCF 17 kasım 1925'te Kazım Karabekir, Rauf, ve Refet Paşa tarafından kurulmuştur. Hızla gelişmiş ve halkın desteğini kazanmıştır. Bu gelişme kimi çevrelerde tedirginlik yarattı. Hatta TCF'nin, Kürt ayaklanmasına ilgi gösterdiği, Kazım Karabekir'in kumandasındaki 8. Kolordu'nun ayaklanmacılara karşı esnek davrandığı ileri sürülür.

Metin Toker'ın *Şeyh Said İsyanı* kitabına bakınız:

"İstedikleri, devrimleri rahatça tamamlayacak bir ortamdı. Bu ortamda ancak mezar sessizliği hakim olacaktı. Hiç kimse yapılanları tartışmayacaktı. Yapılanlar ancak övülecekti. 1925 Türkiye'sinde Gazi'nin, İsmet Paşa'nın ve onların etrafında yer almış "silahendaz mebusların" memlekete müsaade etmeye niyetli bulmadıkları hürriyet bundan ibaretti."²⁹

Bu mantıkla olsa gerek TCF 3 Haziran 1925 yılında kapatıldı. Fethi Okyar Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şu bilgileri sunar:

"Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Ergani ilinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı olan ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç illerine de geçmiş ve genişlemeye müsaid görünmüş olduğundan Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van Hakkari illeri ile Erzurum ilinin Kiğı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir. Anayasanın 86. maddesi gereğince keyfiyeti yüksek meclisin onayına arz ederim.

Başbakan

Fethi Okyar"³⁰

Ankara Kürt İsyanının üstüne daha etkin gidebilmek için, İsyanın Türkiye çapında 'tehlike yarattığını' söyler. Yeni politik

ortamda, Başbakan Fethi Okyar'a istifa etmekten başka bir seçenek kalmıyor. İstifasını M. Kemal'e sunar.

3 Mart 1925'te hükümet kurma görevi İsmet İnönü'ye verilir. 24 Mart'ta kurulan Hükümet programının kendisine ait bölümünü okuyan İçişleri Bakanı şöyle söylüyor:

“Sıkıyönetim ilan olunan bölgelerdeki suçlar için bir İstiklal Mahkemesi teşkil edilecektir. Sıkıyönetim bölgesi dışında kalan memleket parçalarında işlenen siyasi ve asayiş suçlarına bakmak üzere de Ankara'da ayrıca ikinci bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. Ayaklanma bölgeki İstiklal Mahkemesinin idam kararları derhal, Ankara İstiklal Mahkemesinin kararları ise meclisin onayından sonra yerine getirilecektir.

İç politika durumu ile ilgili bütün teşkilat, tesisat ve neşriyat, hükümetin isteği ve Cumhurbaşkanının onayı ile mededilecektir. Bu gibi yayınlarda bulunan gazeteler kapatılabilecek ve bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklal Mahkemesine verilecektir”.³¹

Kemalizm'in 'teorisyenlerinden' olan adalet bakanı Mahmud Esat Bozkurt hükümetin meclise sunduğu yasa teklifini okurken şöyle diyor:

“Dini alet ittihaz edenler ve bu suretle zihinleri karıştıranlar en az iki sene kürek, en ağır idam olmak üzere cezalandırılır” ³²

Meclisten hemen güven oyu alan İnönü Hükümeti kolları sıvar ve büyük bir hızla işe başlar. Önce 'gerekli olan' yasalar çıkar. Tahrir-i Sükun Kanunu'ndan sonra, İstiklal Mahkemele-ri'nin kurulması için şu öneri Meclise verilir.

“31 temmuz 1922 tarihli İstiklâl Mahkemeleri Kanununun verdiği yetkiye dayanan hükümetimiz, askeri hareket bölge usulüne göre derhal bir İstiklâl Mahkemesinin kurularak işe başlamasını zorunlu görmekte ve bu mahkemece verilecek idam kararlarının da aynı kanunun 5. maddesi gereğince durumun özelliği ve aceleliği dolayısıyla Yüksek Meclisçe onaylanmaksızın yerine getirilmesine müsaade ister. Bundan başkası ile bu Kanunla idam edilemeyecek olan sefer-

berliğin, milletin ve Cumhuriyetin emanetini bozan çeşitli ve irtica-i propagandaların, teşebbüslerin ve hareketlerin, bunlara mahsus kanunlara göre yasak edilmeleri ve cezalandırılmaları hususlarının da yerine getirilmesi maksadı ile ve aynı tarihli İstiklâl Mahkemeleri Kanununun 1. maddesi gereğince idam kararları Yüksek Meclisçe onaylanmak ve merkezi Ankara olmak üzere, yargı bölgesi askerî hareket bölgesi dışındaki illere şamil olmak üzere derhal ikinci bir İstiklâl Mahkemesinin kurulması teklif ve rica olunur". 33

İsyan 13 Şubat 1925 yılında patlak verir. Şeyh Said beraberindeki kalabalık bir gurupla Piran üzerinden Palo'ya doğru yola çıkar. Piran'da 13 Şubat günü kardeşi Abdurrahim'in evinde misafir olur. Jandarmalar "*aranızda kanun kaçakları var onları alacağız*" demeleri üzerine; Şeyh Said: "Siz Kürtlerin geleneklerini ve benim konumumu biliyorsunuz. Şimdi yapacağınız bir arama uygun düşmez. Ben buradan ayrılınca arama yapar ve kanun kaçaklarını alırsınız" der.

Jandarma komutam ısrarını sürdürür ve arama yapmaya kal- kar. Bunun üzerine çıkan çatışmada jandarmadan ölenler olur. Böylece İsyan da 'resmen' başlamış olur.

3'ncü Ordu Müfettişliği 14 Şubat 1925'te Genelkurmay Başkanlığına verdiği raporda olayı şöyle anlatıyor:

"13 Şubat gecesi Genç'te meçhul şahısların hapishaneye ateş ettiklerini, bunları takibe geçen jandarmalara evlerden ateş edildiği, Genç'e civar bir köyde 50'ye yakın ileri gelen toplandığını ve vilayet sayısını sağlamak için kuvvet istendiğini, Genç-Çapakçur ile Genç-Lice- Hani- Diyarbakır ve Çapakçur-Palu telefon hatları kesildiği için tamamlayıcı bilgi alınamadığı, keza, Maden Valisinin 7 nci Kolduya verdiği bilgiye göre de; Şeyh Said avenesinin 350 kadar silahlı olduğu öğrenildiği için bir Binbaşı komutasında iki ağır maki-neli tüfekle takviyeli iki süvari bölüğünün Ekil üzerinden Piran istikametine hareket ettiğini, bu kuvvetin yarın sabah Piran'a ulaşacağını ve jandarma grubu komutanı Binbaşı İbrahim'e verilen talimatta ise: Şeyh'i buluncaya kadar takıp edilmesi, Şeyh Piran'da ise köyü muhasara ederek Şeyh'i tutuklanması, silahlı direnme görüldüğü takdirde silahla bu mukavemetin kırılmasının istenmiş olduğunu bildirmiştir."34

13 Şubat 1925 da başlayan Diyarbakır İsyanı 62 gün göğüs göğüse süren sıcak çatışmayla sürdü. Bir tarafta eğitim düzeyi yüksek bütün ihtiyaçları temin edilmiş, ağır silahlarla donatılmış bir ordu, diğer tarafta yoksul dış dünyayla ilişkisi kopuk, dağınık, düzensiz ve silahsız, ama istemleri için ölmeye hazır bir halk var. Bu dengesizliğe karşın halkın kahramanca dövüştüğne dair tarihçiler çok şey yazdılar. Şeyh Said'in sağ kolu ve İsyanın 'Katibi' Fehmi Bilal politik sorumluluğnu üslenmişti. Daha önce de söylediğim gibi, gerek sınıfsal düşünceleri ve gerekse dinî inançları bakımından Şeyh Said'ten farklı düşünüyor. Fehmi Bilal komünistti.

Bu farkı Şeyh Said de doğruluyor. Varto Sorgu Hakimliğine verdiği uzunca bir ifade de konuyla ilgili şöyle diyordu:

"Fehmi efendi benim katibim idi. Liceli Bilâl efendinin oğludur. Bu Fehmi efendi de bizim müttefikimizdir..."³⁵

1925 İsyanının 'Katipliğ'ni (sekreterliğini) yapan Fehmi Fırat, Komünist ve Azadi örgütünün politik liderlerinden biriydi. Azadi-ye Hevî örgütünden gelmişti. Bir çok Kürdün Sosyalizmi seçmede Fehmi Dayı'nın emeğ büyük olmuştu. 1965 yılında Diyarbakır'da kurulan Kürdistan Demokrat Partisi'nin (KDP) oluşmasında çok emeğ geçmiştir.

Liceli Fehmi Bilal (Fehmi Fırat) benim de dinlediğim sohbet toplantılarında çarpışmaları şöyle anlatıyordu:

"Diyarbakır Ovası Mohaç Meydan Muharebesi'ne benziyordu... Bizi Türk Ordusu yenmedi. Bizi yenen yokluk, silahsızlık, cehalet ve ihanetti."³⁶

7. Kolordu Komutanlığının Fehmi Dayı'yı (Fehmi Bilal) doğrulayan 1 Mart 1925 tarihli emrinde şöyle diyor:

"Diyarbakır'ın kuzeydoğsunda Alibardak civarında bulunan 21'inci Süvari Alay'ından iki bölüklük müfrezenin 28 şubat sabahı 300 – 400 kadar asinin taarruzuna uğrayarak Perçin doğrultusunda çekildiğ..."³⁷

Şeyh Said Lice'de bir komuşun yapar//hemen.org ardından 'Savaş

Konseyini' toplar. 'Savaş Konseyinde' Şey Said'in yanında, Fehmi-Bilal Efendi, (Liceli Fehmi) Medraglı Sadık Bey, Şeyh İsmail, Terkanlı Reşid Ağa, Haneli Salih Bey, Piranlı Sadık, Liceli Molla Mustafa"38

Fehmi Dayı'nın söylediğine göre Emerê Faro ve Hesên Keyayê Çelkê (Lice'nin Çelkê Köyü Muhtarı Hasan) de vardır.

'Savaş Komitesi'nin toplantısından bir gün sonra Kürt kuvvetleri, Türk Piyade alayını Lice'nin Fis ovasında yenilgiye uğrattır. 23 Şubat günü Fis Ovası kan gülüne döner. Her tepede, her derede kanlı çarpışmalar olur. Sayıca üstün ve modern silahlara sahip olan Türk Piyade Alayı dağılır. Görgü tanıkları, bu alayın Kürt kuvvetleri tarafından yok edildiğini söylerler. 13 Şubat 1994 Hürriyet gazetesindeki bir yazısında Necdet Sakaoglu konuyla ilgili şöyle yazıyor:

"21 Şubat'ta bölgede sıkıyönetim ilan etti. 23 Şubat günü Fis Ovası çarpışmasında yenik düşen hükümet kuvvetleri Diyarbakır'a çekildi."39

Hesên Keyayê Celkê bu çatışmalarda ölmüştür. Anneannem cenazesini görmüş: *Her tarafı delik deşikmiş. Kan kaybindan ölmesin diye 'İşlekê heşû'nun (Çift taraflı kumaşın içine pamuk konularak dikilen yöresel bir gömlek. Hem sıcağa, hem de soğuğa karşı korunaklıydı.) kollarını kesip kurşun yaralarına tıkmış. Onun ölümündün bir hafta sonra da dayım Diyarbakır'da esir düşmüş.*

Behçet Cemal konuyla ilgili, ilk baskısını 1955 yılında yayınladığı kitabında şöyle yazıyor:

"Hükümet hâlâ kıpırdamamakta ve İsyan karşısında şaşkına dönmüş gibi susmaktaydı. Artık (Şeyh Said) Diyarbakır'ı ele geçirip Kürdistan'ın özgürlüğünü ilan etmekten başka yapacak şey kalmamıştı. Şeyh Said, emrindeki asilerin büyük bir kısmını doğru Diyarbakır Üzerine gönderirken, kendisi de Ergani ve Eğil taraftarlarına gidiyor ve buradaki şeyhlerle ağaları ayaklandırıyordu."

Metin Toker, Şeyh Said adlı kitabında, olayı şöyle anlatıyor:

“Halk sokağa bırakılmıyor, silah isteyenlerin talepleri, her ihtimalle karşı geri çevriliyordu. Savunmayı muntazam asker yapıyordu. Akşamdan başlayan yağmur aralıksız devam ediyordu. Asiler içerden aldıkları istihbarata dayanarak en çok Dağ kapısını zorluyorlardı. Çünkü surların eskimesi yüzünden, burada bir takım tabii gedikler açılmıştı. Buradan içeriye girmek daha kolay olacaktı... İç kalenin üzerine toplar konulmuştu. Karanlık bir gece olmasına rağmen, topçular sabaha kadar “kr ateş” kesmediler. Asileri en çok yıldıran bu oldu. O güne kadar top ateşini duymamış ve top nedir bilmeyen İsyancılar, ağızdan ateş saçan ve gök grlemesine benzeyen sesler çıkaran bu silahtan çok korktular. Savunma başarıyla yapılıyordu. Fakat gece yarısına yakın kötü bir haber duyuldu: Mardin kapısından saldıran İsyancılar şehre girmişlerdi.”⁴⁰

Cumhuriyet gazetesi ise o günü şöyle anlatıyordu:

“Bir söylenti çıktı: Şeyh geliyormuş. Şehirde birden bir karıma meydana geldi. Derhal bir emir verilerek halkın sokağa çıkması yasak edildi. Akşam oluyordu. Sokaklarda hiç kimse kalmamıştı. Saat yedide ilk ateş başladı. Toplarımızın sesini duyuyorduk. Subaylar konuşuyordu, gökyüzü kıpkızıl kesiliyordu... Gece yarısından sonra sokağa çıktık. Yollarda yüzlerce asi cesedi yatıyordu.”

Zekeriya Sertel Şeyh Said İsyanını şöyle değerlendiriyordu:

“Tam o günlerde Doğu'da bir de Kürt İsyanı çıkmıştı. Memleket içinde el altında bu hücumları körükliyen emperyalıştler ve özellikle İngilizler, Doğu'daki Kürtleri İsyanı kışkırtmışladı... Diyarbakır'da başlayan Şeyh Said İsyanı bu kışkırtmanın sonucudur. Şey Said güya Kürtlere hürriyet ve bağımsızlık istiyordu.”⁴¹

Ahmet Arifin dediğı gibi “Kavgada ustalık kar etmiyordu.”⁴² Bütün özverilere rağmen İsyan kırıldı Kürtler dağıldılar.

Şeyh Said, Cibranlı Kasım Beyin ihbarı üzerine “Çarbuhu” köprüsünde kimi arkadaşlarıyla birlikte yakalanıp Diyarbakır'a getirildiler. Şeyh Said Kasım Bey'in devletle işbirliği yaptığını bildiğı halde önlem almıyor ve ona güveniyor. Tarihçiler, Şeyh Said'in en büyük zaafı ve hatalarından birinin bu davranışı oldu-

ğunu söylüyorlar. Şeyh Said 1925'te, Diyarbakır'daki yargılanmaları sırasında bu zaafını kabul etmiş ve özeleştiri yapmıştır.⁴³

Kadri Cemil Paşa, Doza Kürdistan adlı kitabında şöyle yazıyor:

“İhtiyarlığına rağmen yol yorgunluğunu mübarek yüzünü gül rengi güzelliğini hiç de bozmuş değildi. Beraberinde bulunan 47 arkadaşı ile beraber hapishanenin bir tarafına yerleştirdiler. Görüşme yasağı olduğu için kendisini ziyaret etmek mümkün değildi. Lakin bilvasıta hatırını sordurarak bir ihtiyacı varsa emretmesini istemiştım....”⁴⁴

Kadri Cemil Paşa da aynı gerekçeyle tutukludur.

İki ay süren ‘mahkeme’den sonra Şeyh Said ve bir çok Kürt lideri idam edilir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bu kadar hızlı karar veren bir mahkemeye bugüne kadar rastlanmamıştır her halde amaç olarak ‘geç kalan adalet, adalet değildir’ ilkesine uyulmuştur.

“Karşı ihtilalin asıl düzenleyicisi Seyyid Abdulkadir ve arkadaşları”dır.⁴⁵

Bu kişiler Diyarbakır'daki Şark İstiklal Mahkemesinde, 14 Mayıs'ta 23 Mayıs 1925'e kadar süren yargılama sonunda idama mahkum edilmişlerdir. İdam edilenlerin arasında : Kör Said, Hoca Askeri, Avukat Hacı Ahti (Bave Tujo), Seyyid Mehmed, Kemal, Vanlı Salih Bey, Fevzi vardır. Hacı Ahti idam sehpasına giderken “yaşasın Kürdistan” dediği için cellat tarafından tekme-lenmiş, bir idam mahkumunun son sözlerine dahi dayanılmamıştır. Karar 27 Mayıs 1925 sabahı Diyarbakır'da Ulu Cami'nin önünde infaz edilmiştir.

Şeyh Said ve arkadaşlarının yargılanmasına Seyyid Abdulkadir ve arkadaşlarının idamından bir gün önce başlanır. Duruşmalar devam ederken Şeyh Said, Seyyid Abdulkadir ve arkadaşlarının idam edildiklerini öğrenir. Aynı akibetin onları da beklediğini bilmektedir. Duruşmada metanetlerini bozmamışlardır. İstiklal Mahkemesi savcısı anılarında “çok sakin ve soğukkanlıdır” diye yazar. Görgü tanıklarına göre Şeyh Said arkadaşlarına “Biz Kürdistan için ölüyoruz. Hepinizin yeri Cennettir”⁴⁶ dediğini söylerler. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi yine gecikmeden kararını vermişti.

27 Haziran 1925'te de Şeyh Said ile birlikte Kamil Bey, Baba Bey, Seyyid Abdullah, Şeyh Şerif, Faki Hasan, Hacı Sadık Bey, Şeyh Ali, Şeyh Ibrahim, Şeyh Celal, Şeyh Hasan, Şeyh Őemseddin, Mehmet Bey, Madenli Kadri Bey, Tahrirat katibi Tahir, Bucak Müdürü Tayyib ve ne çıkmamıő 31 Kürt idama mahkûm edilirler. Karar 28 Haziran'da tan vakti atanda Diyarbakır - Dağkapı'da Yeniőehir Sinaması'nın olduğu yerde infaz edilir. Bu olayda binlerce Kürt katledilir, yüzlerce yerleşim yeri yakılır, sayısız Kürt sürgün edilir.

1930'da Kahire'de Chirguh Beltch tarafından yayınlanan Kürt Sorunu adlı kitapta yer aldığına göre (bu dönemde); "15 bin 383 kişi tek ya da topluca katledildi.337 köy yakılıp, yıkılarak tarihten silindi."47

Bu katliam değil de nedir? Aynı uygulamalar 100 yıldır süre gelmedi mi?

1925 Şeyh Said İsyanı, Kürtlerin tarihinde önemli bir yer tutar. İsyanda yer alan gçler ve İsyanı yönetenler farklı siyasi düőüncelerden ve farklı sosyal katmanlardan oluşur. Yöneticilerin içinde Fehmi Fırat gibi ateist ve sosyalist kişiler olduğu gibi, Şeyh Said gibi dindar kişiler de vardır. İsyan tüm Kürdistan'ı kapsamıőtır. Bu İsyanla, Kürtler seslerini dünyaya duyurmak istediler. Bundan sonraki irili-ufaklı tüm Kürt İsyanlarında ulusal taleplere rastlanır. Bu İsyan, Kürtlerin ulusal kimlik kazanma hareketinin baőlangıcıdır.

Daha İsyanın başında Kürtler, diğer etnik grupların uğradıkları akibete uğramak istemiyorlar. Dışardan politik ve askerı destek almadan başarı kazanmanın olanaksız olduğunu görüyorlar. Bunun farkında olan Azadi rgt, daha 1924 yılında yaptığı ilk kongrede aldığı iki önemli karardan birisinde şöyle diyor:

"Dışarıdan yardıma ihtiyaç olacağı genel olarak tespit edildi. Üç ihtimal mevcuttur: Suriye'deki Fransızlar, Iraktaki İngilizler ve Sovyetler."48

Kürtlerin Suriye'de bulunan Fransızlardan, ya Irak'taki İngilizlerden ya da Sovyetlerden yardım almaları gerekiyordu. Bu amaçla Sovyet Devletiyle görüşmek üzere "Gürcistan'a bir kur-

ye” yolladılar. Sovyet yönetimi Kürtlerin yenileceklerin gördükleri halde “yardım edecek durumda olmadıklarını” söylerler. Ancak Kürt İsyanının bastırılmasında Türklere de yardım etmeyecekleri sözünü verdiler. İngilizler, Fransızlar ve Sovyetler Kürt ayaklanmasına kendi devlet çıkarlarına göre yaklaştılar. İngiliz ve Fransızların takındıkları tutum anlaşılırdı. Bolşeviklerin “ezilen halkların yanındayız” ilkesi, Sovyet Devleti’nin çıkarına kurban edilmişti. “Devlet çıkarını” Komünist ideallerin üstünde tutular. İşçi sınıfının çıkarları, dar “devlet çıkarının” gölgesinde kaldı. “Proletarya Enternasyonalizmi” dar ulusal çıkarlara kurban edildi. Bu politika Sovyetler Birliğinin genç Türkiye Cumhuriyeti devletiyle “iyi ilişkiler” kurma isteğinden geliyordu.

Bu politika 17 Aralık 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan “Dostluk ve Tarafsızlık” Anlaşmasıyla resmileşti. Sovyetler Kürt ayaklanmasını şöyle değerlendirdiler:

“Bu başkaldırı Cumhuriyet Devleti’yle anlaşamayan derebeyi ve feodalitenin eseridir... Sultan yanlısı ve Cumhuriyet karşıtı bir harekettir.”⁴⁹

Gerçek durumun bu olmadığını Sovyet Devleti gayet iyi biliyordu Kürt bölgelerinde fabrikalar mı vardı? Fabrikalarda Komünistler mi örgütlüydü? Kürdistan’da Bolşevikler iktidara mı yürüyordu? Ankara, Kürtlere ulusal demokratik haklarını mı vermişti? Bu koşullarda Kürt hareketini gericilikle nasıl suçlayabiliriz?

Ankara 1924 Anayasasıyla Kürtçe konuşmayı bile yasaklamıştı. Bir ulusun anadilinin yasaklanmasının ne anlama geldiğini Komünistler gayet iyi bilirler. Toplumları, ulusları yaratan ve onları yeniden üreten temel faktör dildir. Bir ulusun dilini yasaklamak o ulusun geleceğini yok etmektir. Sovyet merkezi ve otoriter devlet kurma politikasıyla, aynı özeledeki Ankara’nın politikası örtüştü. Moskova-Ankara yakınlaşmasının özünde bu vardı.

Sovyetler Kürt hareketini İngilizlerin kışkırtması ve gerici bir hareket olarak görüyor. İngilizler de Sovyetleri bu hareketin ör-

gtleyicisi olarak gösteriyordu. Sovyetlerin Ankara'daki Basın Bürosu 27 Mart 1925 tarihinde yaptığı açıklamada Kürt İsyanından şöyle söz eder:

“Bu başkaldırın Cumhuriyet Devleti'yle anlaşamayan derebeyi ve feodallerin eseridir, Kürt Hamidiye Aşiret Alayları konumlarını korumak, nüfuslu Kürt şeyhleri de kendi yararları için Ankara Hükümeti'ne ağır darbeler indirmek istiyorlar. Sultan yanlısı ve Cumhuriyet karşıtı bir harekettir.”⁵⁰

Hareketin niteliğı ne olursa olsun, Kürtlerin İngilizlerle işbirliğı yaptığına dair bir tek kanıt raslayamayız. Sovyetlerin kimi diplomatları bu dşncedeydiler.

O süreçte Yusuf Ziya Bey Erzurum'da Sovyet diplomatiyle bir görüşme yapar. Bu görüşmede Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasından 1923 Lozan anlaşmasına kadar olan sürede Kürtlerin politikası hakkında bilgi verirken şöyle der:

“Eğer açıkça belirtmem gerekiyorsa, şimdiye kadar biz İstanbul Komitesi, Türklerle birlikte ülkenin birliğini emperyalistlere karşı korumayı düşündük ve bu amacı gttk. Ancak bugün, Türkiye'nin İngiltere ile birlikte aldığı bu kararla, tüm ümidimizi yitirmiş bulunuyoruz.”

Türkiye'nin Kürtlere otonomi vereceğı ümidini taşıdığını söyledikten sonra konuşmasını şöyle sürdürür:

“(...) İngilizler Türkiye'ye önerdiler. Eğer Türkiye Kürtlere otonomi vermeyi aıklaşsa, İngiltere Musul' dan çıkacaktı. Ancak Türkiye, böyle bir otonomiye kabullenmektense, Musul'u İngiltere'ye bırakmayı uygun buldu. Bunlar da gösteriyor ki, Kürtler kendi kaderlerini belirlemek istiyorlarsa, ayaklanmak zorundadırlar.”⁵¹

Bu görüşme zerine Sovyetlerin Erzurum Konsolosu Paclovski, (Komintern'in Türkiye masa şefidir. . Ağm) Ankara'daki Sovyet Elçisine kişisel görüş ve bilgilerini söyle yazar:

“Erzurum Komitesinin ciddiyetinden ve arzulu oluşundan kuş-kum yoktur. Komite tüm tanınmış ve nüfuzlu Kürt önderlerini to-parladı. Komitenin Başkam Cıbranlı Miralay Halit Bey’dir. Diğer üye-ler Hüseyin Paşa, Van Milletvekili Hasan Bey, Selim Bey, İsmail Hak-kı Bey, Kaptan -Subay- Ali Awer Bey ve diğerleridir. Halit Bey’in Kür-distan Teâli Cemiyeti’nin üyesi olduğu biliniyor, ancak, Cemiyettin bölünmesinde hangi tarafta yer aldığı bilinmiyor. Şaxoski ve Hüseyin Avni’nin anlattıklarına bakılırsa, Erzurum Komitesi’nin İstanbul Ko-mitesi gibi düşünmedikleri anlaşılıyor. Erzurum Komitesi, Mustafa Kemal hareketine karşı olmamışsa da, yanında da yer almamıştır. Şa-xoski’nin yazdıklarına göre, Kemalist hareketin başlangıcında Antant Devletleri’ne karşı olup olmama konusunda Erzurum Komitesi yö-ne-ticileri bir toplantı düzenlediler ve Mustafa Kemal hareketine yardım etmeden, beklemeye karar verdiler. Erzurum Komitesi’nin bu tutu-mu Lozan Konferansı’nın başlamasına kadar sürdü. İngiltere ve Tür-kiye, Musul Sorunu’nun ve Sevr Anlaşması’nın Lozan Konferansı’nın gündemine alınmamasında anlaştılar. Ancak Türkiye ve İngiltere’nin gizli görüşmelerinden, Kürtler habersizdiler. Konferanssın 30.11.1922 tarihli birinci toplantısında Kürtler, Türkiye’nin Musul’u bırakma eğiliminde olduklarını ve Sevr Anlaşması’nın gündem dışı tutulduğunu anladılar. Bunun üzerine Erzurum ve İstanbul Komite-leri, Türkiye’ye karşı yeni bir konum aldılar. Erzurum Komitesi, Lo-zan Konferansı’nın 1. toplantısından sonra Aralık 1922’de üyelerini Kürtlerin geldiği ve yaşamsal önemi olan yeni durumu görüşmek üzere toplantıya çağırdı. Bu toplantıda üyeler birkaç önemli karar al-dılar. Bu kararlar Kürt siyasi tarihinde yeni bir süreç açıyordu. Alı-nan kararlardan birincisi, bağımsız bir Kürdistan’ın kurulması için siyasi, ekonomik ve askeri yardım gereklidir. Böylesi yardımları elde etmek üzere yardım etmek istediklerini, ancak bunun için İngiltere ile ilişkisinin kesilmesini dilediklerini belirttiler. Şeyh Mahmut olumlu yanıt verdi.”⁵²

Bu bilgilendirmelerden sonra Sovyet Dışişleri Bakanlığında görevli olan Kulikov, 3 Temmuz 1924 da bir rapor yayınlar. Ra-por şöyle der:

“Dini önderler ve beyler arasında yaptığımız çalışmalarda, bu slo-

ganı öne çıkarmamızın nedeni, Türkiye'deki muhalefeti nötralize ve bu muhalefetin bir bölümünü Kürt hareketine kazandırmak"tır di-yordu. Bütün bunlar dini ideolojinin ve Halife yandaşlığının Kürtler için taktik bir sorun olduğunu gösteriyor." 53

Erzurum Komitesi, Sovyetler Birliği ile ilişki kurma girişimde bulunmak isteyen ilk Kürt örgütüdür. Bu dönemdeki Sovyet diplomat ve Kürdologların savına göre, 1922 de Komitenin Başkanı Cıbranlı Halit Bey'dir.

Cıbranlı Halit Bey Azadi örgütünün bir kararını ve yazdığı mektubu 22 Aralık 1922 de Pavlovski'ye vermiştir. Pavlovski mektubunu Sovyetler Birliğinin Ankara'daki elçisi Aralof'a iletir. Kararda şunları içeriyor:

"Erzurum Komitesi'nin Kararı ve Koşulları (Azadi)"

"1. Kürdistan, Erzurum, Van, Musul, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Suriye'nin batı bölgeki Türkiye toprakları ile, İran'ın Kermanshah, Sine, Sakız, Mahabad, Urmiye ve Selmas yörelerinden oluşur.

2. Bu vilayetlerde bağımsız bir Kürdistan kurulacaktır.

3. Kürt Devleti, siyasi, idari, ekonomik ve askeri ilişkilerinde bağımsız, ancak, Rusya'nın himayesini kabullenecektir. (O dönemde Sovyetler Birliği yönetimi vardı. NK)

4. Rusya'nın himayesi; petrol, maden ve Kürdistan dağlarındaki diğer zenginliklerin işletilmesi, demiryollarının yapımı, askeri ve teknik elemanların yetiştirilmesi konularında olmalıdır.

5. Kürt Devleti ve önderleri, komünist ilkelere ve Rusya'nın ilerlemesine karşı olmayacaklar.

6. Üçüncü bölümde belirttiğimiz gibi Kürt Devleti, Rusya'nın himayesini kabullenmektedir. Ancak böyle bir Kürt Devleti'nin kurulması için Rusya da ekonomik ve siyasi yardımda bulunmalıdır. Rus Hükümeti, Kürt önderlerinin gereksinimleri için borç para vermeli ve askeri hazırlıklarda yardım etmeli.

7. Kurulacak Kürt Devleti, kendi özgür iradesiyle yönetim şeklini seçecektir. Rusya Devleti, siyasi, mali, idari ve askeri konularda Kürt yönetimine müdahale etmemeli.

8. Eğer Kürt önderler, Kürdistan' ı kurma çabalarında Rusya'ya

geçme zorunda kalırlarsa, rahat çalışabilmek ve amaçlarına ulaşabilmek için Rusya Devleti'nin onlara yardımcı olması gerekir.

9. Birinci bölümde belirtilen yöreler Kürdistan Devleti'nin sınırları içine alınamazsa, Kürtler Rusya'nın yardımıyla dışarıda kalan bölümleri elde etmek için çalışmalıdır.

10. Rusya Devleti yukarıdaki 9 maddeyi olumlu bulur ve Kürt Devleti'nin kurulmasını kabul ederse, Kürt önderleri bunun için aktif olarak harekete geçeceklerdir”⁵⁴

Halit Bey mektubu yazarken Ermeni katliami sırasında söylediği şu sözlerini anımsar. “Bizim ilerde boynumuzu kesecek kılıçları biledik.” ⁵⁵ Halit Bey'in kortuğu şey Kürtlerin başına gelmişti. Artık Kürtlerin de başının kesileceği günler gelmişti. Cıbranlı Halit Bey'in mektubunda ise şunları okuyoruz:

“Üyesi olduğum Kürt halkının genel kanısına göre, Kürtler İngiltere yanlısı bir eğilime sahiptir. İngilizler, Kürtlerin özgürlükleri ve bağımsızlıklarından yana olduklarını propaganda ediyorlar. Böyle bir izlenim vermek istiyorlar. Şahsen İngiltere sempatisanlığımın hiç bir yarar sağlayacağına inanmıyorum.

Halkımızın Rusların yardımlarıyla özgürleşebileceğine inanıyorum. Kürtlerin İngiltere'ye sempati duyup yandaşlığa kapılması önlenmeli. Ruslara daha sıcak bakılmalı ve bu uğurda çalışılmalı. Buna uygun bir ortam yaratılmalı. Böyle bir tabanın oluşturulması için kararımızı ve on maddelik görüşlerimizi size bildirdik. Rusya Devleti önerilerimizi olumlu bulursa ve bu çerçevedeki bir Kürt Devleti'nin kurulmasına yardımcı olacaksa, bize açık ve olumlu şekilde yanıt vermenizi diliyoruz. Devletinizin olumlu yanıtı geldiğinde, örgütümüzü daha genişletme ve ileri götürme olanakları elde etmiş olacağız. Böylece aşiret reisleri ve siyasi önderler aktif bir şekilde toparlanmış olur. Böylesi bir durumda, Komitemizin sorumlularını, isimleri ve geçmişleriyle tanıma olanağınız da gerçekleşecektir. Buna söz veriyorum. Rusya'nın yardımıyla Komitemizin örgütlülüğü ve eylemliliği artacaktır. Kürt aşiret reisleri ve halk önderleriyle ilişkilerim iyidir ve bana güveniyorlar. Ben de halkımın Ruslara güven sevgi ile yaklaşacağına inanıyorum.”

Sovyet dış içlerinden sorumlu olan ve Sovyetlerin Kürt politikasına katılmayan Wasilevski, Moskova'daki Dışışleri görevlisi Polyakov'a yazdığı rapor şudur:

"Ben Kürt sorunu üzerinde az çalışmadım. Çalışmalarımın sonuçlarını rapor şeklinde, "Komisyon" adına değil, ama kişisel olarak yazıp gönderiyorum. Işinize yarayacağını sanıyorum." Wasilevski, raporda Kürt ayaklanmasının ilk iki ayını ve Kürt hareketini genişliğine yer verir. Burada Türkiye'nin ve yardımıda bulunan ülkelerin temelsiz savlarını yanıtlamaya çalışır. Wasilevski aynı zamanda kendi devletinin, yani Sovyetler Birliği'nin görüşlerini eleştirir: "Aldanmayın ki, Sovyet Dışışleri Bakanlığımız gerçek olmayan, ya da gerçek olduğu henüz kanıtlanmayan haberlere dayanarak ayaklanmanın gerici ve İngiltere kışkırtması olduğu görüşüne varmış" der.⁵⁶

Devletler ve uluslararası ilişkilerde ilke olarak işbirliğini red etmenin politik çocukluk olduğunu bilmeyen yoktur. Farklı politik sistemlere sahip olan devletler ve uluslar bir birleriyle hem ekonomik, hem de politik alanlarda çok işbirliğini yaptığını biliyoruz. Sovyet Yönetimi, Sovyet devletinin ve sosyalizmin ıkartı için Alman faşizmiyle işbirliği yaptığını herkes biliyor... Her ulus, her devlet uluslararası ilişki kurarken kendi ulusal çıkarlarını temel alarak bir uzlaşma arar. Zaten işbirliğinin karakteristik özelliği budur. Bu ilke bilindiği halde nedense Kürtler kendi çıkarları için uluslararası işbirliği arayınca "emperyalizmin uşağı" oluveriyorlar. Kürtlerin bir deyiminde: "*Eyb henikan  bızıneye,  yenikan  meşeneye.*" (Kiminin ayıbı keçinin, kiminin konyunudur.) Kiminin ayıbı görünür, kiminin ise gizlidir.

Kürtlerin İngilizlerle, emperyalizmle iş birliği yaptıkları hep söylenip durulur. "Emperyalizmle iş birliği yaptılar"la anlatılmak istenilen düşünce net olmasa bile kast edilen şey "Kürtlerin İngiliz ajanı" olduğu ve ulusal hakları için değil, İngilizlerin bölgedeki egemenlikleri için alıştıklarıdır.

'Kürtler İngilizlerin çıkarları için mi İsyan ettiler', 'emperyalist ülkelerle işbirliği yaptılar mı' vb. sorular Fehmi Fırat'a da sorulurdu. Fehmi Dayı'nın cevabı şöyle olurdu:

“Bırakın İngilizler adına çalışmayı, eğer İngilizler, hatta daha küçük bir devlet Kürtlere yardım etseydi, bugün bizim de bir devletimiz olurdu.”

Fehmi Dayı bu düşüncesini şu olayla açıklardı: Hz. Ali ve Hz. Ömer Uhud savaşından dönerlerken, Hz. Ali Savaşta gösterdiği başarılarla övünüyormuş. Zülfikar’ı sağa sallayınca yüz kişi, sola sallayınca iki yüz kişi öldürdüm dermiş... Ali’nin tavırlarını içine sindirmeyen. Ömer hiddetlenip, Ali’ye “Ulan Ali” Allah sana aslanım demiş, bana da kedim bile deseydi, başarılarımı görecektin. “Eğer Kürtler dış destek alabilselerdi, konumları bugünkünden çok farklı olurdu” derdi.

Fehmi Dayı “Diyarbakır İsyanı Musul’un İngilizlere verilmesine, Ağrı İsyanı ise Van bölgeki bir kısım toprakların İran’a verilmesine kurban gitti” derdi. “Bir de başımızın belası Nusaybin demir yolu vardı. Fransızlar, 1847’de demir yolunu Bedirhan Bey’in yenilmesi için kullandılar, 1925 yılında da bize karşı kullandılar. Kimse bundan söz etmiyor. Kürtlerin İngilizler adma çalıştıklarını Ankara kasıtlı olarak çıkardı, İsmet İnönü’nün Başbakan olması için bu gerekliydi”⁵⁷ derdi.

Ekrem Cemil Paşa *Muhtasar Hayatım* adlı kitabında şöyle diyor:

“1923 senesinde akd edilen Lozan Muahedesinde İngiliz emperyalist devleti bütün dünya devletlerine meydan okuyarak Sevr muahedesiyle temin edilen Kürt hak ve istiklalini ayakları altında çiğnedi. İngiliz devleti Kürt’ü esir pazarlarında köle gibi Mustafa Kemal ve Bağdat Kralı Faysal’a sattı.”⁵⁸

Mete Tunçay;

“Irak Kürdistan’ını elinde tutan İngiltere’nin böyle bir kışkırtmada hiçbir yararı olmadığı gibi, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin parçalanmasında da yarar umduğu düşünülemez.”⁵⁹

Bu düşünceleri doğrulayan, bizzat M. Kemal’in TBMM’nde

yaptığı konuşmalar olmuştur. M. Kemal 1923'te TBMM'nde yaptığı konuşmada şöyle der:

“Musul sorununu bugün istersek halledebiliriz. Kolaylıkla alabiliriz. Ancak Musul'u aldığımız taktirde muharebenin hemen sona ereceğinden emin olamayız. Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış oluru-
ruz.”⁶⁰

Bilindiği gibi 1926'da Musul'u Irak sınırları içinde bırakan bir anlaşma imzalandı.

Kuşkusuz her ulusta olduğu gibi Kürtler içinde de kendi halkına, ulusuna bölge halkına ihanet edenler olmuştur. Gerek kişisel çıkarları için, gerekse kandırıldıkları için başkaları adına 'ajanlık' yapanlar olmuştur. Cıbranlı Kasım Bey'in ihaneti ve ispiyonu olmasaydı Şeyh Said yakalanır mıydı? Bu tür bireysel olaylarla bir halk ve onun oluşturduğu örgütler suçlanabilir mi? Bu suçlama spekülasyon olmaktan öteye gitmemiştir. Hükümetin resmi kaynakları bile Kürtlerin Emperyalizmle işbirliği yapmadığını kabul etti.

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar adlı kitapta da konuyla ilgili şöyle yazıyor:

“Said, İstiklal Mahkemesinde verdiği ifadede; ayaklanma için hiç bir yerden telkin gelmediği, ayaklanmayı kendi düşüncesi, kanısı ve ülküsü olarak tasarladığını, çalışmaları tek başına yaptığını ve Piran'da verdiği vaaz üzerine ülküsünü uygulamaya karar verdiğini açıklamıştı”⁶¹

Devlet arşivlerindeki belgeler bile Şeyh Said'in İsyanı katılanlar hakkında bilgi vermediğini doğrulamaktadır.

1925 İsyanının önemli liderlerinden biri olan Fehmi Fırat'ı anlatmadan geçemiyorum.

Dava Adamı; Kürtlerin Filozofu Fehmi Fırat: Fehmiyê Licî, Ferhiyê Bilal, Fehmi Fırat, adlarıyla bilinen Fehmi Dayı 1887'de Lice'de doğmuştur. Fehmi Fırat sol düşünceyi benimsemiş, materyalist bir Kürt yurtseveridir. Yaşadığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu dağılma sürecine girmiştir. Balkan ulusları, birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır.

Kürtler ise, hep politik yetkinlikten yoksun ve dağınık bir

haldedirler. Bu duruma son vermek amacıyla, İstanbul'da 1912'de Hevî Örgütü kurulur. Fehmiyê Bilal bu örgüte aktif destek vermiştir. Örgüt Balkan savaşları sırasında kapatılır.

Örgüt kapatılınca politik savaşımını sürdürmekten geri durmaz ve 1918 yılında kurulan Kürt Tealî Cemiyeti'nin üyesi olur. Burada Seyyid Abdulkadir ve Emin Ali Bedirhan Beyle tanışır. "Kürdistan'a Gezi" hareketi tartışmalarına etkin olarak katılır.

1923'te Erzurum'da Kurulan "Azadi" olarak bilinen "Cıwata Azadiya Kurd" (Kürt Özgürlük Cemiyeti) üyesi olur ve bu örgütün Diyarbakır şubesini kuranların içinde yer alır.

"Azadi" örgütüyle Şeyh Said arasında ki koordinasyonu sağlayan kişi olarak bilinir. 1925 İsyanında "Askeri Komitede" yer alır. Şeyh Said'in katibidir. (Politik lideridir.)

İsyan Kırılınca Irak'a, oradan da Suriye ve Lübnan'a gider. Xoybun'un kurucuları içinde yer alır. Orda Bedirhanlarla tanışır. "Kürt, Ermeni ilişkilerinden" dolayı Bedirhanlarla fikir ayrılığına düşer.

Xoybun'un yöneticileri ve Ağrı İsyanının lideri İshak Nuri Paşa'nın elde ettiği kazanımlardan sonra çıkarılan aftan yararlanarak Türkiye'ye gelen Fehmi Fırat Burdur'a sürgün edilir. TKP üyesi olan Burdurlu İbrahim Akın, Fehmi Fırat Burdur'da sürgündeyken halkın üzerinde bıraktığı olumlu izlenimleri hep anlatırdı. onunla tanışır ve çok etkilenir.

Fehmi Fırat sürgün yaşamı bitince memleketine döner. Bir süre Hınıs'ta ve Genç'te (Darahıne) kalır. Sonra doğduğu yere, Lice'ye gelir. Lice'de arzuhalcilik ve davavekilliği yaparak geçinmeye çalışır.

Onu tanıdığımda artık epeyce yaşlanmıştı. Fehmi Dayı'nın oğlu Hayri'yle (Ona 'Dersim' de denilirdi) kapı komşu oturuyorduk. Evlerimiz eski Lice, Karahasan mahallesinde "Baçuyan Çeşmesi'nin" (Kaniya Baçuyoan) yanındaydı. Okula gidip gelince hep karşılaşırdık.

Fehmi Dayı, okuyan Kürt gençlerini çok severdi. Olanak buldukça onlara öğüt verirdi. Kürtlerin tarihini, sosyal yaşamlarını ve kendi yaşadıklarını anlatırdı. Tüm Lice halkı onu büyük bir ilgiyle dinlerdi. Dingin, esnek, hoşgörülü bir kişiliği vardı.

Fransızca'yı çok iyi bilirdi. Çok sayıda Fransız Klasiklerini

Kürtçe'ye çevirmişti. Sayısız ykleri ve şiirleri vardır. En çok bilinenler:

Giliya Daran (Aġaların Syleşmesi).

Kotela Kanşreşe (Karaeşme Koteli. Kotel Kürtçede güvercin-gillerden göçmen bir kuşun adıdır).

Biratiya Gur il Miye (Kurtla Koyunun Kardeşliği).

Feteġ Bege Xerzan (Garzan'lı Fetah Bey).

Torununun adını *Dara* koymuştu. *Dara*'nın *Daryus*'tan geldiğini ve *Daryus*'un da Kürt kiralı olduğunu söylerdi.

Kitaplara, destanlara sığmayan bir yaşamı, 1967 yılında Diyarbakır'da sona erdi Yaşamını anlatan pek yazılı kaynak yoktur. Ancak Melih Fırat'ta, yayınlanmak üzere çok sayıda anısını bıraktığı söylenir...

A. Melih Fırat "*Giliya Daran*" başlıklı yazısında Fehmi Bilal'den söz eder. 28 Mayıs 1994 tarihli yazıdaki bu bölüm şöyle:

"Bu 12 hikayeyi çok akıcı ve nefis bir uslupla kaleme alan Mamoste Fehmi Bilal (şex Said' in katibi) büyük bir edip ve filozoftu. La Fontaine'in hikayelerini de Fransızcadan manzum olarak Kürtçe'ye tercüme etmişti. Ayrıca, çok mühim bazı hatıratlarının birer nüshasını bana bırakmıştı. Maalesef bunların hepsi devlet tarafından yakıldı."⁶²

Bu yakma olayı Kürt halkı için giderilmez bir kayıp ve üzüntü kaynağı olmuştur. Ayrıca Melih Fırat için de büyük bir vicdan sorunu, onun da ötesinde taşınması ağır bir yük olsa gerek. Allah Melih Fırat'a kuvvet versin...

O nc ve yiğit adamın mezarı Lice'dedir. Işık içinde yatsın. İdeali ise tüm bilinçli Kürtlerin gönlünde yaşıyor.

Fehmi Fırat, Hayri Fırat'ın evinden çıkınca Küçük Camii'nin yanında bulunan Hacı Abdullah Topdemir'in dükkanında bir müddet nefeslenir ve sonra gideceği yere giderdi. Yazın dükkanın yanındaki yaşlı dut ağacının altında otururdu. "Bu dut ağacı bildim bileli vardır" derdi.

Fehmi Dayı'nın oraya oturduğunu gören herkes başına toplanırdı. Dolu, "seyyar bir kütüphane" gibiydi. Bir filozoftu. Ko-

nuşmaya başladığında herkes pür-dikkat kesilir onun anlattıklarını dinlerdi. Genellikle Kürtlerin sosyo-ekonomik yapısını ve tarihlerini anlatır, deneyimlerini aktarırdı. O zaman yeni yetmeydim. Politik yaşamla yeni yeni tanışmaya başlamıştım. Tarık Ziya Ekinci'nin akrabamız olması ve TIP'te çalışıyor olması sola sempati duymamızı sağlamıştı.

Her nedense Fehmi Fırat'ın anlattığı o kadar çok şeyin içinde beni en çok etkileyen Burdur'da sürgünde yaşamış olduğu anıydı. Anısını şöyle anlatmıştı:

“Burdur'da sürgündeyim. Çok sorunlarım vardı. Adeta bunalmış gibiydim. Otel olduğunu söylemeye 'bin şahit lazım' olan yerden çıkıp gezmeye, hava almaya karar verdim. Sorunlarımı düşünerek, dalgın bir şekilde yürüyordum. Otelden ne kadar uzaklaştığımın farkında bile değildim.

Derin düşüncelerimi seyyar bir satıcının bağırımları bozmuştu. Satıcının sesi bana aşına gelmişti. Yanaşıp sese iyice kulak kabarttım. Satıcı 'armut elliye, herme be çılı' diye bağırmaya devam ediyordu. Sessizce yanına oturdum ve onu izlemeye koyuldum. Gelip 'armut kaç'a' diyenlere, '50'ye, herme be çendi' (Kürtçe 'armut' 'kaça' demektir) diyenlere, "be 40'li" diyordu.

Oturduğum yerden kalktım, satıcıya iyice sokuldum: 'Gelip armut kaç'a diyenlere, 50'ye diyorsun, başka bir dille konuşana 40'a diyorsun. Bunun manası nedir' dedim. Bu sorularım adamı çok kızdırmıştı. 'Sana ne, işin gücün yok mu? Çek git buradan' deyince, 'niçin bu kadar kızılıyorsun ben de Kürdüm' dedim. Kürt sözcüğü onu sakinleştirmeye yetmişti. 'Peki kimsin? Burada ne arıyorsun? Ne zamandan beri buradasın?... ' dedi. 'Ben Fehmi'ye Bilalim' dedim. 'Fehmi'ye Bilal' sözünü duyar duymaz sarıldı bana, ellerimi öpmeye çalıştı. Sanki kırk yıllık tanışmışım gibi benimle ilgilenmeye başladı.

'Peki sen kimsin? Buralarda ne işin var? Adın nedir? Senden başka Kürt burada var mı?... ' diye sordum. ' Adım Rezzak'tır. (Rezo), Kalabalık bir gurubuz. Abdulhamit zamanında 1906 da Şehremini Rıdvan Paşa'ya yapılan suikasttan dolayı buraya sürgün edilenlerdiniz.' dedi.”⁶³

1906 yılında Şehremini Rıdvan Paşa bir akşam üzeri Kadı-

köy’de dört Kürt tarafından öldürülür. Arnavut olan Rıdvan Pa-
 şa’nın öldürülmesi, sarayda Kürt-Arnavut çatışması olarak de-
 ğerlendirilir. Bu olaydan sonra Emin Ali Bedirhan’ın da içinde
 olduğu kalabalık bir Kürt grubu İstanbul’dan değişik yerlere sr-
 güne yollanır. Kürtlerle yakın ilişkileri olan Abdulhamid bu ka-
 rarın altına imza atmak zorunda kalır.

Emin Ali Bedirhan bu sürgün için şöyle yazar:

“Feleğin devranı kin tutuyordu bize.”

Fehmi Dayı şöyle devam etmişti:

“Rezzak, beni Burdur’da yaşayan Kürtlerle tanıştırdı. Onlarla sık
 sık görüşmeye başladım. Her türlü sorunumla ilgileniyor, bana sahip
 ıkıyorlardı. Bende onlara anılarımı anlatıyor, Kürtler hakkında bil-
 giler veriyordum. Bir aile gibi olmuştuk. Sürgün yaşamım bitince bir
 yandan ülkeme dönmenin sevincini, diğer yandan onlardan ayrılma-
 nın üzüntüsünü yaşıyordum. Yaşamım boyunca o insanları hiç unut-
 madım...”⁶⁴

Onun çok sevdiği ve herkes tarafından da çok beğenilen bir
 şiirini buraya alıyorum:

"Giliya Daran

řevək ji şevan rojek ji rojan
 Roj li ser iyayē Cebexurē  ava
 zingvan hatin

Di bin dareke mazı ya kevnar de
 Werıřē xwe danın erdē
  bivir danın ser kevierek
 Li benda ronahiya sibē sekinın
 Dara mazı gazi dor  berē xwe kir
 Gote wan:

“Ev weha nabe
 Bivir dışa va ye hatiye
 Pişti qaseki wek hergavi
 Dē serē we bibirē

Divê em ji xwe re serokekî hilbibjêrin
 Da ku ew bivir re mijûl bibe.
 Jê hêvî û rica bike
 Belkî li me rehmê bike.”
 Wan wê dara mezin a kevnar
 Ji bo xwe kirin wekîl
 Wê darê gazî kir û got:
 “Begê min ma qey ne bes e?
 Eva bi salan e hûn serê me dibirin
 Kokên me ji erdê radikin
 Bi tevî ku em darê mazi
 Ji darên din gelekî fêdetir in
 Her çi darên din salê berekî wan hebe
 Lêbelê yên me salê sê-çar berên me hene
 Mazî, gangol, gijik, şepik, anîve, berzî
 Pelên me dibin alifê pez
 Şaxên me dibin şewata tenûran
 zingên me dibin ardûyên zivistanan
 Darên me dibin miryaqên xaniyan
 Rayên me avê ji bin erdê dikşînin
 Dibe jiyan ji bo erd û zeviyan.”
 Bivir got:
 “Heso tu bi du aliyan ve şaş î
 Carekê tu hêviya însafê ji min dikî
 Mixabin ew di cewherê min de tune
 Ya duduyan ez hêza xwe ji te digrim
 Serê te bi destê te dibirim
 Her tu nedî min destîbivir
 Ha ez, ha ev kevir.”
 Ev mesela kurdan e
 Derdê serê derdan e
 Hinek haramzade ne
 hinek kankor ewlad hene
 Heta kurd destgir û piştgirên neyar bin
 Hertim dê di bin nîr de biçare û belengaz bin.”

"Ağaçların Syleşmesi

Gecelerden bir gece, günlerden bir gün
 Güneş Çapakçur dağını açıp gitti
 Oduncular gelip
 Yaşlı bir meşe ağacının altına oturdular
 Kıldan yapılmış urganını yere,
 Ve baltayı da bir taşın üzerine bıraktılar.
 Umutla yeniden günışığının yükselmesini beklediler.
 Yaşlı meşe ağacı çevredeki ağaçlara seslendi
 Onlara dedi ki,
 "Bu böyle olmaz
 İşte gene balta geldi
 Birazdan, her zaman olduğu gibi
 Her birimizin başlarından kesmeye başlayacak
 Bizler aramızdan bir yönetici seşmeliyiz
 Ki gidip balta ile
 konuşsun
 Kendisinden ricada bulunup, beklentilerimizi dillendirsin
 Belki bize acır."
 Çevredekilere bu büyük ve yaşlı ağacı kendilerine vekil seştiler
 O meşe ağacı yüksek sesle dedi ki;
 "Beyim artık yetmez mi?
 Yıllar yıldırdı başlarımızı
 kesiyorsunuz
 Kklerimiz yerlerinden skyorsunuz
 Meşe ağaçları olarak bizler,
 Tüm diğer ağaçlardan daha yararlıyız!
 Ötekilerin yılda tek ürünleri varken
 Bizlerin yılda üç-dört ürün verdiği oluyor
 Mazi, gangol, giji şepik, berzi (bu sözcükleri Türkçe'si yok)
 Yapraklarımız keçilere yem olur,
 Dallarımız tandırların yakacağı olarak kullanılır
 Odunlarımız kış ocaklarının yakacağıdır
 Düzgün dallarımız damların örtülmesinde kullanılır
 Kklerimiz suyu toprağın derinliklerinden alır
 Bu ekinlerimize, tarlalarımıza hayat verir."
 Balta yanıtlamakta gecikmez
 "Sen iki yönden de yanılıyorsun

Bir kere benim insafa gelmemi bekliyorsun
 Ne yazık ki bu benim özümde yoktur.
 İkincisi ben gücümü senden alırım
 Başını senin ellerinle keserim her zaman
 Sen bana sap vermezsen eğer,
 Benim taştan bir farkım kalmaz!”
 Bu Kürtlerin de sorunudur.
 Tüm dertlerimizin kaynağıdır, ilkidir.
 Kimilerimiz haramzadedir
 Kimilerinin ‘kankor’ (nankör) evlatları var
 Kürtler düşmanlarıyla el ele tutuşup onlara destek oldukça
 Boyunduruk altında,çaresiz ve zavallı kalacaklardır”

Fehmi Fırat⁶⁵

1925 Diyarbakır İsyanı bastırıldıktan sonra da Kürt İsyanları durmadı. İsyan bastırılınca Kürt aydınları Suriye’ye geçerek *Hoybun Cemiyeti*’ne katılırlar. Onlarca irili, ufaklı İsyan oldu. İsyanların bir kaçını hatırlatmada yarar görüyorum:

1925 Şemdinli İsyanı

İsyanın lideri Diyarbakır’da Şeyh Said’le birlikte idam edilen Seyyid Abdulkadir’in oğlu, Şeyh Ubeydullah’ın torunudur. Seyyid Abdullah amcasının oğlu Şeyh Muhsin’le birlikte İsyan hazırlıklarına hız verirler. Onlara Seyyid Taha’da katılır. 25 Haziran 1925’te “Hudud Taburu” İsyan hazırlığı içinde olan güçlerle çatışmaya girer. İki gün süren çatışmadan sonra 6’sı subay olmak üzere çok sayıda asker esir alınır. Bu olay duyulunca Albay Ruşen komutasında büyük bir askerî güç Beytuşşebab’ın Çal bölge İsyanlılarla sıcak temas kurar. Günlerce süren çarpışmalardan sonra askerî birlikler geri çekilir. İsyanlılara yüzbaşı İhsan Nuri de büyük destek verir. Şiddetli çatışmalardan sonra Kürtler geri çekilir.

1925 Reşkotan ve Raman İsyanı

Şeyh Said İsyanından sonra bölgede yoğun bir baskı ve zulüm uygulandı. Hükümet “Baş eğmeyen Kürtlerden” korkuyordu. Sağ kalanlar toparlanmasınlar diye bölgede yoğun bir “Silah toplama” uygulaması yapıldı.

26 Mayıs 1925'te Şark İstiklal Mahkemesi savcılığı, 3. Ordu Mfettişliğı yayınladığı bir genelgede "temizlik ameliyesinin" yürütümünü şöyle açıklıyordu:

"Ayaklanma ile sözle veya eylemli olarak ilgilenmiş, fakat ilgisini ve izini gizlemiş veyahut Kürtlük ve irtica ile öteden beri sanık olarak kişilerin ve zümrelerin ellerinde veya evlerindeki yasak her türlü silah ve yaralayıcı aletler toplanacaktır."⁶⁶

Bölge didik didik aranmaya, taranmaya başladı. Acımasız süren Jandarma baskınına karşı Kürtler İsyan ettiler. Genel Kurmay'dan gelen emir şöyle diyordu:

"Ayaklanma bölgeleri cezaevlerinden kaçan bütün hükümlü ve tutuklular diri veya l tenkil edilerek yakalanacak ve diri tutulanlar durumlarına göre Şark İstiklal Mahkemesine veyahut bölge divanı harplerine gönderilecektir."⁶⁷

Kısa süren İsyan kanla bastırıldı. İsyanı bastırılması için bilinen 41. Tmene görevlendirilmişti. .

Pervari İsyanı: jandarma zulmüne karşı çıkan bu İsyan 17 gün sürdü. Kanla bastırılır.

1926 Şığı Haco İsyanı

Şığı Haco Heverkan aşiretinin lideriydi. Daha doğrusu Heverkan bir aşiret değıl, bir aşiretler Federasyonudur. 1850'li yıllarda oluşmuş bir aşiretler birliğıdir. Yaklaşık 25 aşiretten oluşan bu birliğın içinde Müslüman ve yezidi Kürt aşiretleri vardır. Oluşum yıllarında Heverkan'ın liderliğini Bedirhanlar yürütür. Daha sonra Mala Eli Remo yönetime geçer. Diyarbakır İsyanı ıktığında; Haco Aşiretinin lideri Şığı Haco, Heverkan'ın başındadır. Şığı Haco Ağrı İsyanını rgtleyen Hoybun Kürt Cemiyetinin önde gelenlerindenidir. Türkiye'nin batısına sürgün edilmek istenen kişiler arasındadır. Bu istem, Haco İsyanının nedeni olur. 41. Tümen bu kez de Haco İsyanını bastırmak için harekete geçer. Şığı Haco'nun yanında Şeyh Said'in kardeşi Mehdi'de vardır. Mart 1926 yılında İsyan bastırılır. Önderler Suriye'ye kaar.

Nureddin Zaza, Haco'yu anlatıyor:

"Açık tenli, iri yarı ve mavi gözlüydü, ll ve etkili hareketleri

vardı. Mardin'in doğusundaki Midyat bölgen. Heverkan aşiretinin ağalarından olan Haco Ağa, bin bir serüven yaşamıştı.

Haco Ağa daha doğmadan babası, dayısının oğlu tarafından öldürülmüştü. Haco daha küçük yaşta babasının intikamını alır. Dağa çıkar. Sonra da dayısı Onu affederek kızıyla evlendirir. Bir müddet aşiretin başına geçer. Osmanlılar, Onu tehlikeli gördüklerinden tutuklayarak Adana'ya gönderirler. Hapiste okuma yazma öğrenir. Bir müddet sonra da cezaevinden kaçarak dağlara sığınır.”⁶⁸

26 Mayıs 1927 Mutki İsyanı

Sason İsyanına “yardım ettikleri” gerekçesiyle Bitlis Valiliği ve 3'üncü Ordu Müfettişliği Mutki'nin 35 köyünü boşaltıp, Kürtleri sürgüne göndermek isteyince İsyan patlar. Günlerce süren çatışmalar sonucu İsyan kırılır. Yapılan baskının boyutunu anlamak için Karargahı Siirt'te bulunan 2 nci Tümen Komutanlığının 9 Haziran 1927'de verdiği emre bakmak yeterlidir. Emir şöyle der:

“Fiilen ayaklanmaya katılan ve askere silah kullanarak bir çoklarının şehit düşmesine sebep olan asilerin dehalet etseler bile, aflarının doğru olmayacağı; esasen bunların dehaletleri gönülden olmayıp askerin baskısı dolayısıyla başka çare bulamadıklarından ileri geldiği; bu sebeple bunların ilerde de zararlı olmalarını önlemek için eli silah tutanların kamilen yok edilmelerinin zorunlu olduğu; zira hepsinin silahlı direnmeleri sırasında askerlerimize birçok yaralı ve şehit vermiş oldukları; ancak, şu sıra dehalet etmekte olanların dehaletlerine engel olunmamak üzere teslim alınarak 18 ci Alaya teslim ve hareketin sonunda sekleri sırasında kaçmaya yeltenenlerin yok edilmeleri gerektiği (...) bildirilir.”⁶⁹

1926-30 Ağrı İsyanı

Kürtlerin tarihinde önemi büyük olan başka bir İsyan da Ağrı İsyanıdır. 16 mayıs 1926 da başlar ve dört yıl devam eder. İsyanı yöneten Hoybun Kürt Cemiyetidir. Şeyh Said İsyanından kurtulanlar Ağrı Dağı'na ve komşu ülkelere sığınmışlardır. Bunlara *Celali*, *Hesenan*, *Hayderan*, *Cıbran* ve diğer aşiretlerin ileri gelenleri de katılmıştır. İsyan hazırlığı buralarda başlamıştır. Türk or-

dusunda yüzbaşı iken birliği ile birlikte Şeyh Said İsyanına katılan ve İsyan bastırılınca yurt dışına çıkan İhsan Nuri'de Hoybun'un kararıyla Ağrı Dağı'na döner.

İhsan Nuri artık Ağrı Dağı'nda İsyanlılarla birlikte. Bir çok İsyanlıya askeri eğitim verir. İsyanlılar Ağrı Dağı'nda bir matbaa kurarlar. "Gaziya Welat" (Vatanın Çağrısı) adında bir gazete çıkarırlar. Hoybun Kürt Cemiyeti bir de "Ağrı Ağır Dıbarine" (Ağrı Ateş Yağdırıyor) adında bir dergi yayınlar. Hoybun, 1925 İsyanından beri Çabakçur, Farkin, Saon, Lice dağlarında barınmaya çalışan Kürtleri örgütlemeye çalışıyordu. Ağrı'daki Kürt Askeri gücünü yöneten İhsan Nuri'dir. İsyan çıktığında İhsan Nuri Irak'taydı. İsyanı duyar duymaz Arkadaşları Raşid ve Hurşid'le birlikte Ağrı'ya hareket eder. Yolları kesilir. Ağrıya gelmeleri engellenir. Arkadaşlarından Raşid lr. Hurşid Irak'a döner. İhsan Nuri bin bir zorluğu yenerek Ağrı'da İsyanlılara katılır. Hoybun kararıyla, Kürtlerin oluşturduğu askeri gücün başına geçer.

Kürt güçleri hızla büyür. Hükümet kuvvetlerine karşı büyük başarılar elde ederler. Eylül 1928 yılında İhsan Nuri ve Beyazıt vilayetine 30 km yakınındaki Őeyhli Köprüsü'nde hükümet temsilcisiyle bir anlaşma yapar. Anlaşma gereği bir çok Kürt aydını sürgünden geri döner, af çıkarılır. Hükümet bu kadarla Kürtlerin yetinmesini ister. İhsan Nuri Kürtler zerk bir yapının oluşumunda diretir. Bu kez Kürtler aldanmak istemezler ve taleplerinde ısrar edince çarpışmalar yeniden başlar. Ankara Hükümeti Salih Paşa komutasında ağır silahlarla donatılmış ve uçakların desteğinde kırk bin askerle 11 Haziran 1930'da saldırıya geçer. Ağrı tutuşur. Ortalık Kürtlerin cesetleriyle dolar. 16 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesi olayı;

"Zilan deresi ağzına kadar ceset dolmuştur, İsyanı katılan köyler tamamen yok edilmiştir ve şu ana kadar imha edilen şakilerin sayısı 15 bindir. Bu hafta Ağrı Dağı'nda tenkil (yok etmek) hareketi başlayacaktır."⁷⁰ diye yazar.

Olaylara müdahale eden hükümet güçleri hiç bir yasa tanımazlar. Zaten her türlü yetkiyle donatılmışlardır. 1930 tarihinde çıkarılan 1850 sayılı yasanın ilk maddesi şöyle der:

“20 Haziran 1930’dan 10 Aralık 1930’a kadar, devlet ya da vilayet temsilcileri, askeri ya da sivil yetkililer, jandarma ya da korucular ya da üst makamlara yardım eden veya tek başlarına hareket eden sivil-ler tarafından, Erzincan Vilayeti’ndeki Pülümür ve Birinci Müfettiş-tik bölgesi dahil olmak üzere, Erciş, Zilan, Ağrı Dağı ve çevreleyen bölgelerde meydana gelen İsyanların takibi ve bastırılması sırasında tek başına ya da topluca işlenen cinayetler ve diğer eylemler suç ola-rak görülmeyecektir.”⁷¹

Yani Kürtleri öldürmek serbesttir. Sorunu “çözeceğini” düşü-nen İsmet İnönü; “Bu ülkede sadece Türk ulusu etnik ve ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur“ der. (Milliyet, 31 Ağustos 1930)

Ödemiş’te yapığı bir konuşmada Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt şöyle der:

“Biz Türkiye denen dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Mebu-sunuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha mü-said bir ortam bulamazdı. Onun İçin hislerimi saklamayacağım. Türk bu ülkenin yegane efendisi, yegane sahibidir. Saf Türk soyundan ol-mayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bil-sinler!”⁷²

20 Hazirana kadar süren kanlı çarpışmalardan sonra Türk Or-dusu beş uçak olmak üzere büyük kayıplar verir ve geri çekil-mek zorunda kalır. Çatışmalara İran’daki Kürt aşiretleri de katı-lır. Genel kurmay İran’daki Kürt aşiretlerinin İsyana katılma ne-denlerini şöyle anlatır:

“İran dahilindeki aşiretlerin Ağrı’ya yapılacak bir harekete ilgisiz kalmamalarının sebepleri şunlar olabilir: Gittikçe ülküleşmekte olan Kürtçülük akımı; Ağrı’daki aşiretlerden çoğunun celâli çerçevesine dahil bulunması nedeniyle Ağrı hareketinin müşterek bir dava nite-liğinde sayılması...”⁷³

Ancak Ağrı İsyanı direnim kazandığı sırada, İsyan lideri İhsan Nuri, batıya sürülen Kürt aydınlarının ve yurtseverlerin yurtlarına dönmeleri ve mal varlıklarının iade edilmesini istemesi zer 1928 yılında bir af çıkarılır.

Çatışmalar kısa bir süre sonra tekler yoğun bir şekilde başlar. Üç ay süren çatışmalardan hükümet kuvvetleri sonuç alamayınca Ankara Kürt İsyanını kırmak için İran'la anlaşır. "Sınırı düzenleme" adı altında Van vilayetinin bir kısım arazisini İran'a terk eder. Kürtlerin işi bir kez daha zora girmiştir. Dış dünyayla ilişkileri kesilen Kürtler a, sefil, yorgun ve perişan bir halde Ağrı'yı terk ederler.

Dört yıl süren çatışmalardan sonra Kürtler yenik düşer. Bir İsyanı daha dünya konjonktürüne kurban gider. Mahabat Kürt Cumhuriyeti benzeri. Tarih boyunca bir çok Kürt aydını, önderi sürgün edilmiş, yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. oğunun hayatı sürgünde ve vatan özlemiyle geçmiştir.

Kürtlere yapılan haksızlıkların kalkması için mücadele etmeye söz verdiler ve ant içtiler. Gurbette doğan çocuklarına Kürtçe'yi, Kürt geleneklerini öğretmekten geri kalmadılar. Biliyorlardı: Söz, bilgi, kültürel değerler tohum gibidir, olanak bulduğunda yeşerir, büyür ve çoğalır.

1928 Zilan İsyanı

Kürtler arasında şer Geliye Zilan olarak bilinir. Söylence kişi Seyyidxan Mala Seydo, diğer adıyla Seyyidxan Ker, yani sağır Seyyidhan) bu İsyanın önde gelenlerindenir.

Bunun yanında 1934'te Buban ve 1935'te Abdulkuddus İsyancıları vardır.

1935 Sason İsyanı

Ermenilerinde katıldığı en uzun süren Kürt İsyanlarından biridir Sason da ermini olduğundan yapılan baskılardan onlarda nasiplerini almışlardır. Sağ kalan Ermeniler bölgeyi terk ettiler. Anılarında İsyanın gaddarlığını anlatırken kendilerinin Kürtlerden da fazla birlik içinde hareket ettiklerini ve daha örgütlü olduklarını yazarlar. Bu İsyanı bastıran subayların arasında Cemal Madanoğlu da vardır. Madanoğlu anılarının yarısından fazlasını bu İsyana ayırmıştır.

Nureddin Zaza bu İsyanla ilgili olarak şöyle yazıyor:

“Abdurrahman Eliye Yunus’un büyük oğludur. Okuma yazması olmadığı halde iyi bir stratejist ve becerikli bir siyaset adamıdır. Türkler ‘Sason’un düşünce ustası’ adını takar. Altmış kadar aile, Abdurrahman önderliğinde, gelip Suriye’ye sığınmak zorunda kalır. Çarpışmalar sırasında aşiretin yarısını ve beş kardeşini yetirir, sonra çemberi yarar. Sağ kalan kadınları, çocukları ve merxaslarını Suriye’ye getirmeyi başarmıştır. Ama Fransızlar sığınma hakkı tanımadılar. Onu Şam’a sürdüler ve adamlarını Cizre’nin değişik köylerine dağıttılar”⁷⁴

1937 Dersim (Tunceli) İsyanı

1924’te Kürtlere yönelen baskılar Dersim’de de boy verir. 1924 seçimleri Kürt bölgelerinde seçim yapılmamış, mebuslar atanmıştır. Dersim Mebusu Feridun Fikri bunlardan biridir. Dersim halkı Birinci Mecliste de mebus olan Hasan Hayri Bey’i seçmek istemiş fakat kabul edilmemiştir. Seyyid Rıza ile birlikte Dersim halkı olaya tepki gösterir. Şeyh Said’in idamından sonra Dersim’de tedirginlik doruğa çıkar. 1930’da Genel Kurmay Başkanı bölgeyi gezer, Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakan İsmet İnönü’ye bir rapor verir. Daha sonra Diyarbakır, Van, Bitlis, Mardin, Urfa, Elazığ, Dersim’i kapsayan bir gezi yapar. Dönüşünde Cumhurbaşkanına 21 Ağustos 1935 tarihinde 60 sayfalık bir rapor sunar. Bu rapor üzerine “Tunceli Yasası” çıkartılır. Yasayı olduğu gibi veriyorum:

“Tunceli Kanunu” Özeti

25 Aralık 1935’te çıkarılan 2884 sayılı Tunceli ilinin idaresi hakkındaki Kanuna göre; Tunceli iline korgeneral rütbesinde bir zat vali ve komutan seçilir ve kendisi aynı zamanda teşkil edilen 4’üncü Genel müfettişliğin de Genel Müfettişidir.

İdarî Yetkiler

Vali ve komutan, bakanların haiz oldukları bütün yetkileri haizdir.

Vali ve komutan, lüzum gördüğü takdirde ili teşkil eden ilçe

ve bucakların hudut ve merkezlerini değiştirir.

Vali ve komutanın inhası üzerine, ilin ilçe kaymakamlıkları ve bucak müdürlüklerine muvazzaf subaylar atanabilir.

Vali ve komutan, adliye memur ve katipleri hakkında Hakimler Kanunu'nun hükümlerine göre bunların amirleri tarafından verilebilecek cezaları dahi uygulamaya yetkilidir.

Vali ve komutan, lüzum gördüğü belediyelerde başkanlık görevini kaymakamlara ve bucak müdürlerine verebilir.

Adli Hükümler

Cumhuriyet savcıları hazırlık tahkikatında hakimlerin haiz oldukları yetkileri kullanırlar.

Cumhuriyet savcısı ilk tahkikata lüzum görmedikleri işleri iddianame ile doğruca mahkemeye verebilirler. İlk tahkikat icrası kanunen mecburi olan suçlarda dahi savcılar bu yetkiyi kullanabilirler.

Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme yetkisi vali ve komutanındır.

Hakimin reddine dair dileğin kabul edilmemesine dair kararlar kesindir.

Hazırlık tahkikatında yapılan tahkik işleri, ilk tahkikatta tek-rarlanmaz.

İlk tahkikatın açılması kararma itiraz edilemez.

Cumhuriyet savcısının iddianamesi sanığa tebliğ edilmez.

İlk tahkikat sırasında verilen tutuklama kararlarına sanık tarafından itiraz edilemez.

Duruşmada Cumhuriyet savcısının muvafakati ile şahitlerin hazırlık veya ilk tahkikatta tespit edilen ifadelerinin okunması ile yetinebilir.

Vilayet içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp kesindir.

Çeşitli Yetkiler

Vali ve komutan, emniyet ve asayiş bakımından lüzum görürse il halkından olan fertleri ve aileleri il içinde bir yerden diğer bir yere nakletmeye ve bu gibilerin il içinde oturmalarını menetmeye yetkilidir.

Vali ve komutan, herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesine ve cezaların teciline yetkilidir. Bu erteleme ve tecil zaman aşımı işlemine mani olmaz.

Idam hükümlerinin vali ve komutan tarafından teciline lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.

Tunceli ili içinde oturanlar; Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl illerine geçerek Türk Ceza Kanunu'nun bu kanunla tespit edilen suçlarını işledikleri takdirde, işledikleri suç Tunceli ili içinde işlenen suçlarla irtibatlı ise, bunlar ve bunlara yataklık edenler Tunceli ilindeki yetkili makam ve mahkemelerce bu kanundaki usule göre takip ve mahkeme olunurlar.

Bu kanunun hükümleri mukabiline şamildir.

Bu kanun neşri tarihinden 1 ocak 1940 tarihine kadar geçerli olacaktır.

31 Aralık 1935

Not: Bu kanun hükümleri, sonradan çıkarılan muhtelif kanunlarla 1946 yılı sonuna kadar uzatıldı."75

Dersim İsyanının lideri Seyyid Rızadır. Kürdistan Teali Cemiyeti önderlerinden Mehmet Nuri Dersimî (Baytar Nuri) ile Alişer Seyyid Rıza'nın yanında yer alırlar. Hoybun'nun önde gelen isimlerinden Baytar Nuri yörede yoğun politik faaliyet yürütür. Zaten Baytar Nuri bu amaçla 1933'ten beri bölgedeydi.

Ayaklanma 21 Mart 1937 yılında başlar ve yaklaşık bir buçuk yıl sürer. İsyanın lideri Kürtler arasında sözü yasa sayılan Seyyid Rızadır. Dersimi uyandıran odur. Toplanan dört bine yakın Kürt onun yönetimindedir. Kereyşan, Hayderan, Demenan, Yusufan ve daha bir çok Kürt aşireti onun yanında yer almıştır. Dujık, Munzur Dağı, Karacakale, Zel Dağı ve çevresi kanlı çatışmaların alanıdır. Kürtlerle başa çıkamayacağını anlayan Abdullah Paşa hile ve kurnazlığa baş vurur. Seyyid Rıza'nın yeğeni Rehber'i "kazanmayı" başarır. İsyan başladığında Peyami köyünde oturan Rehber tarafsız olduğunu söyler. Bir müddet sonra da Rehber "İsyancı" ilan edilir.. Kurnaz planlar işlemeye başlar. Rehber birkaç kez çatışmalar girip "İsyancı" olduğunu iyice kanıtlamaya çalışır.. O sıralar Seyyid Rıza, Alişer'e Sovyetler Birliği ve diğer dev-

letlerle ilişki kurmak, yardım taleplerinde bulunmakla görevlendirir. Girişimi Hükümet öğrenir. Girişimi engellemek ve Alişer'i ortadan kaldırmak için bütün olanaklarını kullanır.

Alişer yolculuğa çıkmadan bir gün önce Rehber kendisine misafir olmak ister. Kuşkulanan Alişer misafirliğin sebebini sorar. Rehber "aç ve yorgun" olduğunu söyler. "Yemek giyip, giyinip ve birkaç saat dinlendikten sonra yoluna devam edebileceğini" söyleyerek Alişer'i ikna eder. Alişer'in eşi Zarife hanım konuklarına yemek hazırlarken, Alişer de konuklarla sohbeti sürdürür. Bu fırsattan yararlanan Rehber tabancasını ateşler ve Alişer'i öldürür. Kocasının öldürüldüğünü gören Zarife Hanım tabancasını ateşler fakat çıkan kurşun Rehber'e değil, onun sağ kolu olan Efendi'nin başına isabet ederek ölümüne neden olur. Ortalık karışır. Zarife Hanım da öldürülür. Rehber, Alişer'in ve Zarife'nin başlarını keserek Abdullah Alpdoğan'a götürür. General Abdullah Alpdoğan büyük bir parayla Rehber'i ödüllendirir.

Ankara hükümeti Kürtler içinde ispiyoncu bulmak için büyük paralar harcar. O günlerde bakanlar kurulunca alman ve bölgedeki askeri birliklere gönderilen gizli bir karar şöyledir:

"1937 Yılında Yapılan Tunceli Tenkil Harekâtına Dair Bakanlar Kurulu Kararı / Gayet Gizlidir / Karar / 4 Mayıs 1937"

"Başvekalet

Kararlar Müdürlüğü

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4. 5. 1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa İsyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülâhaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe İsyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tanzimi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 mayısta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.

Aslı gibidir

İmza”76

Dr. Nuri Dersimi *Kürdistan Tarihinde Dersim* adlı kitabında Kürtlerin içindeki ispiyon ve ihanetlerini şöyle yazmaktadır:

“Her ırktan her milletten hain çıkmıştır. Fakat benliğine sahip, milli şerefine kıskanç her millet bu gibi hainlerin adlarının unutulmasını, ebediyen anılmamasını istemiş ve hainlerin taşıdığı adı, yeni nesilden hiçbir çocuğa koymamak suretiyle bu ebedi unutmayı temin etmiştir...”77

Dr. Nuri'nin yazdığı şeyler, hainleri unutmak için değil, onlar günlük yaşamdan silinip atılsın içindir. Nitekim o günden beri Dersim ve yöresinde doğan çocukların hiç birine *Rehber* adı konulmamıştır. Kürtler Baytar Nuri'nin ne anlatmak istediklerini anlamış ve uygulamıştır.

Alişer'in öldürülmesinden sonra çarpışmalar şiddetlenir. Dersim dağlarına bombalar yağar. Kürtlerle baş edemeyeceklerini anlayan Erzincan Valisi, Munzur dağlarına karargah kurmuş Seyid Rıza'ya:

“Hükümet Dersimlilerin isteklerini kabul edecektir. Askere kışlasına dönme emrinin verildiğini ve kendisiyle görüşüp sorunların çözülmesini” isteyen bir haber gönderir.”78

Bu sözlere inanan Seyyid Rıza Erzincan'a gider. Tutuklanır. Elazığ askeri Mahkemesi Seyyid Rıza'yla birlikte, oğlu Refik Hüseyin (17 yaşında) Yusufan aşiretinin lideri Kamer ve oğlu Fındık, Kureşanlı Seyyid Hüseyin, Demenan aşiret reisi Cebrail'in de içinde olduğu 11 kişiyi idama mahkum eder. Hüküm 18 Kasım 1937'de Elazığ Buğday Meydanı'nda infaz yapılır. Seyyid Rıza idam edilirken şöyle der:

"75 yaşındayım. Kürdistan şehitlerine kavuşuyor. Kürt gençleri intikamımızı alacaklardır. Yaşasın Kürtlük ve Kürdistan..."⁷⁹

Cesetler önce Elazığ'da dolaştırılır, sonra da "mezarları türbe olmasın diye" yakılır.

Ihsan Sabri Çağlayangil anılarında şöyle yazar:

"Son sözünü sorduk, 'kırk liram ve saatim var, oğluma verirsiniz' dedi. Oğlunun asılacağını bilmiyordu. Hava soğuktu ve etrafta kim-seler yoktu. Ama Seyyid Rıza meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti. 'Evladı Kerbelayih. Bihatayih. Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir' dedi. Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap rap yürüdü, çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağı ile tekme vurdu infazını gerçekleştirdi".

Başbakan İsmet İnönü idamdan sonra "*Dersim müşkilesinden kurtulduk*" der.

Tahminlere göre 110 bin nüfusu olan Dersim'n 72 bin kişisi ülkenin değişik bölgelerine sürülür. Dağlara sığınanların mücadelesi 1946 affına dek sürer. Dersim'in "yasak bölge" olmasına ise ancak 1948 de son verilir.

Seyyid Rıza'nın idamından sonra sıra öz amcasına ihanet eden Rehber'e gelir. Rehber ve oğlu, Tişan bölge Türk ordusu tarafından kurşuna dizilir. Karısı ve çocukları sürgüne gönderilir.

TKP'nin önde gelen isimlerinden R. Davoz bu Kürt İsyanı için şunu yazıyordu:

"İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara hükümeti, Dersim bölgeki Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğra-

şıyor. Feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölge barınmayı başarmışlardır. Bu bölgeye, geçtiğimiz yıl, Tunceli adı verilmişti. Der-sim'in hakim tabakaları, yürürlükteki yasalara rağmen, kendi yasa dışı ayrıcalıklarını koruyabilmişlerdir.”⁸⁰

Enstrüman farklı, mekan ayrı, ama söylenen şarkı hep aynı. “Komünistlere”, sosyal demokratlara, liberallere, ırkçılara aynı şarkıyı söyleten, aynı konuşmayı yaptıran “neydi?” Her şeyi yıkıp, dağıtan, ama kendisine bir şey olmayan “neydi” bu gücünü nerden alıyordu, neyle beslenip vampirleşiyordu? Bugün de cevap aranması gereken soru bu değil midir?

Kavgada usta olmak kar etmiyor. Kürtler bu İsyanda da makus talihlerini yenemediler. Neden hep aynı! Bu İsyanda, Kürtlerin kolu, kanadı kırılır. Kürdistan uzun yıllar küllenmiş gibidir.

Altını Çizmemiz Gereken Düşünce

Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde çıkan Kürt İsyanları farklı, farklı nedenlere dayanıyorlar. Osmanlı dönemindeki İsyanlar, Kürtlerin var olan ekonomik ve sosyal konumlarını koruyup, güçlendirmek ve nüfuz alanlarını genişletmek için yapılmıştır. Başka bir deyimle Osmanlı'nın Kürtlere tanıdıkları “konumu” el uzatmaları sonucu doğan tepkilerdir. Cumhuriyet dönemindekiler ise, Kürtler “yok” sayıldıkları, için, var olan Politik hakları (eyalet biçimine dayalı özerklik) ve kimlikleri ellerinden alınmak istenildiği için yapılan İsyanlardır. Yani Kürtler yok sayıldığı, tüm özgürlükleri ellerinden alınmak istendiği için çıkan İsyanlardır.

Türkler ve Kürtler arasında var olan ve ta 1514 Çaldıran Savaşı'ndan beri süregelen ‘ittifakın’, Cumhuriyet Hükümeti tarafından bozulmak istenildiğinden dolayı çıkan İsyanlardır.

Başta TKP olmak üzer marksist solun da büyük bir bölümü, (Buna Kürtler içinde küçümsenemeyen etkinlikler sağlayan Kürt hareketi de dahildir) Cumhuriyet dönemi Kürt sorununun ve İsyanlarının nedenlerini: “Kürtler, Cumhuriyet idaresini istemediler, çağdaşlaşma politikalarına karşı çıktılar. Hem de bu politikalarını başta İngiliz emperyalizmi olmak üzere, emperyalist

gçlere dayanarak sürdürdüler. Kürt sorununun nedenlerini burada aramak gerekir. Bu nedenle bu sorun çözülemedi. Kemalistler Kürtlerle ulusal kurtuluş savaşıında ittifak yapmışlardı ve Kürtlerin ulusal demokratik haklarını tanıyacaktı. Şayet Kürtler gerici ve emperyalist yanlısı bir politika izlemeselerdi Kürt sorunu çözülecekti. Bugün de Kürt sorunundan söz edilmeyecekti” biçiminde açıklamaktalar.

Bu düşüncenin baş mimarı TKP’dir. Proje ise Sovyetlerin ve Kemalistlerin oluşturduğı ittifak politikasıdır. Kısacası süreç içinde biçimlenen ve bir çok politik gücü etkileyen “resmi ideolojinin” ta kendisidir.

TKP, 5. Kongresinde kabul ettiğı programıyla bu düşüncesinden büyük ölçüde ayrıldığı halde, kimi Kürt grupların halen bu Kemalist düşünceyi savunmaları bana şaşırtıcı gelmektedir.

Bu konuyu TKP’nin Kürt politikası bölümlerinde, tarihi belgelere dayanarak daha geniş biçimde ele alacağım. Şimdilik şunu söylemekle yetineyim: Bu dşnçeler hiç bir tarihi kanıta dayanmamaktadır, *konjonktürel* ve *pragmatiktir*. O dönem Sovyetler Birliğı ve Cumhuriyet Hükümeti’nin oluşturduğı konseptte dayanarak “resmi ideolojiyle” “solcuların” oluşturduğı *konsensustur*. En iyimser tanımyla, bu düşünceye olanlar Kürt sorununun özünün ne olduğunu kavramış değillerdir. Bu politik düşünce, günümüzde de ş u veya bu şekilde etkinliğini devam ettiriyor.

Oysa herkesin bildiğı bir gerç ek var: Kürtlerin büyük çoğunluğı, Ulusal kurtuluş savaşıında ve yeni devletin kuruluşunda Türklerin yanında yer aldı. Daha doğırusu Kürtler ve Türkler ortaklık kurdular, kaderbirliğı yaptılar, birlikte yola çıktılar; Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar doğırltusunda “*Kurulacak olan devletin Türk ve Kürtlerin ortak devleti*” olmasını karara bağladılar.

Sonraları 1922 Anayasa taslağıından “Kürtlerin ve Türklerin devleti” ibaresi çıkarıldı. 1924 Anayasası “Tek devlet, tek ulus, tek dil” anlayışını benimsedi. Kürtler “yok” sayıldı. Verilen sözlerin hiç birisi tutulmadı... İşte Kürt sorununun nedenlerini burada aramak gerekir.

Kürtlerin Oluşturdukları Örgütler

Şimdi konunun bir başka boyutuna, Kürtlerin örgütlenmesine ve oluşturdukları örgütlere bakalım: Batıdaki uluslaşma ve Jön Türkler hareketi Kürtleri de etkiledi. 1908 Meşrutiyetin ilan edilmesinde ve Abdulhamid'in devrilmesinde Kürtler etkin oldular. Abdulhamid'in Baskıcı rejimine karşı yürütülen mücadeleye değişik biçimlerde katıldılar. İttihad ve Terakkinin kuruluş ve örgütlenme çalışmalarına büyük emek verdiler. Bilindiği gibi İttihad ve Terakki Cemiyetinin ilk çekirdeği Askeri Tıbbiyede oluşur. 'İttihad-i Osmani' adıyla kurulan bu örgütün beş kurucusundan, ikisi Kürttür: Arapkirli Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshak Sükuti. İttihad ve Terakkinin Turancılığa yönelmesi Kürtlerin İttihad ve Terakkiden ayrılmalarına neden olur. Çoğunluğu Avrupa'da okuyan Kürt Aydınları faaliyetlerini Kürt örgütlerinin oluşmasında yoğunlaştırırlar.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

Meşrutiyetin ilanından hemen sonra, 2 Ekim 1908 yılında İstanbul'da kurulur. Kurucuların adları Kürt Teavün ve Terakki gazetesinde yayınlanır. Ali Bedirhan, Muhammed Şerif Paşa, Seyyid Abdulkadir, (Şeyh Ubeydullah'ın oğludur) Süleymaniyeli Teyfik, Babanzade İsmail Hakkı, Diyarbakırlı Ahmet Cemil, Malatyalı Bedri, Liceli Kürdi-zade Ahmed. Bu kişilerin hepsi yaşamları boyunca Kürt halkının mücadelesinin içinde oldular. Yaşamlarını bu yola verdiler. Örgütün Merkezi Gedikpaşa Mahallesi'ndedir. Örgüt Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Muş, Van, Musul, Bağdat ve bir çok yerde şubeler açar, bu adla bir de gazete çıkarır. 1912 Balkan savaşına kadar faaliyetine devam eder. Savaş çıkınca örgüt kapatılır.

"Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi"

"Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Nizamnâmesi i/ Tarih-i tesisi: 19 Eylül sene 324 (1910) Cemiyet'in merkezi Vezneciler'de daire-i mahsûsadır. Dersaadet, Kasbar Matbaası, Bâb-ı Âli Caddesi'nde numro 25.

Tarih-i Tesisi: 19 Eylül 1324 [1908]. Cemiyetin merkezi Vezneciler'de Daire-i Mahsûsadır."

“Cemiyetin 27 maddeden oluşan bir tüzüğü vardır” denilmektedir.⁸¹

Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti (Kürt Öğrencileri Ümit Derneği)

27 Temmuz 1912’de kurulur. Örgütün kısa adı ‘Hêvî’ (Ümit). Halkalı Ziraat Okulu’nun Kürt Öğrenci Örgütü Hêvî’nin oluşumunda katkısı büyüktür. Bilindiği üzere Halkalı Ziraat Okulu’nun TKP tarihinde de önemli yeri var. TKP saflarına katılan bir çok komünist bu okulda okumuştur.

Örgütün ilk sekreteri Ömer Cemil’dir. Diyarbakır Bölge Temsilcisi Kadri Cemil Paşa’dır. İlk şubesi Darahini’li (Bingöl Genç’tir) Tayyip Ali tarafından Erzurum’da açılmıştır. Tayyip Ali, Şeyh Said İsyanının önde gelen isimlerindendir. 1925 yılında Diyarbakır’da idam edildi. Örgüt, “*Roja Kurd*” (Kürt Güneşi) adında bir dergi yayınlandı. Bu dergi Kürtçe ve Türkçe basılır. Yazarları arasında Bitlisli Yusuf Ziya Bey, (1925 İsyanında Bitlis’te idam edilmiştir). Dr. Abdullah Cevdet, Kerküklü Necmeddin Hüseyin, Vanlı Memduh Selim vardır. *Roja Kurd* İttihad ve Terakki iktidarı tarafından kapatılınca Hêvî Derneği “*Hetawi Kurd*” (Kürt Güneş Işığı) ve “*Pêjdeki*” adında yeni dergiler çıkarır. Birinci Dünya Savaşı çıkınca, derneğin tüm yöneticileri cepheye gönderilir. Dernek 1919’da yeniden kurulur. Kuruluşu Diyarbakırlı Tefvik Hamdi imzasıyla *Jîn* Dergisinde yayınlanır. Taşradaki teşkilatlanmadan Derahinli Tayyip Ali sorumludur. İlk taşra örgütü Erzurum’da açılmıştır. Tayyip Ali, *Şeyh Said İsyanı* ile *Hoybun* (Xoybun) olayında da önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Cemiyetin “Kuruluş Beyannamesi” şöyledir:

“Kürtler bir zamanlar büyük ve ilerlemiş bir millettir. Bugün her millet, ilimde, zanaatta, ticarete, ziraatta son derece ilerlemiş olduğu halde Kürtler geri kalmıştır. Her milletin yüzlerce mektepleri, medreseleri, o mektep ve medreselerde tahsil ve ilim eğitimi gören binlerce çocukları; zanaatın, ticaretin, ziraatın kısaca iyi ve rahat yaşamının yollarını öğrenmektedirler; bir çok kitapları ve yayınları vardır. Biz Kürtlerin bunların hiçbirinden haberi yoktur. Bundan dolayıdır ki herkes bize türlü iftira ve isnatlarda bulunuyor. Bizler bu

durumdan kurtulmak için artık bir an evvel böyle şeylerden haberdar olmalı ve hemen çaresine bakmalıyız. Zaten yüce dinimiz Müslümanlara ilim ve zanaat öğrenmeyi, ilerlemek ve saadet içinde yaşamayı emrediyor.”

“Cemiyetimizin amaçları şunlardır

1-Kürt talebesini birbirine tanıştırmak ve onlara birleştirip ortak çalışmaya yöneltmek.

2-Kürt dili ve edebiyatını açığa çıkarmak.

3-Kürdistan’da medreseler, mektepler açmak, camiler yapmak.

4-Fakir Kürt çocuklarını mekteplerde okutmak, onlara yeteneklerini geliştirmek şansını vermek, fakir olanlara yardım etmek.

5-Kısaca Kürtlerin refah ve mutluluğuna çalışmak.”⁸²

Adresi: İstanbul’da Şehzadebaşı’nda Kürt Talebe Hevî Cemiyeti. Hevî, amacını dağıttığı bildiriyle açıklar:

“Talebe Hevî Cemiyeti Beyannamesi”

“Bundan tamam yedi sene evvel, İstanbul’da mekatib-i muhtelifeye müdâvim Kürd gençleri, milletlerinin duçar kılındığı mahrumiyet ve cehaleti mekteplerinin bağçelerinde baş başa konuşurken, bu acı hikâyenin kalblerine birikmiş olduğu derd-i hirmanı biri birlerine tevdi ederlerken, birleşmek ve müştereken çalışmak ihtiyacının seykiyle, “Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti”ni tesis etmiş idiler. İstanbul’un izbe köşelerinde, mahrum-i hayat bir milletin evladı sıfatıyla toplanmış olan bir avuç genç, yürüdükleri karanlık, çetin ve hatarnak yolda, ellerindeki titrek meş’al üzerine -cemiyetin isminden de anlaşıldığı üzere ‘Ümit’ yazmışlardı. Ümid ve temenni bu gençlerin rehber-i âmâlî [emellerinin rehberi (y.n.)], sabır ve sebat şiarları, ölüm bu dünyada yegâne mükâfatları idi. Filhakika derin bir yokluk içinde çırpınıyorlardı. Çok dudaklarda hande-i istihfaf, çok çehrelerde manzara-i istiskal, çok nazarlarda mâna-i gayz-ü kahr görmüşlerdi. Ümid ve emelleri uğrunda mahbese girmiş, tâkibâta mâruz kalmış, mahkemelere yollanmışlardı. Kurdukları müessesenin bütün mahrumiyetlere ve manialara rağmen yaşamasını bir “namus-i milli” meselesi bildiklerinden ve bu müessesenin geçireceği maceranın Kürd’ün kabiliyetine bir misal-i vecîz teşkil edeceğine emin olduklarından idi ki, bıkmadan, usanmadan çalıştılar ve yokluk içinden varlıklar çıkardılar.

Tarih-i beşerin hürmet ve şerefle yad ettiği düşkün bir millete darû-i hayat hazırlamak gibi kudsî bir endişe etrafında toplanan yüzlerce gencin huviyet-i mâneviyesine ruh-i fedakârî ve gurur-i millî sâri oldu. Kürdistan'ın her tarafından genç dimağlardan sada-i icabet yükseldi. Her hafta çıkan ve kapandıkça yenisi çıkarılan gazete ve risaleleriyle âmâl-i milliyeye tercüman oldular; onları Kürdistan'ın her köşesine ve "Kürd" denince nigâh-i istihza beliren gözlerin önüne kadar neşrettiler. İçtimalarıyla, konferanslarıyla, müsamereleriyle teyid-i ravabıt ve teşdid-i muhadenet kıldılar. Akvam-i mücavire gençleriyle hürmet-i müteakabile esasî üzerine tesis-i münasebet eylediler. Avrupa'da küşad edilen şube ile yar-i ağyarın enzar-i gıpta ve tahsinini Kürd gençleri üzerine isticlâb eylediler. İstanbul'un, Amerika'nın, Diyarbakır'ın, Savçbulağ'ın... vesair Kürdistan merakızının zevat-i mütehayyize ve afkâr-i münevveresinin tahassüsât-i milliyesini temin ve bunu faaliyet-i milliyeye sevk u imale eylediler. Bilhassa İstanbul'da Kürd ekâbir-i münevveranı miyanında dellâl-i ikaz oldular.

Aradan çok geçmeden Harb-i Umumî terrakesi dünyayı temelinden oynattı. Beş seneye karib bir müddetle devam eden sarsıntının ortada bıraktığı erikaz-i tar u mar üstünde bugün bir mahşer-i akvam görüyoruz. Kürd milletinin, etraf-i âlemde ve bizzat kendi, evinin içerisinde çarpışan, kuduran fırtınaların mahiyet ve mealinden haberdar olmayarak, beş sene için çektiği masaibin, mârüz kaldığı fecayîin arefesinde, acaba nasîbe-i tarihiyesi ne olacaktır?

Bu endişenak sualin cevab-i elyakını vermek için, mütarekenin akd-i tarihinden beri ihzar-i mücahedât eyleyen müessesât-i millîye yanında, 'Kürd Hêvî Talebe Cemiyeti' dahi, beş sene zarfında Kürd milletinin tekmelendiği hufre-i imha ve idamın zahmını, kaybetmiş olduğu kıymetli ve fedakâr uzuvlarının matem-i ziyâyile tezyîd ederek, aynı şule-i ümîd ve aynı iman u itmînân ile milletinin huzuruna çıkıyor.

Evet, 'Kürd Hêvî Talebe Cemiyeti' bu kıyam-i akvam hengâmında ne yapmak istiyor? Ve hangi prensipler etrafında tesbit u teşdid-i faaliyet etmek istiyor?

'Kürd Hêvî Talebe Cemiyeti' her şeyden evvel, bir milletin refah ve ikbalini ebed müddet kılacak avamili esasiyenin iman, sâ mân, irfan üslerinden mürekkeb bulunduğuna mu'tekiddir. Filhakika, imarî ve seciyesine târî olmuş, servet u sâ mânı mefkud, irfan u kemali mağ-

şuş milletlerin uğrayacakları âkibet, esarete zelîl olmak ve zevale mahkûm bulunmaktır. Tarih, bu kaziyenin misal ve emsalini ibretengîz vekayî'le huzur-i ahfada hikâye ede ede, bitiremiyor.

İmanını, mefkûresini asabiyetle müdafaa eden ve bu uğurda fedai nefis etmekten zevk alan, esbab-i refah u saadetini tarsîn u tahkîm eylemiş, salim, metîn ve meş'ûr bir zihniyet-i dimağiye ile mütehal-li olan milletler, görüyoruz ki kâinatın nâzım-i makedderâtı kesiliyorlar.

Binaenaleyh Kürd gençliği, Kürd milletinin hasail ve tabayi-i mümtazeziyle mütenasib bir paye-i şerefname vusulü için, her şeyden evvel Kürd akîdesini, namusunu, mefkûresini ölmez bir imanla muhafaza etmesi vücutbuna kanidirler.

Bunun gibi, hazain-i milliyesi kataât-i âlemin cümlesinden zengin olan milletlerin sair milletlere karşı ve gençlerinin de müessesât-i umumiye önünde bir sail-i zelil vaziyetini iktisab eylemelerinin Kürd milleti için ağır bir felâket olacağına da emindirler.

Bu emniyet ve kanaatin sevkiyledir ki, Kürd milletinin tarîk-i ilm u irfanda bir an evvel ilerlemesi zaruretini, 'Kürd Talebe Hevî Cemiyeti' esas meslek ittihaz eylemiştir. Ve bu gaye etrafında bu defa nizamnamesini tâdil ve tevsî eylemiştir. Bu maksada vusul için Kürdistan'ın her tarafında şubeler küşad eyleyeceği gibi, âzasını da, medeniyet-i hazıra esaslarıyla peyda-i istînas eylemek için Avrupa'ya izam eyleyecektir.

Asur salnamelerinde, Medya ve Part âbidelerinde, Arab, Türk ve bilhassa İran tarihlerinde medîd ve şerefname bir hayat-i tarihiyeye malik bulunan Kürdistan'ın, bir takım dinî ve siyasî müesseselerle, cebri ve askerî saltanatların tasallutundan masun kalabilmiş olduğu devrelerde kendi örf ve âdâtı, ananât ve temayülâtı dairesinde âdil ve irfanperver hükûmetler tesis eyleyen Kürd milletinin mühmel ve mensî kalmış 'tarih-i millî'sini telfîk ve saidini ihzar eylemek dahi, cemiyetin makasid-i esasiyesi cümlesindendir.

Bu cümleden olmak üzere, Fars ırkının vâsi ve ahengdar lisanından, 'Acem' diline kıdem-i tarihî ile mütefevvik, fakat nesc u imal hususlarında geri kalmış olan 'Kürd' dilinin müfid ve ameli bir surette kabiliyet-i ifadiyeyi haiz ve az bir zaman zarfında 'lisan-i tahrir' olmasına, cemiyetimiz sarf-i mesaf eyleyecektir. Bu lüzumun tahakkuku, tasavvur olunduğu kadar güç ve uzun değildir. Bugün tâlî ve arızî

birtakım sevaik ve mevani dolayısıyla muhtelif kabail nezdinde Őive-i telâffuz ve ufak tefek tebeddül-i kelimât itibarıyla tehavvle mâruz kalmış olan ‘Kürdçe’nin bir lisan-i tahrir ve ifade Şeklinde tesbiti, kabail-i muhtelif lehçeleriyle ilm-i elsineye vkıf zevt-i kiramdan mürekkeb bir heyetin bir an evvel tertib edeceği ‘Kamus-i Millî’nin tanzimine mütevakkıftır. Kürd hayat-i umumiyesinde tiyen başlayacak olan ihtilt ve mnasebtın, tedrist ve neŐriyatın, ‘lisan-i tahrir’i çok zaman geçmeden merakiz-i umumiyede ‘lisan-i beyan’ haline getireceği, bir emri muhakkaktır. Bu mniye-i mbremenin husulünü temin için, huzurlarıyla cemiyetimizi ihya edecek Kürd zevt-i mtefekkiye ve mnevveresinin himmet ve gayretlerine müracaat edilecektir. Nizamnamenin mevadd-i mahsusası ahkmına tevfiikan teşekkül edecek ‘Tamm-i Maarif Heyeti’, bu suretle Kürd harsının intibah ve inkişafı hususunda bir mil-i mühim olacaktır.

‘Kürdçe’nin kadm sr-ı edebiyesini toplayıp neŐretmek de, cemiyetimizin uhdesine mterettib vazaif miyanındadır. Xanî’ nin ‘Mem  Zn’ini, Nalî’ nin, Melay Cizîrî’nin ‘Dwan’ı ile Eliye Herr, Feqy Teyran, Mistefa Beg Kurd, Őx Rıza’nın Kürd tarih-i edebiyatını zengin ve rengin bedlalarla dolduran metrukt-i edebiyeleri tkibedecektir.

Cemiyetimiz, milletin kesr olan ihtiyat-i ictimaiye, ilmiyesi miyanında bugün Őedden mahss ihtiyaçlara tekabül eden ve yapılması daire-i imkn tahtinde bulunan husust-i sairlerine tercihi muhafaza etmektedir.

Tark-i mesamizde tevfiakat-i Samedaniyeye mazhariyetimizle, milletimizin millî, mes’d bir idareye nailiyeti temennsini ref bariğh-ı Ehadiyet eyleriz.

Gayret bizden, Kürdler, yardım sizlerden!”⁸³

Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürdistan Kalkındırma Derneği)

Mayıs 1918’de İstanbul’da kurulur. Kısa zamanda, başta Diyarbakır olmak üzere, Erzurum, Van, Malatya, Muş, Elazığ, Bitlis, Mardin, Bingöl ve bir çok ilde Şubeler açar. Cemiyetin başkanı Seyyid Abdulkadir, ikinci başkanı ise Emin Ali Bedirhan’dır. Ferik Fuat Paşa, Seyyid Abdullah, Ferik Hamit Paşa, Mehmed Ali Bedirhan, Süleymaniyeli Mehmed Emin, Hacı Ali Efendi, Meh-

med Şükrü Sekban, Baban-zade Şükrü, Tüccar Fethullah Efendi, Baban-zade Fuat kurucular arasında yer alırlar. Seyyid Abdulkadir, Cemiyetin Başkanlığına seçildiğinde “Şura-i Devlet” (Danıştay) Başkanıydı. Aleyhinde İstanbul gazetelerinde yazılar yayınlanır. Şeyh Said İsyanına katılır. 27 Mayıs 1925 Çarşamba günü Diyarbakır’da idam edilir. Yüzlerce darağacı kurulur. Sayısız Kürt özgürlükleri için can verir.⁸⁴

Cemiyetin İstanbul’daki merkezinde Kürtlerin politik yaşamında önemi büyük olan bir toplantı düzenlendi. Toplantıya Şeyh Ubeydullah’ın oğlu ve Kürt Teali Cemiyeti’nin başkanı olan Seyyid Abdulkadir başkanlık ediyordu. Konu, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Sürecinde Kürtlerin Durumu” nedir. Geniş tartışmalar oldu. Bir çok konuşmacı söz alarak düşüncelerini açıkladı. Kimi konuşmacılar “Bağımsız bir Kürdistan kurulmasından yana, kimileri de Özerk bir Kürdistan kurulmasından yana” olduklarını belirten konuşmalar yaptılar. Tartışmalar Wilson Thomas Woodrow’nun “Wilson prensiplerini” temel alınarak yapıldı. (Wilson ABD’nin 28. başkamdır. 1913-21yıllarında iki dönem başkanlık yapmıştır. Paris Barış Konferansı’nda aktif rol oynamıştır.) Sık sık söz alıp, konuşmalara cevap veren Celadet ve Kamuran Bedirhan’ın babası, 1889 Bedirhan Kürt İsyanının lideri ve Cemiyetin iki başkanı Emin Ali Bedirhan şöyle diyordu: “Önemli olan doğruların karşısında takındığımız tavır değildir. Bugün ne yapacağız? Gücümüz ne yapmaya yetmiyor? Gücümüzün ne olduğunu biliyor muyuz?...” Kürtler Wilson’un prensiplerini özellikle 12. maddesini geniş geniş tartıştılar ve toplantıda “Kürdistan Gezisi” kararı aldılar. ABD Cumhur Başkanı Wilson Tarihe “Wilson Prensipleri” olarak geçen 1918 Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra 14 maddelik uluslar arası ilişkilerde izlenmesini uygun gördüğü ilkeler yayınlamıştı. 12. madde doğrudan Kürtleri ilgilendiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra Kürdistan’da bir Kürt devletinin kurulmasını uygun görüyordu. Kürtler buna çok önem vermişlerdi. Ama bir aldatmadan öteye gidemedi.

Kadri Cemil Paşa *Doza Kürdistan* adlı kitabında bu konuyla ilgili şöyle yazıyordu:

Birinci Dünya Savaşı'nda Kürtler, Wilson Prensipleri'yle aldatıldılar. En büyük İngiliz ve Amerikan yöneticileri, Kürtlerin de bu prensiplerin nimetinden yararlanacaklarını vaat etmişlerdi. Ankara Hükümeti'yle anlaşmaları, kendilerine bu vaatlerini unutturdu. Bir İngiliz diplomatı şöyle demişti: "Biz Kürtlere yalnız sınırlı bir toprak üzerinde hükümet kurulmasını vaadetmiş değildik. Hatta İskenderun Körfezi'nde bir denizyolu vereceğimizi bile söylemiştik. O zamanki siyaset bunu gerektiriyordu, Kürtleri uyuşturmak lazımdı. Kürtlerin Mustafa Kemal hareketine vurmaları gibi muhtemel bir darbenin önünü almak lazımdı." 85

"Kürdistan'a Gezi"

Kürtlerin tarihinde önemli bir yeri olduğuna inandığım için üzerinde durmayı uygun görüyorum. 20 Temmuz 1919 tarihinde geniş bir Kürt kafilesi "Kürdistan'a Geziye" çıkmıştır. İstanbul'dan yola çıkan kafiye Kürdistan'dan katılımıla büyük bir kalabalık olmuştur.

Heyetin içinde Kürt Teali Cemiyeti'nin yeleri, Kürt aydınları, Kürdistan'daki yurtsever Ağa ve şeyhler de yer alıyordu. Heyetin içinde yer alanlardan birisi de Mutasarrıf Bedirhan Halil Rami Bey, (Emin Ali Bedirhan'ın kardeşidir. Geziye Malatya'dan katıldı. Hoybun'un Birinci Kongresinde divan başkanlığı yapmıştır.) Malatya eşrafından, belediye başkanı Mehmet Efendi, Abdullah Cevdet, Mevlan-zade Rifat, Abdurrahim Efendi, Yakup Paşa (Atmiyan Aşiret Reisi) Celadet Bedirhan, Ekrem Cemil Paşa, Kamuran Bedirhan, Rışwan Aşiret Reisi Hacı Bedir Ağa, Major Noel, Memduh Selim Bey ve çok sayıda Kürt ileri gelenleri katılmıştır. İki aydan fazla Kürdistan'da incelemelerde bulunan heyet bir çok Kürt aşiretiyle ilişki kurmuştur. Kürdistan'ın sosyo-politik yapısını incelemiş Kürtlerin ulusal psikolojilerini yakından takip ve tanıma olanağını yakalamıştır. 27 Eylül 1919 tarihine kadar devam eden gezinin deneyimleri ve Kürtler hakkında edinilen somut bilgiler, Kürt İşyanlarında değerlendirilmiştir. Kamuran Bedirhan Bey Kürdistan Gezisiyle ilgili bir anısını dostu Tarık Ziya Ekinci'ye şöyle anlatıyordu:

"Adıyaman'da Hacı Bedir Ağa'nın misafiriydik. Kürdistan'ın sorunları tartişılıyor, Kürtlerin somut konumunu konuşuyorduk. Her-

kes düşüncesini söylüyordu. Söze birden Hacı Bedir Bey girdi. 'Bakın arkadaşlar bu iş öyle konuşulduğu kadar kolay değildir. Benim, askeri gücüm, param, politik nüfuzum, hatta hapishanem vardır. Aynı olanaklara Kürt aşiret lideri Kor Hüseyin Paşa da sahiptir. Eskiden Osmanlı şimdi de Ankara bize karışmıyor, özgürüz. Şimdi bizi nasıl bir araya getireceksiniz, hangi zeminde birleşeceğiz, kim kimi yönetecek?' demişti. 'Ona, artık durum değişti. Bundan sonra saydığın olanaklarınız da olmaz, eskisi gibi istediğiniz rahatlığı bulamayacaksınız' dediğimizde, Bedir Bey 'hele o gün gelsin bakarız, hiç kimse elimizdeki gücümüzü alamaz' demişti." 86

Kamuran Bey'in bu anısıyla biz de Kürtlerin o zamanki durumunu anlamış oluyoruz.

Yaşar Kaya, Hacı Bedir Ağa'yla ilgili yazdığı bir yazısında şöyle der:

"Mustafa Kemal Hacı Bedir Ağa'yı çağırır, aralarında şöyle bir konuşma geçer: 'Bunca hizmetten sonra seni çok zorlu bir hizmet beklemektedir, seni Malatya'dan milletvekili yapmak isterim.' Hacı Bedir Ağa Mustafa Kemal'e; 'Paşam ben okuma yazma bilmem' deyince, Mustafa Kemal: 'Keşke herkes cahil olup da senin kadar bu vatana hizmet vermiş olsun, seni mecliste görmek isterim.'"⁸⁷

Artık Hacı Bedir Ağa birinci mecliste Malatya milletvekilidir. İki dönem Malatya milletvekilliği yapar, üçüncü dönem İsmet İnönü onu listeye almaz. Listeleri gözden geçiren Mustafa Kemal onu Kars milletvekili yapar. Milletvekili Kanunu'nu Mustafa Kemal onun için değiştirir. Okur yazar mecburiyeti vardır ama (Hacı Bedir Ağa hariç) Hacı Bedir Ağa üçyüz atlısı ile Antep savunmasına katılır 1921'de sadece 7 kişide bulunan istiklal maddesi ile ödüllendirilir. Hacı Bedir Ağa hep Mustafa Kemal'in yanında olmuştur. Hacı Bedir Ağa'nın oğlu Hüseyin Fırat Demokrat Parti'den milletvekilliği yaptı. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile o da Yassı Ada'da Yüksek Adelet Divanı dedikleri mahkemede yargılandı ve ceza giydi.⁸⁸

"Kürdistan Gezisi" Ankara hükümetinin dikkatini çekmiş ve geziye çıkanlar yakın takibe alınmıştır.

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nin çalışmaları sırasında Kürt heyetiyle yaptığı görüşmede "Kürdistan Gezisiyle" ilgili olarak; "Seyyid Abdulkadir'in Ferit Paşa hkmetine alet olduğunu ve bir İngiliz uşağı konumuna düşmüş olduğunu" söylemiş ve; "İngiliz casuslarından Binbaşı Noel'in Malatya'ya gelerek Ferit Paşa Hükümeti tarafından gönderilen Beditxani ve Cemilpaşa ailelerinden bazı kimselerle, Elaziz Valisi'nin adı geçen casusla işbirliği yaptıklarını ve Sivas Kongresi zerine Kürt aşiretleri tarafından saldırı planları yapmakta olduğunu" eklemiştir.⁸⁹

M. Kemal'le görüşen Kürt heyetinin lideri Alişan Bey ve diğer Kürt ileri gelenleri ve Kürt rgtleri bu sözlere tepki verir. Geziye katılanlar amaçlarının Kürtlerin zgrlğnden ve adaletten başka bir şey olmadığını aıkırlarlar.

Celadet Bedirhan; "Kürdistan'a yaptığımız gezi Türkiye'den sürgün edilmeme ve 1933'te çıkan af kapsamının dışında tutulmama nedendir"⁹⁰ diyor.

Ekrem Cemil Paşa *Hatıralarım* adlı kitabında geziyle ilgili olarak şöyle diyor:

"Nihayet, Malatya'ya gittiğimizin dördüncü gecesi, sabaha doğru, şafaktan evvel, sokak kapısı alındı. Benim odam avluya nazırdı. Kapı sesine uyandım. Açık pencereden başımı uzatıp 'kimsin?' diye sordum. Yavaş bir ses 'çabuk gel' dedi: Sessizce merdivenleri indim. Kapıya koştum. 'Kimsin, ne istiyorsun' diye sordum. Yavaş sesiyle 'benim' dedi. Sesi tanıdım. Dört günden beri her gün ziyaretimize gelen telgrafçı arkadaşımız idi. Kapıyı derhal açtım. Kapıyı örttükten sonra bir kenara çekildik. Telgrafçı arkadaş anlattı. Elaziz'den gecenin geç vaktinde gelen telgrafından anladık ki bizi basmak için Mustafa Kemal'in emri ile Elaziz'den bir alay piyade, bir tabur topçu, bir bölük süvari mitralyöz, cebri yürüyüşle üzerimize sevk edilmiş. Güneşten evvel Malatya'ya varıp bizi derdest etmeye çalışacaklar. Bu sebeple şehri hemen terk etmemiz lazım geliyordu. Telgrafçı arkadaş bu haberi verdikten sonra geri döndü. Ben yukarı ıktım. Major Noel'in odasına koştum. Major'u uyandırdım. İkimiz derhal aşağıya indik.

Aşağıda uyuyan arkadaşlarımızı uyandırdık. Ben tabancam belimde, tüfeğim elimde, karanlıkta Halil Bey'in odasına koştum. Oradaki arkadaşları uyandırdım. Hemen avdet ettim. Ben gelinceye kadar eşyalarımız yüklenmiş, atlarımız hazırlanmıştı. Kamuran ve Celadet Bey'ler de gecikmeden geldiler. Onların da atları hazırды. Harem da-iresinden gelen Muhammed Efendiye veda ettik. Beraberimizde Remo isminde, Rişwan aşiretinden silahlı çevik görünüşlü rehberimizin delaletiyle şehri terk ettik.

Güneş daha doğmamıştı. Ortalık daha aydınlanmamıştı. Biz süvariler önde, mekkarelerimiz arkada yürüyorduk. Şehirden üç, dört kilometre uzaklaştıktan sonra, karşımızda yüksek Rişwan dağları görünmeye başladılar. Yolumuzun sol tarafı dik kayalık uçurumluydu. Sağımız taş duvar ve dikenli bendlerdi. Güneş doğdu. Biz cenup, garbimizde vazihen görünen dağlara doğru ve süratle yol alıyorduk. Güneş daha çok yükselmemişti. Arkadan mekkarecilerimiz seslendiler. Türk süvarileri bize yaklaşıyorlarmış. Biz süvariler hemen geri döndük. Mekkarelerimizi ileri sürdük. Hakikaten yüz elli kadar süvari dört yüz metre kadar mesafeden bizi takip ediyorlardı.

Biz arkadaşlar arasında yalnız yedimiz tüfekli idik. Majör Noel ve Celadet Bey'in de ellerinde tabancaları vardı. Kamuran Bey silahsızdı. Fakat bizi uzaktan gören daha çok zan ederdi. Mekkarelerimiz, yayan adamlarımız, atlarımızla epey kalabalık teşkil ediyorduk.

Mekkarelerimiz ileride, biz silahlarla geride pasdarlık (ardıç) yapmak suretiyle dağ yoluna varmaya gayret ediyorduk. Mevkiimiz Türk'lerin atlı hücumuna müsaid değildi. Her ne şekilde olursa olsun, Türk'ler taarruz ederlerse etrafımızda çok muvafık müdafaa mevzileri vardı.

Ben size her suretle temin ederim ki hiç bir korku, hiç bir telaş hissetmiyordum. Yalnız bir öfke ve kızgınlık içinde idim. Arkadaşlarımın hiç birinde telaş ve korku eseri yoktu. Major Noel yalın kolt tabancası elinde benden yarım metre daha uzun boyu ile aramızda dimdik yürüyordu. O da bizim gibi soğukkanlı idi.

Arkamızdan bizi takip eden Türk süvarileri bir müddet sonra sağa çekilip bağların içine girdiler. Rehberimiz Remo bizi başka bir partikadan, müdafaamıza daha çok müsaid bir yere götürdü. Biz bu suretle dağ geçittin yaklaştık. Yolumuza devam ediyorduk. Türkleri gözden kaçırmıyorduk. Müsademe edip vakit kaybetmek işimize hiç

yaramayacaktı. Çünkü bu süvariler Türk'lerin peşdarları (nc) idiler. Elaziz'den gelen mühim kuvvet bizimle temas etmeden biz dağ geçidini tutmalıydık. Bu mülahazalarla Türk'ler bize ateş açamayacak, biz süratle yol alacaktık. Bu vaziyette iki taraf da yoluna devam ederken, Türk'ler bağların geniş bir mevkiinde birden bire atlarından indiler. Maksatları ne idi, bilinmiyordu. Biz bu sırada taşlı bir yoldan aşığı iniyorduk. Bu yol bizi Türk'lere yaklaştırıyordu. Başka bir yol da yoktu. Yolumuzun bu kısmı fundalık ve müdafaaya çok salih (el-verişli) idi. Karşı yamaca çıkıncaya kadar Türk'leri göremiyorduk. Nihayet Türk'leri gördük. Ateş açmak suretiyle yere yat vaziyetinde idiler. Biz fundalıklardan, kayalardan istifade ederek süratle ilerliyorduk. Fakat yolumuz bizi mütemadiyen Türk'lere yaklaştırıyordu. Yolumun bir dönemeç noktasında, bir fundalı mahalde iki neferle beraber mevzi almış acemi bir bölük kumandanı gördük. Çok mahirane bir suretle bu üç Türk' sardık. Bunlar ateş etmeden teslim oldular. Blk kumandanı pek gençti. Korkudan sapsarı olmuştu. Ayağa kalkmak istedi. Sallandı, durdu. Ben ile Major Noel ilerledik. Major Noel Fransızca olarak "korkma, sana bir şey yapmayacağız" dedi. Ben tercüme ettim.  Türk nefer de fundalıkların içinde sapsarı oturmuş bizi bekliyorlardı. Major Noel ve ben bunlara doğru ilerlediğimiz vakit, iki silahlı arkadaşımız da arka taraftan Türk neferlerine yaklaşmışlardı. Zaten bu üç Türk'n müdafaaya ne halleri vardı ne de niyetleri. Silahlarını aldıktan sonra mlazime anlattık. 'Bize karşı mevzi olan askerlerine emir ver, ata binsin, Malatya yolunu tutsunlar. Bizden kafi derecede uzaklaştıktan sonra biz seni ve askerlerini serbest bırakacağız'. Mlazim efendi teklifimizi memnuniyetle kabul etti. Svarilerini uzaklaştırdı. Biz kendisini ve askerlerini serbest bıraktık. Yolumuza devam ettik. Dar bir geitti tırmanmaya başladık. Riswan aşireti dahilinde idik. Biz atlılar bunlardık: Major Noel ve iki İngiliz arkadaşı, Celadet ve Kamuran Bey'ler, ben ve Abdurrahim Efendi (Hakkarili meşhur şairimiz, İstanbul'dan Major Noel ile beraber gelmişti. Majora Kurmanci dersi veriyordu): Yayan arkadaşlarımız da şunlardı: Celadet Bey'lerin İstanbul'dan beraber getirdikleri hizmetçileri, benim hizmetilerim, Major Noel' in üç Kürt muhafızı ( de Süleymaniye Krtlerinden idiler. Cesaretleriyle, silahşrlkleriyle şöhret kazanmış kimselerdi) ve Süleymaniye civarından beş Kürt genci. O halde yedi atlı, on yayadan ibarettik. Ceman on yedi kişi.  İngiliz, on dördü Kürt.

Malatya'dan hareketimizden on saat sonra yorgun, argın, hassaten çok aç olarak Hacı Bedri Ağa'nın yaylasına vardık. Müstacilen (çok çabuk) karnımızı doyurdular. Yemeklerimiz şunlardı: Bembeyaz, incecik saç ekmeği, çok nefis koyun yoğurdu, yoğurt kadar beyaz bal, taze peynir, soğuk ayran.

Biz buraya vardığımızda şu zevatı çadırda bulduk; Mutasarrıf Halil bey, Elaziz valisi Galip Bey (Sultan Vahdettin'in adamı, Mustafa Kemal'in muhalifi idi. Elaziz'den kaçmış Malatya'ya iltica etmişti). Arpacızade Mehmet Efendi ve Hacı Bedir Ağa. Bu zevat daha kısa daha emin bir yoldan buraya gelmişti.”⁹¹

Bu geziyle ilgili Mustafa Kemal şöyle der:

“Bay Novel adında bir İngiliz Binbaşı, Bedirhanlar'dan Kamuran, Celadet ve Cemil Beylerle ve yanında 15 kadar Kürt atlısıyla Malatya'ya gelmiş ve kendilerini Mutasarrıf Bedirhanlı Halil Bey karşılamıştır. Harput (Elazığ) Valisi de, bir posta hırsızını izliyor görünerek otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu amaçla bunlara Adıyaman'daki birlik de verilmiştir. Amaçlarını, Kürdistan kurmaya söz vererek Kürtleri, işlerimizi bozmaya ve bizi öldürtmeye yollamak olduğu anlaşılmış ve karşı önlemlere başvurulmuştur. Bu arada Vali ve ötekileri yakalatmak istiyoruz. Malatya Mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya'ya çağırmıştır. Bunun üzerine 13. Kolordu işe girişti. Gereken önlemler alınmıştır. Yarın akşam Harput'tan gönderilen bir birlik, ortalığı karıştıranları tepeleyecektir...”⁹²

Kürt İstiklâl Komitesi

Komite 1918'de Mısır'da kuruldu. İttihadçıların baskılarından kaçıp Mısır'a yerleşen çok sayıda Kürt vardı. Mısır'a gidenlerin içinde Süreyya Bedirhan Bey de vardır. Süreyya Bey'in de içinde olduğu çok sayıda Kürt Mondros Mütarekesi'nden sonra Mısır'da “Kürt İstiklal Komitesi”ni kurarlar.

Paris barış görüşmelerine Şerif Paşa ile birlikte Arif Paşa görevlendirilir. Komitenin 13 maddeden oluşan bir programı ve 25 maddeden oluşan tüzüğü vardır.

Programın politik istem bölümünü günümüz Türkçesiyle aktarmakta yarar görüyorum:

“Madde 1. Komite’nin kurulmasında güdülen amaç, yüzyıllardan beri zlm ve kötü yönetimler elinde inleyen Kürt halkının esaretten ve aağılamaktan kurtarmak ve Kürtleri birleştirip Kürdistan’ın özgürlüğünü sağlamaktır. Kürdistan’da Müslüman olmayan tüm milletler, Müslümanlarla aynı hukuk, hak, sorumluluk ve görevlere sahiptir.

Madde 2. Komite bu kutsal amaca varmak için duruma göre, her türlü mücadeleyi yapacaktır.

Madde 3- Kürdistan’ın üçte bir parçasını dahi kurtarılıp Komite egemen olduğunda Merkezi Komite Geçici Hükümet şeklinde yönetimi ele alacak uygun kişileri bu işle görevlendirecektir.

Madde 4. Merkez Komite yeleri, Genel Sekreter ve Gurup önderlerinden oluşan bir heyet, çoğunluğun gizli oyu ile, Merkez Komite-si üyelerinden birisini geçici Hükümet Başkanlığına seçecektir.

Madde 5. İstila halinde, geçici bir süre için, yenileri yapılıncaya kadar, yürürlükteki yasaların yürürlükte kalmasına karar vermeye Geçici Hkmet yetkilidir.

Madde 6. Bütün Kürdistan kurtarıldıktan sonra, var olan Belediye Meclisleri ve Belediye olmayan yerlerde, İdari Meclisleri’nden ikişer ye seçilmek üzere geçici bir istışari heyet oluşturulacaktır.

Madde 7. Geçici istışare heyetinin görevi Geçici Hükümet’in milli hakimiyet esasına uygun olmak üzere sunacağı programını incelemek ve seçimlerin bu programa uygun olmasını denetlemektir.

Madde 8. Kurucu Meclis’in toplantısı ile geçici İstışare Meclisi’nin görevi son bulur.

Madde 9. Kurucu Meclis üç ay içinde Kürdistan’a, Kürdistan hamedanlarından bugüne dek şaibeli olmayan,ağdaş ve milleti uygar düzeye kavuşturacak yetenekli, bilgili bir Hükümdar seçecektir.

Madde 10. Kurucu Mercilis’in görevleri: Memleketin gereksinimleri, refah ve mutluluğuna yanıt verecek bir anayasa hazırlamaktır. Senato ve Millet meclisi üyelerinin sayısını, seçim ve yönetmeliği ve sorumluluklarını belirleyen yasaı hazırlamak. Ülkenin idari mali ve askeri kurumlarını kurmak. Genel bütçeyi hazırlamak.

Madde 11. Senato ve Millet Meclisleri seçiminden sonra Kurucu Meclis’in görevi biter. Altı ay sonra, Sanato ve Millet Meclisleri toplanır.

Madde 12. Senato ve Millet Meclislerinin toplantısından bir hafta

sonra, Geçici Hükümet Hükümdara istifasını sunacaktır.

Madde 13. Yeni Hükümet kurulup güven oyu aldıktan sonra, üç ay içinde komite dağılacak, bütün yazılı resmi belgeleri Milletvekili Meclisi Başkanı'na teslim edecek ve üyeleri başka isimle bir parti kuracaktır.

Madde 14. Yemin metni: Öz vatanım Kürdistan'ın zulüm ve esaretten kurtulması ve Kürtlerin birliği bir Kürdistan Hükümdarlığı kurulmasına çalışmak üzere Kürt İstiklâl Komitesi'ne hıyanet etmeyeceğime, maddi ve manevi hiçbir fedakarlıktan sakınmayacağıma Allahın birliği ve namusum üzerine yemin ederim.

Madde 15-Yirmi yaşındaki her Kürt, Komite'nin siyasi programını kabul ve yukarıdaki maddede yazılı metni imzalamak koşulu ile Komite'ye girme hakkına sahiptir. Üye olanlar mali güçlerine uygun giriş ücreti ve aidat ödemekle yükümlüdürler.

Madde 16. Komite'ye giren kimse yemin eder ve Gurup Önderi, ismini, imzaladığı yemin belgesini, giriş ve aidat ödediğine ilişkin belgeleri genel Sekreter'e teslim eder ve kendisine bir numara verilir.

Madde 17. Her Gurup Önderi'nin bir numarası olacak ve Gurub'a dahil kimsenin numarası Gurup Önderi'nin numarası ile birlikte yazılacak.

Madde 18. Komitenin kurucuları ve Merkez Komitesi üyelerinin kimlikleri, Kürdistan egemen oluncaya kadar gizli kalacaktır. Üye ve Grup Önderleri'nde hiç kimse onları öğrenmeye çalışmayacaktır.

Madde 19. Komite üyeleri otuzbeş kişilik gruplara bölünmüş olup, bireyler yalnız gurubun Gurup Önderi'ni ve genel Sekreteri tanıyabilir. Başkanı tanımaz ve tanımaya da çalışmaz. Gurub'a 36. olarak birisi kaydolduğunda Genel Sekreter o grup önderinin oyunu alacak. Üyelerden birinin önderliğe seçilmesini Merkez Komitesi'ne sunar. Merkez komitesi atamayı onayladıktan sonra, Önder atanmış olacak.

Madde 20. Grup Önderleri, Merkez Komitesi'nin emirlerini Genel Sekreterden alırlar, Merkez Komitesi ile ilişkiye geçmezler.

Madde 21. Komite'nin manevi şahsiyeti, genel Sekreter tarafından temsil edilir. Komite adına haberleşme, yazılı ve sözlü her türlü açıklama, toplantılara katılmaya, değişik hükümet ve cemiyetlerle ilişkide bulunmaya Genel Sekreter yetkilidir.

Madde 22-Her Gurup Lideri, kendi gurubundaki üyelerin giriş ve

aidatlarını makbuz karşılığı alır ve yine makbuz karşılığı Genel Sekreter'e teslim eder.

Madde 23- Genel Sekreter, idari işlerden, giriş, aidat ve bağış gelirlerinden merkez Komite'ye karşı sorumludur.

Madde 24. Komite yelerinden Komite siyasi görüşlerine ihanet edenler ve Merkez Komitesi'nin emirlerine uymayanlar, Merkez Komitesi'nce cezalandırılır. Kararları Genel Sekreter uygular.

Madde 25. Üyeler, Merkez Komitesi'nin emirlerine tereddütsüz uymak ve yerine getirmek zorundadırlar."93

Kürd Kadınları Tealî Cemiyeti

1919'da kurulmuştur. İlk Kürt kadın derneğidir. Kuruluşu Kürtler arasında büyük sevinç yaratmıştır. Derneğin kuruluş haberi *Jîn* dergisinde genişçe yayınlanır. Açılış konuşmasını Encun Yamlki adında bir Kürt kadını yapar. *Jîn* dergisi yazarlarından Abdurrahim Rahmi'nin "*Jîbo Cıvata Dayikan*" (Anneler Derneği için) adlı şiir *Jîn* dergisinde yayınlanır. Dernek şubeler açar.

Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti

Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti (Kürt Bilimleri Yaygınlaştırma Derneği): İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da kurulur. Tüzüğünde: 'lke içinde en çok eğitim nimetinden yoksun olan Kürtler arasında eğitim ve sanayii [sanatları (y.n.)] geliştirmek' gerektiğini söyler.

Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (Kürt Bilimleri ve Yayınları Yaygınlaştırma Derneği):

Ocak 1919'da kurulmuştur.Tüzüğün birinci maddesinde amaç: "Kürt dil, tarih ve coğrafyası ile toplumsal ve ekonomik, hukuksal tarihsel ve ırksal yararlarının sağlanması ve geliştirilmesinin kolaylaştırılması" olarak gösterilmiştir. Cemiyetin kuruluş haberi, geniş olarak *Jîn* dergisinde yayınlanır. Kürt kültür ve edebiyatı üzerine çalışan bu dernek ilk iş olarak, Ehmedê Xanî (Ahmed-i Hanî) tarafından 1695 yıllında yazılmış olan *Mem  Zin* (Memo ve Zin) basar. Bu eser ilk kez Mksl Hamza'nın nszyle *Jîn* Dergisinde yayınlanır. Kürt kültürünü ve edebiyatını tanıtmaq için büyük uğraşlar vermiştir. Bu cemiyetle ilgili geniş bir bilgi, *Jîn* dergisinde yayınlamıştır.94

Kürd Kulübü

1919 yılında Diyarbakır'da kurulur. Derneğin kurucuları arasında yer alan Cemil Paşa-zade Kâmil, aynı zamanda *Kürd Kulübü*'nün başkanı da seçilir. Dr. Abdullah Cevdet, Çerçi-zade Kerim, Ömer, 'Bavê Tujo' olarak bilinen Ahdi vardır. Bunların bir kısmı daha önce kurulan Kürt örgütlerinde görev almıştır. Örgütün ömrü kısa oluşmuştur. "İngilizlerle işbirliği yapıyor" gerekçesiyle 15. 5. 1919'da Ankara'dan gelen bir emirle kapatılmıştır. Bilinen *klişe gerekçeyle*.

8 Haziran 1919 da Diyarbakır Vali Vekili Mustafa'nın Mustafa Kemal'e yazdığı telgrafta Diyarbakır'daki Kürt Kulübü'nün (Kürt Teâli Cemiyeti'nin kapandığını ve hakkında vilayetçe yasal kovuşturmayla geçtiği belirtilir.⁹⁵

Bu haber üzerine M. Kemal 15 Haziran 1919 da Amasya'dan Diyarbakır Vali Vekili Mustafa'ya şu telgrafı çeker:

"Ülkeyi kargaşaya düşürecek her türlü derneğin dağıtılması pek vatanseverce ve zorunlu bir ödev olduğundan, Kürt Derneği'ne (Kürt Kulübü'ne) ilişkin tutum ve davranışınız bence de pek uygun görülmüştür."⁹⁶

M. Kemal o tarihlerde 16. 6. 1335'te (1919) Diyarbakır'da kapatılan Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanı olan Cemilpaşazade Kasım Bey'e ise tamamen farklı içerikte bir telgraf göndermiştir. M. Kemal bu telgrafında şöyle demektedir:

"Cemilpaşazade Kasım Bey'e Devletin tam bağımsızlığıyla bekası, saltanat ve hilafetin yok olmaktan korunması uğrunda katlanmaya hazır olduğunuz fedakârlık derecesine ve bana karşı olan sevgi ve itimadınıza emniyetim tamdır.

Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. Bayazıt sancağına resmen gelen ve beraberinde bir Ermeni subayı bulunan İngiliz temsilcisi, o havalinin Ermenistan olduğu ve keyfiyetin tebliği kararlaştırılmış olduğundan, Ermeni askerleri himayesinde Ermeni muhacirlerinin dönmeye başlayacağını resmen bildirdi. Tabii

ki bunu reddettim ve edeceğim. Kürtlerle ve Türkler birbirinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için vicdani borcumuz, Kürtler, Türkler İslami unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir. Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticede tamamen emin olabiliriz. Bende bu kanaat sarsılmazdır... Kürt kardeşlerimin hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuku ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım. Fakat Osmanlı Devleti'ni parçalamaya uğratmamak şartıyla görüşüme katılacağınıza şüphe etmem... M. Kemal”⁹⁷

M. Kemal aynı telgrafta Diyarbakır Kolordu Kumandanı'na da şunu yazar:

“Kolordu Kumandanı'na Aşağıdaki telgrafı Vali Bey'e gösterdikten sonra Kasım Bey'e vermenizi rica ederim.

Diyarbakir Vilayeti müdafaa-i Hukuk-i Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyeti pek kuvvetli bir şekilde örgütlenmeli ve sancak ve kazalara yayılmalıdır. Bu heyetin yetki sahibi üyelerinden birini Silvan'dan Sadık ve Hazro'dan Hatib Bey'leri ve Cemil Çeto'nun güvendiği bir adamını görüşmek üzere Silvan'a davet ettiğimi gizli olarak kendilerine bildiriniz. Hareketlerinin yüksek tarafınızca kesinlikle gizli tutulması ve kendilerine bu yolda talimat verilmesi uygun olur efendim. Mustafa Kemal”⁹⁸

Telgraflarda görülen çelişkili tutum, o dönem yetkililerin Kürtlere bakış tarzlarını açıklamaya yetmektedir. Kürtlerin demokratik haklarını tanıma yerine oyalama taktikleri uygun görülmüştür.

Bu politikayı daha net olarak Londra Konferansı'nda 1921'de Ankara Delegationı'nın başkanlığını yapan Bekir Sami'nin yaptığı konuşmada görüyoruz. Bekir Sami:

“Kürdistan halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tam olarak temsil edildiği” kendisinin aynı zamanda “Kürtlerin de temsilcisi” olduğunu, “Kürdistan'da bir halkoylaması yapılmasını kabul” ettiklerini ve “buralar halkı isterse muhtariyet verme-

ye hazır” olduklarını söylüyor.

Bir yanda bu tür konuşmalar yapılıyor, diğer yandan Kürtlerin oluşturduğu örgütler birer birer kapatılıyordu. 26 Eylül 1919 Arapkir Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kapatılması için “Elaziz Valiliği’nin Dikkatine” ve 9 Kasım 1919’da ise “Harput Vali Vekili Sevey Bey’e” “Dersim’deki Kürdistan Teali Cemiyeti gibi derneklere engel olunmasını”n kararları gönderiliyordu.⁹⁹

“Ciwata Azadiya Kurd” (Kürt Özgürlüğü Cemiyeti)

Kısaca ‘Azadi’ olarak bilinir. *Azadi*, 1923 yılında Erzurum’da kurulur. Bu örgütün 1922’de kurulduğunu söyleyenler olduğu gibi, örgütün başka adları olduğunu söyleyenler de vardır. Bu örgüte, o güne kadar kurulmuş Kürt örgütlerinin yönetici ve üyelerinin büyük çoğunluğu katılmıştır. Bir nevi Kürt örgütlerin toplamıdır denilebilir. Seyyid Abdulkadir, Memduh Selim, Arif Bey katılanlardandır. Arif Bey Diyarbakır’da Ziraat mühendisidir Bölgenin o zamanki sosyo-ekonomik yapısına ilişkin bilgilerin kaynağı Arif Bey’dir. Örgütün Birinci Kongresi 1924’te toplanır. İsyan kararı bu kongrede alınır. Kongreyi organize edenlerin başında, Cıbranlı Halid, Hacı Musa Bey, Yusuf Ziya Bey ve Kemal Fevzi gelmekte. Kongreye, Şeyh Said de katılır ve aktif rol oynar. Kemal Fevzi, Subaylıktan ayrılmadığı ve *Jin* dergisinin yazarlarından. İstiklal Mahkemesinde yargılanırken ‘İngilizler adına çalıştığı’ suçlamasıyla karşılaşır. Kemal Fevzi’nin bu suçlamaya tepkisi sert olur:

“Eğer İngilizlere hizmet ettiğim ispatlanırsa, kendi ipimi kendim çekerim”

der. Musa Bey, Halid Bey ve Yusuf Ziya’yla idam edilirken son söz olarak; “ya istiklal, ya hicret” derler.

Baytar Nuri, *Azadi*’yle ilgili olarak *Kürdistan Tarihi* kitabında şöyle yazıyordu:

“Kürt halkını korumak amacıyla, 1922 yılında Cıbranlı Albay Halit Bey’in başkanlığında ve Bitlis mebusu Yusuf Ziya’yla bir çok Kürt

Subayının katılımıyla Erzurum'da Kürt İstiklal Cemiyeti adlı bir parti kurulmuştu. Bu partiyle işbirliği yapan Kürt subay ve aydınlarının amacı, bütün Kürdistan'ı kapsayan bir kurtuluş yaratmaktı." ¹⁰⁰

Azadi daha önce kurulan Kürt örgütlerinden farklıdır. Öncekiler genellikle Kürt ileri gelenleri ve Kürt aydınları tarafından kurulmuşlardır. Azadi rgtnn özelliklerinden biri, kurucu fikir babalarının çoğunun Türk Ordusunda Subay olmasıdır. r ise Kürt Bölge, Erzurum'da kurulmuş olmasıdır. Kürtler de yoğun olarak örgütlenme gücü buradan geliyor.

Azadi rgtnn lideri Cıbranlı Halid Bey'dir. Miralay Halid o sırada Erzurum'daki Kolordu'da görevliydi. Azadi rgtnn çalışmalarına daha aktif katılmak için ordudan ayrılmak is- Halid Bey'in bu amacını anlayan ordu yetkilileri onun emek- ayrılmasını onaylamıyorlardı.

1924 yılında Atatürk Erzurum'a eşi Latife Hanım ile geldiğin- Halid Bey'i görmek ister. Mustafa Kemal Paşa Kolordu'da ve- yemeğe, Halid Bey'in yanı sıra Vali, Belediye Başkanı ve tüyü de davet eder. Halid Bey yemeğe emir Subayı Binbaşı id Bey'le birlikte gider.

'eşid Bey olayı şöyle anlatır:

"Halid Bey Kolordu Komutam ile M. Kemal arasına oturmuştu. olordu Komutam sigara ikram ettikten sonra, Halid Bey'e 'Niye is- fa etmekte ısrar ediyorsun?' diye sordu. Halit Bey: 'Artık çalışmaya- ğım. Kşeme çekilmek istiyorum'deyince, Kolordu Komutam, 'Si- n vatana ihanet hazırlığı içinde olduğunuz söyleniyor. Bu kadar ısr ettiğinize göre demek ki söylenenler doğrudur.'

Halid Bey'in cevabı çok sert oldu:

'Diyelim ki ben vatan hainiyim! Ceddim ve bütün ailemin kanyıla oğrulmuş bu topraklarda yetişen biri olan ben bu topraklara ihanet diyorum da, nereden geldiği belli olmayanlar da vatanperveri olur! ma lütfen bunun cevabını verin! Emekliliğimi kabul edin ve bira- n ihanete devam edeyim!'deyince, Rumelili olan Kolordu Komuta- nın sesi kesildi. Sonra yemeğe geçildi ve Halit Bey yemekte bir şey imedi.'diyor. Halit Bey'in bu tutumu ölümüne neden oldu." ¹⁰¹

Azadi'nin kuruluşundan sonra Kürtler içinde faili meçhul cinayetler artar. *Azadi* örgütünün sayısız yöneticileri ve üyeleri faili meçhul cinayetlere kurban gider. İttihad ve Terakki'nin Teşkilat-i Mahsusa'sının gelenegi sürdürülür.

Azadi kendini dış dünyaya çok açmaz, tanıtmaz. Buna gerek duymamıştır. O bütün enerjisini Kürtler içinde örgütlenmeye ve önüne koyduğu İsyanı örgütlemek için harcamıştır. Bugün Güney Kürdistan olarak bilinen bölgeye kadar örgütlenir. Bu nedenledir ki, Kürt Hareketine ilişkin literatürde *Azadi*'den çok az söz edilir. Kürt halkı *Azadi*'yi iyi tanır. *Azadi*, Diyarbakır İsyanının başarısı için yoğun bir diplomatik çalışma sürdürür. Sovyetler Birliği, İngiltere başta olmak üzere bir çok ülkeyle ilişki kurup dış destek sağlamaya çalışır.

Diyarbakır İsyanı, *Azadi* adıyla anılır. İsyan patlak vermeden *Azadi*'nin önemli liderleri tutuklanır. Tutuklanan Yusuf Ziya Bey ve Cıbranlı Halit Bey, Bitlis zindanına atılırlar. *Azadi*, yöneticilerini zindandan kurtarmak için harekete geçer. Bunu öğrenen hükümet hemen Kürt liderlerini Bitlis'te idam eder.

Olay Kürtlerin moralini bozar. Daha İsyan başlarken Kürtler önemli üç liderlerini kaybeder, böylece İsyanı katılım azalır. Hatta bir çok Kürt yurtseveri "acaba İsyanı *Azadi* değil de, başka güçler mi yönetiyor" kuşkusuna kapılır. Tarihçiler, yenilginin nedenlerinden birinin de bu idamlar olduğunu yazar.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yayınladığı *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)* kitabında *Azadi*'yi şöyle tanımlıyordu:

"Fakat buna karşılık 1923'te (cumhuriyetin ilam senesinde) Seyyid Abdülkadir, Hesnanlı Halit, Hacı Musa, eski milletvekillerinden Yusuf Ziya ve ailelerinden müteşekkil olmak üzere gizli bir komite teşkil edildi. Bu komitenin de gayesi, Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamayı. Komiteye Yusuf Ziyanın aracılığı ile Hınıs'ta oturan Şeyh Said ve ailesi de alınmıştır." 102

Xoybun

(Civata Serxebuna Kurdi: Kürt Bağımsızlık Komitesi)

Temeli 1927 yılında Irak'ta atılır. Kürtler için bir sıkıntılı dönemdir. Diyarbakır'da yenilmişler. Aydınları ve yöneticileri her bir tarafa kaçmış saklanmak zorunda kalmışlardı. Kürt yerleşim yerleri yakılmış, çoğu sürgüne gönderilmiş. Kürtler bu zorlukları yenmek ve yeniden örgütlenmek gerektiğini biliyorlardı. O güne kadar kurulmuş olan bir çok Kürt örgütü bölük-pürçüktür. Bu duruma bir son vermek ve yeniden toparlanmak amacıyla Kürt liderleri ve aydınları Irak'ta toplandılar. Çoğu sıcak çatışma alanlarından geliyordu. Çoğunun arkadaşlarının öldürülmesine ve idamına tanık olmuştu. Toplantıyı gerçekleştirenlerin arasında İhsan Nuri, Abdülkerim Fehmi, Fehmi'yê Bilâl, Dr. Mehmet Şükrü, Rıza Bey, Mehmet Emin gibi tanınmış Kürt önderleri de vardır.

Diyarbakır yenilgisinin yarattığı kayıpların giderilmesine çalışılır. Uluslararası ilişkilerin güçlendirilmesine karar verilir. Bu amaçla bir program hazırlanır ve daha geniş katılımlı bir kongrenin toplanmasına karar verilir.

Hoybun Kongresini Beyrut'ta toplar. Kongreye çok sayıda Kürt katılır. Celadet Ali Bedirhan, Kamuran Ali Bedirhan, Malatyalı Halid Fehmi, Vanlı Memduh Selim, Liceli Fehmi (Fehmiyê Bilal) Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Mehdi, Süleymaniyeli Abdülkerim, Mevlan-zade Rıfat Bey, Halil Rami Bey, Haco Ağa, Mehmed Şükrü Sekban, ve çok sayıda Kürt katılır. Toplantıyı Celadet ve Kamuran Bey'in amcası olan Eski Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey yönetir. Pek çok Kürt aydını Hoybun'un çalışmalarına aktif olarak katılmak için Suriye'ye giderler. Gidenlerin içinde Kadri ve Ekrem Cemil Paşa, Dr. Ahmet Nazif, kardeşi Nureddin Zaza, Elazizli Arif Abbas bulunmaktadır.

Kongre de alınan kararların başlıcaları:

"1. Sadece tek bir yurtsever örgüt kurmak için bu aşamada kurulu bulunan örgütlerin feshine, 2. Kürdistan sınırı dışında en son Türk atılcaya kadar mücadeleye devam edilmesine, 3. Genel bir ayaklanmaya başlanmadan önce; a. Bütün Kürt birliklerini yönetecek

bir genel Komutanlığın oluşturulması. b. bu güçlerin organize edilmesi ve modern teçhizatla donatılmasına, c. Türkler tarafından işgal edilen dağlardan birinde askeri üs oluşturularak, bu üssün depo olarak kullanılmasına, 4. Ermenilerle olan bütün yanlış anlam ve anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasına, 5. Pers Hükümeti ve kardeş Pers halkıyla iyi dostluk ilişkileri geliştirilmesine, 6. Suriye ve Mezopotamya Kürtleri'ne manda koşullarıyla yetinmek ve onlar için hiçbir politik hak talebinde bulunmayıp, bu hükümetlerle iyi ilişki kurulmasına" dir.

"Kürdistan Teali, Kürt Teşkilat-i İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası, Kürt Bağımsızlık Komitesi bu kararlar ışığında kendilerini fesh ederek Hoybun'a katıldıklarını ilan ettiler."¹⁰³

Ekrem Cemil Paşa "Muhtasar Hayatım" adlı kitabında şöyle yazıyor:

"Biz, yani Cemil Paşa torunları, Suriye'ye iltica etmeden önce İstanbul'dan ve Kürdistan'dan birçok Kürt Mustafa Kemal'in zulmünden kaçmış. Suriye'ye hicret etmişlerdi. İstanbul'u 1922'de terk eden Vanlı Memduh Salim Bey 1927'de Suriye'de Hoybün Kürt ihtilal cemiyetini tesis etmişti. Memduh Bey büyük gayret ve himmet sarf ederek Türkiye, Mısır, Suriye, Irak, Avrupa ve Amerika'da bulunan Kürtlerden mürekkep kalabalık bir mücahidin kitlesi toplamış ve bu mücahitler grubu Lübnan'ın Bhemdun sayfiyesinde içtima ederek birçok celselerde müzakereler, münakaşalar yaparak bu Kürt ihtilal Cemiyetine Hoybun adını vermişlerdir...."

"Hoybun'un Programı şunları içeriyordu: 1. Hoybun Kürdistan istiklalini temin için sarfı mesai edecek, 2. Hoybun'un cephe cidali Türkiye'dir. Türkiye Kürdistan'ı halasıyla uğraşacak... 3. Agiri'de (Çiyayê Agiri) Türklerle hali harpte olan İhsan Nuri Paşa kuvvetlere mümkün olan her türlü yardımı yapacak. Kürt'ü dünya efkârı umumiyesine tanıtmak için her türlü vesaidle çalışacak, propaganda yapacak. 4. Binlerce seneden beri komşu bulunduğu Ermeni milletine dostane bir biraderane münasebet tesis edecek"¹⁰⁴

Hoybun Cemiyeti'nin yaptığı en önemli işlerden biri de; 1931 yılında Celadet Bedirhan'ın başkanlığında, Mikisli Hamza, Musa

Bey, (Şam Krtlerindendir.) Ekrem Cemil Paşa'dan oluşan bir komite kurup, Arap harflerinden Latin harflerine geçmek ve Latin harfleri kullanarak bir alfabe oluşturulmaya karar verilmiş olmasıdır. Daha sonra da 15 Mayıs 1932'de Latin harflerle Kürtçe *Hawar* (İmdat) adında bir dergi çıkarır. Derginin sorumluluğunu Celadet Bedirhan slenmiştir. Dergiyi Celadet Bey çıkardı denebilir.

Hawar, ağırlıklı olarak Kürt dili, ve edebiyatıyla ilgileniyordu. Kürtlerin içinde bulunduğu politik ortamı, eksikleri ve zaafılarını ele alan yazılar da yayınlanır. Derginin ilk sayılarında genlere seslenen bir yazı şoyledir:

“Gençler! Kalelerimiz kuşatılmış. Dışardan düşman saldırıyor. Her taraftan. Kalenin içinde ise dışarıdakinden daha büyük, daha acımasız bir savaş devam ediyor. Birbirimizle savaşıyoruz. İçerde de, evin içinde de düşmanlık! Evet gençler! Yaramız derin, içimizdeki en büyük yara kıskançlık, çekememezlik, hasetlik yarasıdır. Güçsüz; amansız bir hastalığın penesindeyiz. Dışarıda kavurucu soğuklar bizi dövüyor. İçerde ise yaralarımızın acısıyla kıvranıyoruz.” ¹⁰⁵

Hoybun'un kklenişi, yoğunluğu kimi çevreleri tedirgin eder. Çünkü Hoybun bütün Kürtlerin politik birliğini sağlamış ve ağdaş normlarla donanmış bir örgüttür. Bu nedenle daha başında muhaliflerin ve düşmanlarını ideolojik saldırılarına hedef olur.

Ağrı İsyanı Hoybun'la başlar. İsyân kırılınca Hoybun da ka yıplarla geri çekilir...

Uzun yıllar Kürtler rgtlenemediler. 1960'tan sonra Kürtlerde yeniden hareketlenmeler oldu, kimi örgütler kuruldu.

“49'lar Olayı” ile ilgili olarak Ankara Garnizon Kumandanlığı Siyasi Mahkemesi, Esas: 960/18, Karar 960/10 No. ve 8 Kasım 1960 tarihli iddianame şöyle yazar:

“(...) şarki Anadolu'da yaşayan ve Türkçe ile Farsçanın karışımından husule gelmiş ayrı bir lehçe arzeden lisanla konuşan ve aslında Türk olmalarına rağmen kendilerini Kürt olarak tavsif ve tefrik eden zümrenin müstakil bir Kürt Devleti kurmaları mevzuundaki faaliyetleri Cumhuriyet devrine tekaddüm eder.”

“Türkiye hudutları dahilinde yaşayan Kürtler için keyfiyet böyle olduğu gibi, diğer komşu İran, Irak ve Suriye’ de yaşayanlar için de durum aynıdır. Bunlar da nezdinde yaşadıkları Devlet’ e sadık kalmakta ve menfaatleri icabı yabancı tesirlere alet olmamayı prensip edinmektedirler ”

“(…) Bu durum bilhassa Sovyet Rusya’nın endişesini mucibolmu. Türkiye, İran, Irak ve Suriye Devletlerini Kürt azınlığına tahakküm ile itham etmiştir.”¹⁰⁶

Günümüz anlayışı ile “*Iddianame*”yi okuduğumuzda, nereden nereye geldiğimizi anlıyoruz.

“Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi” (KDP)

KDP 11 Temmuz 1965 yılında Diyarbakır’da kurulmuştur. Genel Sekreteri Faik Bucak’tır. Faik Bucak, Mustafa Remzi Bucak’ın yeğenidir.

Naci Kutlay, *Kürtler* adlı kitabında bu Parti’nin kuruluş sürecini şöyle anlatır:

“Lice’li Fehmi Bilal Efendi, aralarında Şakir Epözdemir ve Dewreşe Sado’nun da bulunduğu bazı arkadaşları sürekli olarak Kürt ... hakları isteminde bulunacak bir siyasi parti kurmaya özendirir. Böylesi çalışmaların partisiz olmayacağı görüşünü savunur. Fehmiye Bilal Efendi, arzulanan Kürt partisi kurulursa pek çok kişinin gelip partiye katılacağı ve Parti’nin kısa sürede güçleneceğini söyler. Fehmi Efendi, Diyarbakır’da Fis Kayası ve Ofis semtlerinde, sınırlı arkadaşla sıkça bu konuları tartışır. O zaman sağlıklıydı. Bilindiği gibi bir süre sonra felç geçirdi ve yatalak oldu. Bu arada sürgün yeri olan Burdur’un Ağlasun kasabasına (şimdi ilçedir) gider. Kitap ve önemli gördüğü belgelerini emanet ettiği arkadaşının korkarak onları yaktığını öğrenir. Bu sohbetlerin sonunda, KDP, 11 Temmuz 1965’te kuruldu. Kurucular beş kişidir, bugün onlardan beşi yaşamdadır. Kurulmadan önce Dewrêş, Irak KDP’nin tüzük ve programını tercüme eder. Parti kurucularının deşifre olmayan kişilerden oluşması gözetilir. Parti’nin kurulmasından önce, Lice’li Fehmi Efendi’den gidip Faik Bucak’la görüşmesi ve O’nu ikna etmesi rica edilir. Fehmi Efendi, birinci kezinde Faik Bucak’ı bu işe razı edemez ve ikinci ziyaretinden sonra ge-

lip arkadaşlarına O'nu bu kez daha yumuşak bulduğunu söyler. Partiyi kurmaya karar veren beş arkadaş "Gazi Köşkü" civarında yeniden bir araya gelip anlaşır ve yemin ederler. Parti kurucularından "Drnas", (Bazılarına göre Drnêr NK) parti tüzüğünü kaleme alır ve Faik Bucak'ın yanına, Urfa'ya gider. Programın nszn orada birlikte yazarlar. Faik Bey'le birlikte, program yeniden gözden geçirilir. Bu görüşmelerden sonra, Faik Bey de partiye girmeyi kabul ederek Diyarbakır'a gelir. Turistik Palas'ta yemin edip partiye katılır. Faik Bucak partiye girmeden önce, Genel Başkan Said Elçi ve Genel Sekreter de Durnas'tı (Dumer). Faik Bey'in katılımından sonra, Said Elçi, Genel Başkanlığa en uygun kişinin Faik Bey olduğunu söyleyerek istifa eder ve yeni görev bölümünde, Faik Bey Genel Başkan olurken, Dumas Genel Sekreterlik'ten ayrılarak yerini Said Elçi'ye bırakır. Muhasip yeliğe de Şakir Epözdemir getirilir." 107

1965 yılında kurulan "*Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi*", (KDP) ile daha sonradan kurulan ve "Genel Sekreteri Dr. Said Kırmızıtoprak (Dr. Şıvan) olduğu, diğer yelerin Dr. Faik Savaş, Hikmet Buluttekin (eko), Nazmi Balkaş (Soro), Hasan Yıkılmış (Brusk) olduğu" bilinen "*Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi*" (K.D.P.) karıştırmamalıdır. Bu iki parti kimi zaman bir birine karışırılır.

"Madde 1. Türkiye'de K.D.P. tüzük ve programının anlaşıldığı gibi sol düşünceyi benimseyen bir partidir.

Madde 2. Partimiz ilerici ve devrimci bir siyasi organizasyon olup, Türkiye' de kurulmuştur.

Maddê 3. Partimiz Türkiye' Kürdistanında yaşıyan Kürt halkının, kendi kaderini bizzat kendisinin tayinine hakkı bulunduğuna inanır. Bu amaca varmak için, Kürt milli varlığının resmen tanınmasını ve Kürt milli demokratik haklarının istirdadını temel şart sayar.

Madde 4. Partimizin mücadelesi, Türkiye Cumhuriyetinin toprak btnlğu esirisi için- de, Türk milli imtiyazları yerine; Türk ve Kürt halklarının tam eşitliğine müstenit gerçek kardeş- liğini ve beraberliğini ikame etmek esaslarına dayanır.

Madde 5. Türkiye hudutları dahilinde yaşıyan Kürt halkının ana tabanı Kürdistanın geniş köylü kitleleridir. Bu nedenle, partimiz ana

amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilmesi uğrunda girişilecek eylemlerinde, Kürdistan köylüsüne dayanacaktır.”

(...)

Madde 9. Kürt dili, Türkiye Kürdistanı'nın resmi dili olarak kabul edilmelidir. Madde 10. Kürt kültürü serbestçe gelişmeli ve Kürtlere kendi çocuklarını tahsilin her kademesinde, kendi ana dilleri ve öz kültürleri ile yetiştirilme hakkı tanınmalıdır.” 108

Bilindiği gibi Şerefettin Elçi, 1977 seçimlerinde AP'den Mardin Milletvekili seçildi. Türkiye siyaset tarihine “onbirler” olarak geçen olayın nesnesinden bir kişidir. Elçi, Partisinden istifa edip Bülent Ecevit'in Başkanlığında kurulan Hükümet'te Bayındırlık Bakan oldu. Yanılmıyorsa bu görevine 1979 yılının sonuna kadar devam etti. Bugün de aktif politikayla uğraşıyor.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)

Tarihimizde önemli bir yer tuttuğuna inandığım ve 1969 yılının başlarında kurulmaya başlanan Devrimci Doğu Kültür Ocakları'na (DDKO) kısa da olsa değinmeden geçemem.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) 1969'da başta İstanbul ve Ankara olmak üzere Diyarbakır, Batman, Kozluk, Silvan, Ergani, Beşiri, Kulp o zamanki cemiyetler yasasına göre legal olarak kurulan derneklerdi. Ömer Ağın; *Alev, Duvar* ve *TKP* adlı kitabında DDKO ilgili şöyle der:

“İstanbul DDKO kurucularının çoğu bizim yurttan kalan arkadaşlardı. Çoğunu tanıyordum. İstanbul DDKO'nun kuruluş çalışmaları Diyarbakır Öğrenci Yurdu'ndan yürütülüyordu. Kürt gençler yeni kurulan DDKO'nun çalışmalarına büyük ilgi gösteriyordu. Aynı zamanda çoğu TİP üyesiydi. DDKO'nun merkezi Beyazıt'taydı, TİP'in Eminönü İlçesi'yle aynı binada, altı üstü. Necmettin Büyükkaya derneğin ilk başkanıydı. Bir direniş sırasında, Diyarbakır Cezaevi'ndeki haksızlığa karşı oluşan bir hareket sırasında başından vurularak öldürüldü. Necmettin Büyükkaya benim kaldığım koğuşun karşısındaki koğuşta kalıyordu. Cezaevi kitlesini direnişe katmak için sürekli konuşurdu. Konuşmalarını hem Kurmançça, hem de Zazaca yapıyordu. Baskından bir gün önceydi. Necmettin yine konuş-

yordu. Başlarında bir teğmenin komuta ettiği bir grup asker havalandırmaya çıktı ve Necmettin'e şunu söylediler: 'Konuş, konuş bu senin son konuşman olacak.' Necmettin birkaç gün sonra öldürüldü.

Hikmet Bozçalı DDKO'nun genel başkanı olmuştu. (Bozçalı Diyarbakırlı, Silvanlıydı. İstanbul Hukuk Fakültesi'nde okuyordu. 12 Mart Cuntası tarafından aranırken Diyarbakır Karacadağ dolaylarında yakalandı. DDKO davasından yargılandı ve ceza aldı. Uzun yıllar cezaevinde yattı. 1974'te cezaevinden çıktı. Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. şimdi avukatlık yapıyor. Derneğe gidip geliyorduk. Çok dinamik bir sürec içindeydik. Karşılıklı tartışmaların yoğunlaştığı, dostlukların olduğu, ideolojik ayrışmaların keskin olmadığı bir dönemdi. Farklı düşüncede olan insanlar çok rahat, içtenlikli arkadaşlıklar kurabiliyordu. Henüz politik düşüncelerim netleşip olgunlaşmamıştı. Ama sosyalizmin, sorunları hakasına çözebileceği, adil çözümlerin orada olabileceği düşüncesi kafamda ağırlık kazanmaya başlamıştı. DDKO'nun içinde farklı düşüncedeki insanlar arasındaki tartışmalar ivme kazanmıştı. Ulusal duyguları önde olan insanların yanında, Türkiye'nin tüm sorunlarının sosyalizmle çözülebileceğine inanan arkadaşlarımız da vardı. Bu arkadaşlar arasında ideolojik farklılaşmalar da filizlenmeye başlamıştı. Bir anlamda da sürec , yavaş yavaş ideolojik-politik olarak ayrışmalar ve kutuplaşmalar oluşuyordu.

DDKO, hem üniversitelerde hem yurtlarda kendini tanıtma çalışmalarına hız vermişti. Bir yandan ğrenci hareketlerine etkin olarak katılıyor, bir yandan da yaz aylarında 'Doğu Gezileri' düzenliyor, bölgeleri tanımaya çalışıyordu. Gezi çalışmalarında ğrenci gençliğin tavrını anlatıyor, aynı zamanda bölgelerin tarihini öğrenmeye çalışıyordu. Sosyal ve kültürel olarak iyi işler yapıyordu. 1970 yazında yapılan böyle bir geziye ben de katıldım. Ömer Ayna (Diyarbakırlıydı, Deniz Gezmiş'lerin grubundandı, Mahir ayan'larla birlikte Kızılde-re'de öldürüldü), Hikmet Bozçalı, Erdinç Uzunoğlu, Mustafa zer, şu anda soyadını anımsayamadığım, o zamanlar Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde okuyan Selahattin ve başka birkaç arkadaşla beraber Van-Başkale'ye kadar bir gezi yaptık. Başkale'de miting yapacaktık, izin vermediler. Giderken bölgeleri tanıya tanıya gitmiş, Sason'a uğramıştık.

Sason, Siirt'in bir kazası. Çok sarp, dağlık bir yerdi. TIP'li kişilerle tanıştık. Sason İsyam'ını ilk kez orada duydum. İnsanlar, İsyanın

tarihsel, kültürel, politik yönlerinden çok, duygu yüklü anlatımlarından etkilenmişti. İsyanlar kronolojik olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni doğup, yapılandığı döneme rastlıyor. Kürtler yeni doğmakta olan genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne büyük değer veriyorlar. Erzurum ve Sivas kongrelerinde aktif rol oynuyorlar. Başta Atatürk olmak üzere Erzurum Kongresi'ne katılan heyetin güvenlik içinde Sivas'a ulaşmasını sağlamada büyük katkıları oluyor. Kurtuluş Savaşı'nın bütün cephelerinde yer alıyorlar. 1. Meclis'te 75 'Kürdistan Mebusu' vardı. Bunlar 'Kürdistan Mebusu' olarak isimlendirilerek tarihe geçti. Meclis tutanaklarında böyle ifade edildiğini biliyorum. Bizim kuşak o süreci yaşamadı. 'Devlet ideolojisinin' verdiği izinleri aşarak, derli toplu, objektif, tarafsız kaynaklara ulaşmanın zorluğu nedeniyle tarihsel inceleme güclüğü çektim. Ama ulaşabildiğim, edindiğim bilgiler ölçüsünde, canlı tanıklardan politik duruşlardan da sağladıklarımla olup biteni kavrayıp sonuçlar çıkarmaya yöneldim."¹⁰⁹

Diyarbakır Siirt Illeri Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi, Askeri Savcının İddianame'sinde DDKO'larla ilgili olarak şöyle der:

"İlkönce Ankara'da bilahare İstanbul'da, daha sonraları da D.Bakır, Silvan, Ergani, Batman, Kozluk, Beşiri, ve Kulp'da resmen Cemiyetler Kanunu hükümlerine uygun olarak kurulmuştur..."¹¹⁰

Böyle olmasına karşın DDKO'lar kapatıldı, üye ve yöneticilerine de ağır cezalar verildi. 12 Mart balyozu DDKO'nun başına inmişti.

DDKO'nun Kürtlerin politik yaşamında önemli bir yeri vardır. Demokrasi kültürünün Kürtler arasında yerleşmesinde işlevi büyük olmuştur. DDKO, farklı politik eğilimlerin birlikte olduğu, farklılıkların korunduğu, örgüt içi demokrasinin özenle uygulandığı bir döneme damgasını vurdu.

DDKO, Kürtlerin demokratik birliği, ancak farklılıkların birlikte olmasının zorunluluğu kavrandıkça sağlanabileceğini söyledi. Özgürlüğün yolunun, Kürtlerin birliğinden ve demokrasi güçlerinin birlikteliğinden geçtiğini savundu.

DDKO, Kürtler zerindeki baskılara karşı çıkarken, barıştan, demokrasiden bir an olsun bile ayrılmadı. “Barışçı mücadele yöntemi”, savaşının temelini oluşturdu. O günlerde yaratılan dostluk ve güven ortamı, demokrasi güçlerinin bir kazanımı oldu.

DDKO, Türkiye’de ki tüm demokratik gçlerle iş ve eylem birliği yapmalarının gerekliliğini önemsemi. Türkiye’nin bütün sorunlarına ilgi gösterdi ve bu sorunları kendi sorunu olarak gördü. Sorunlara zm üreten gçlerle birlikte oldu. Başta Türk ve Kürtlerin kardeşliği olmak üzere halkların dostluğuna büyük önem verdi.

DDKO, Barış, demokrasi ve insan hakları savunucusu gçlerle birlikte olmayı birincil görev bildi. Dünya demokrasi güçlerinin yanındaki yerini aldı.

DDKO’ların politik tutumlarının doğruluğu ve önemi bugün daha iyi anlaşılıyor. Bu politik hat devam etseydi, Türkiye’de ki demokratikleşme süreci ciddi olarak yol almış olacaktı.¹¹¹

Kürt Dili ve Edebiyatı, Yazarları, Politikacıları ve Bilim Adamları

Kürtlerde yazılı edebiyat geliştiğini söyleyemeyiz. Bunun pek çok nedenleri var. En önemli neden Kürt dilinin uzun yıllar yasak olmasıdır. Kürtlerin uzunca bir zamandan beri devlet olma olanaklarını yakalayamamış olmaları bir başka nedendir. Oysa Kürt dilinin yapısı itibarıyla geliştirilmeye elverişli bir dil olduğu uluslararası dilbilimcileri tarafından kabul edilmektedir.

Kürt edebiyatında “*klasik*” eser niteliğini kazanmış pek çok yapıt vardır. Kürt edebiyatı üzerine derli toplu çalışma yapan Rus Aleksandır Jaba’dır. Jaba 19. yüzyıl ortalarında Erzurum’da konsolosluk yapmıştır. Konsolosluğu sırasında Kürt din adamlarının ve aydınlarının yardımıyla Kürt dili, folkloru, tarihi ve edebiyatı üzerinde araştırmalar yapmış ve sayısız belge elde etmiştir. alışmaları Leningrat’ta *Kürdoloji Enstitüsü*’nde ve *Saltikof şedri Kütüphanesi*’nde saklanmaktadır. Bu iki yerde çok sayıda başka Kürt belgeleri saklanmaktadır.

1977’de eğitim için Moskova ve Leningrat’ta bulunurken, bu iki kurumu gezmeye şansım oldu. Dolaşma süresi yetersizdi. Ancak genel bilgi edinebildim. Eğitimden dönünce TKP yneticile-

rine o kurumlar hakkında bilgi edinmek ve oradaki eserlerden yararlanmak için Sovyet yetkililerinden gereken kolaylığı göstermeleri için başvuruda bulunmalarını istedim. Önerim sonuçsuz kaldı.

Kürt lirik yazar Perişan Dinawari (ölümü 1395'tir).

Bilinen en eski Kürt şair Eli (Ali) Hariri'dir.

Melî-i Ciziri, (ya da Şeyh Ahmet 1570 – 1640): Aşk ve sufilik üstüne şiirleri yazmıştır. Şiirleri medreselerde okunmuştur, özellikle 'mele' ve 'faki' denen dini eğitim gören kişilerce sevilmiş ve onların üzerinde büyük etki yaratmıştır.

Gerçek adı Muhamed olan Fakiyê Tayran'ın (1590-1660 yılları arasında yaşamıştır) en büyük eseri *Hespê Reş'tir* (Kara At). 1965'te Moskova'da Kürtçe-Rusça olarak yayınlanmıştır.

1417-1491 yılları arasında yaşamış Mele Ahmedê Batê divanı vardır. *Kürtçe Mevlud* yazmıştır. Hakkarilidir. "Zembilfroş" adındaki öyküsü Kürtlerce çok sevilir.

15. yüzyılda yaşamış da daha önce sözünü ettiğim Şerafeddin Bitlisi Kürt tarihini yazan çok yönlü bir aydındır.

17.yüzyılda yaşamış Selim Süleyman *Ûsîf û Zelixa* (Yusuf ve Zeliha) öykünün yazarıdır. Elyazması eseri *Saltikof Şedri Kütüphanesi*'nde bulunmaktadır.

Ehmedê (Ahmedê) Xani Kürt edebiyatının en önemli isimlerindendir. (1651 – 1707) yılları arasında yaşamıştır. 1694 yılında yazdığı *Mem û Zin* kitabı dünya klasikleri arasında sayılır. (Memê Alan û Zinê Botan) Bunun dışında *Nûbar* ve *Akida İmanê* adında eserleri vardır. *Mem û Zin* ilk kez 1920 yılında İstanbul'da *Jîn* dergisi tarafından basılır. Daha sonra Halep'te, Şam'da Erbil'de defalarca basılmıştır. Ahmedê Hani'nin mezarı Beyazıt'tadır. Kürtlerin "kutsal mekanı" haline gelmiştir.

Mem û Zin kadar Kürtlerin yaşamında önemli bir yeri olan diğer bir Kürt destanı da *Dım Dım* destanı'dır. Kürt Prensi Xani Lap Zerri'nin (Altın Kollu Han) Safevi Kralı I. Abas'a karşı *Dım Dım Kalesi*'nin savunmasını anlatır.

Hakkarili olan 1689 – 1748 yıllarında yaşamış olan Şerif Han da önemli bir Kürt Şairidir.

İsmailê Bazidi 1645 – 1709 yılları arasında yaşamıştır. Çok sayıda Kürtçe Şiirleri ve *Gulzar* isimli Kürtçe sözlüğü vardır.

Murat Han 1737 – 1784 yıllarında yaşamıştır. 19.yüzyıl Kürt edebiyatının en verimli dönemidir. Divanı Kürtler tarafından çok okunan Naili, Şeyh Maruf, Mevlana Halid, Şeyh Celal, Mol-la-i Hati, Celadet Bedirhan ve nice Kürt edebiyatçısı bu dönemde yetiŐmiŐlerdir.

Kürtler bu güne kadar çok sayıda kitap, gazete ve dergi yayınladılar. Bunları içinde *Jn* dergisinin önemli bir yeri vardır. Bu dergi 1918 – 1919 de 25 sayı olarak yayınlanır. *Jn* dergisinin dilini gncelleŐtiren M. Emin Bozaslan aynı zamanda dergiyi tanıtan uzunca bir nsz de yazmıştır. *Jn* dergisini tanımaya ve Kürtlerin o dönemdeki politik durumlarını anlamaya yardımcı olacağına inandığım için M. Emin Bozaslan'nın yazdđđ nsz buraya aktarmada yarar görüyorum. Bozaslan Şöyle yazıyor:

“ ‘Jn’ Dergisi zerine Genel Bilgiler”

“ ‘Jn’ Dergisinin Tarihçesi”

“ ‘Jn’ dergisi, 1918 yılının sonbaharında İstanbul kentinde yayınlanmaya başlamıştır. Derginin ‘Kürdistan Teal Cemiyeti’nin resmî olmayan yayın organı olduğu anlaşılmaktadır. ‘Jn’, tam 25 sayı çıkmıştır, ilk sayısının tarihi 7. 11. 1918’dir. Bu sayıda, derginin yayınlanmasının nedeni ve amacı, ‘Maksadımız’ başlıklı kısa bir yazıda Şöyle açıklanmıştır:

‘Jn, kişisel bir çıkar sağlanması için çıkmıyor. O’nun amacı, uzun yüzyıllardan beri ihmal edilen Kürd’n tarihsel yaşamına, ulusal haklarına, edebiyat ve sosyolojisine ilişkin yayında bulunmaktır. Kanımıza göre Kürd ulusuna, uluslar topluluğu alanında layık olduğu yeri hazırlamayı baŐarabilmek, çağın anlayışına uygun bir çalışma biçimini ele almakla mümkündür. GiriŐimimizin pek etin bir çalışmayı gerektirdiğinin bilincindeyiz. Fakat biz bu ağır görevi üstlenirken, yurt ve halkı için daima en büyük fedakarlıkları seçmekle belirlenen Kürd ulusunun maddî, manevî yardımlarına ve kolaylaŐtırıcı desteğine gvenebileceğimizi hakkiyle mit ettik. Başarı Allah’tandır ”.

‘Jn’, bu inançla ve bu kararla yaşamını bir yıla yakın sürdürmüŐtür. Sonuncu sayısı, yani 25’inci sayısı 2. 10. 1919 tarihinde çıkmıştır. Dergi bu sayıdan sonra kapatılmış ve böylece Kürd ulusunun tarihine gömülmüŐtür.

'Jîn'in 25 sayısından 22'si 16'şar sayfa çıkmıştır. Tüm sayıları karton kapakla kaplanmışlardı. Kapakların oluşturduğu dört sayfa da sayılırsa, bu 22 sayının sayfa adedi 20 olur. Ne var ki derginin orijinalinde bu dört kapak sayfalarına numara yazılmamıştır ve yalnızca derginin metin sayfalarına numara yazılmıştır. 15'inci, 16'ncı ve 24'üncü sayılar ise 24'er sayfa çıkmışlardır. O üç sayı da kapaklıydı ve kapak sayfaları ile birlikte 28 sayfa idiler. Onlarda da sadece derginin metin sayfalarına numara yazılmıştır.

'Jîn' Dergisinin Dili

"Jîn" dergisi Kürdçe ve Türkçe olarak yayınlanmıştır. 1918 yılına kadar Batı Kürdistan, yani Osmanlı devletinin işgali altındaki Kürdistan, bütündü ve parçalanmamıştı; yani bugün "Türkiye Kürdistanı", "Irak Kürdistanı" ve "Suriye Kürdistanı" diye adlandırılan parçaların hepsi bir bütündü ve Osmanlıların egemenliği altındaydı. Ülkenin resmî adı da "Kürdistan"dı. O duruma göre Kürd aydınları ve öğrencileri de birlik içindeydi ve birlikte çalışıyorlardı. Örneğin, "Jîn'in kadrosu içinde Kerkük ve Süleymaniye Kürdleri de, Amed (Diyarbakır) ve Bitlis Kürdleri de vardı. Hatta aralarında Doğu Kürdistan'dan da birkaç Kürd vardı. Onların hepsi Kürd yurtseverleri ve ulusalcıları idiler; büyük bir ahenk içinde, gönül birliği ve el birliğiyle Kürd halkının özgürlüğü ve Kürdistan'ın kurtuluşu için çalışıyorlardı.

Jîn, sayı 1, kapağın ikinci sayfası. Bu nedenle dergide Kürdçenin başlıca iki lehçesi olan Kurmancî de, Sorani de kullanılmıştır; her iki lehçe ile de dergide yazılar ve şiirler yayınlanmıştır...

'Jîn'in Yönetmen ve Sorumluları

Yukarıda denildiği gibi "Jîn", Kürdistan Tealî Cemiyeti'nin resmi olmayan yayın organı idi. Ancak, dergide bu konuda bir şey yazılmamıştır. Belki de, derginin içeriği konusunda hükümetin eline, cemiyete karşı bir bahane geçmemesi için bu yola başvurulmuştur.

1919 yılı başlarında bir de kültür derneği kurulmuştur. Bu dernek de Kürdistan Tealî Cemiyeti'ne bağlıydı ve adı 'Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti' idi. Adından da anlaşılacağı gibi bu dernek, bir kültür ve yayın derneği idi. O derneğin programı, 2. 2. 1919 tarihinde uzun bir bildiriyle birlikte 'Jîn'de yayınlanıp duyurulmuştur. Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti, kuruluş tarihinden itibaren 'Jîn'i yönetir.

Derginin yönetmeni ve sorumlusu, önceleri Hamza idi. Hamza, Kürdistan Tealî Cemiyeti'nin kurucularından biriydi ve 'Müklü Hamza' adıyla tanınmıştı, inanç dolu ve içtenlikli bir Kürd yurtseveri ve ulusalcısı olan Hamza, aynı zamanda güçlü bir yazardı da. Kalemının gücü, 'Mem û Zîn' için yazmış olduğu önsözden belli oluyor. Bu önsöz, hem "Mem û Zîn" in 1919 baskısında, hem de 'Jîn' in 19'uncu sayısında çıkmıştır.

Hamza'nın sorumluluğu, ilk sayıdan 20'inci sayıya kadar sürmüştür. 21'inci sayıdan 25'inci sayıya kadar, yani son sayıya kadar da Memduh Selim derginin sorumlusu olmuştur.

'Jîn' in Yazar ve Şairleri

Birçok yüce yazar ve büyük bilim adamı, 'Jîn' de değerli yazılar yazmışlardır. O yazıların bir bölümü Kürdçe, bazıları da Türkçedir. Aynı zamanda birçok yurtsever şair de 'Jîn' in sayfalarını değerli şiirleriyle süslemişlerdir.

Derginin daimî yazar ve şairlerinden biri, büyük şair ve yazar Pîremerd idi. 'Newroz' marşının şairi olan Pîremerd, 'Jîn' de kendi gerçek adı olan 'Süleymaniyeli Tevfik' adıyla yazmıştır. Dergide birkaç Türkçe yazıları ile bazı Türkçe şiirleri yayınlanmıştır.

'Jîn' in daimî yazarlarından biri de Halil Hayalî (Xelîl Xiyalî) idi. Büyük yazar ve bilgin Halil Hayalî, yazılarını 'Kurdîye Bitlîsî' adıyla yazmıştır; o yazılarında tarih, mitoloji, sosyoloji, dilbilgisi ve felsefe konularına ilişkin birçok sorunu ele almış ve onları bilimsel bir yöntemle tahlil etmiştir. Yazılarının hepsi Türkçe'dir.

Kürd şehidi Kemal Fevzi de 'Jîn' in yazar ve şairlerinden biriydi...

'Jîn' in ikinci yönetmen ve sorumlusu Memduh Selim de daimî yazarlardan biriydi. O, siyasal ve sosyal konulara ilişkin yazılarını "Memduh Selim-Begî" adıyla yazmıştır. Bütün yazıları Türkçe yayınlanmıştır.

Aziz Yamûlkî de 'Jîn' de birçok değerli yazı yazmıştır. O'nun yazılarından çoğu Baban Kürd devleti tarihi üzerinedir

Lav Reşîd (Law Reşîd) ile Siverekli Hilmi de, 'Jîn' in sayfalarını Kürd ata-sözleriyle süslemişler ve o atasözleri üzerine birçok değerli açıklama ve yorumlar yazmışlar, onların çıkışlarını ve çıkış nedenlerini anlatmışlardır. Atasözlerinden başka dergide birkaç yazıları ve şiirleri çıkmıştır.

Ağrı ihtilâlinin lideri İhsan Nuri, Kürd bilgini Kâmran Ali Bedirhan, Kadızade Mustafa Şevki, Dersimli Hüznî, Cizreli Mirza, Kadızade Latif, Zaho-yî (Zaxoyî) ve daha başka birçok yazar dergide yazmışlardır.

Bu yazar ve şairlerin yazı ve şiirlerinden başka, Ahmed-i Hanî (Ehmede Xanî), Mela-yi Cizîrî (Melaye Cizîrî), Siyahpoş, Nalî, Hacı Kadir-i Koyî gibi eski Kürd şairlerinin bazı şiirleri de dergide basılmıştır...

'Jîn' Niçin ve Nasıl Kapatılmış?

Yukarıda da bildirdiğimiz gibi, "Jîn"ın son sayısı 2. 10. 1919 tarihinde çıkmış ve o tarihten sonra dergi kapatılmıştır. Ancak, kapatılış nedeni hakkında belgesel bir bilgi yoktur. Acaba dergi hükümet tarafından mı kapatılmıştır, yoksa kadrosu içinde, veya Kürdistan Tealî Cemiyeti içinde bir ikilik çıkmış da dergi bu nedenden ötürü mü kapatılmıştır?

Derginin havasından ve özellikle son sayısından öyle anlaşılıyor ki, kadrosu, derginin yayını sürdürme konusunda kararlıydı. Hatta o kadro, çalışma sınırlarını daha da genişletmek istemiştir. Örneğin 23'üncü sayıda bir ilân görüyoruz. O ilânda, 'Jîn'ın siyasal bir dergi durumuna getirilmesinin kararlaştırıldığı, ancak resmî işlemlerin henüz tamamlanmamış olduğu, o yüzden de 23'üncü sayının geç çıktığı ve okuyucuları sabırsızlıktan kurtarmak için bu kez de yine eski durumu ile çıkarıldığı duyurulmuştur.

Gerçekten de 23'üncü sayı çok geç çıkmıştır. 22'nci sayının tarihi 2. 7. 1919'dur; 23'üncü sayı ise 28. 8. 1919 tarihini taşıyor. Ancak, bu gecikmeye rağmen o ilân, yönetmenlerin niyetinin derginin yayını sürdürmek olduğunu gösteriyor, ilginç olan şudur ki, derginin ilândan sonraki iki sayısı da eski durumu ile çıkmıştır.

Son sayıda da ilginç bir ilân yayınlanmıştır. O ilânda, İstanbul'da Kürdlerin işlerini takip etmek üzere 'Jîn'ın bünyesinde bir 'İş Takibi Komitesi' kurulmuş olduğu, bu komitenin Kürdlerin İstanbul'daki idarî, askerî ve adlî işlerini ücretsiz olarak takip edeceği duyulmuştur. (16)

Böylesine geniş bir çalışmaya yönelen bir kadronun, ansızın ve nedensiz olarak dergisini kapatıp her şeyden elini çekmeyeceği açıktır.

Acaba "Jîn" hükümet tarafından mı kapatılmış, ya da hükümetin

baskısıyla kadrosu mu O'nu kapatmak zorunda kalmıştır? Bu ihtimal akla yakındır. Ancak bu konuda elimizde hiç bir belge yoktur.

Kürd mücadele adamı ve yazarı Zınnar Silopî (Kadri Cemilpaşa) 'Doza Kürdistan'(17) adlı kitabında, Türk gazetelerinin o sıralarda Kürdistan Tealî Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdulkadir'e karşı bir kampanya açtıklarını belirtiyor ve şöyle yazdıklarını kaydediyor:

'Seyyid Abdulkadir hem Danıştay Başkanı, hem de Kürdistan Tealî Cemiyeti Başkanıdır. Oysa bu dernek Kürdistan için bağımsızlık istiyor. Seyyid Abdulkadir'in ya Danıştay başkanlığından ya da Kürdistan Tealî Cemiyeti başkanlığından çekilmesi gerekir'. (Seyyid Abdulkadir 1925 de oğluyla birlikte Diyarbakır'da idam edilmiştir. Ö. Ağın)

Bu kampanya üzerine Seyyid Abdulkadir de gazetelere bir demeç vererek Kürdistan'ın bağımsızlık değil, özerklik istediğini söylemiştir. Bu demeç, Kürdistan Tealî Cemiyeti içinde ikilik çıkmasına neden olmuş ve bu ikilik sonunda şu kişiler dernekten ayrılmışlardır:

Emin Âli Bedirhan (Botan), Ferid Bey, Şükrü Baban (Süleymaniye), Fuad Baban (Süleymaniye), Hikmet Baban (Süleymaniye), Dr. Abdullah Cevdet (Arapkir), Dr. Şükrü Mehmed (Bakırmaden), Kemal Fevzi (Bitlis), Ekrem Cemilpaşa (Amed), Necmeddin Hüseyin (Kerkük), Memduh Selim (Van) ve Mevlân-zade Rifat.

Bunlar dernekten ayrıldıktan sonra 'Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti' (18) adında yeni bir örgüt kurmuşlar; "Jîn" dergisi de günlük gazete-ye dönüşmüş ve bu yeni derneğin yayın organı olmuştur. (19)

(16) Jîn, sayı 25, kapağın ikinci sayfası.

(17) 'Kürdistan Davası' demektir.

(18) 'Sosyal Örgüt Derneği' demektir.

(19) Zınnar Silopî, Doza Kürdistan, s. 59-60."

'Jîn' dergisinin son sayısının, yani 25'inci sayısının 2/10/1919 tarihinde çıkmış olduğunu yine hatırlatalım."

Kürtlerin edebiyatı hakkında daha geniş bilgi edinmek isteyenler, Cigerhin'nın *Kürdistan Tarihi* ve Prof. Qanatê Kurdo'nun, *Tarixa Edebiyata Kurdi* kitaplarına baş vurabilir.¹¹²

Resmi İdeoloji ve Kürtler

30 ekim 1918 Mondros ateşkes anlaşmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu hızlı bir çöküş ve dağılma dönemine girdi. Ateş-kesten hemen sonra Enver, Talat ve Cemil paşalar bir Alman gemisiyle yurt dışına kaçarlardı. Koca imparatorluk ölüm döşeginde son nefeslerini veriyordu. Yüzyıllara hükmetmiş bir hanedanlık dağılıyordu. Bu sonlama aynı zamanda yeni bir yaşamın başlangıcıydı.

Anadolu tedirgin, hareketliydi ve acılar içindeydi. Bir tür doğum sancılarını yaşıyordu. Ülkenin bir çok yerinde toplantılar yapılıyor, yerel örgütler oluşuyordu. Anadolu insanı ayaklanmaya hazırlanıyordu. Hareketlilik yalnız Anadolu da değil, Ortadoğu'nun tümünde doruktaydı. Bölge, dünya yeniden yapılanıyordu. Ulus ve politik farklılıklar bir tarafa bırakılmış, yeniden doğuşun bayrağı yükseliyordu. Kürdü, Türkü, komünisti, muhafazakarı bir amaç çevresinde toplanıyordu. Özgürlük ve Bağımsızlık Anadolu halklarının ortak talebi haline gelmişti. Herkes yeniden biçimleniyordu, Anadolu'nun tarihi mayasıyla halklar yeniden yoğruluyordu.

Dönemin politik ortamını Kürtler açısından değerlendiren Kamuran Bedirhan şöyle diyor:

“Savaş, insanlığı, kavrayış yeteneğini bile yakan facialara uğrattıktan sonra defolup gidiyor.

Büyük Savaştan doğan genel, özel, ulusal, sosyal felâketler sınırsızdır. Suçsuz ve günahsız insanlık için hiç de erdemli olmayan bir boğuşma ile dört yılı dolduran bu uğursuz kavganın insanlığı biraz avutan noktası, bundan böyle, insanlık yaşamının, insanlığın yüzünü kirleten kanlı ve aşağılık maskelerden arınmış olarak yeni ve tüm anlamıyla insancıl bir döneme girmekte bulunması ümididir.

Wilson'm 14 ilkesinde, her milletin kendi kendini yönetmesi esasının artık dünyada karar kılacağı açıklanıyor ve insanlığın siyasal amaçlara artık oyuncak olmayacağı belirtiliyor.

İşte insanlık ve erdem misyonerliğine yakışan samimî öneri!...

Dünya tarihinin bu en önemli döneminde, yeni bir durumun istikrarı başlangıcında, biz şimdi, maddî ve manevî olarak canlı bir milletin ferdi sıfatıyla ve alınımız gibi açık bir dille görüşlerimizi or-

taya sermek istiyoruz. Ülkemizi yöneten ve bilimin kabul ettiği esaslara hiç bir şekilde dayanmayan eski hükümet, nihayet programıyla birlikte düştü.

Milletleri 5-10 maddelik yönetmeliklerle ve doğal olmayan yöntem ve kurallar içinde yönetme kanısı da, hüsran getiren sonuçlar doğurmakla birlikte nihayet yıkıldı.

Doğal sınırları içinde ulusal gelişmelerini, tarihten ve geleneklerinden alacakları köklerle ve dünya uygarlığından elde edecekleri ışıkla besleyecek olan zgr ulusların zgr geleceği, sonunda açılıyor. şimdi, kendisinden uzak, hakları gasp edilmiş milletlere en ateşli bir samimiyetle destek vdeden ve Kırım, Gürcistan, Ermenistan bölgelerine, bu bölgelerin bağımsızlık tutkunu insanlarına arka çıkan Türk hkmetine sesleniyorum: Doğu illeri ve daha başka bazı yörelerde ve İran'da, toplu bir şekilde geleneklerini, millî niteliklerini, bütün maddî ve manevî değerlerini koruyarak sert kayalıklı dağlarda zgr sesinin yankısını dinleyen ve din ve erdem uğrunda, ulusal onuru yolunda hiç bir fedakrlıktan çekinmeyen Kürd' ve Krdis-tan'ı bu pek önemli dakikalarda hatırlayınız.

Albert Male'm, Oskar Man'ın ve bütün felsefe tarihinin köklerinin ilk çağlardan beri gelişip boy attığını kabul ettikleri Kürd ulusu, her şey bir yana, insanlığa Salahaddin-i Eyyubî'yi vermiş olmak meziyetle kudret ve değere sahiptir.

Dinsel bir-ideoloji ve ulusal bir hayranlıkla ve savaşsız olarak Yavuz Sultan Selim'e ittifak ve bağlılık arz eden Krdis-tan, bugün Türk milletinden de destek göreceğinden mitlidir.

Kabinenin Millet Meclisi'nde okuduğu bildirge de bu özlemi pekiştirip güçlendiriyor.

Arabistan'ı özel ve özerk bir yönetime kavuşturması da, hükümetin, artık ülkeyi, geçici olan ve doğal olmayan esaslarla değil, makul ve bilimsel kurallar içinde yönetmeye karar verdiğinin ayrı bir kanıtıdır.

İnsancıl ve uygarca ilkeler, ilk ortaya konuldukları zamanki duruluk ve itenliklerini, büyük çıkar kaygıları karşısında yitirirler.

Kürd ulusu bu akibete uğramaktan, bu karanlık duruma düşmekten kendisini alıkoyacak g ve yeteneği kendisinde görüyor.

Görüşmeleri ve kararları henüz belirsiz olan Barış Konferansına Krdis-tan, bütün ulusal güçlerinin gelişme ve yükselmesine tahsis

edebilecek şekilde katılacaktır.

Ancak bu irfan ve inanç, milletleri insanlığın ideali olan erdem ortamına götürürken, irfan ve inancımız daima samimi olmalı ve ulusal direncin inanç ve kararlılık temeli üzerinde kurulu bulunduğu unutulmamalıdır.

Kâmrân Âlî Bedirhan¹¹³

Kemalizmin ilk adımları bu mücadele içinde atıyor ve bu süreçte biçimleniyordu. Konumuz Kemalizmden, çok onun Kürt politikasına eğilmektir.

Hemen ifade edeyim ki Kemalizmin Kürt politikasında bir bütünlük ve süregelenlik yoktur. Kürtlere karşı farklı zamanlarda farklı politik tutumlar takınmıştır. Mustafa Kemal bir Osmanlı paşasıydı. Osmanlının Kürtlere karşı olan politikasını ve Kürtlerin statülerini gayet iyi biliyordu. Kürdistan'ın genel olarak üç eyalete ayrıldığını ve bu eyaletlerin genel yönetimi Kürtlerde olduğunu da biliyordu. Ayrıca Kürtlerin ulusal özelliklerini ve psikolojik durumlarını da yakından bilen bir kişiydi. Hatta İttihat ve Terakki ile Kürtlerin ilişkilerini de bilgisi dışında değildi.

Bilindiği gibi İttihat ve Terakki başlangıçta Kürtlere büyük ümitler vermiş, aralarında sıcak ilişkiler oluşmuştur. Fakat 1911 yılından itibaren Kürtlerin kurduğu dernek ve kurumların kapatılması üzerine ilişkiler kopmuştur.

Kemalizm'in Kürt politikasını üç zaman dilimi içinde ele almanın doğru bir yaklaşım olacağı kanısındayım.

A- 1919 – 1923 Dönemi

Bu dönem, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesiyle başlar ve Lozan kadar sürer. Kemalist düşünce, yavaş yavaş bu dönemde biçimlenmeye başlamıştır. Anadolu'da örgütlenmeye, kendilerini hem İstanbul hükümetine hem de dış devletlere kabul ettirmeye çalışmaktadır. Anadolu halkları kıran kırana süren mücadelenin sürdüğü bir dönemdir. Ulusal Kurtuluş savaşı fiilen yürümektedir. Kürtlerin ve Türklerin birbirine nesnel olarak gereksinimi vardı. Birlikteliğin ilk adımı Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesi ve *Erzurum Kongresi*'ni toplanmasıyla atılır. Bu nedenle kısa da olsa Erzurum Kongresi'nden söz etmekte yarar vardır.

Erzurum Kongresi'nden önce, 17 Haziran 1919'da *Erzurum Vilayet Kongresi* toplanır ve 10 Temmuz 1919'da "Erzurum Kongresi'nin toplanmasına" karar verilir. Bu kongrede altı il temsil edilecektir. Diğer bir adı da *Doğu Illerinin Kongresi*'dir. Bu alışmalar Mustafa Kemal'den bağımsız olarak yapılmıştır. Kendisi Birinci Kongre'de delege değildir. Çünkü "Erzurum Kongresi'nin delegeleri" 17 Haziran 1919 da toplanan Erzurum İl Kongresi'nde seçilmişlerdir. Mustafa Kemal bu kongreye katılmadığı gibi, "Erzurum Kongresi'nin" delegesi de seçilmemiştir. Mustafa Kemal henüz İstanbul Hükümeti'ne doğrudan cephe almış değildir. M. Kemal 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelir. Yani Erzurum İl Kongresi'nin toplanmasından ve "Erzurum Kongresi'ne katılan" delegelerin seçiminden sonra Erzurum'a gelmiştir. M. Kemal'in Erzurum Kongresi'ne delege oluşu şöyle gerçekleşir: "Kazım Karabekir'in devreye girmesiyle iki delegesi istifa ettikten sonra Mustafa Kemal ve Rauf (Orbay) Bey kongreye katılırlar."

Kazım Karabekir Erzurum'da Kolordu komutanıdır. 1918 de Kazım Karabekir komutasındaki askeri birlikler başta Erzurum, Erzincan, Sarıkamış olmak üzere Doğu-Anadolu'daki toprakları Rus işgalinden kurtarmıştır. O dönem ayakta kalan, gücünü koruyan Erzurum'daki 8. ve Diyarbakır'daki 7. Kolordu olduğunu dşnrsek Kazım Karabekir'in etkinliğinin ne kadar yüksek olduğu kendiliğinden anlaşılır. Bu iki Kolordu'nun (7. ve 8.) subay ve askerlerinin büyük çoğunluğu Kürtlerden oluşuyordu. Bu olay yalnız başına bile Kürtlerin Kurtuluş şavaşı'ndaki rolünün ne olduğunu izah etmeye yeter.

Rauf Bey de M. Kemal'le birlikte delege olarak atanır. Çerkez olan ve sonraki yıllarda aktif politikadan uzaklaştırılan Rauf Orbay iyi bir diplomattır.

Kürtler Kongre'ye aktif destek verirler. Mebus olan Sadullah Efendi ve Mutki Aşiret lideri Hacı Musa Erzurum'da olmadıkları halde Kongre delegesi olarak seçilmişlerdir. Hüseyin Avni Ulaş ise Doğu Beyazıt delegesi olarak katılmış. (Hüseyin Avni 19 Ocak 1920 seçimlerinde de Erzurum Milletvekili seçilerek Meclis'e girmiştir.) Kongre 23 Temmuz 1919'da toplanır ve 7 Ağustos'a kadar devam eder.

Erzurum Kongresi'nde Kürtlere verdikleri vaat onların sevgisini kazanmaya yetmiştir. Erzurum Kongresi'ne katılan heyetin Sivas'a sağlıklı ulaşması Kürtlerin yardımlarıyla olur. Yol boyunca heyetin güvenliğini Kürtler sağlar. Çardaklı Boğazı'ndan geçerek Sivas ve Zara'ya gelen heyetin güvenliğinin tümünü Kürtler sağlar. Başta Mustafa Kemal olmak üzere bir çok kişi Kürtlerin bu yardımını şükranla karşılar. Değişen dünyayı gören Kürtler Mustafa Kemal'le birlikte yeni bir dünya kurmaya çalışırlar. Başta Mustafa Kemal olmak üzere bir çok Kemalist "Kürt haklarını onlara teslim" edeceklerini açıklar.

Mustafa Kemal Sivas valisi Reşid Paşa aracılığıyla, hem Kürtlere teşekkür etmek için hem de oradaki Kürtlerin taleplerini yakından öğrenmek için "Kürt ileri gelenleriyle" görüşmek ister. Görüşmeler Mustafa Kemal'in karargahı Sultani Mektebi'nin binasında yapılır. Kürt heyetinin içinde Koçgiri ve Dersim İsyanının liderlerinden olan Alişan Bey'de vardır. Kürtlerin taleplerini sorar. Heyet sözcüsü Alişan Bey şunları dile getirir:

"Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un Prensipleri'ne dayanarak Doğu Vilayetlerinin Sivas'ın Kızılırmak sınırına kadar Ermenistan'a verildiğini ve Kürtlerin hakkının dikkate alınmadığını ve bu nedenle Kürdistan topraklarında Kürt çoğunluğu bulunan yörelerde nüfus miktarı tespit edilmek üzere Osmanlı egemenliğine bağlı bir Özerk Kürdistan yönetiminin kurulması için, siyasi heyetlerin görüşünü almak doğrultusunda çalışmalar yapmaktan başka bir amacımızın olmadığını" bildirmiştir. ¹¹⁴

Sivas Kongresi'nin hemen ardından, Eylül 1919 da yayın hayatına başlayan "İrade-i Milliye" gazetesinde çıkan kimi yazılar bu düşünceleri doğrulamaktadır. İrade-i Milliye gazetesinin 15 Aralık 1919 tarihli sayısında çıkan bir yazıda şöyle yazıyordu:

"Memleketin selameti ve vahdet ve hilafetin masuniyeti için birleştığımız mücahede-i mukaddesede muhterem Kürt aşairinin daima hak ve hakikat ile beraber olduğundan hiç şüphemiz yoktur. Kürdistan'ın her tarafında muhtelif tarihlerde sadarete ve düvel-i itilafeye mümessillerine çekilen protesto telgraflarında camia-yı Osmani-

ye'den katiyen ayrılmayacaklarını sarahaten bildirmişlerdir. Kürdistan'ın gösterdiği sadakat ve merbutat, Kürtler namına bin türlü muhalif neşr etmek suretiyle dolap çevirmek isteyen memleket düşmanlarının emellerine kati bir darbe teşkil etmek itibarıyla pek şayan-ı şükrandır." Bilindiği gibi İrade-i Milliye Gazetesi Sivas'ta yayınlanmış ve Ulusal Mücadelenin İlk Resmi Yayın Organıdır."¹¹⁵

1920 Parlamentosunda Kürtler kendi kimlikleriyle yer alırlar. "Kürdistan Mebusları" olarak meclis tutanaklarına ve tarihe geçerler. Parlamentoda 75 Kürdistan Mebusu vardır. Konuşmacılar sık sık Kürtlerin hak ve özgürlüklerinden söz eder ve bu hakları onlara tanıyacaklarına dair 'namus sözü' verirler. Mecliste konuşan Hüseyin Avni Ulaş:

"Bu memleket Kürtlere ve Türklere aittir. Bu kürsüde konuşma hakkına yalnız iki millet sahiptir; Kürtler ve Türkler."¹¹⁶

Mustafa Kemal'in bizzat önerisi üzerine, Kürdistan Mebusları, Kürt kıyafetiyle Meclise gelmeye başlarlar. Bunların içinde Dersim Mebusu Diyar Ağa, ve 1926' da Diyarbakır'da idam edilen Hasan Hayri, vardır. İdamına gerekçe olarak gösterilen, o günlerde giydiği "Kürt kıyafetleri" olur. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi "*Kürt kıyafetleri giymek bölücülük yapmaktır*" der. Mustafa Kemal, "*Yeni devletin Kürtlerin ve Türklerin ortak devleti*" olacağını söylemiştir.¹¹⁷

Amasya'dan Atatürk'ün Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta şöyle der:

"Ben Kürtlerin ve hatta bir öz kardeş olarak tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu cihana göstermek karar ve azmindeyim." (Milliyet, 7 Kasım 2003.)

"Vilâyât-i Şarkiye Müdafa-yi Hukuk-i Milliye Cemiyeti" Diyarbakır'da şube açınca Atatürk Kürtlerin hamisi gibi davranıyordu. Bu cemiyetin Diyarbakır Şubesine yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

“Yabancı istilasına uğrayan memleketi düşmandan temizledikten sonra, Kürt kardeşlerinin haklarına riayetkâr olacağız.”¹¹⁸

Ekrem Cemil Paşa *Hayatım* adlı kitabında bu konuda şöyle yazıyor:

“Mustafa Kemal hükümete geçtiği zaman Kürdistan’da ve Anadolu vilayetlerinde Müdafaayı millie cemiyetlerini tesis etmişti. Diyarbakır Müdafaayı Millie Cemiyetinin reisi seksen yaşındaki kurusu-fu amcam Cemil Paşazade Mustafa Bey’di. Diyarbakır’ın yüzde doksan etrafında toplanmışlardı. O da Mustafa Kemal’in bu fikri telkin ediyordu ve Mustafa Kemal’in emrine itaat cenneti kazanmaktır”¹¹⁻⁹

Mustafa Kemal konuşmalarında da “*Kürdistan’da bulunmakta onur duyduğum*” dedikten sonra “*Türklerin ve Kürtlerin ortak Meclisinin*” altını çiziyor ve şöyle devam ediyordu: “*Meclisin sadece Türklerden değil, Kürtlerden, Çerkezlerden, Lazlardan*” oluştuğunu ve bunların çıkarlarının “*ortak olduğunu*” vurguluyordu. ¹²⁰

Mustafa Kemal “Kürdistan’ı Ayaklandırıyor!” söylentilerine karşı *Nutuk* adlı eserinde yer alan ve 6. Kolordu Komutam’nın, gönderdiği mektuptan söz ettiği bölümde şöyle der:

“Komutanlar, mektupta hükümetin savaş yoluna gidip kongreyi basarak Müslümanlar arasında kan dökmeye kalkıştığı ve Kürdistan’i ayaklandırarak, yurdu parçalatma planını da para karşılığında yüklenmiş olduğu belgelerle anlaşıldığından, hükümetin bu işte kullandığı adamların bozguna uğrayarak kaçmak zorunda bırakıldıklarından söz ediyorlar.”¹²¹

Türk ve Kürtlerin oturdukları yerlerle ilgili olarak *Amasya Protokolü Tutanağı*’nın 1. Maddesi şöyle der:

“Bildirgenin 1. Maddesinde Osmanlı devletinin düşünülen ve kabul edilen sınırları, Türk ve Kürtlerin oturdukları yerleri kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmasının olanaksızlığı belirtildikten sonra, bu sınırın en az bir istek olmak üzere elde edilmesinin sağlanması gereği ortaklaşa kabul edildi. Bununla birlikte yaban-

cılar tarafından, görünüşte Kürtlerin bağımsızlığı amacı altında uy-
durulan yalanların önüne geçmek için de, bu durumun Kürtlerce
şimdiden bilinmesi uygun görüldü.”¹²²

11 Eylül 1919 günü yayınlanan *Sivas Kongresi Bildirgesi*’nin 1.
Maddesi şöyle yazmaktadır:

“1. Yüce Osmanlı devletiyle anlaşık devletler arasında yapılan an-
laşmanın imzalandığı 30 Ekim 1918 günündeki sınırlarımız içinde
kalan ve her yerde ezici çoğunluğu Müslüman olan Osmanlı ülkesi-
nin parçaları (ki, bu parçalar bir sonraki belgede, yani Amasya Pro-
tokolü’nün ilk maddesinde –Osmanlı toprağı, Türkler ve Kürtlerin
yaşadığı topraklardır.– diye açıklanıyor.) birbirlerinden ve Osmanlı
bütünlüğünden hiçbir nedenle koparılamaz bir bütün oluşturur. Bu
parçalarda yaşayan bütün Müslümanlar; birbirlerine karşı, karşılıklı
saygı ve özveri duygularıyla dolu, etnik ve sosyal haklarıyla, bulun-
dukları yöre koşullarına bütünüyle bağlı öz kardeşirler.”¹²³

M. Kemal 16 Ocak 1923 yılında İzmir’te gazetecilerle yaptığı
görüşmelerde “*Kürtler bölgelerinde Özerk yönetimler kurabilecek-
lerini*” açıklar ve şöyle der:

“Kürt sorunu; bizim yani Türklerin çıkarına da kesinlikle söz ko-
nusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırlarımız içinde
bulunan Kürt unsurlar, öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerler-
de yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede kaybede ve
Türk unsurların içine gire gire, öyle bir sınır çizmek istesek, Türklü-
ğü ve Türkiye’yi mahvetmek gerekir... Söz gelişi, Erzurum’a kadar gi-
den, Erzincan’a Sivas’a kadar giden, Harput’a kadar giden bir sınır
aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de göz-
den uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük dü-
şünmektense, bizim Anayasa gereğince zaten bir tür yerel özerklikler
oluşacaktır. O halde hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendilerini özerk
olarak ilân edeceklerdir. Bundan başka Türkiye’nin halkı söz konu-
su olurken, onları da (Kürtleri de birlikte ifade etmek gerekir. İfade
edilmedikleri zaman, bundan kendilerine ait sorun çıkarmaları dai-
ma beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Türklerin,

hem de Kürtlerin yetkili vekillerinden (milletvekillерinden) oluşur ve bu iki unsur, bütün çıkarlarını ve geleceklerini birleştirmişlerdir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir.. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz.” 124

M. Kemal buna benzer bir konuşmayı Erzurum’da Kürt aşiret liderleri ve ileri gelenleriyle yaptığı bir toplantı da söylemiştir. M. Kemal bu toplantıda “Kürtçe eğitim yapan okulların açılacağı, Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerde; Kürtçenin de Türkçe’nin yanında resmi dil olacağını mahalli idarelerde, memurların çoğunun onlardan oluşacağı”nı¹²⁵ söyler.

“Hesenanlı Halid Bey, (Cıbranlı Halid Bey) Zirkanlı Keremê Kola-xasi ve Sipkanlı Abdulmecid Bey, Mustafa Kemal’in bu konuşmasını desteklerler.”¹²⁶

Mustafa Kemal’in, 3 Temmuz 1920 günü, Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada şöyle der:

“Biz aslında gerek Suriye, gerek Irak’taki insanların bağımsızlığını esas kabul etmişizdir. Buna ilişkin bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul ettiğimiz prensipler gözden geçirilecek olursa Rus Sovyet Cumhuriyeti bazı seyleri tabîi buluyor. Örneğin Ermenistan’daki insanların kendi geleceklerini kendi oylarıyla belirlemeleri... Erivan Cumhuriyeti’ni kuran ve oluşturan Ermenilerin bağımsız olmalarını ve bu anlamda istekleri neyse zaten kabul etmişizdir. Fakat Kürdistan, Lazistan ve diğerleri hakkında değil. Umumi olarak prensip şudur ki; Milli sınırlar olarak çizdiğimiz daire içerisinde yaşayan ve değişik Müslüman unsurlar, birbirlerine karşı ırkî, yerel ve hukuksal bütün haklarına saygılı öz kardeşlerdir. Bu nedenle, onların isteginin dışında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kesin olarak açık olan bir şey varsa, o da milli sınırlar içinde Kürt, Laz, Çerkez ve diğer bütün Müslüman unsurların çıkarları ortakdır. Beraber yaşamaya karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir zaman başka bir bakış noktası yoktur. İçtenlikle kardeşçesine ve dine dayalı bir birlikleri vardır. Hiç şüphemiz yoktur ki, Kürt, Laz ve diğerlerinin görüşleri sorulduğunda onlar da aynı şeyi söyleyeceklerdir.” 127

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Mart 1923 yılında Mecliste yaptığı konuşmada “Kürtler ve Türklerin kardeşliğinden” söz eder. Kürtlerin ve Türklerin ittifakına yukarıdakine benzer yüzlerce tarihi belge tanıklık yapmaktadır.

Cumhuriyet Hükümetini Lozan’da temsil eden İsmet Paşa, Kürtlerin de temsilcisi olduğunu söylemekten çekinmez: “Devlet, hükümet nezdinde eşit haklara sahip ulusal haklardan yararlanan iki halk, Kürtler ve Türklere aittir” diye konuşur.

İnönü, Kürtlerin Sevr Anlaşması’nda kazandıkları hakları bildiği için;

“Kürtlerin ve Türklerin birlikte mücadele ettikleri, geleceklerini birlikte kuracaklarını ve sorunlarını kardeşçe duygular içinde ve barışçı yöntemlerle çözeceklerini” ¹²⁸

İnönü bu konuşmasını, Türkler ve Kürtlerin Lozan’a Anadolu’da işgalci güçlere karşı verdikleri ortak savaşıma dayandırıyor. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde verilen vaatlerin altını çiziyor ve Birinci Meclis’te “Kürdistan Mebuslarının” olduğunun söylüyor Kurulan Hükümetin “Türkler ve Kürtlerin ortak hükümeti olduğu” katılımcı devletlere inandıran görüş buydu. Kazanımlar Kürtler ve Türklerin ortak savaşımının ürünüydü. Nitekim bütün eksiklerine rağmen Lozan Anlaşması bile Kürtlerin haklarını tescil etmiştir.

38. Madde şöyle der:

“Türkiye Hükümeti, Doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayırt etmeksizin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, en geniş biçimde, korumayı yükümlenir. Türkiye’nin tüm halkı, kamu düzeni ve genel ahlak ile bağdaşmazlık göstermeyen her din, mezhep ya da inancın gerek genel, gerek özel biçimde özgürce kullanması hakkına sahip olacaktır.”¹²⁹

Bu tarihi belgeler yalnız başına bile o dönemin karakteri ve Kemalistlerin o günkü Kürt sorunu konusundaki düşüncelerinin ne olduğunu anlatmaya yeter.

Konunun anlaşılması ve politik ortamın kavranılması için, Sevr Anlaşması'nın 62. ve 63. Madde'lerini buraya aktarmada yarar görüyorum:

Madde 62: "İstanbul'da ikamet edecek ve İngiliz, Fransız ve İtalya Hükümetlerince belirlenecek üç üyeden oluşacak bir komisyon, bu Adlaşmanın yürüdüğü girmesinden başlayarak altı ay içerisinde Kürt halkının bulunduğu Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan'ın daha sonra belirlenecek olan sınırının güneyinde, 27. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları gereğince çizilen Türkiye-Suriye ve Irak sınırının kuzeyinde bulunan bölgelerin dahili planını hazırlayacaktır. Herhangi bir mesele konusunda oybirliğine varılmaması halinde komisyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine intikal ettireceklerdir. Söz konusu plan bu bölgeler dahilinde Asuri-Keldani ve diğer etnik dini cemaatlerin tüm azınlık haklarını güvence altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, Acem ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon, doğrudan yerinde incelemelerde bulunacak ve gerek Türkiye, gerekse aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik söz konusu olursa bu değişiklikleri Anlaşmanın ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirecektir."

Madde 63: "Osmanlı Hükümeti, bu komisyonlardan birinin veya öbürünün kararlarını kendisine bildirildiği günden itibaren üç ay içinde yerine getireceğini taahhüt eder."¹³⁰

Bu dönem, özellikle 1919 – 1921 tarihleri arasında Kürtlerle ilgili çok şey konuşulmuş, çok şey tartışılmıştır. Hem ulusal, hem de uluslar arası düzeyde. Bu konuşmaların büyük çoğunluğu kapalı kapılar arkasında yapılmıştır. Halen bu konuşmaların bir kısmı gün ışığına çıkmış değildir.

Mustafa Kemal başta olmak üzere bütün arkadaşları, birinci dilimde Kürt realitesini kabul ediyorlar, Kürtlerle büyük bir işbirliğine giriyor ve ortaklık kuruyorlar. Bu tutum Kemalizmin o dönemki Kürt politikasının ana eksenini oluşturur.

Bu dönemde izlenen politikalar sadece Kürtlerin ve Türklerin tarihte yaptıkları sayısız ittifak ve birlikteliklerinin düzeyini göstermekte kalmayıp, bugün için de önemli perspektifler veriyor. Kürt realitesinin ne olduğu, Kürtler ve Türklerin arasındaki gü-

ven duygusunun nerelerden geçerek güçleneceğini ve en önemlisi Kürt sorununun hangi yaklaşımlarla ve hangi yöntemlerle zlebilineceği deneyimini de taşıdığı için önemlidir. Bu dönemdeki ‘ittifaka’ Kürtler ve Türklerin *Manifestosu* diyebiliriz. Kürt sorununa zm aramak isteyenlerin tarihin bu kesitine bakmaları yeterlidir.

Kürtler hep bu söylemlere inandılar, ittifaklara sadık kaldılar ve yeni kurulan hükümeti desteklemeye devam ettiler. Genç Devletin kurulmasında ve dünya devletlerince tanınmasında Kürtlerin katkıları büyüktür. Sayısız baskıya, zulme ve darağalarına karşın Kürtler ilişki ve ittifak aramaya devam ettiler. Bu düşünceyi doğrulayan iki tarihi belgeyi aktarmakta yarar görüyorum.

Biri; 20 Mayıs 1926 yılında “Kürt Mnevverleri” İsmet paşaya gönderdikleri bir mektuptur. Uzunca olan mektubun bir kısmını alıyorum:

“Muhterem Paşa hazretleri,

Sizi namus ve şerefimizle temin ederiz ki, Kürtler insani ve medeni hukuk (haklar) bahş duyurulduğu gün bizzarur (zorunluluktan) bugün Türklük aleyhinde dahil ve tarihçe yapılan ve yaşatılan bütün cereyanlar ve faaliyetler kendiliğinden duracak.... Aksi taktirde hali-hazır siyaset ve vaziyetin idamesi ısrar buyurulursa Kürdistan veya şarki Anadolu kıtası azim gazez yuvası (büyük kin ve kırgınlık yuvası) muhitine dönecek., neticede bu vasi kıta düşmanlar tarafından istikrane bir menba-ı harekt ve tecavzat (elde etmeye dönük bir eylem ve saldırı kaynağı) olacak ve bunun akslameliyle (tepkisiyle) Türk ve Kürtlüğün hayatı ebediyen tarih metruk (terkedilmiş) sahifelerine geçmek suretiyle hitam (son) bulacaktır...”¹³¹

Öbürü; Cumhuriyetin 10. yılı dolayısıyla 1933’te Celadet Ali Bedirhan’ın Mustafa Kemal’e gönderdiği mektubudur. Mektupta şunlar yazılıdır:

“Paşa hazretleri, maruf olan şahsi ve medeni cesaretinize rağmen bilmem ki neden şimdiye kadar Türkiye’de bir Kürdistan meselesinin mevcudiyetini sarahaten itiraf edemediniz; bu itiraf için kuvvet ve

kudretinize ziyadesiyle itimat ettiğimi iradenizde o cesareti bulamadınız. Oysa bir Kürdistan meselesi ki hükümetinizi, onunla meşgul olurken, kararsızlıklara, tereddütlere, ricatlara ve yarım tedbirlere sevk ediyor.

Mamafih ben de itiraf etmeliyim ki Kürdistan kadim bir mefhum-i tarihidir ve Kürdistan meselesi ne zamanınızda ve ne de siyasetlerinin varisi olduğunuz İttihad ve Terakki Hükümeti zamanında başlamış değildir...

Evet Kürdistan meselesi, ne zamanınızda, ne de selefinizin zamanında başlamış değildir. Türkiye’de Kürdistan Meselesi, Kürt umerasının, ilk Osmanlı Tarihi Heşt Bihişt Müellifi İdris-i Bitlisi vasıtası ile Yavuz Sultan Selim’e, Sünnî bir hükümdara biat ettikleri günden beri mevcuttur.

Osmanlı tarihi tetkik edilirse muhtelif isim unvanlar altında Kürdistan meselelerine tesadüf olunur. Her hadiseyi isimle yad etmek itiyadında olan vak’anüvislerin asarında ise bir meselenin kendi unvanı ‘Kürdistan meselesi’ sernameleri altında mütalâa olunduğu kesretle görülür.”¹³²

Mustafa Kemal vaktiyle Diyarbakır’da bulunduğu bir sırada Kürt milli kıyafetleri ile “Kürt taburu” oluşturmuştur. Celadet Ali Bedirhan bunu Atatürk’e hatırlattıktan sonra şöyle devam eder:

“1925 İhtilali patladı, Şeyh Said merhumun askerleri Harput’u işgal ve Diyarbakır’ı muhasara ettiler. Genç Cumhuriyetiniz tehlikeli, saralı ölüm dakikaları geçirdi. Yine namaz kılmak icap etti. İtiraf edelim ki üşenmediniz, taksir etmediniz şeyh-i cennetmekânı İngiliz parası ve Ermeni akidesile hareket eden bir Müslüman düşmanı halinde gösterdiniz ve biçare Kürtleri iğfal ettiniz, Kürtleri, Kürtlere kırdırmak suretiyle ve mühim fedakarlıklar bahasına hadisenin önüne geçtiniz....

Paşa hazretleri, Türklüğe temsilleri imkanı olmadığı fiilen sabit olan Kürtleri Kürdistan’da rahat bırakmak meseleyi halletmek istiyorsanız bunda sizin zannettiğiniz kadar müşkilat yoktur. Mesele gayet basit ve sarihtir. Ancak bu gibi alaka ve af projeleri ve propagandaları bittabi bu meseleyi halledebilecek avamilden değildirler. Bun-

lar ancak Kürtleri oyalamak, avutmak hatta safiyetlerinden istifade ederek iğfal eylemekte iŖe yarayan vasıtalar olabilir.

Resmi bir tebliğ ile Kürdistan'ın mevcudiyetini, Kürtlerin tarihi, ırk, harsi haklarını tanır ve itiraf edersiniz. İŖte o zamandır ki meselelerin haline doğru büyük ve mühim bir adım atılmıŖ olur. Bunu yapmakla da ancak hadisat tekaddüm etmiŖ olursunuz...

PaŖa hazretleri, Zaman-ı hkmetinizde meselesini halletmek istiyorsanız tabiat-ı ve eŖşyanın gstermiŖ olduğu yegane yol budur... PaŖa hazretleri Kürtleri temsil veya esir etmek emin olunuz ki onları öldürmekten daha mŖkldr...

Celadet Bedirhan 18 Ocak 1931"¹³³

Bu mektup daha o günden "Kürt sorununun" ne olduğuna ıŖık tutuyor ve sorunun çözümü için yol göstermeye alıŖıyordu. Bunca yıllardan sonra bugün bizler hala aynı konuları tartıŖmıyor muyuz?

B- 1923 – 1940 Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sürmektedir. İttifak güçlerinin Osmanlı İmparatorluğu zerindeki çıkar hesapları bitmemiŖtir. Nisan 1920'de Britanya, Fransa ve ABD arasında *San Remo Konferansı* düzenlenir ve Arap lkelerinin taksimi konuŖulur. Ortadoğu'nun ve Osmanlı İmparatorluğu'nun haritası gene bu konferansta çizilir. Musul Vilayeti gizli bir anlaŖmayla Fransızların nüfuz alanına dahil edilir. Daha sonraları henüz bilinmeyen nedenlerle Fransızlar Britanya'nın lehine Musul Vilayetinden vazgeçerler. Bugün de tarihi önemini koruyan Musul sorunu o tarihe dayanır.

Lozan Konferansı'nda İngilizler ve Türkler grŖerek "Musul sorununu zmelidirler" kararı alınır. Bu amaçla 19 Mayıs 1924 Haliç Konferansı toplanır. Musul İngilizlere bırakılır. Nedenleri mi? Tarih tanıktır.

Mustafa Kemal'in, 16 Ocak 1923 günü, İzmir'de içlerinde Ahmet Emin'in de bulunduğu dönemin ünlü gazetecilerine yaptığı açıklama, 2000'e *Doğru* dergisi tarafından 1987 yılının Eylül ayında kapak konusu yapılarak yayımlandı.

Ancak dergi daha matbaada iken el konularak dağıtımı engel-

lendi. *Devlet Güvenlik Mahkemesi* nezdinde yapılan itiraz yerinde bulununca, mahkeme kararı ile yayınlandı. Belgede şöyle deniliyor:

“Kürt sorunu; bizim yani Türklerin çıkarına da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar, öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede kaybede ve Türk unsurların içine gire gire, öyle bir sınır çizmek istesek, Türklüğü ve Türkiye’yi mahvetmek gerekir. Sözelgeşi, Erzurum’a kadar giden, Erzincan’a Sivas’a kadar giden, Harput’a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Anayasa gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye’nin halkı söz konusu olurken, onları da (Kürtleri) birlikte ifade etmek gerekir. İfade edilmedikleri zaman, bundan kendilerine ait sorun çıkarmaları daima beklenir. Simdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Türklerin, hem de Kürtlerin yetkili vekillerinden (milletvekilleri) oluşur ve bu iki unsur, bütün çıkarlarını ve geleceklerini birleştirmişlerdir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz.”¹⁴⁸

Bu düşünceye tanıklık yapan bir belge daha:

“TBMM’nin Şubat 1922 de görüştüğü Kürdistan’ın Özerkliğine İlişkin Kanun Tasarısı”

“1. T.B.M.M. Türk milletinin medeniyetin gerekleri doğrultusunda ilerlemesini sağlamak amacıyla, Kürt ... için kendi ulusal gelenekleriyle uyum içinde bir özerk yönetim kurmayı taahhüt eder.

2. Sakinlerinin yoğunluğunun Kürt olduğu bölgeler için, Meclis’in kararlaştırabileceği üzere bir Türk veya Kürt olabilecek bir genel vali yardımcısıyla birlikte, bir genel vali bu ulusun (Kürt, y.n.) ileri gelenleri tarafından seçilebilir.

3. T.B.M.M. tüm Kürt ... tarafından benimsenen ve onurlu bir

geçmişe sahip deneyimli bir yöneticiyi ayrıca genel vali olarak seçecektir.

4. Genel vali üç yıl için atanacaktır; bu dönemin bitiminde, eğer Kürt ...nün çoğunluğu önceki genel valinin görevine devam etmesini istemiyorsa, yeni bir genel vali Kürt ... Meclisi tarafından seçilecektir.

5. Her ne kadar yardımcı genel valinin Kürt veya Türk olacağına T.B.M.M. karar verebilecekse de, bu yönetici doğrudan Kürt ... meclisi tarafından seçilecektir. Bununla birlikte genel valinin, yardımcı genel valinin ve müfettişin atanması Ankara hükümetinin onayına sunulmak zorundadır.

6- Kürt ... Meclisi, doğu vilayetlerinde genel oya dayalı seçimle oluşturulacak ve her meclis üç yıl için seçilmiş olacaktır. Meclis oturumlarına 1 Mart'ta başlayacak ve dört ay süreyle görev yapacaktır. Eğer Meclis bu süre içerisinde işlerini tamamlayamazsa süre, üyelerin yoğunluğunun isteği ve genel valinin onayıyla uzatılabilir.

7. Kürt ... Meclisi doğu vilayetlerinin gelir ve harcama bütçelerini kontrol etme ve alt kademedeki sivil ve idari görevlerin uğrayabilecekleri haksızlıkları soruşturma hakkına sahip olacaktır. Bu Meclis ülkenin gelişmesi ve refahı için kat'ı (kesin) kararlar alabilecek ve tüm bu kararlar T.B.M.M.'nin bilgisi için Ankara Hükümeti'yle müzakere edilecektir.

8. Genel Vali ile Kürt Meclisi arasındaki tüm anlaşmazlıklarda T.B.M.M. karar verecek ve her iki taraf da T.B.M.M.'nin kararma uymak zorunda olacaktır.

9. Sınırlar karma bir komisyon tarafımdan belirleninceye kadar Kürdistan idari bölgesi Van, Bitlis, Diyarbakir vilayetleri, Dersim Sancağı ve kimi kaza nahiyeleri içerecektir.

10. Kürdistan'ın yönetimine ilişkin olarak, bazı yerlerde yerel duruma uyumlu olarak bir yargı örgütü oluşturulacaktır. Bu örgüt şu an için yarısı Türk ve diğer yarısı Kürt olmak üzere yetkin elemanlardan oluşacaktır. Emeklilikleri durumunda Türk görevliler Kürt görevlilerle değiştirilecektir.

11. Bu yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ne 'savaşa katkı' ne de başka herhangi bir biçim alımda hiç bir vergi alınmayacaktır. Şu ana kadarki tüm ağır vergiler yerel idarenin yetkisine devredilmek üzere kaldırılacak ve vergi ödemeleri yılda sadece bir kez olacaktır. Net gelirlerin Ankara Hükümeti'ne ödenecek oranı T.B.M.M. ve Kürt

... Meclisi Üyelerinin oluşturacağı karma bir komisyon tarafından saptanacaktır.

12. Doğu vilayetlerinde düzeni korunak amacıyla bir jandarma kolordusu oluşturulacaktır. Kürt Meclisi bu kolordunun oluşturulmasına ilişkin yasayı inceleyecek, ancak jandarmanın üst komutası hizmetleri gerekli görüldüğü sürece yüksek rütbeli Türk görevlilerin elinde olacaktır.

13. Türk ordusundaki Kürt subay ve askerler barış görüşmeleri sonuçlanıncaya kadar halihazırdaki görevlerini sürdüreceklidir. Görüşmelerin sonrası da isteyenler yurtlarına dönebilirler.

14. Barış görüşmelerinin sonunda 1. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında istenen hayvan ve gereçlerin değeri öncelikli olarak ve en geç 12 ay içerisinde ödenecektir.

15. Türk dili sadece Kürt ... Meclisi'nde, idari işlerde ve hükümet idaresinde kullanılacaktır. Bununla birlikte Kürt dili okullarda öğretilabilir ve yönetim, Kürt dilinin gelecekte hükümetin resmi dili olma talebine temel teşkil etmeyecek şekilde bu dilin kullanılmasını teşvik edebilir.

16. Hukuk ve Tıp fakültelerini içeren bir Üniversitenin kurulması Kürt ... Meclisi'nin öncelikli görevi olacaktır.

17. Genel Vali'nin onayını almadan ve T.B.M.M. bilgilendirilmeden Kürt ... Meclisi hiç bir vergi uygulamasına girişemez.

18. İlke olarak T.B.M.M. ile görüşülmedikçe ve onayı alınmadıkça (Kürt Meclisi tarafından / çn.) hiçbir imtiyaz tanınmaz.

Horace Rumbold Yüksek Komiser"¹³⁵

Kemalist iktidar, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde konumunu güçlendirmiştir. Anadolu'da örgütlü duruma gelmiş, TBMM'de muhalefet sindirilmiş, askeri alanda güç kazanmıştır. Birinci Mecliste yer alan Kürdistan ve muhalefet kanadına mensup 125 mebus tasfiye edilmiştir. Bu sayının o günkü meclisin üçte birini temsil ettiği dikkate alındığında yapılmak istenilen net olarak örülür. Terakkiperver Fırkası kapatılmış, kimi yöneticileri idam edilmiş, kimisi faili meçhul cinayetlere kurban gitmiştir. 'Onbeşler' Karadeniz'de boğdurulmuştur. Her türlü muhalefet susturulmuştur. Emekli edilince kızıp muhalefete geçen İnönü bile 'komünistlikle' suçlanmıştır.

Lozan Anlaşması, Sevr'in maddelerinde yer alan "Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelere özerklik verilmesi" kararını kaldırır. Türk delegesi, Kürt adının belgelerde yer almasını ve Kürtlerin azınlık olarak kabul edilmemelerini sağlar. Anlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Şark Meselesi" sorununu da kaldırır. Lozan'da elde edilen mutabakat; Fransız ve İngilizlerle anlaşarak ve Musul Vilayeti feda edilerek sağlanmıştır. Bir çok tarihçi bunu böyle yazar. Bir de ne hikmetse "İzmir İktisat Kongresi'nin" toplanması da Lozan mutabakatının olduğu döneme denk düşer.

Artık devran Kürtlerin aleyhine dönmeye başlamıştı. Uluslararası dengeler ve dünyadaki politik ortamlar da Kürtlerden yana değildir. Alman Faşizmi tırmanmaya başlamış, bütün dünyada demokratik kazanımlar daralmış, etnik gruplara yapılan baskılar doruk noktasına çıkmıştır. Ankara Kürtlerle yaptıkları tüm ittifakları unutmaya ve verdikleri vaatleri geri çekmeye başlamıştır. Sultan Mahmud'tan bu yana "Kürtleri böl, birbirine düşür ve yönet" politikası yeni biçimiyle yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasası Kürt dilini, kültürünü, kimliğini, ve tüm değerlerini "yok" saymıştır. Çarşı da, pazarda Kürtçe konuşmak yasaklanmıştır. Yeni yasayla Kürtler üzerindeki baskılar artmış ve hakları ellerinden alınmıştır. 1925 de çıkarılan "*Takrir-i Sükûn*" ve "*Şark Islahat Planı*" bu amaca hizmet eder. "Şark Islahat Planı'nın" 9. maddesi; "Kürt İsyanını yönetenlerden ve bunların yakınlarından, yandaşlarından ve aşiret reislerinden, Hükümetin Doğuda kalmalarını uygun görmediği kişi, aile ve gruplar Batıda Hükümetin gösterdiği yerlerde iskan edileceklerdir..." "İsyan sırasında Hükümete yardım edenlerle, Hükümetle birlikte doğrudan İsyan aleyhinde hareket edenlerinse yerlerinde kalmaları"¹³⁶ gibi hükümler taşır. "*Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp vilayetlerine Nakline Dair Kanunla*" uygulamalar daha da ağırlaştırılmıştır.

Ankara bu yasal düzenlemelerle yetinmeyip Kürt aydınlarına ve yöneticilerine büyük baskı yapmaya başlar; Kürt liderlerini sessizce etkisizleştirmek ister. Halid Bey ve eski milletvekili Yusuf Ziya Bey tutuklanır, Bitlis zindanlarına atılır. Şeyh Said'i de tutuklamak isterler. Gece Kolhisar'daki Şeyh Said'in evini basan jandarmalar: "Bitlis'te tutuklu bulunanların ifadelerini doğrula-

mak için Bitlis'e davet ediliyorsunuz"¹³⁷ derler. Şeyh Said kuşkulandır: "Bu kış gününde Bitlis'e gitmek zor bir iştir. Hem de yasalara göre en yakın yerde ifade verme hakkım var. En yakın yer ise Hınıs'tır. Yarın mahkemeye gidip ifade veririm" ¹³⁸ demesi üzerine, böylelikle bu tehlike atlatılır. O günden sonra Şeyh Said Hınıs'ta ki evini terk eder.

Kürtler büyük bir kısıpaca alınmıştır. Bir yandan tarih boyunca kazandıkları hakları ellerinden alınarak 'yok' sayılır, öbür yandan 1918'den beri oluşturdukları *ittifaklar*, hatta kurdukları *ortaklıklar* yok ediliyor. Kısacası ihanete uğrarlar. Hakları uğruna başkaldırmaktan başka seçenekleri kalmaz. Uzun süren İsyanlar, darağaçları, 'özümseme' [assimilation / y.n.] Kürtleri bekler. Tek, tek Kürt İsyanları patlak verir.

İsyanları kanla, barutla, acımasızca bastırılır. Her İsyan bir öncekini arar. Ankara İsyanları bastırmakla kalmaz, "Kürtlere destek verdiler" gerekçesiyle diğer muhaliflerini de baskı altına alır. 8'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Kürt İsyanına karşı "yumuşak davrandığı" için suçlanır. Dahası kimi Türk basını "Diyarbakır İsyanının arkasında devrik Sultan Vahdettin'in olduğunu" yazar.

Her Kürt İsyanında Komünistler de nasiplerini alır. Uzaktan yakından Kürt İsyanlarına "bulaşmak" istemeseler bile baskılardan kendilerine düşen paylarını alırlar. 1925'teki İsyanlardan sonra, 1926 – 27 TKP tutuklamaları olarak bilinen tutuklamalar olur. Dersim İsyanından sonra, Nazım Hikmet tutuklanır. Donanma davası başlar. Bunlar "Devletin yüce menfaati" adına yapılır.

Kürtler; "Emperyalizmle, özellikle İngilizlerle iş birliği yaptılar, Reformlara karşı çıktılar, Feodalizmi savundular, Vatanı parçalamak istediler"¹⁵³ diye suçlanır. Somut hiç bir kanıta dayanmadan. "Resmi ideolojinin" yaptığı ideolojik suçlamaların gerekçeleridir bu savlar. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Başkanı Şeyh Said'e şöyle der:

" 'İsyanı yalnız başınıza yaptığınızı zannetmiyorum, herhalde sizi teşvik eden var.' Şeyh Said'in yanıtı ise: 'İsyanda ecnebi teşviki yok. Ne hariçten, ne dahilden bizi teşvik eden yoktur. Hariçten maksadım

ecnebilerdir. Ne hariçten ne de Türkiye'den mşevvikler yoktur.' Mahkeme sonuçlanınca Şeyh Said'in son sözü şöyle olur: 'Allah âyân-
dır, ecnebilerin, siyasilere parmağı yoktur, cezanın tahafffn is-
tirham ederim.' "139

Kürt İsyanından sonra bütün muhalefet susturulur. "İlmli" olan Fethi Okyar hükümeti düşürülür, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924'te kurulmuştur. Kurucuları arasında Kazım (Karabekir), Ali Fuad (Cebesoy), Rauf (Orbay), Adnan (Adivar), Refet (Bele), İsmail Canbulad, Sabri (Sarioğlu) vardır. TCF'nın başkanlığına Kazım Karabekir getirilmiştir. "İzmir Suikastı'ndan" sonra bu Parti'nin önde gelen kişilerinden bir çok kişi idam edilir. İdam edilenlerin arasında, Lazistan eski milletvekili Ziya Hurşid, İttihad-i Osmani'nin" ilk kurucularından Bakülü Hüseyin-zade Ali, Süleyman Nazif'in Eniştesi Ahmed Şükri Bey, İsmail Canbulad, (Bu kişi Mustafa Kemal'in yakın arkadaşıydı ve M. Kemal'i Anadolu'ya çıkması için ikna edenlerden biriydi) İttihad ve Terakki'nin önde gelen kişilerinden olan Dr. Nazım ve daha bir çok kişi vardı. Gözaltına alınanların içinde Kazım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy, Refet Bele vardır. Bu kişilerin yargılanması orduda huzursuzluk yaratınca, M. Kemal'in özel emriyle beraat ederler, fakat politikadan uzaklaştırılır. Ancak 1939 tarihinde milletvekili seçilir. M. Kemal'in ölümünden bir sene sonra ve 1946'da Meclis Başkanı olur. 3 Haziran 1925'te TCF'sı kapatılmıştır. Ortalık 'süt-liman' olmuştur. 4 Mart 1925 tarihinde *Takrir-i Sükun Yasası'nın* ıkarılmasıyla Metin Toker'in deyimiyle ortalık "mezar sessizliğine" dönüştür.¹⁴⁰

Hükümet, Ankara ve Diyarbakır'da İstiklal Mahkemeleri kurarak bütün yurtta terör estirdi.

"Şark İslah Planı'yla" Kürtlere sürgün yolu görünür ve Kürtçe konuşmak "resmen" yasaklanır. Bu planın 9. maddesi: "İsyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akraba ve taallukatı resadan hükümetin Şark'ta kalmalarını muvafık [uygun / (y. n.)] grmediğı eşhas, aile ve taallukatıyla beraber Garb'te hükümetin göstereceğı mahallere nakledilecektir." diyor.

İsyan bastırıldıktan sonra Kürtlerin yaşıdığı bütün bölge kan

gülüne dönüşür. Sorgusuz cevapsız binlerce insan vurulur. Isyandan sağ kurtulan Lice'nin Dabilo Köyünden Sufi Vahab amca bu konuda şöyle diyordu: "İstiklal Mahkemesinde yargılananlar şanslıydı. Hiç olmazsa binde bir de olsa beraat edilenler ve serbest bırakılanlar oluyordu. Ama Ali Barut'un (o dönem Lice bölgesi Sıkı Yönetim Komutanı / Ö. Ağm) eline düşenin kurtuluşu yoktu." Ali Barut, Comelaş, Xana Kelê, Serdê, Derkam, Dabilo, Êngul ve Celkê köylerinden rast gele topladığı yaklaşık 200 kişiyi birbirine bağlayarak Lice'nin altında, Fetla Êngule (Êngul dönemecinde) makineli tüfeklerle taratıp, öldürdüğünü Diyarbakır'da bilmeyen yoktur" diyordu.

Ali Barut Lice Bölgesi sıkıyönetim komutanıydı. Hem "sükuneti" sağlamak, hem de Atatürk'ün kıyafet devrimini bölgede "yerleştirmekle" görevliydi. Özellikle Herkese zorla şapka giydirmeye çalışıyordu. Kendine bir de ortak bulmuştu. Liceli Tahrê Mahmo. Tahrê Mahmo, (Yeğeni Türkiye Cumhuriyeti devletinde önemli konumlara geldi. Şimdi de o zat NATO'da önemli bir görev üslenmiştir.) Lice'de dükkanı vardır. Şapkaları o satar. Kimin şapka giymediğini de o bilir. Şapka giymeyenleri Ali Baruta şikayet eder. Şikayet edilenler bir daha ortalıkta görünmez olur. Herkes Ali Barut'tan çok Tahrê Mahmo'dan korkar. Bir şapkayı 5 liraya satar. O zaman 5 lira büyük paradır. Büyük paradır ama Tahrê Mahmo'nun da ortağı vardı. Kazancını "komutanla" yarı yarıya bölüşüyordu.

Ali Barut'un astığı astık, kestiği kestikti. Kadınlar yaramazlık yapan çocuklarını, "Ali Barut hat" (Ali Barut geldi) diye korkutup sakinleştirmeye çalışırdı. Bizim kuşak bile Ali Barut korkusuyla büyüdü.

Ali Barut ve Tahrê Mahmo'yu Ankara'ya şikayet edenler de oldu. Bir çoğu ansızın ortadan kayboldu, bir kısmı da "İsyana katılmıştır" diye İstiklal Mahkemelerinde "yargılanıp" idama mahkum oldu. Tarık Ziya Ekinci'nin amcazadesi Ömer'e Emin Ağa'nın idam edilmesinin gerekçelerinden biri de budur.

Kadri Cemil Paşa *Doza Kurdistan* adlı kitabında bu konuyla ilgili şöyle yazıyor:

"Ali Haydar ve Ali Barut Lice kazasının Serde, Comelaş, Entah,

Derkam, köylerinde ele geçirilen ihtiyarlar da dahil olduğu halde 150 kişi iple sımsıkı birbirlerine bağlanarak makineli tüfeklerle işlenen cinayetler ve mezalim, İsyanın umumi şeklini anlatabilir.”¹⁴¹

21 Haziran 1934 yılında çıkarılan ‘*Mecburi İskan Yasası*’nın ana amacı Kürtleri Batı illerine sürgün etmektir. Yasanın İkinci Maddesi açık olarak Kürtleri Akdeniz, Ege, ve Trakya Bölgelerine göndereceğini yazıyordu. Bu konuyla ilgili Kadri Cemil Paşa *Doza Kurdistan* kitabında şöyle diyor:

“Eskiden Konya’nın bir kazası olan Burdur’da 300 kadar Kürdistanlı hemşehri toplanmıştık. Bediüzzaman merhum molla Said de aramızda bulunuyordu.” Artık Kürtlere yönelen baskıların nedenleri net olarak ortaya çıkmıştı. Ama ne hikmetse, iç ve dış düşman bir türlü “bitmiyordu”¹⁴²

Bütün Kürt İsyanları CHP iktidarları tarafından kırıldı, bastırıldı. Kürtler bu dönemde ‘Nuh tufanına’ yakalandı. Zaten o dönem başka parti de yoktu. Muhalefet yapma izni kaldırılmıştı. Çünkü Sovyetler Birliği Kemalistlerin çelişkilerinin derinleşsin istenilmiyordu.

CHP’nin günümüze kadar gelen Kürt düşmanlığı o günlerden gelmez. CHP Kürt konusunda çok ‘titiz’ davrandı, adeta kılı kırk yardı.

CHP’nin il ve ilçe yönetimine alınan kişiler hakkında bile ‘güvenilir’ kaynaklarda hep bilgi alındı. İsyanlara katılmış, ‘ıflah olmaz Kürt ailelerinden’ olanlar hiç bir zaman CHP’nin önemli yerlerine getirilmedi. Dikkatten kaçanlar olduğunda, fark edilir edilmez hemen ‘lağv’ edildi.

Örneğin 1925 İsyanına katılan alilelerin CHP’de politika yapmalarına müsaade edilmemiştir, olanak verilmemiştir. Tabi ki kendisine ‘ağa’ diyen kimi ‘tırışkılar’ haricinde, Kürtlerin içindeki ‘nüfuzlu’ ailelere CHP içinde politika yapmalarına müsaade edilmedi.

Kürtler de CHP’yi sevmeydi. Kürt kimliği olanlar, Kürt İsyanlarına katılan ailelerin çoğunluğu CHP’de politika yapmadı.

Bugün de bu gelenek sürüyor. CHP’de politika yapan aileler-

den gelip, solcu olan kişilerin büyük çoğunluğunda 'Kürt kimlikleri' hep silik olmuş, Kürt değerlerine ilgileri olmamıştır. Seçtikleri sol örgütlerde yöneticileri olanlar bile bu genellemenin dışında değillerdir. TKP de dahil olmak üzere. Bu ilginç bir araştırma konusu olabilir. Dönelim konumuza.

Bu İsyanlardan sonra Kürdistan yorgun ve yenik düşer. Damarındaki kan çekilir ve Kürtler uzun yıllar sinerler. Düzenli orduya bağlı 40 binden fazla asker bölgede at koşturur. Her taraf hallaç pamuğu gibi atılır. Köyler yakılır, yerleşim birimlerinin adları değiştirilir. Kürt aydınları, Kürt liderleri öldürülür ya da zindanlarda çürütülür. Kürt aşiretleri, Alevi ve Sünni bir birine düşürülür. Kürtler, şiddetle, sürgünle ve zora dayalı asimilasyonla 'yok' edilmek istenir.

Aralarındaki ulusal bağlar yara alır ve güven duygusu büyük ölçüde yok olur. Tarihlerinden, Kültürel değerlerinden, yaşam tarzından ve sosyal ilişkilerinden koparlar. En önemlisi politik tercihlerinden ayrılırlar. Yıllarca *kendileri için* politika yapamazlar. Yıllarca süren mücadele içinde yetişmiş politik nesil fizik olarak yok olur. Onlar için tarih-öncesi, karanlık bir dönem başlar. Yaşamlarındaki bütün insancıl değerler baskıyla, şiddetle yok edilir. Şiddet günlük yaşamlarının bir parçası olur. Demokrasi ve insan hakları yok olur ekonomik sorunlar büyür. Bu kayıp sonraki yıllarda ve günümüzde daha net olarak görülüyor. Kaybeden yalnızca Kürtler değildi, Türkiye'deki demokrasi güçleriydi de.

Baskıcı ve 'yok sayma' politikaları sadece Kürtlere zarar vermedi. Bu politikadan tüm demokrasi güçleri zarar gördü. En önemlisi Cumhuriyetin kendisi büyük yara aldı. Cumhuriyet eğer Demokratik Cumhuriyete dönüşemediyse, bunun önemli etmenlerden birisi de TBMM'sinin yolunun Kürtlere kapatılması ve demokratik haklarının elerinden alınması oldu.

Kürtler Cumhuriyetin demokratikleşmesinin maddi alt yapısını oluşturan etmenlerden biriydi. Demokrasi minderinden dışarı atılınca, anti demokratik güçlerin, otoriter yapıların işleri kolaylaştı. Bunu Alevilere yapılan uygulamalar ve diğer muhalefete yönelen baskılar eklenince 'Demokratik Cumhuriyetin' işi zorlaştı. Daha doğrusu Cumhuriyetin, Demokratik Cumhuriye-

te dönüşmesi önleildi. Kürtler 'minder dışı' bırakılınca, demokrasi bir kolunu ve bacağınyı yetirdi. 'Yarı can' oldu, sağlığını kaybetti.

Demokrasi hoşgörüyey, dayandıkça büyüyör. Farklı fikirlerin korunması ve özgürlüklerin uygulanması temelinde gelişir. Ancak o zaman devlet laik, özgürlükçü, anti-emperyalist ve anti-feodal ve sosyal devlet olma şansını yakalar. Başka türlü hamaset edebiyatı yapmaktan öteyey gidilmez. Nitekim gidilemedi de.

İrkçılığa varan bir Türkçülük anlayışı, başta Kürtler ve Komünistler olmak üzere herkesi baskı altına aldı ve 'hain' ilan etti. Devlet, laik olacağı yerde kendine din kurdu. Sosyal olacağına, ceberrut olan bir cumhuriyet yarattı.

C- 1940 – 1960 Dönemi

Kürt İsyanları kanla bastırılmıştır. Yerleşim yerleri yakılmış, isimleri değiştirilmeye başlanmıştır. Kürt kimliğinin, Kürt değerlerinin yasaklandığı bir dönemdir. Kürt İsyanlarından söz etmek olası değildir. Sadece Kürtlerin 'hain' ve 'bölücü' oldukları söylenir, konuşulur. Bu ulkenin kurtuluş için Çanakale'de, Antep'te, Urfa'da, Maraş'ta... can veren binlerce Kürt unutulmuştur. Artık 'Kürt yoktur'. Adları 'Dağ Türkleri' olarak değişmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin yeni politikası herkesi Türk olmaya zorlayan ve Türkiye'de Türklerden başka ulusal toplulukların varlığını kabul etmeyen bir düşünceyey dayanmıştır. 'Türkiye'de Kürt yoktur' düşüncesi resmi ideoloji halini almıştır.

İsmet Paşa 27 Nisan 1925 yılında *Türk Ocakları* yöneticileriyle yaptığı bir toplantıda, açıkça şöyle diyordu:

“Milliyet yegane vasıta-i ilişkimizdir. Diğer anasır Türk ekseriyeti karşısında haiz-i esir değildir. Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğey muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır.”

İnönü Lozan'dan döndükten hemen sonra şöyle diyor: “Türkiye'de Türklerden başka bir unsur yoktur. Kürt yoktur” diyordu.¹⁴³

Eski Adalet bakanı Mahmud Esat Bozkurt 1930 yılında Ödemiş'te yaptığı konuşmada şöyle diyor:

“Biz Türkiye denilen, dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz.... Onun için hislerimi saklamayacağım Türk, bu ülkenin yegane efendisi, yegane sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette bir tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, Köle olma hakkı. Dost ve düşman ve hatta dağlar bu hakikati böyle bilsin.”¹⁴⁴

Kadri Kemal Kop, *Araştırma ve Düşüncelerim* adlı kitabını Başbakan olan “İsmet İnönü'nün yüce varlığına armağan” etmiştir. Yazdığı kitapta Kürtlerle ilgili şöyle diyor:

“Van, Beyazıt, Hınıs, Bitlis, Muş, dolaylarındaki dağlı Türkler hemen tamamen Kurmanç dili; Genç, Palo, Dersim, Elâziz, Motgi, Malatya, Diyarbakır civarındaki dağlı Türkler Zazaca, Hakkari ve Musul tarafındaki dağlı Türklerin konuştukları Gevran-Soran dil lehçeleri olduğu görülür”¹⁴⁵

Avni Doğan, 1943 yılında Diyarbakır, Urfa, Mardin, Bitlis, Van, Muş ve Hakkari illerini kapsayan ‘Umumi Müfettişlik’ döneminde ‘Kürt Raporu’ hazırlamıştır. Avni Doğan, Türkiye Cumhuriyeti devletinin Kürt politikasının oluşmasında önemli rol oynayan kişidir. 1923 – 27, 1943 – 46, 1950 – 54 dönemlerinde milletvekilliği de yapmıştır. 1943 – 46 döneminde 1. Umumi Müfettişlik görevini de yürütmüştür. Üç bölümden oluşan raporu, Türk Tarih Tezine uyarlanarak hazırlansa bile, kimi gerçekleri inkar edememiştir. Raporun bir bölümünde şöyle yazar:

“Zaza denilen büyük kitle, Hazar Denizi kıyılarına inen ve Zazik denilen Türk boyundan başka bir şey olmadığı yakın tarih tetkikatıyla zaten ispat edilmiş bulunuyor. (...) Şii Zazalar ise Türk dilini tamamen muhafaza etmişlerdir. Orta Asya'dan kopup gelen göç dalgaları Van Gölü ve Mezopotamya sahalarını yalayıp geçmiş ve buralarda geniş Türk birikintileri bırakmıştır.”¹⁴⁶

“Türkçülük” göklere çıkarılmaya devam etmektedir. 1934 –

35 Öğretim yılında ders veren Recep Peker şöyle diyordu:

“İnsanlık tarihi 20. Yüzyıla açılırken Türk kanı bütün bu grntlerin içinde temiz kalmıştı...”¹⁴⁷

Konuyla ilgili olarak M. Kemal yaptığı bir konuşmasında şöyle diyordu:

“Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harcıyla mebu olursa o camiaya istinat eden cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur”¹⁴⁸

Askeri okullara girebilmenin ba koşulu Türk yurttaşı olmak değil “z Türk” olmak önem kazanmıştır. (Yalçın Toker: *Milliyetçiliğin Yasal Kaynakları*, 1979. s. 383)

Bu dönemi Rus tarihçi, A. Gasratyan’ın u sözleri özetliyor: “Canlanan Kemalistler, Kürt sorununu Lozan Konferansı gündemine alınmasına da karşı ıktılar.”

Artık Kemalizm’in ‘Devrimciliği’ ve M. Kemal’in devrimleri dilden dmyor. Kürtler ise ‘feodalizmi savunan’, ‘hilafeti geri getirmek isteyen’, ‘Kemalist devrimlere karşı çıkan’, ‘iflah olmaz cahiller’ olarak tanıtılıyor. Bu uygulamalara karşı çıkanlar bölücü, hain ilan ediliyordu. Her türlü muhalefetin kırıntısı bile yok ediliyor, farklı düşünce yasaklanıyordu. “Memlekete ne gerekli olduğunu” bilen yalnız “Onlar” olur. “Memleketin her türlü ihtiyaını yalnız onlar karşılayabilir.” “Memlekete komünist partisi gerekirse, onu da biz kurarız” düşüncesi bu mantığı iyi yansıtmaktadır. Zorunlu iskanlar, “Asimilasyon ve Trkletirme”, döneme damgasını vurmuştur. Bunlar inanılarak söylenmiş sözlerden çok, bir “amaca hizmet” için yaratılan propagandaydı.

‘Herkesi’ yanına almış olan ‘resmi ideoloji’, İkinci Dünya Savaşı her yeri kasıp kavururken konumunu glendirmi statükosunu bozmamıtır. ‘Bir Türk dünyaya bedeldir. Türklük bir üst kimliktir’ düşüncesi dolu dizgin gitmektedir.

Bu dönem sadece Kürtlere yapılan baskılar gündemdedir.

Kürtler yenilmenin, dağılmanın, horlanmanın acılarını çekmektedir. İsyanlara katılmamış, hatta hükümet güçlerinin yanında yer alan Kürtler bile umduklarını bulamamıştır. Döneme damgasını vuran bu karakterdir.

Bütün politik yetkiler merkezde, Ankara'da toplanmıştır. Her türlü muhalefet yok edilmiştir. Partilerin büyük çoğunluğu kapatılmıştır. Devlet 'tek ulus' üzerine örgütlenmiştir. Akılcı yaklaşımların yerini 'pragmatizm' almıştır. Sorunları çözmek bir yana, ülkede sorun olduğunu söylemek bile suç sayılmış, 'bölücülük' olarak değerlendirilmiştir. En önemlisi fikir tartışmaları engellenmiş, farklı fikirde olanlara yaşam hakkı tanınmamıştır.

İkinci ve üçüncü zaman diliminde inkar, asimilasyon ve Türkleştirme politikası dışında Kürt sorununa dönük ciddi hiçbir şey yapılmamıştır. Sorunu askeri yöntemlerle ve 'ekonomik' önlemlerle 'çözmek' alışkanlık olmuştur.

Kürtlere bu yaklaşım yöntemi; yani onları yok sayma ve sorunu şiddetle 'çözme' arzusu, zorunlu olarak, Cumhuriyeti, Osmanlı devletinin mirasını reddetmeye götürmüştür. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu Kürt realitesini tanıyordu. Osmanlı değerlerini tanımak zorunlu olarak Kürtlerin varlığını da tanımayı gerektirecekti. Bu ise yeni dönemin politikasına ters düşmekteydi. Osmanlı İmparatorluğunun mirasının reddine sebep olan önemli etmenlerden birisi de kürtleri yok sayan politikalar olmuştur.

Cumhuriyet Hükümeti Kürtlerin varlığını tanımayınca, zorunlu ve kaçınılmaz olarak Osmanlı'nın değerlerinin büyük bir kısmını reddetmek zorunda kaldı.

Kuşkusuz düz çizgi izleyen Cumhuriyetin tek bir politikasından söz etmek olası değildir. Bunu sadece Kürt politikası için değil, genel politik hatları için de söylemek olasıdır.

Kuşkusuz Kürt politik hattı inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. M. Kemal Anadolu'ya çıktığı zaman henüz Osmanlı İmparatorluğu'ndan umudunu kesmiş değildir. Erzurum ve Sivas kongreleri toplandığı zamanda, M. Kemal'in net, bütün yönleriyle biçimlenmiş *cumhuriyet* düşüncesi yoktur. Bu politika süreç içinde oluşmaya başlamıştır. Hatta değişik dönemlerde farklı politikalar izlendiğine bile tarihi belgeeler tanıklık ediyor. Sovyetlerle

ilişkileri sıklaştığı dönemde Bolşevizmi savunduğunu biliyoruz. Her ne kadar kimi tarihçi ve politikacı bunun politik manevra olduğunun söylese de, bu gerçekleri değiştirmez.

Bu politik tutumların nesnel nedenleri olduğu gibi, Türklerin ve Türkiye'nin o günkü çıkarlarına da denk düşüyordu. Bu politikaya karşı olsak da, nesnelliğini kabul etmeliyiz. Kaldı ki olayların bir tek nedeninden söz etmek yanlış. Bir olayın nesnel ve öznel nedeni olduğu gibi, ana ve tali nedenleri de vardır. Felsefi tanımlamaları bir tarafa bırakırsak, genel politik duruşlarda olduğu gibi Kürt politikasında da, tüm zaman dilimlerini kapsayan tek bir politik hattan söz etmek olası değildir.

M. Kemal'in Kürtlerle samimi, gerçekçi diyaloglar kurduğu dönemler olmuştur. M. Kemal İkinci Ordu Komutanı iken (1914 – 1916 yıllarında) Kürtlerle çok sıcak ilişkiler kurmuş ve Kürtleri yakından tanımıştır. Kadri Cemil Paşa, Anılarında kendine özgü üslupla konuyu şöyle yazar:

“Bir türlü geçinemediği İttihad Cemiyetinin önde gelenleri, özellikle Enver Paşa savaştan sonra işbaşında kalmış olsaydı öyle zannediyorum M. Kemal Paşa Kürtlerden gördüğü derin muhabbet ve dostluktan yaralanarak kendisi için bir Kürdistan teşkilini bile aklından geçiriyordu.”¹⁴⁹

Özelikle 1914 – 1922 yılları arasında Kürtlerle iyi ilişkiler kurulmuştur.

Sonuç değişmemiştir. Cumhuriyet döneminde Kürtler çağdaş ve demokratik haklarına kavuşamadılar. Kürt sorunu çözülemedi.

Yukarda da söylediğim gibi Cumhuriyetin, Osmanlı devletinin halklar için bıraktığı mirası reddetmesi baştan bir kayıp olmuştur. Yaşama eksi birle yaşanmıştır. Bu politik yaklaşım Türkiye Cumhuriyeti devleti için büyük bir kayıp oldu. Kayıpların nedenini bu politikalarda aramak gerekir. Cumhuriyet, ‘Demokratik Cumhuriyet’e dönüşmemiştir. Türkiye halen bir çok sorununun çözemediği, halen güçlü bir dünya devleti olamamışsa, nedenini bu politikalarda aramak gerekir. Bu nedenledir ki Kürt sorunu her zaman Türkiye’deki demokrasinin ana sorunların-

dan biri olmuştur.

Kürtler tarihlerinde hem büyük aldatmalara maruz kalmış, hem de kendi içinde sayısız ihanetlere uğramıştır. Buna rağmen ayakta kalabilmiş ve günümüze kadar varlıklarını koruyabilmişlerdir. Bu halk dinamik bir topluluk olarak bugün de vardır. Bu tarihi gerçeği hem Kürtler, hem de onlarla birlikte yaşayan uluslar iyi biliyor.

Bu dönem olup bitenlerden sonra Kürt hareketinin merkezi Güney Kürdistan'a kayar. Türkiye'de Kürtlerin üzerinde yoğun bir baskı vardır. Bütün Kürt örgütler kapatılmıştır. Muhalefet susturulmuş, sürgünler, mecburi iskanlar başlamıştır. İsyanlardan sağ kurtulanlar Güney Kürdistan'a gider ve oradaki mücadeleye katılırlar.

Güney Kürdistan'da ise Kürtlerin mücadelesi kesintisiz olarak devam eder. Bütün Kürtlerin ilgi odağı bu bölge olur. Burada Molla Mustafa Barzani'nin öncülüğünde Irak hükümetine ve İngilizlere karşı çetin bir mücadele yürütürler. 1943-45 arası büyük çatışmalar olur. Ünlü '*Meydan Morik Savaşı*'yla Kürtler tarihine önemli bir yaprak daha ekler. Kürtler uzun süren mücadeleleri sonucu küçümsenmeyecek kazanımlar elde ederler.

Buna karşın Bölge devletlerinin ablukası ve İngiliz hava kuvvetlerinin desteğiyle Kürtler yenilir. Barzani maiyetindeki Kürtlerle birlikte Mahabad'a gittiler. Mahabad'taki Kürt silahlı güçlerine katıldılar. 22. 17. 1946 yılında kurulan *Mahabad Kürt Cumhuriyeti*'nin maiyetinde çalıştı. Ne yazık ki 'bilinen nedenle' *Mahabad Kürt Cumhuriyeti*'nin ömrü de uzun olmadı.

Kürtlere yönelen baskılar bunlarla kalmadı. 25 Şubat 1955'te Türkiye, Pakistan, Irak ve İran '*Bağdat Paketi*'ni imzaladılar. 4 Nisan da İngilizler de bu Pakt'a katıldılar. Bu Pakt, Kürtlerin demokratik hareketine karşı kurulmuştur. Tıpkı 1937'de kurulan '*Sadabad Anlaşması*' gibi. ABD Pakt'a üye olmadı ama Pakt'ın önemli toplantılarına hep katıldı. Bu olay yalnız başına bile Kürt sorununun uluslararası bir sorun olduğunu göstermeye yeterlidir.

Bu dönemde Kürtlerin ulusal taleplerine islami motifler damgasını vurmuştur demek yanlış olmayacaktır.

1958'den Günümüze Genel Hatlarıyla Kürt Hareketi

A- 1958 – 1960 Arası

Barzani'nin ülkesini terk edip Sovyetlere sığınmak zorunda kaldığı 1947'den sonra Kürdistan'a uzun bir süre sessizlik egemen oldu. 1958 Temmuz darbesinden sonra Barzani'nin Irak'a dönüşüyle bu dönem sona ermeye başladı.

Irak'taki darbeden sonra Kürtler yeniden hareketlenirler. Irak'ın Kurucu Meclisinde ve Anayasasının hazırlanmasında aktif rol oynarlar. Aynı yıllarda, Kuzey Krtlerinde de bir hareketlenmeye tanık oluyoruz. Hareketlenmeyi yaratan sayısız etmenler olmuştur. Bu etmenlerin üzerinde genişçe durmak hem olası değildir, hem de konumuz değildir. Kürt bölgelerinin ekonomik 'geriliğine' karşın Kürtlerde uluslaşma sürecinin bu dönemde ivme kazandığını görürüz. Değişik parçalarda yaşıyan Kürtler Irak'ta ki gelişmelerden doğrudan etkilenmişlerdir. Uzun yıllar suren baskısı ve geri kalmış ekonomik yapıya rağmen uluslaşma Kuzey Kürtlerinin içinde de hız kazanır. O dönem Kürtlerin uluslaşma hareketinin hız kazanmasında Lice'nin tarihi geçmişi ve Licelilerin sosyo-ekonomik yapısının da katkısı olduğuna inanıyorum.

Bilindiği gibi, ulusları yaratan kapitalizmdir. Kapitalizm meta dolaşımı sayesinde iktisadi yaşam birliğini sağlar. Bu nedenle kapitalizmi tanımak ancak metayı tanımakla olasıdır. Onun içindir ki Marks "Kapitalizmin hücresi metadır" der. O dönem Kürtlerin yaşadığı bölgelerde karakteristik bir meta üretimi yoktu diyebiliriz. Yerleşim birimleri arasında büyük kopukluklar yaşanıyor ve ulaşım güçlükle sağlanabiliyordu. Lice-Diyarbakır arası 95 km olmasına karşın kamyonlarla ancak 5, 6 saatte alınabiliyordu. Atlarla da bu kadar zamanda gidiliyordu. At o dönemin en önemli ve en hızlı ulaşım gücüydü. Lice soylu, güzel atlarıyla tanınıyordu. En iyi binici Licelilerdi, en iyi atlar onlarda vardı. Bu özelliklerinden dolayı bölgeyi avuçlarının içi gibi biliyor, bölge insanını iyi tanıyorlardı. Bölge de onların etkilerini çok iyi bilirdi.

Liceliler şam'dan, Halep'ten Beyrut'tan aldığı çay ve giysiye Diyarbakır'a, Malatya'ya Elazığ'a; İran'dan aldığı altını Mardin'e; Gaziantep'ten aldığı helvayı Muş'a Bingöl'e; Erzurum'dan,

Van'dan, Ağrı'dan aldığı yün ve yağı Diyarbakır'a, Şanlıurfa'ya götürür satalardı.

Böylece bölgenin "iktisadi yaşam birliğinin" oluşmasına katkısı olur. Bu işlevi meta görevi yerine geçiyordu. Licelilerin gördüğü işlev bununla da sınırlı değildi. Iller ve bölgeler arasındaki bilgi akışı ve iletişim onlar sayesinde sağlanıyordu. Doğa koşullarının zorluğu ve devletin baskısı Licelileri yıldırmadı. Üstlendikleri bu konum sayesinde hem kendileri bilgileniyor, bilinçleniyor, hem de bölgenin aydınlanmasına yardımcı oluyorlardı. Kürtler arasında iletişimi sağlayan toplumsal bir dokuydular sanki.

Köyleri, kasabaları, illeri gezip, Kürt halkına bilgi ve enformasyon veren gezici kişiler (bir nevi postacı) vardı. Bu kişiler köylere geledikleri, geledikleri zamanlarda, *köy muhtarları* yada *köyün ileri gelenleri* tarafından sağlanan kişiler *kazaya* bilgi edinmeye gönderilirdi.

Liceliler hem Kürtlerin uluslaşmasına katkı yaptılar, hem de demokratik hakları için en önde savaştılar. Bölgede Liceliler bu özellikleriyle bilinir tanınırdı. Onların da gezmediği gitmediği, bilmediği yer yoktu.

Bunları Licelileri övmek için anlatmıyorum. Asıl amacım 'o dönem de Kürtlerin yaşadığı bölgelerin ekonomik durumu ve Kürt hareketine damgasını vuran güçlerin sınıfsal ve sosyal yapılarına dikkat çekmektir. Kürt yerleşim birimlerinin arasında iletişim yokluğu, üretimin karakteri ve gelişkinlik düzeyini, dünya ile olan bağıntılarını ortaya koyarak, bu bölgedeki devletin yokluğunu göstermektir. Lice örneği bunun somut kanıtlarından biridir.

Toplumsal bir aşama olarak gördüğüm bu dönemde, Kürtler 'kış uykusundan' yeni yeni uyanmaya başladılar. Yıllardır süren baskının, korkunun kırıldığı, fobilerin dağıldığı, baskı çemberinin delindiği dönemdir. Artık kahvelerde, mahallelerde okullarda, camilerde vb. Mustafa Barzani'nin posterlerinin elden ele geçtiği, Kürt diline olan ilginin arttığı, Kürtçe'nin yasaklı olan yerlerde bile, (okullarda, resmi dairelerde) konuşulduğu, herkesin Kürt olduğunu açık olarak söylemeye başladığı bir dönemdir. Bu dönem 1960 ortalarına kadar sürmüştür.

Halen Kuzey Kürtlerinin bir örgütlenmesi yoktu. Irakta ki

Kürt rgtleriyle çalışılıyordu. Onlardan öğrendikleri, grlenlerini Türkiye'ye aktarıyorlar ve ona göre hareket ediyorlardı. Çok sayıda Kürt Kuzey Irak'a gidiyor, oradaki savaşıma katılıyordu.

Hareketin sosyal tabanını esnaf, "mala", (din adamları) okumuş kesim, (zellikle öğretmenler) aşiret reisleri oluşturuyordu. Kürtler yasal partilerde özelikle sağ partilerde politika yapıyorlardı. Bilindiği gibi 'Türkiye KDP'si' bile 1965'te kuruldu.

B- 1963 – 1970 Arası

Bu döneme damgasını vuranlar Kürt demokratik güçleri oldu. Esnaf, mala, aşiret reisi, aydın kesim politikaya aktif olarak katıldı. Kürt aydınlanma hareketinin yükseldiği bir dönem oldu. Aynı zamanda demokrasi güçlerinin birlikte hareket ettikleri bir dönem. Demokrasi güçlerinin tabanının içiçe girdiği bir dönem. Bir yandan TİP aktif olarak örgütleniyor, diğer yandan KDP yarı legal bir konum kazanıyor.

Harekete damgasını vuran ise orta sınıftır. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde henüz yapısal değişiklikler yoktur. Diyarbakır ve yöresinde hiçbir Türk radyosunun yayını çekmiyordu. Diyarbakır radyosu henüz kurulmuş bile değildi.

İnsanlar Erivan ve Bağdat radyosunun Kürtçe yayınlarını ve Macaristan, Bulgaristan, Moskova ve BBC radyosunun Türkçe yayınlarını dinliyordu. Daha sonra bu radyolara "Bizim Radyo" eklendi.

1965'te KDP'nin kurulmasıyla Kürt hareketi hem sınıfsal, hem de sosyal olarak nitelik kazandı. Daha doğrusu Kürt hareketinin politik formasyonu KDP'yi yarattı. KDP'nin kurulmasında Fehmi Fırat'ın özendirici katkıları çok oldu. Polis KDP çalışmalarını engellemek için Diyarbakır Dört Ayaklı Minare'nin yanında bulunan Muş Otelini basıp çok sayıda KDP'liyi tutukladı. Fehmi Dayı da o dönem Muş otelinde kalıyordu. Otel Liceli şerif İsi'nin babasıındı. şerif Licensin Henyat kyndendi Diyarbakır Lisesi'nde sınıf arkadaşımdı. Kimi zaman onunla otele gittiğim oluyordu. Her gidişimizde Fehmi Dayı bizimle konuşurdu. Okuyan gençler olduğumuz için hoşuna gidiyordu.

KDP'de demokratik yapıların oluşumu için çalıştı ve Türki-

ye'nin kalkınmasına katkı verdi. Türkiye'nin bütün sorunlarını kendi sorunu olarak gördü ve çözüm yerinin de Millet Meclisi olduğunu söyledi. O dönem TİP de örgütlenmesini hızlandırdı. Tarihe "Doğu Mitigleri" olarak geçen sayısız miting yapıldı. Kürt halkı bu mitinglere aktif olarak katıldı. Daha o günlerde Kürtlerin aktif bir güç ve devrimci dönüşümlerin ana bileşenlerinden birisi olduğu görülmeye başladı. Bu mitiglerde baskılar ve eşitsizlikler dile getirildi.

Bütün partiler bir birine saygılı ve duyarlıydılar. En önemlisi de başta TİP ve KDP olmak üzere tüm demokrasi güçleri iş ve eylem birliği yapıyor, bölgedeki baskılara karşı birlikte çıkıyorlardı. Türkiye'nin kalkınmasına herkes omuz veriyor, yollar yapılıyor, okullar açılıyor. Bir yandan politik talepler dile getiriliyor, diğer yandan Türkiye'nin bütün sorunlarına sahip çıkılıyor. Döneme damgasını vuran politik karakter birliktelikti.

Diyalog yanlısı, yumuşak bir politikadan yanaydı. Bu amaçla KDP'nin başkanı Faik Bucak 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'nden (AP) millet vekili adayı olmak istedi. Faik Bucak'ın isteği o zaman ki AP başkanı Süleyman Demirel tarafından veto edildi. Halbuki AP'nin Kürt bölgelerinde örgütlenmesine Faik Bucak ve arkadaşları destek vermişti. Demirel bugün ise "Kürt realitesini tanıyorum" diyor. Nereden nereye. Eğer Kürt realitesi o gün Türkiye Cumhuriyeti devletinin yöneticilerince kabul görseydi, bunca acı çekilmez, sayısız değerler kaybolup gitmezdi. Yapılanlar bununla da kalmadı. KDP Sekreteri Av. Faik Bucak önceden planlanmış bir provokasyon sonucu akrabası olan Bekir adındaki bir şahıs tarafından öldürüldü. Faik Bucak'ı vuran Bekir için de Fırat'ta "boğuldu" denildi... Duymaya alışık olduğumuz 'zincirleme cinayet' örneklerinden birisi de bu ölümdedir.

Bu Seçimlerde Musa Anter de Maraş'tan bağımsız millet vekili adayı oldu. O da büyük bir oy almasına karşın seçim sisteminden dolayı millet vekili seçilemedi. Faik Bucak ve Musa Anter'in bu seçimlerde aldıkları 25 bin oy ziyan olup giti. Bu oylar ilerici demokratik güçler için büyük bir kayıp oldu. Hem parlamentoya daha az sayıda insan girdi, hem de ilerici demokrat güçler arasında güç ve eylembirliğinin oluşup güçlenmesi gölge-

lendi. Bu olumsuzluk sonraki yıllarda da kendini gösterdi. Sosyalist dncenin Kürtler içinde daha kapsamlı rgtlenememesinin bir nedenini de burada aramak gerekir kanısındayım. Kürtlerle, “Türk solu” arasındaki güven bir kez daha yara aldı. Tip’in bu konuda pragmatik ve hatalı davrandığı hep söylenip durulur. Bu dönemi kısaca böyle özetlemek olasıdır. Döneme damgasını vuran bu karakteristik özellikler oldu.

C- 1968 – 1974 Arası

Aslında bu dönemlere kesin sınır koymak doğru değildir. Tüm dönemlerin ortak özellikleri birbirine geçmişti. Yazılanlara böyle bakılırsa, dönemi anlamak kolaylaşır. Biz bu dönemlerin daha iyi anlaşılmaması ve bilinmesi için düşünsel bir soyutlama yapıyoruz.

1960’lı yıllarda, dünyada ve Türkiye’de önemli değişiklikler olmaya başladı. İki kutuplu dünyada, gler arasında denge neredeyse sağlanmıştı. Başıta Sovyetler Birliği olmak üzere, sosyalist dünya; dışıa yönelik, daha aktif bir politika izlemeye başladı. Ulusal kurtuluş savaşlarında büyük artış ve kabarmalar görüldü. Kapitalist dünyadaki işçi sınıfının örgütlülük düzeyi arttı, dayanışmalar hız kazandı. “Küba Bunalımı” dünyayı savaşın eşiğine getirdi. Vietnam halkı ABD’ye byn darbeler vurmaya başladı. ’68 ğrenci hareketi tüm dünya gençliğini ayaklandırdı.

Türkiye bu gelişmenin dışında kalmadı. Dünyada olup bitenler Türkiye’yi, Kürt illerini de etkisi altına aldı. Geçmişe göre çok sayıda Kürt genci yüksek okullarda okuyordu. Kürt illerinde yüksek okulların yokluğu gençlerin batı illerindeki üniversitelere gitmesine neden oldu. Bu gençler hem batı illerindeki sosyo-ekonomik yapıyı tanıyorlar, hem de yeni gençlerle, Türk gençliğiyle tanışıp arkadaş oldular. Türkiye gençliğinin, dahası dünya gençliğinin sorunlarının kendilerinin de sorunları olduğunu görüyorlardı. Kürt, Türk gençleri ortak gençlik örgütleri kurdular, demokratik niversite için omuz omuza yürüdüler. Bu eylemlilik ortamı, onları kimlik arayışına itti, Kürt olduklarını gördüler ve Kürtlerin zerindeki baskıların kalkması için de savaşım vermenin gerekliliğini kavradılar. Bu amaçla Kürt demokratik örgütleri kurulmaya başladı. DDKO bu örgütlenmenin proto tipini oluşturdu.

Kürtlerdeki gelişme sadece bununla sınırlı kalmadı. Kürt halkına bir devingenlik geldi. Başta TIP olmak üzere sosyalist ve demokrat partiler Kürtlerin örgütlendikleri adresler oldu. Zulme ve baskılara karşı büyük kitle eylemleri yapıldı. Tarihe “Doğu Mitingleri” olarak geçen toplantılarda KDP, TIP ve bütün demokratik örgütler ortak hareket etti. KDP ve TIP adına konuşma yapanlar, sorunlara karşı birlikte koyacaklarını açıkladılar. “Silvan Mitingi” bunun somut örneğidir. Bu miting, “Doğu Mitingleri”nin ilkiydi. 1967 de yapılan bu mitingte hem Tarık Ziya Ekinçi gibi TIP’liler, hem de Said Elçi gibi KDP’liler konuştular. TIP’in Diyarbakır’da, Melek sinemasında yaptığı toplantıda TIP adına Behice Boran, KDP adına da Faik Bucak konuştu.

Batı illerine göçler azdı. Kürtlerin büyük çoğunluğu bin yıldır yurt edindikleri topraklarda yaşıyordu.

Kürt illeri kapalı kutu olmaktan çıktı, bilgilene ve iletişim araçları çoğaldı, bölge yeni teknolojiyle tanıştı. Ekonomik birimler arasındaki bağlar arttı. Kapitalizmin, (özellikle tarımda) gelişmesi hız kazandı. Ulusal taleplerle, ekonomik talepler içiçe geçti.

Bu gelişmeler iktidarları, yöneticileri tedirgin etti, paniğe soktu. Halkın dinamiği karşısında paniğe kapıldılar ve baskıyı artırdılar. Uygulanan şiddet doruğa çıktı. Yöneticiler sık sık meydanlara çıkıp, “bu yasalarla, bu Anayasayla memleket yönetilemez” dediler ve askeri darbelere davetiye çıkardılar. Egemen güçler “61 Anayasa’sıyla” bu ülke yönetilemez diyorlardı, Başta TIP olmak üzere bütün ilerici ve demokratik güçler ise Anayasa’nın uygulanmasını istiyor, onun için savaşım veriyordu. Egemen güçler koydukları Anayasa’ya ve yasalara karşı çıkıyor, değişimden yana olan güçler ise o Anayasa’nın uygulanmasını istiyordu. İlginç bir durum doğmuştu.

Arkadan 1971 askeri darbesi gerçekleşti. Her yer Hitler kampına döndü. İntikam alma duyguları kabardı. İdam sehpaları kuruldu, ağır silahlarla kitle katliamları yapıldı. Binlerce insan zindanlara dolduruldu. Demokratik kitle örgütleri birer birer kapatıldı, yöneticileri ve üyeleri ağır cezalara çarptıldı, mallarına el konuldu. Kürtler baskı görenlerin başında geliyorlardı.

D- 1974 – 1980 Arası

12 Mart gericiliği fırtına gibi esti. “Balyoz hareketi”, İşkenceler, kitle katliamları, zindanlar, darağağları ortalığı kasıp, kavurdu. Bununla da yetinilmedi. Başta “61 Anayasası” olmak üzere bütün demokratik kurumlar yok edildi. Her yer gerici, faşist kadrolarla dolduruldu...

“ ’74 affıyla” politik ortam yeniden hareketlendi. Artık köprülerin altından çok sular akmıştı. İktidarlar geçmişten ders aldı. Anti-demokratik yasaları yürürlüğe koymuş, ilerici demokratik güçlerin birliğini ve sağlıklı örgütlenmelerini engellemek için gereken her şey yapılmıştı.

Buna karşın Kürt ilerici hareketi, demokrasi güçleri bölgede etkin bir g oldular. Ayrı ayrı örgütlerde de olsa Kürt örgütlülüğünü arttırıyor, yerel birimlerde yönetime geliyordu. Bütün baskı ve engellemelere karşın Mehdi Zana’nın Diyarbakır Belediye başkanı seçilmesi engellenemedi. Bu yenilgi hazmedilemedi. Mehdi Zana salt Diyarbakır belediye başkanı seçildiği için senelerce cezaevinde yattı.

Kürt devrimcileri, bütün zorluklara karşın, uluslararası Komünist hareketle, özelikle Sovyetler Birliği’yle ilişkilerini güçlendirmeye çalışıyordu. Başta sendikalar, gençlik örgütleri olmak üzere uluslararası demokratik kitle örgütlerinin toplantılarına katılıyor, onların politikalarını izlemeye çalışıyordu. Çok kısa bir zaman dilimine çok şey sığdırıldı.

Buna karşın demokrasi güçlerinin zaafı deva devam etti. Olgun, diyalog yanlısı, yumuşak politikalar uygulanılamadı. Komünist ve sosyalist hareketin birliği sağlanamadı. Birlikte örgütlenmek isteminde olan Kürt ve Türk Komünistleri birliktelik sağlayamadılar. Türk Komünistleri gibi Kürt Komünistleri ve demokratları da kendi aralarında birlik olamadılar. Kürtlerin ulusal birliği istenen düzeye ulaşamadı. ‘Ben merkezci’ piskoloji Kürtler içinden sklp atılamadı. ‘nc Parti’ anlayışı Kürtlerin de iliğine kadar işlemişti. Her kes en doğru politikanın kendisinin olduğunu söyleyip durdu. Geçmişten beri var olan teorik eksikleri ve politik zaafı gidermek yerine, yenilerini yarattılar. Tümü yanğından mal kaırırcasına politik ‘parsa’ toplama peşinde koştu. Kimileri ‘tek Komünist parti biziz’ dedi, kimisi ‘tekkeyi bekleyen

çorbayı içer' mantığıyla alelacele parti kurdular. Kürtler bu karmaşıklığın dışında olmadı. Birden fazla Kürt kökenli partiler politik arenada yerini aldı. Kürtlerin ezici çoğunluğu ayrı örgütlenmeden yana politik tavır takındı. Bir kısım Kürt komünisti de Türklerle birlikte örgütlendi. Biz, TKP'nin içinde örgütlenmenin doğruluğuna inandık ve bunu uyguladık. Bu uygulama TKP açısında bir ilkti ve önemli aşamaydı. TKP tarihinde ilk kez Kürt illerinde örgütlenmeye girişti. Bizler de Kürt sorununun çözümünde dünya konjonktürünün önemli olduğuna inanıyorduk. Konjonktürel tercihimizi SSCB'nden yana kullandığımız için TKP'yle yolla çıkmaya karar verdik. Bu konuyu ayrıntılı olarak ilerde ele alınacaktır. İlerleyen zaman içinde hem değişik Kürt gurupları arasında büyük gerginlikler yaşandı, hem de Kürt ve Türk demokratik güçleri aralarındaki dostluk ve işbirliği makası giderek açıldı. Baskılar ve provokasyonlar demokrasi güçlerinin birlikteliğini engelleyen etmenlerden ikincisi oldu.

Kürtlerin birlik olmaması hem kendilerine, hem de Türkiye'deki demokrasi güçlerine zarar verdi. (Tersi de doğrudur) Bu sağlanmayınca Provokasyonların engellenmesi de zorlaştı. Bundan da en çok Kürtler zarar gördü. Bu konuların daha ayrıntılı incelemesini ilgililere bırakıyorum. Ayrı örgütlenen Kürt Komünistlerin bu dönemi değerlendirip sonuç çıkarmalarının zamanı gelmiştir.

'74 affından her şeye rağmen kitlelerin duyarlılığı artmış politikaya olan ilgileri yükselmiştir. Hem politikaya ilgi duyan sosyal sınıf ve katmanların sayısı hem de görece politik deneyimleri artmıştı.

Kürt illeri, yeni bir sosyo-ekonomik düzleme sıçradı. Kapitalist gelişme hızlandı. Kürt hareketine damgasını orta sınıflar, 12 Mart'tan gelen öğrenci aydın ve din adamları vurdu. Sosyalist teori bu güçlerce benimsendi. Kürt halkı kurtuluşunun sosyalizmde olduğuna inanıyordu. Değişen dünya koşullarına katkısıyla da Kürt halk hareketi geometrik büyüme gösterdi. Yığınları kapsayan ulusal bilinç, başta Diyarbakır olmak üzere, yerel yönetimlerde yönetime geldi. Faşist liderler Kürt illerine giremez oldu.

Ne yazık ki bu dönem çok kısa sürdü. 12 Eylül 1980 darbesi,

sngsn bir kez daha demokrasi güçlerine dayattı. Her yer toza dumana karıştı. Onbinlerce insan tutuklandı, yzbinlercesi yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Politik aktivitenin tabanını oluşturan kitleler susturuldu. Kürt hareketinin dayandığı sınıf ve katmanlar tamamen sindirildi. Özelikle şehirler askeri kamp-lara çevrildi... Tepki merkezleri köylere kaydı. Radikal köylü ıkışları giderek güçlendi. Devletin zayıf olduğu yerler buralarıydı. Kürt hareketinin, nesnel tabanı giderek değişiyor, dayandığı kitle şehirden, köylere kayıyordu ve bu özelikte yeniden yapılanıyordu. Bu sosyo-politik yapılanma, Kürt halkının sosyal karakterinden de kaynaklanıyordu.

Hem politik anlayışı ve mücadele yöntemleri, hem de dayandığı sınıf ve katmanlar itibarıyla değişiyordu. Bu yeni durum Kürt bölgelerine damgasını vuruyor. zgn koşullardan doğan bu hareket bütün Kürtleri etkiledi. Dünyada nerede bir Kürt varsa bu hareketle ilişkileniyordu, PKK' ye destek veriyordu. Diyarbakır cezaevinde yatanların sosyal bileşenlerine bakıldığında bu durum açıkça görülüyordu. Özelikle PKK davasında yargılananların % 90'ına yakını köylüydü.

Kimi rgtler nesnel dayanaklarını bulmuş oldular. PKK bunların başından geliyordu. Dayandığı kitle itibarıyla ağırlıklı olarak köylü hareketiydi diyebiliriz.. Bir tür *narodnik* hareketi. Politik hattı bağımsızlık üzerine kurulmuştur. Kürtlerin yakın tarihte ilk kez bir Kürt hareketi "bağımsızlık talebiyle" oryaya ık-mıştı. Yöneticilerin çoğu ğrenci hareketinden gelmiş ve hareketin geniş kitlelere dayanmış olması bu konudaki değerlendirmemizin niteliğini değiştirmiyor. PKK iç yapısına, konjonktüre ve Kürtlerin nesnel tutumuna göre değişim gösterdi. PKK'nin politik duruşlarının değişmesi bu düşünceyi doğrulayan etmenlerden biridir.

Devlet Kürtlerin bütün kesidine şiddetle karşı koydu. Kürtlerin yaşadığı bölgeler savaş alanı oldu. Ormanlar, yerleşim yerleri yakıldı, Köprüler yıkıldı, yollar kapatıldı.

Hoşgörünün en kk bir kırıntısının kalmadığı, şiddetin doruğa ık-tığı bir dönem. Cezaevlerine giren ve Türkçe bilmeyen Kürt köylülerine "24 saatte andımızı, İstiklal Marşı'nı ğrenmezsen, oyarım" uygulamalarının doruğa ık-tığı "Asmayalım da bes-

leyelim mi?” zihniyetinin yürürlükte olduğu bir dönemdi.

Bu uygulamalar bana Lice’de yaşanan bir olayı anımsatmıştı. Lice’nin Derhust köyünden bir köylü eksiklerini gidermek için keçisini Lice’ye satmaya getirir. Lice’de kasap olan “Çawîşê Ma-la Azo” (Azo Aşiretinden Çavuş adlı kasap) keçisini çekiştirerek getiren köylüyü görünce, “keçini kaç’a satıyorsun” diye sorar. Köylü de 80 lira der. Çavuş tekrar sorar, “70 lira olmaz mı?” de-yince, köylü hayır olmaz der. Köylünün cevabını duyan Çavuş oğluyla birlikte başlar köylüyü dövmeye. Can havlıyla kaçan köylü, bir yandan da “tamam 70 liraya veriyorum” der. Çavuş köylüyü dövmekten vaz geçmez. “70, 80 liradan değil, zaten canım seni dövmek istiyor” (ne Je hefteyî, heşteyi ye, ez şuxê lî te tixim) der. Faşist cunta zaten Kürtleri dövmeye karar vermişti. Gerisi hepsi bahaneydi.

Kürtlere yapılanlar bunlarla da sınırlı değildi. Kürt bölgelerinde üretim durdu. Üretim aletleri tahrip edildi, istihdam yaratan her ulustan girişimciler engellendi. Bu dönemin önemli ayırt edici başka bir özelliği de, başta Türkiye Cumhuriyeti devleti olmak üzere, bölge devletleri, “komşular” çıkarları için geleneksel Kürt hareketini dağıtmaya çalıştılar. Büyük zorluklarla ve provokasyonlarla karşılaştılar. Yurt dışına çıkmak zorunda kalan Kürtleri etkilemek için her şey yapıldı. En küçük zaaflarından yaralandılar. Her şeyin bir birine karıştığı bir dönemdi. Herkes bölgeden kaçıyordu. Kimisi dağlara, kimisi yurtdışına.

O dönemin niteliğini belirginleştirmek için bunların altını çiziyorum. Kürtlerin kendi içindeki çatışmaları, özellikle PKK ve diyer demokratik güçler arasındaki çatışmalar tüm politik hareketlere ve Kürt Halkına büyük zararlar verdi. Sağduyunun yok olmasını sağladı ve gergin psikolojik ortamlar yarattı. Bütün olumlu çabalara karşın Kürtler arasında doğan güvensizlik ve psikolojik gerginlikler halen devam ediyor. Bu ortamın doğmasında PKK’dan çok diğer politik güçlerin eksigi oldu. Onlara büyük sorumluluklar düşüyordu. Hem politik olarak “eski” hareketler olmalarından, hem de kadroların o dönem daha deneyimli olmalarından dolayı duyarlı davranmaları beklenirdi.

Bu dönem, özellikle 1960 – 1980 arası Kürt halk hareketine damgasını vuran motif anti-emperyalist niteliklidir. Kürtlerin is-

temleri anti-emperyalist istemlerle dillendirildi. Kuşkusuz üzerinde en çok konuşulması gereken, en çok araştırılması gereken dönem bu dönemdir.

Günün birinde, o günlerde olup bitenler daha geniş konuşulacak, yazılacaktır. Şunu söylemekle yetineyim; tarihte hiç bir bilgi sonsuza dek gizli, saklı kalmaz. Gizlilik, suskunluk bir döneme özgüdür.

Bu süreç genel hatlarıyla 1999-2000 yılına kadar sürdü diyebiliriz. 2000'den sonra yeni bir dönem başladı: Bu dönemle ilgili düşüncelerimi, önerilerimi ve ngrlerimi kitabın bütünlüğü içinde ve ilgili bölümlerde yeri geldikçe anlattım ve anlatmaya devam edeceğim. Bu sürecin niteliksel zelliğ, Kürt sorununun *şehirselleştigi* bir dönemdir.

Bu dönem Kürt halk hareketine damgasını vuran “Kürt kimliğinin tanınması” istemidir. Bu nedenledir ki Cumhuriyet tarihinde Kürtlere uygulanan asimilasyonlara ilk kez “sivil toplum kuruluşları” da katılıyor. “Hade kızlar okula” sloganı bunun en çarpıcı örneklerindendir.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti

Mahabad, Kadı Muhammed, Kürtlerin tarihinde büyük önemi olan iki sözcük, iki değeri. Daha doğrusu bir değerin iki bileşeni. İkinci Dünya Savaşı'nda dünyanın bir çok bölge olduğu gibi Ortadoğu'da kaynamaya başlamıştı. 20 Ağustos 1941 yılında Sovyetler, İngiltere ve ABD Orduları İran'a girdiler. İngiltere ve ABD güneyde, Sovyetler ise kuzeyde egemenlik kurmaya başladılar. Yeni koşullar Kürtleri hareketlendirdi. Kürtlerin yaşadığı bölge, Mahabad ortada kalıyordu. Bu nesnel durum Kürtlerin aktivitesini daha da artırıyordu. Kürtler Eylül 1941 yılında *Komala Jiana Kurdistan* (Kürdistan Diriliş Derneğı) adında bir örgüt oluşturdular ve Kürdistan'da hızlı bir şekilde rgtlandiler. 1941 – 1944 yılları arasında büyük görevler yerine getirdi. Illegal olarak kurulan bu örgüt kısa zamanda yasal konum kazandı. İran Kürdistan'ında kurulan ilk ulusal örgüttür. Derneğın kurucularının büyük çoğunluğu Kürt aydınlarından oluşuyordu. Dernek “Niş-timan” (Yurtsever) adında bir gazete çıkardı. Yaklaşık 60 sayı yayınlandı. Bu gazete *Komala*'yı “Liberal Demokrat” bir dernek

olarak tanımlıyordu. Kürt ağaları ve aşiret reisleri bu örgüte sıcak bakmadılar, ondan tedirgin olmaya başladılar.

Gelişen koşullar karşısında *Komala* gelişmeleri kucaklamada eksik kalınca, Kadı Muhammed'in öncülüğünde ve *Komala*'nın katılmasıyla *İran Kürdistan Demokrat Partisi* (IKDP) Ağustos 1945 yılında kuruldu. Parti kısa zamanda Kürt bölgelerinde örgütlendi ve 1945 yılından itibaren Kürdistan'daki fiili yönetimi eline aldı. O dönem Kürdistan büyük bir baskı altındaydı. 1935 yılından beri var olan Kürtçe yayın yapma yasağı devam ediyordu. Kürtler üzerindeki asimilasyon hız kazanmaya başlamıştı. İngilizler 1941'de İran topraklarına girmiş, Kermanshah dahil olmak üzere Kürt şehirlerinin bir kısmını da denetimine almışlardı. Irak zaten İngilizlerin işgalindeydi. Kürtlere uygulanan büyük baskılar sonucu Mustafa Barzani maiyetindeki güçlerle İran Kürdistan'ına sığınmak zorunda kalmıştı. İngilizler Türkiye Cumhuriyeti'yle de ittifaklar aramaktaydı. Bu yıllarda Kürt coğrafyasının büyük bir bölümü de *Kızıl Ordu* denetimindeydi.

Bu koşullara karşın IKDP kurulduktan yaklaşık beş ay sonra, 1946 yılında büyük bir kalabalığın katıldığı bir toplantıda demokratik bir şekildi "*Mahabad Kürt Cumhuriyeti*" ilan edildi.

Yeni Kurulan Kürt hükümeti çalışmalarına hız verdi. Kürt dili, edebiyatı, kültürü üzerindeki çalışmalar yoğunlaştı. Kürt dilinde otuza yakın dergi ve gazete yayınlanmaya başladı. Mahabad hükümeti 13 bakandan oluşuyordu. Hükümet daha çok şehirlerde egemendi ve buralardan vergi toplayabiliyordu. Kırsal kesimler Kürt aşiret ve ağalarının etkisindeydiler ve hükümete vergi vermiyorlardı. Ordu, ("*Peşmerge*" sözcüğü ilk kez burada kullanıldı) Polis, Yüksek Mahkeme olmak üzere bir devlette olması gereken bütün kurumlar oluşturuldu. Cumhuriyet Hükümeti "namus cinayetlerini" yasakladı. Kadın haklarına büyük saygı gösterdi. Kürtler arasında bilinen "*Berdîl*" (başlık) yasaklandı. Halkın üzerindeki baskılara son verdi. Hükümetin onbir ay süren iktidar yaşamında yalnız bir kişi idam edildi. O da "vatanı lhanet" suçu işlediği içindi. Hükümet koşullara uygun, uygar ve çağdaş bir politika izledi.

Cumhuriyet'in silahlı güçleri üç yapıdan oluşuyordu: Aşiretlerin oluşturduğu güçler; Bunlar yaklaşık onbeş bin kadardı.

Cumhuriyet güçlerinin oluşturduğu silahlı kesit; Bunların sayıları yaklaşık üç bin civarındaydı. Ve Molla Mustafa Barzani'nin oluşturduğu silahlı güçler; Yaklaşık beş bin civarındaydı. Kürtlerin elinde hafif silahlar vardı. Mustafa Barzani ile birlikte beş general bu güçleri yönetiyordu. Generaller arasındaki kordinasyonu Barzani sağlıyordu. Bir nevi genel kurmay başkanıydı. Mahabad Kürt Cumhuriyeti SSCB'yle doğrudan ilişki kurdu.

Buna karşın Cumhuriyet hükümetinin kendine özgü ve etkin bir programı oluşamadı. Hükümet IKDP'nin programını kendi programı olarak kabul etti. Deyim yerindeyse hükümet değil de IKDP yönetiyordu. Parti'nin bütün kadroları hükümetin yöneticileriydi. Hükümet iktidarı yerine IKDP'nin iktidarı vardı demek abartı olmaz. Bu adım aynı zamanda hükümetin ilk zaafı da oldu. IKDP'li olmayan Kürtler ve aşiretler bu programdan rahatsız olmaya başladılar. Bu politika iç çelişkileri hızlandıran etmenlerden biri oldu.

Ekrem Cemil Paşa, *Hayatım* adlı kitabında şöyle yazıyordu:

“1946'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti teşekkül etti. Hoybûn da bütün Kürt teşkilatları gibi Mahabad Kürt Cumhuriyetine iltihak etti.”¹⁵⁰

Mahabad'la ilgili daha geniş bilgi edinmek isteyenler, Kadri Cemil Paşa'nın (Zınar Silopi) *Doza Kürdistan* kitabından yararlanabilir.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin benzeri bir Cumhuriyet İran Azerbaycan'ında da kurulmuştur. İki Cumhuriyet kendi aralarında dostluk ve işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Ama bu iki cumhuriyet arasında da sorunlar vardı. Birer Kürt şehirleri olan Rızaye ve Ormiye gibi şehirler İran Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde kalmıştı. Sovyetlerin bu Cumhuriyete desteği daha fazlaydı. Çünkü İran Azarbeycan Cumhuriyeti'nde komünistler örgütlüydüler.

Ne yazık ki “bilinen nedenle” Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin ömrü de uzun olmadı. İç çelişkiler, Kürtlerin bilinç ve örgütlülük düzeyinin geriliği ve uluslararası konjonktürel durum bu Cumhuriyetin yaşamına olanak tanımadı. Bir kez daha Kürtler

uluslararası çıkarın kurbanı oldu.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Tahran Anlaşması imzalanınca, yeni bir durum doğdu. Bütün güçler İran'dan çekildi. Başta Sovyetler Birliği'nin ve diğer ülkelerin desteğini kaybeden Mahabad Kürt Cumhuriyeti ve İran Azerbaycan Cumhuriyeti, İran ordusunun saldırısına uğradı. Önce Azerbaycan Cumhuriyeti Çok zalimce bastırıldı. Azerbaycan'daki aşiret güçleri hemen dönüş yapıp İran Ordusu'nun yanında yer aldılar. Bu durum Kadı Muhamed'in dikkatinden kaçmamıştı. Aynı akibetin onları da beklediğini görmeye başlamıştı. Direnmenin Kürtlere pahalıya mal olacağını ve sayısız Kürt değerlerinin kaçınılmaz olarak yok olup gideceği çok açık olarak görülmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin verdiği vaatler de gerilerde kalmıştı. Değişen durum ve Kürtlerdeki yönetim boşluğu, ve iç çelişkiler, yani "Klasik Zaaf" yıkımlarını hızlandırmıştı. Kürtlerin, kahramanca uğraşmaları, onları yenilgiden kurtarmaya yetmemişti.

16 Aralık 1946 da Barzani ile görüşen Mahabad Kürt Cumhuriyeti Başkanı Kadı Muhammed şöyle der:

"Mahabad halkının kanının dökülmemesi için kendimi feda edeceğim."

Ve Barzani'ye bir nasihatte bulunur:

"Sana Kürt aşiretlerinden sakınmanı tavsiye ediyorum"¹⁵¹

Mahabad'ta kurulan askeri "mahkeme" Kadı Muhammed, Şerif Kadı ve Sedri Kadı'yı ölüme mahkum eder. Hüküm 31 Mart 1947 tarihinde yerine getirilir. Barzani Arkadaşlarıyla birlikte 18 Haziran 1947 yılında Aras Nehri'ni geçer ve Sovyetler Birliği'ne sığınır.

1958 Irak devrimine kadar süren 11 yıl Sovyetler'de kalırlar. 1958 yılında Irak'a döner. 1958 devriminde Kürtler etkin rol oynarlar. 14 Temmuz 1958 de kurulan 'Yüksek Egemenlik Meclisinin' üç üyesinden biri Kürt'tür. Halid Nakşibendi...

İran Kürdistan Demokrat Partisi de illegalliteye geçmek zorunda kaldı. Bu durun 10 Şubat 1979'da Şah Rıza'nın devrilmesiyle son buldu. İKDP 32 yıl illegal çalışmak zorunda kaldı.

Dicle ğrenci Yurdu

Dicle ğrenci Yurdu'nun, Kürtler zerindeki baskının kalkması mücadelesinde ve Kürtlerin aydınlanmasında katkısı büyüktür. Bu yurt, İstanbul'da, Mercan semtinde küçük ahşap bir binaydı. 1938 yılında açılmıştı. Kürt İsyanlarının devam ettiğİ yıllarda. 'Birinci Umum Müfettişlik' alanındaki illerin öğrencileri için açılmıştı. Bunlar: Diyarbakır, Mardin, Malatya, Urfa, Van, Bitlis, Hakkâri illeriydi. Bu illerin içinde yalnız Diyarbakır'da lise vardı. Bu illerdeki gençler, liseyi Diyarbakır'da okuyorlardı. Bu nedenle oğİ insan Dicle Yurdunu Diyarbakır Yurdu olarak biliyordu, ya da sonradan açılan Diyarbakır Yurdu'nu da Dicle ğrenci Yurdu sanıyordu. Bu illerin İl zel İdareleri tarafından açılmıştı. DP'den Milletvekilliğİ de yapan Dr. Fikri Arığ, Dicle ğrenci Yurdu için söyle yazıyordu:

"1938 yılında, merkezi Diyarbakır'da olan Umumi Müfettişlik zamanında civar 6 vilayette lise yoktu. Yalnız Diyarbakır'da tek bir lise vardı. Civar vilayetlerdeki ortaokul mezunları, imkânları iyi olanlar Diyarbakır'a gelir, liseye devam ederlerdi. Lise mezunlarının yüksek tahsillerini yapabilmeleri için Umumi Mfettişliğe bağlı Vilayetlerin zel İdaresinin maddi katkıları ile İstanbul'da Dicle ğrenci Yurdu açılmıştı."

Dicle ğrenci Yurdu'nun açılışı Abidin zmen'in "Maarif Vekili" olduğİ dnemeye rastlar. Abidin Bey, Birinci Umum Müfettişliğİ yapmıştır. Abidin zmen Müfettişliğİ döneminde Ankara'ya gönderdiğİ bir raporda söyle yazıyordu:

"Mfettişliğim bölge Kürt yoktur, olanlar da Kürtleşmiş Türklerdir." Abidin zmen, "Birinci Müfettişlik bölge nüfus sayımı ile varlıkları tespit edilen bir milyona yakın Krd" yok sayıyordu.

Musa Anter *Hatıralarım* adlı kitabında, Abidin zmen'i söyle anlatır:

"Atatürk, Maarif Vekili Necati Bey 29-30'larda ölünce çok zlmş. Akşam iki masasında, Niğdeli Abidin zmen de varmış. Ata-

türk demiş ki: 'Abidin sen Maarif Vekili olacaksın.' Abidin Özmen safiyane bir şekilde: 'Aman Paşam ben yapamam' diye cevap verince, üzgün olan Atatürk, 'Yaparsın, yaparsın eşek herif; niye yapamayasın?' O da Maarif Vekili oluvermiş."¹⁵²

Doğulu Gençler de Abidin Bey'i Dicle Yurdu'nun fahri başkanını yapmışlar.

Yurdun açılış amacı farklı da olsa, Kürtlerin örgütlenmesine ve bilinçlenmesine olanak yaratan bir yer olmuştur. Hem Kürt bölgelerindeki, hem de sürgündeki Kürt ailelerinin liseyi bitiren çocukları yüksek öğrenim için İstanbul'a gelince bu yurttaki kalıyorlardı. Böylece bu yurt farklı bölgelerden gelen, farklı bilince ve kültüre sahip gençlerin buluştuğu, tanıştığı ve tartıştığı bir yerdi. Kürtlerin farklı sorunları olduğu burada öğreniliyordu. Kürt bölgelerinden gelenler, batı bölgelerinden gelenlere Kürt Kültürünü aktarıyorlardı. Batıdan gelenler ise, Türkiye'nin sosyal durumunu ve dünyada olup bitenleri anlatıyorlardı.

1945 – 46 dan sonra Türkiye'deki sosyal ve politik yaşam ivme kazanmıştı. Türkiye Birleşmiş Milletler Topluluğu'na girmek arzusundaydı. Tek partili rejimden, çok partili parlamenter yapıya doğru adımlar atmaya başlamıştı. Topluma giydirilen "tek tip elbise" eskimiş, yırtılmış, dar gelmeye başlamıştı. Sınıflar arası ekonomik farklılıklar derinleşmiş, egemen sınıf içindeki çelişkiler hızlanmıştı. Dünya tek kutuplu olmaktan çıkmış, kapitalizmin karşıtı olan sosyalizm bir blok olmuştu. Hitler Faşizmi yenilmiş, demokrasi güçleri yeni mevziler kazanmıştı. Dünya küçülmüş, 'Merkezi' devletlerin işleri zorlaşmıştı. Olup bitenler Kürtleri de yakından etkiliyordu. 'Mecburi Iskan Yasası' halen yürürlükteydi. Kürtler üzerindeki baskılar sürüyordu. Kürtler 'Dağ Türkleri' olarak kalıyordu. Bu nesnel durum Dicle Öğrenci Yurdu'nda kalan Kürt öğrencilerini yakından ilgilendiriyor ve rahatsız ediyordu. Toplumsal sorunlara karşı duyarlı olan, Türkiye'nin demokratikleşmesi için verilen mücadelenin içinde yer alan bir çok genç o günlerde yetişti.

Bunlardan bir kaçı: Mustafa Remzi Bucak, Dicle Yurdu'nun başkanıydı. (Kendisi Belçika'da Hukuk öğrenimi yaparken İkinci Dünya Savaşı çıkmış öğrenimini yarıda bırakıp Türkiye'ye gel-

miştir. Hukuk öğrenimini Türkiye’de tamamlamıştır. Faik Bucak, (Remzi Bucak’ın yeğenydi) Said Elçi, Musa Anter, Dr. Fikri Arıg, (DP’den milletvekili oldu) Mustafa Ekinci, (DP’den Milletvekili oldu Edip Altınakar, Yusuf Azizoglu, (Millet Vekiliydi, Bakanlık da yaptı) Abdulrahim Zapsu, Tarık Ziya Ekinci, (1965 yılında TIP’ten Millet Vekili seçildi) Nazmi Balkaş, (Lice Belediye Başkanı seçildi. Dr. Said Kırmızıtoprak’ın dava arkadaşıydı.) Nejat Cemiloglu, (Diyarbakır Belediye Başkanlığı da yaptı.) Saydığım kişilerin hepsi Dicle Öğrenci Yurdu’nda kalmasalar da, hatta o dönem öğrenci olmasalar da Yurdun yarattığı atmosferin etkisinde yetiştiler. Bu kişilerden birisi de Mustafa Ekinci’dir. Mustafa Ekinci’nin ailesi 1926 yılında Diyarbakır’dan batı bölgesine sürgün edilir. Bir çok ilde sürgün hayatı yaşarlar. 1939 – 1947 yıllarında İstanbul’da mecburi ikamete tabi tutulurlar. Mustafa Ekinci, İstanbul’da yetişir.

Mustafa Ekinci halk arasında “33 kurşun” olarak bilinen, 33 Kürdün öldürülmesini açığa çıkaranlardandır. Bilindiği gibi 1943 yılında 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Mustafa Muğlalı Van’ın Özalp ilcesine gider. Van valisi Hamit Onat, Özalp kaymakamı Hilmi Tuncel ve Tabur Komutanı Şükrü Tüter, “*Özalp’lı bazı kişilerin Türkiye aleyhinde çalıştıklarını, sınırın öbür tarafına gidip geldiklerini*” söylerler. Bunun üzerine Muğlalı, Tabur Komutanı Şükrü Tüter’e: “*Bu adamları sana teslim ediyorum, icaplarına bakarsın*” der. Bu kişiler Nejat Bilgez ve Bilal Balı “komutasında ikiye ayrılan müfrezece” 30 Temmuz 1943 yılında Özalp-Çaldıran bölge yer alan Karatepe ve Çili gedigindeki Kutu Deresi’nde elleri, kolları arkadan bağlandıktan sonra makineyle ateş edilerek öldürülürler. Olay 1947 yılında gündeme getirilir. Mustafa Muğlalı 2 Mart 1950 yılında 950/8 sayılı karar ile idam cezasına çarptırıldı. Ceza, “hafifletici” sebeplerle 20 yıla indirildi. Muğlalı 11 Aralık 1951 yılında cezaevinde öldü.¹⁵³

Olayların olduğu dönemde Özalp’ta askeri doktor olarak bulunan ve Ankara’daki mahkeme sürecinde tanık olarak ifade veren Dr. Reşit Ersezer, Muğlalı’nın kurşuna dizme talimatını “yüksek yerden aldığını söylediğini”, ve Umumi Müfettiş Avni Oğan’ın da “Gerekirse seni bile yok ederiz” dediğini savunmuştu. O dönem orduda görev yapan teğmen Seyyid Bilal Bali de

Muğlalı'nın öldürme emrini verdiğini itiraf etmişti.¹⁵⁴

Bu somut kanıtlara ve mahkeme kararına rağmen Genelkurmay Başkanlığı da ölümünden 46 yıl sonra 1997 yılında Muğlalı'nın "itibarını iade" etti ve Harp Akademi'lerinin bahçesine büstünü diktirtti. Bu girişimler Orgeneral İsmail Hakkı Karada-yı'nın Genelkurmay Başkanlığı döneminde oldu. Aradan geçen 7 yıldan sonra bu kez Mustafa Muğlalı'nın adı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın onayıyla Özalp'taki "Tabur Sınır Komutanlığı'nın kışlasına" verildi. Adı geçen kışlanın adı 6 Mayıs 2004'ten itibaren "Orgeneral Mustafa Muğlalı Kışlası" oldu.

1943 yılında 33 yoksul Kürt köylüsünün ölüm emrini veren Mustafa Muğlalı'nın ismi Özalp'taki kışlaya verilmesi, tarihi bir talihsizliktir. Bu kararın 6 Mayıs tarihinde alınması başka bir talihsizliktir. 6 Mayıs da Deniz Gezmiş ve iki arkadaşının idam edildikleri gündür.

6 Mayıs'ta üç gencecik fidan toprağa düştü. Onurları için, insan hakları için, Kürtlerin ve Türklerin kardeşliği için, sosyalizm için. Denizler idam sehпасına dimdik adımlarla yürürken "Yaşasın Türk ve Kürt halkının kardeşliği" diyorlardı. Anadolu halkının aydınlık geleceği için, canlarını verdi gençlerimiz. Bu nedenle Türkiye demokrasi güçleri tarafından onurla, saygıyla anılan bir gündür 6 Mayıs. Hiç bir karar dünyamızdaki 6 Mayıs'ı gölgeleyemeyecektir. Deniz'in çok sevdiği şair Ahmet Arif'in dediği gibi:

"Vurun ulan,
Vurun,
Ben kolay ölmem,
Ocakta küllenmiş közüm,
Karnımda sözüm var
Halden bilene."¹⁵⁵

Mustafa Ekinci bu olayla ilgili Mecliste yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

"Tarihi kapkaranlık olan bu adam, böyle, memlekette daima suiistimal, hırsızlık, fenalıklar yapan bu adam, nihayet huzurunuzda da bahse mevzu olan 33 vatandaşı öldürmek suçu ile mahkemeye intikal etmiştir... Suçunu itiraf etmiş ve idam cezası giymiştir."¹⁵⁶

Mustafa Ekinci;

“1937 yılında Mardin’de 103 ve Diyarbakır yöresinde 150 kişiden fazla kişinin sorgusuz ve kanunsuz olarak öldürülmesi”

olayını TBMM’nin 26 Aralık 1952 günkü oturumunda Adalet Bakanı Osman şevki iekdağ tarafından cevaplandırılmasını istediğı bir soru önergesi verir. Konuyla ilgili bir de konuşma yapar. Konuşmasında şöyle diyordu:

“Eğer mevzu tek bir vatandaşın ölümünden ibaret olsaydı aradan uzun zaman geçtiğini hesaba katarak yüksek huzurunuza asla getirmezdim.

Fakat, dava bir şahsın aleltlak ölümü veya ölümüne sebebiyet verilmesi gibi basit bir iş değıldir.

Dava zaman zaman müteaddit insanların hiçbir yere kurban edilmesi gibi ailerine muhitlerine ve nihayet bütün yurttaki hakim olan amme vicdanına sirayet etmiş ve pek derin izler bırakmış faciaların muhasebesi davasıdır. Dava, yalnız bizim neslimizin davası değıldir aynı zamanda tarihi ve gelecek nesillerin davasıdır. Biz 1926 – 1937 seneleri arasında işlenmiş bütün cinayetlerden bahsetmek istiyoruz.”

Ekinci, Bölgenin değışik yerlerinde öldürülenlerin isimlerini saydıktan sonra, konuşmasını şöyle bitiriyordu:

“Zulmlerin muhasebesi lazımdır. Bütün vatandaşlar sizden bunu bekliyorlar”¹⁵⁷

Hem 1937 yılında Mardin ve Diyarbakır’da işlenen cinayetler, hem de Van-zalp’te 1943 yılında masum 33 kişini katli edilmesi olayının Dicle ğrenci Yurduyla doğrudan ilgisi olmasa bile, gerek her iki olayın tarihi önemi ve gerekse her iki olayın halkımız tarafından bilinmesi önemlidir. Dicle ğrenci Yurdu atmosferinde yetişin Mustafa Ekinci bu onurlu görevi yerine getirmiştir.

Kürtler uzun yıllardan sonra, yeniden Dicle ğrenci Yurdu’nda örgütlenmeye başladılar. 1948 yılında çıkan “Dicle Kay-

nağı” adlı gazete bu yurttaki kalanlarca çıkarıldı. “Doğu Geceleri” adıyla her yıl sanatsal ve kültürel etkinlikler yapıldı. Folklor ekipleri kuruldu. Kürt folkloru ulusal ve uluslararası alanda tanıtıldı. Diyarbakır Folklor Ekibi, Adıyaman’ın “Orak Bıçme” oyunuyla Fransa’da düzenlenen uluslararası folklor yarışmasında birinci oldu. Folklor ekibini Ömer Işık çalıştırıyordu. Bu gelenek yakın geleceğe değin sürdü.

1946 – 1950 seçimlerinde Kürtlerin ezici çoğunluğu DP’ye oy verdi. Özellikle 1950 seçimlerinde DP Kürtlerin büyük desteğini aldı. Fuat Köprülü ve DP döneminde Meclis Başkanlığı yapan Refik Koraltan Kürt bölgelerini geziyor, Kürt ileri gelenlerini ziyaret ediyor ve Kürtlere bolca vaatler veriyorlardı. Faik Bucak’ın evine gelen Fuat Köprülü ve Refik Koraltan: “Bize oy verin, iktidara geldiğimizde Kürtlerin tüm haklarını vereceğiz” diyordu. Faik Bucak: “Size nasıl güvenelim, bu güne kadar bize verilen vaatlerin hiç biri yerine gelmedi. Sizin öbürlerinden farkınız nedir” deyince, gelenlerin yanıtı: “Namusumuz üzerine söz veriyoruz, iktidara geldiğimizde hem Kürtleri sıkıntıya sokan yasaları kaldıracacağız, hem de Kürtlere demokratik haklar vereceğiz” oluyor.¹⁵⁸

DP ezici bir çoğunlukla 1950 seçimlerini kazanmış iktidar olmuştur. Ama Kürtlere verdiği sözü o da unutmuştur. Bu da yetmiyormuş gibi sayısız Kürt ileri gelenlerini, aydınlarını sürgüne yollamıştır. Daha da önemlisi “49’lar Olayı” olarak bilinen 1959 Kürt tutuklanması o dönemde olmuştur. 49 kişi 17 Aralık 1959 tutuklanır.

49’lar tamamen düzmece, hayal ürünü “raporlara” dayanarak tutuklanır. Ekonomik sıkıntılar içinde olan DP hükümetinin, ABD’yle ilişkileri kötü gitmişti.

Diğer yandan Temmuz 1958 Irak ihtilali olmuş, Irak Yeni Anayasası hazırlanmış, Kürtlerin demokratik hakları anayasal güvenceye alınmıştır. Mustafa Barzani, Sovyetler Birliği’nden Irak’a dönmüş, aktif politik görevler üstlenmiştir. Türkiye’de yaşayan Kürtler hareketlenmeye başlamıştır. Hükümet hem ABD’den yardım alabilmek, hem de Kürtlerin önünü kesmek için ‘Komünist Kürtçü’ avına çıkmıştır. Çok sayıda aydın, iş adamı, öğrenci tutuklanmıştır. Tutuklananların içinde, Örfi Akko-

yun gibi 1946 Komünist tutuklanmasında bulunan sosyalistlerin yanı sıra sağ düşünceye sahip Kürtler de vardır. 'Harbiye Hücrelerinde' kalmışlardır.

1960'ta 27 Mayıs ihtilali oldu. Askeri iktidar, yasal düzenleme yaptı. Demokrasi ve özgürlükten söz edildi. Bu amaçla af çıkarıldı. 49'ların dışında bütün siyasi tutuklular salıverildi. 49'lar çıkarılan af kapsamının dışında bırakıldı. Bu da yetmiyormuş gibi binlerce Kürt sürgüne gönderildi. Faik Bucak da sürgüne gidenlerin içindeydi. En büyük sürgün kampı Sivas oldu.

49'lar Olayına katılanlar politik yaşamda aktif yer aldılar. Bunlardan kimileri: Said Kırmızıtoprak, Nureddin Yılmaz, Naci Kutlay, Canip Yıldırım, Şerafettin Elçi, Örfi Akkoyun, Ziya Acar, Musa Anter, Esat Cemiloğlu, Ali Karahan, Nazmi Balkaş ve Yaşar Kaya'dır.

Canip Yıldırım, Musa Anter, Naci Kutlay, Tarık Ziya Ekinci, Necati Siyahkan, Yaşar Kaya TIP'te çalıştılar. 1963 yılında, Tarık Ziya Ekinci ve bir çok arkadaşı Diyarbakır İl Örgütü'nü açtı. Tarık Ağabey 1963'te TIP Diyarbakır Belediye Başkan adayı oldu. TIP adına "Radyo Konuşması" yaptı. 1965 seçimlerinde Diyarbakır'dan Millet Vekili seçildi. Faik Bucak, Said Elçi, "Türkiye Kürdistan Demokrat Parisi"ni, Said Kırmızıtoprak, Nazmi Balkaş ise sonraki yıllarda "Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi"ni kurmuşlardır. Bu iki parti aynı değıllerdir.

1965 yılında Türkiye KDP'si kurucusu ve Genel Sekreteri Faik Bucak'tı. "Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi"nin genel sekreteri Said Kırmızıtoprak'tır. "Kürdistan İşçi Partisi" (KIP) bu Parti'nin devamıydı.

Faik Bucak 1965 seçimlerinde AP'den Millet Vekili adayı olmak istedi. AP Başkanı, Süleyman Demirel onu veto etti. Bunun üzerine Faik Bucak Urfa'dan Bağımsız Millet Vekili adayı oldu. 18 bin oy almasına rağmen seçim yasasından dolayı Millet Vekili seçilemedi. Behice Boran 6 bin oyla Urfa'dan, Tarık Ziya Ekinci 9 bin oyla Diyarbakır'dan Millet Vekili seçildiler.

Yusuf Azizoğlu ve arkadaşları "Hürriyet Partisi"nde ve "Yeni Türkiye Partisi"nde politika yaptılar. Azizoğlu Millet Vekili seçildi, bakanlık yaptı. Yusuf Azizoğlu'ndan söz açılmışken bir anımı anlatmadan geçmeyeceğim:

Sene 1969, Azizoglu ve Azmi Erdoğan Diyarbakır Öğrenci Yurdu'nu ziyarete gittiler. Azmi Erdoğan, Diyarbakırlıydı ve senatördü. Yusuf Azizoglu'yla birlikte "Yeni Türkiye Partisi"nde çalışıyordu. Ben o dönem Diyarbakır Öğrenci Yurdu'nun kantinini çalıştırıyordum. Dernek Başkanımız 49'lar Olayında yargılanmış olan İsmet Balkaş'tı. İsmet, Nazmi Balkaş'ın kardeşiydi, benim de halamın oğluydu. İsmet Ağabey: "Ömer yarın yurda Yusuf Azizoglu ve Azmi Erdoğan gelecek, ortalık derli toplu olsun" dedi.

Yusuf Azizoglu ve Azmi Erdoğan "dertleşme toplantısı" yaptılar. Toplantıya katılabilecek durumda olan tüm Doğulu öğrenciler oradaydı. Konu: *Yurt Sorunları, Genel Öğrenci Hareketi ve Kürt Gençlerinin Durumu*ydü. Önce Yusuf Azizoglu konuştu. Bizlerin sorularını da cevaplandırdıktan sonra, Azmi Erdoğan'a dönerek: "Azmi Bey sen de bir şeyler söylemek istemez misin?" dedi. Azmi Erdoğan, sıkılarak konuşmasına başladığında bir kaç kez "çocuklar kusura bakmayın çok yorgunum" demesi üzerine dinleyiciler arasında bulunan Mesut Çatı: "Azmi Ağabeyi Ankara'dan buraya uçakla gelmediniz mi? Neden bu kadar yorgunsunuz? Yoksa uçağı siz mi taşıdınız?" deyince gülüşmeler oldu. Azmi Erdoğan'da söylediklerinden bin pişman olmuştu.

Dicle Yurdu artık yaşlıydı, bakımsızdı, onarıma ihtiyacı vardı. Ahşap bina dökülüyordu. İçinde kalınmaz hale gelmişti. Yetkililer ne yurdu onarıyorlardı, ne de başkalarının onarmasına müsaade ediyorlardı. Bunun için Kürt gençleri ve Doğulu iş adamları yeni yurtlar açmaya çalıştılar. Diyarbakır, Bitlis, Siirt öğrenci yurtları o dönemde açılmaya başladı. Musa Anter, *Fırat Yurdu*'nu açtı. Mahalli dernekler kurulmaya başlandı. Öğrenci yurtları derneklerin mülkü olarak açıldı. Diyarbakır Yüksek Öğrenim Kültür Derneği, Diyarbakır Yurdu'nu açtı, binanın mülkü de derneğe aitti.

Yurt binasının yapımında başta Örfi Akkoyun olmak üzere Kürt iş adamlarının maddi ve manevi destekleri oldu. Örfi Akkoyun Malatya-Pütürgeliydi. Olaylar onu olgunlaştırmıştı. Yaşama işçi olarak başlamış, hamallık yapmış, hanları, hamamları olmuş, fabrikalar kurmuştu. Bütün servetini inandığı düşünceler uğruna harcadı. Herkes onu TKP'li bilirdi. "1946 TKP tutuklan-

ması”nda ceza evinde yatmıştı. Örfi Ağabey olanak buldukça Diyarbakır Yurduna gelir, öğrencilerle uzun uzun sohbet ederdi, herkesle ilgilenirdi.

Spor ve Sergi Sarayı’nda yapılan ve “gericiler” tarafından basılan “Doğu Gecesi”nde rfi Ağabeyi de vardı. Baskın olayına çok sinirlenmişti. “Bunlar bize en küçük bir hürriyet bile tanımıyorlar. Folklorumuza bile tahammül etmiyorlar” diye söyleniyordu.

O gün rfi Ağabeyin söylediklerine tanıklık yapan Diyarbakır Folklor Ekibi’nin “Ekip Başı” Mehmet Garan ise şöyle söylüyor:

“Doğu Gecesi gericilerce basıldı, içeriye molotofkokteyli atıldı. Panik doğdu. Hem ortalığı yatıştırmak, hem de gecenin devamını sağlamak amacıyla oynamaya devam ettik. Oyun ekibinin içinde şeref Yıldız da vardı. Oyunumuz bitince soyunma odasına gittik. Arkamızdan hemen sonra rfi abi geldi. Çok kızgın olduğu her halinden belliydi. ‘Bunlar bize en küçük bir hürriyet tanımayacaklar’ diye söze başladı. 49’lar olayında tutuklananların içinde rfi Abi de vardır. O günlerde ‘Harbiye Hücrelerinde’ yaşadığı bir anısını anlatmaya başladı:

‘Bizi hücelere koymakla kalmadılar, ellerimiz de demirlere kelepelediler. Tuvalet bile istedikleri zaman götürüyorlardı. Ona da saat koydular. Tuvalet ihtiyacın olup olmaması onlar açısından bir önem taşımıyordu. Onları ilgilendiren aldıkları karadı.

Gardiyan görevi gören askeri çağırdım ve beni tuvalet götürmesini söyledim. Asker ‘yasak, daha tuvalet saati gelmedi, gtremem’ deyince tepem attı.

Kumandanını ağır gelsin, yoksa burayı yıkarım dedim. Gardiyan uzaklaşıp gitti. Biraz sonra bir subayla geldiler. Subay bana ‘ne istiyorsun diye’ sordu. Ben de ona tuvalet gitmek istiyorum deyince, subay ‘bilmiyor musun? Tuvaletle saatle gidiliyor, kararlaştırılan saatlerin dışında tuvalet gitmek yasaktır’ dedi. O zaman kendimi kayıpt ettim. “Sizden Kürdistan’ı kurma izni istemiyorum. Sıma hürriyeti istiyorum’ dedim. Bu memlekette bize en küçük bir hürriyet tanımıyorlar, bunu bilin.” demişti”¹⁵⁹

Diyarbakır ğrenci Yurdu, Dicle ğrenci Yurdu’nun geleneğini devam ettirdi. Sadece Diyarbakırlılar değil tüm doğulu gencler burada kalabiliyordu. Kapasitesi küçüktü, ama kapıları bütün Doğulu genlere açıktı.

TKP'nin tarihinde de Diyarbakır Öğrenci Yurdu'nun yeri yadsınmaz. Özellikle "1974 atılımından" sonra, TKP, Kürt Gençliğine, Kürt Halkına bu yurt aracılığıyla ulaştı. Sayısız Kürt Gençci, TKP saflarına bu yurttaki katıldı. TKP yalnız Diyarbakırlı gençlerle değil, sayısız Doğulu gençlerle, Kürt insanıyla bu yurttaki tanıştı. TKP'nin, İstanbul'da Öğrenci Gençliğin içinde örgütlenmesinde, Diyarbakır Öğrenci Yurdu'nun belirleyici rolü oldu.

Diyarbakır Öğrenci Yurdunu 12 Mart askeri yönetimi kapattı. Gerekçe: "Yurdu bölücü ve Komünist yuvası" olmasıydı. Yurt binası Diyarbakır Yüksek Öğrenci Derneği'nden alınmadı, ama öğrenciler sokağa atıldı, bütün eşyalar talan edildi. 1974 affından sonra Diyarbakırlı İş adamlarının desteğiyle yurt yeniden açıldı. Ben de o dönemlerde bu yurttaki Müdürlük ve Diyarbakır Yüksek Öğrenim Derneği'nde yöneticilik yaptım.

12 Eylül 1980 askeri darbesi döneminde Diyarbakır Öğrenci Yurdu yeniden kapatıldı. Yurdu kapatanlar bu kez deneyi kazanmışlardı. Sadece yurdu kapatmakla kalmadılar, Yurt binasını Diyarbakır Öğrenci Derneği'nden alıp, Yurtlar ve Kredi Kurumu'na lojman olarak verdiler. Diyarbakır Yüksek Öğrenim Derneği'nin malı olan yurt binası hiçbir karşılık verilmeden devletleştirildi. Bu uygulama yalnız burada oldu. Böylece tarihi bir süreç sonlandı. Dicle Yurdu'nu, Diyarbakır Öğrenci Yurdu'nu kapattılar, ama orada yetişenler yaşamdaydılar.

Kürtlerin Eksikliklerine Dair

Kürtler yaklaşık 150 yıldır kesintisiz özgürlükleri için savaşıyorlar. Üç kuşak Kürt Özgürlükçüleri ya cezaevlerinde ya da sürgünlerde doğuyorlar. Orta Doğu'da özgürlükleri için bu kadar mücadele eden bir halk yoktur. Aynı zamanda özgürlüklerine kavuşamayan tek halk da onlardır.

Bu bir gariplikti. Garipliğin temelindeki zembereği kurcalamak gerekir. Bunun zamanı geldi ve çoktan geçti. Kürtlerin politik yaşamı, özellikle son yirmi yıllık serüvenleri didik didik incelenmelidir. Bilim adamları, politikacılar, tarihçiler nesnel olarak bu halkın savaşımını ele almalıdırlar. Bu konuda en büyük görev Kürtlerindir.

Kürt İsyanları hakkında çok şey yazıldı, çok şey konuşuldu. Doktora tezlerine konu oldu, politikacıların ilgi odağında yer al-

dı. Açıklanan tarihi belgelerin haddi hesabı yok.

Dostluğu da, ihaneti de gördüler. Güçlü yanları da oldu zaaf-
ları da. Kürt isyanlarının çoğu, Kürtlerin istediği yer ve zaman-
da başlamamıştır. Kürtler en zayıf zamanlarında isyan etmek zo-
runda kalmışlardır. Isyan zamanlarını ve yerlerini kendileri de-
ęil düşmanlarının istediği planladıkları zamanda ve biçimde ol-
muştur. Hep karşı tarafın, düşmanlarının provokasyonlarına
gelmişler, “zamansız ten horoz” gibi ttkleri için akibetleri de
horozdan farklı olmamıştır.

Kürtler, zaman ve mekânı verimli kullanma becerisini göste-
remediler. İletişim ve ulaşımda israf ettikleri zaman ve konspi-
rasyonda gösterdikleri zaaf başarısız olmalarının nedenlerinden
biri oldu. Yusuf Ziya Bey’in ve Cıbranlı Halid Bey’in idamları bu-
nun somut örneğidir.

İrklarıyla gerekli, gereksiz övünmeleri, başkalarını küçük g-
rerek rahatlamaya çalışmaları, varsayımlara göre hareket etmele-
ri, kendilerine aşırı derecede güvenmeleri, denizleri, okyanusla-
rı tanımak yerine, kendi küçük “göllerinde” yüzmeye çalışmaları,
başarsız olmalarının nedeni olmuştur.

Kürtlerin “modern” örgütlenmeler yaratamadan, gerekli ha-
zırlıklar yapmadan, hep zayıf anlarında isyanlara zorlanmışlar-
dır. Kürt aydınlarının özel çabalarına rağmen bu yazgıyı kıramamış-
lardır. Çoğu zaman sorunlarına ‘aşiret kafası yapısıyla’ yak-
laşmışlardır. Bence Kürtlerin tarihlerindeki en büyük zaafı bu
olmuştur.

Mesut Barzani, *Barzani ve “Kürt Ulusal zgrlk Hareketi”* ad-
lı kitabında konuyla ilgili şöyle yazıyor:

“Kürtlerin hiçbir Isyanı, Kürtlerin istediği tarihte başlamamıştır.
Kürtlerin bütün Isyanları düşmanlarının istedikleri tarihte başlamış-
tır. Kürtlerin en büyük zaafı budur.”¹⁶⁰

Bilinçsiz ve yoksulluğu yüzünden amacına bakmadan kendi-
ne uzanan her eli tutmak zorunda kalmışlardır. Ekrem Cemil
Paşa bu konuda şöyle der:

“Görüldüğü gibi bu akıbet pek acı elim ve feci idi. Fakat ne yap-

malı? Cahil Kürt Milleti kendi eliyle kendi hükmi idamını imzalı-yordu!”¹⁶¹

Fehmi Fırat: “Bizi Türk ordusu yenmedi, Bir parça ekmek ve bir avuç toprağa satan yoksul Kürt köylüsü yendi. Onları da anlamak lazım. İnsan aç olunca, 1000 derece ateşin yanında bükülen plastik boruya benzer”¹⁶² diyordu.

Kürtlerin oluşturduğu değişik politik hareketler, örgütler ve kadrolar arasında düzenli, etkin ve kalıcı bir diyalog ve işbirliği eksikliği, sağlıklı bir Kürt hareketinin güçlenmesinin önünde önemli bir engel olmuştur. Kürtlerin ulusal birliği hep gündemde olmuştur.

Eksiklik Kürt halk hareketinin tarih sahnesine çıkmasıyla başlamıştır. Kürt Teali Cemiyeti’nde Seyyid Abdulkadir ve Emin Ali Bedirhan Bey arasındaki tartışmayla başlar. Bu eksiklik aynı zamanda “iç ve dış güçlerin” Kürtlerle “oynamasını” engelleyememiştir

En önemlisi de bu eksik, demokratik güçlerin, Kürtlerle ilişkilerinin gelişmesine de bir engel olmuştur.

Kürt aydınları ve Kürt yöneticileri de, kimi Kürt aşiretlerinin ve kişilerin zaafalarını ve ihanetlerini bildikleri halde onların yalan ve dolanlarına inanmışlardır. Kürtlerdeki bu yönetim zaafı hep devam ede gelmiştir.

Bu durumu daha 17. yüzyılda gören Ahmed-i Hani şöyle diyor:

“Keşke aramızda ahenk olsaydı/ eğer bizler içimizde birine itaat etseydik/ O Türkleri, Arapları, Farsları, onların tümünü/ tabiiyeti altına alırdı/ Denizimizi, devletimizi mükemmelleştirir/ ve kendimizi ilimde ve irfanda eğitirdik.”¹⁶³

En önemlisi Kürtler kendi içlerinde demokratikleşemediler, sivil toplum haline gelemediler. “Mazlum konumlarını” kullanıp durdular. Gerekli olan nesnel ve toplumsal ilişkileri kürüp geliştiremediler. Bunun için politikalar üretip çözüm yollarını zorlayamadılar. Mağdurluk üzerinde yapılan politikalar bir yere kadar önemlidir. Bu yer siyasi ve toplumsal meşruluk kazanıncaya kadardır. Yani toplum yaşamında siyasi bir nesne olarak ortaya

ıkıncaya kadardır. Ondan sonra yeni Şeyler gerekir. Yani siyaset gerklidir. Haklı olmayla meşru siyaset yaratmayı birleştirmek gerekir. Kürt siyaseti kendi içinde de “tekine” karşı demokratik davranamadı. Başka toplumlarla demokratik bir Şekilde birlikte yaŐamanın yolu ancak kendi toplumunun demokratikleŐmesinden geçtiğini yeterince anlamadı, kavramadı. Onun içindir ki Kürt sorununun çözümü aynı zamanda Türkiye’nin sivilleŐmesini ve demokratikleŐmesini sağlayacağını “tekilere” anlataamadı, gösteremedi. Bunu Türk halkına anlatmak yerine devletle boĐuŐmak zorunda kaldı.

Yakın tarihimizde bu eksiğin yarattığı gedik büyük olmuştur. Kürtler tarihlerinde ilk kez yeni kimi politikalarla karşılaştılar. Zaaƒ bununla da kalmamıştır. Kürtlerin yaşadığı topraklarda demokratik kitle örgütlerinin doğmasına ve güçlenmesine de engel olmuştur.

Zaman Kürtleri biimlendiremedi, hayal onları kavrayamadı, dil anlatamadı. Dünyaları hep acıyla doludur.

Cadıların kol gezdiği karanlıkta, aydınlık geleceği düŐlemek bile zor. G ve yetenek ister. Oysa toplumlar ve bireyler zayıƒ oldukları zamanda zaaƒlarını yenmek zorundalar. Aksı takdirde yaşamı yeniden yakalama olası değildir. Acı deneyler bize bunu öğretti.

Bu görev en çok HADEP geleneğinden gelenlere düşer. Onlar en çok açık ve demokrat olmalıdırlar. Çünkü Kürt halkı en çok onlara destek verdi, en çok onlar Kürtler içinde örgütlendiler. Kürtleri en çok etkileyen onlar oldu. Kürtlerce bugüne dek onlara verilen destek kadar hiç bir politik harekete destek verilmedi. Bu nesnel bir durumdur. Bu nesnel durumun sorumluluğu büyüktür.

Bu durum bana iki tarihi olayı anımsatıyor. *Birincisi*: İslamiyet’in doğuşu ve yayılıŐı döneminde gerek gönüllü olsun, gerekse *zorla* olsun Arapların ve İslamı kabul eden halkların, Arap yöneticilerine verdikleri sınırsız destektir. *İkincisi* ise *Bolşevik Devriminden* sonra dünyadaki birçok ulusun, halkın ve devletlerin Sovyetlere, verdikleri iten sonsuz destektir. Ne yazık ki her iki yönetim de o tarihi desteğe uygun başarı elde edemedi, kalıcı kurumlar kuramadı.

Kürtlerden söz edilince onların yaşamlarında önemli bir yer tutan *şeyhlik* yapısına değinmemek bir eksikliktir. Bu onların dünyalarını göz ardı etmek anlamına gelir. Maneviyatın ve mistik düşüncenin Kürtlerin yaşamında yer etmesi, pek çok dinlerin Anadolu menşeli ve Kürtlerin yaşadığı topraklardan yeşermiş olmasıdır. Son *düalist* [ikici, y. n.] din olan *Zerdüş*t gene bu topraklarda doğmuş ve birçok tarihçiye göre de Kürt kökenli olduğu savlanır. Bütün *tek tanrılı dinlere kaynaklık eden Zerdüştlük* Kürtlerin yaşamında özgün bir yer edinmiştir. Bir yaşam biçimi olan maneviyat bir yandan aşırı derecede Kürtlerin yaşamını yönlendirmiş, diğer yanda Kürtler sürekli manevi kurumlar yaratmaya çalışmışlardır. Birçok tarikatın yaratıcısı (örneğin *Nurculuk*, *Nakşibendilik*, *Geylânîlik* vb.) Kürtler olması bir tesadüf değil.

Bilindiği gibi *şeyhlik*, *ağalık* ve *aşiret* örgütlenmesi, *feodal üretim tarzına* özgüdür. Kürdistan'daki Sosyo-ekonomik yapının feodalizm aşamasında olması, bu kurumların varlık nedenini kendiliğinden açıklar.

Feodal yapılar Cumhuriyet dönemine kadar Kürtlerin birliğine, örgütlenmelerine ve ekonomik yapısına kökenlik etmiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu yapılar yetersizleşti, eskidi, tarihi ve reel olarak gericileşti diyebiliriz. Bu kurumlar tarihi olarak zamanlarını doldurmuş olmalarına karşın yeni yapıların oluşumunu sağlayamadı. Kürtlerdeki nesnel eksiklik buradan kaynaklanır.

Kürt aydınlarının bütün çabalarına rağmen, Kürtler “modern” tarzdaki örgütlere kavuşamadılar. Nesnel durum buna olanak vermedi. Kuşkusuz Kürt “liderliğinin” eksikleri de az değildir. Politik deneyimsizlik de buna eklenebilir.

Çağdaş örgüt anlayışına sahip olmak, Programatik bir düşünce tarzını yakalayabilmek bir evrim ürünüdür. O evrimi toplumun ekonomik ve politik düzeyi belirler. Bir de dünyadaki güç dengeleri. Bir programa dayanmayan, programatik bir düşünce tarzı üzerinde yükselmeyen yerlerde ve yapılarda her zaman eksiklikler görülür. Bu durumlarda “liderlik” ve “lider” aşırı derecede öne çıkar. Toplumun özellikleri yerine “liderin” özellikleri belirleyici olur. Toplum aşırı derecede lidere bağlı kalır.

Bu gibi durumlarda lider ne kadar birikimli, ne kadar yetenekli, ne kadar örgütçü olursa olsun kiŖisel zaaf ları yine de eyleme yansır. Nesnel durum en fazla lideri etkiler. Liderin baēlı olduēu bir program, dayandığı kitleler için önüne koyduēu uzun vadeli politik hedef, demokratik Ŗekilde karar alan bir ekip yoksa ynettici örgütte kolektif bir liderlikten ve örgüt içi demokrasiden söz etmek olası deēildir. Tarihin birçok döneminde “KiŖiye tapma”, “birey kültü” diye ifade bulan eksiklerin kaynaēı burada yatmaktadır. KuŖkusuz eksikleri yaratan temel etmen, halkın politik tutumudur. Klasik tanım vardır: “*Bir halk layık olduēu yönetimle yönetilir.*”

Eksiklikler salt bunlarla kalmaz. Programa sahip olan bir örgüt, eēer programını uygulamıyorsa, dayandığı kitle programını bir yaŖam tarzı haline getirmemiŖse sorunlar bitmez. Sonuçta herhangi bir programı bir grup insan kaleme alıyor. Programı kaleme alan, yani örgütün önüne bir hedef koyan insanlar, o örgütün en bilinçli, en deneyimli en zeki, ... insanlarıdır. Oysa rgt sadece bu tip insanlardan oluŖmuyor. Sorun örgütün programı uygulamasıdır. Bu ise yazılı bir belgeyle deēil, önüne konulan hedefin bütün örgüt tarafından, dahası halk tarafından bir yaŖam biçimi haline getirmesiyle olasıdır.

Bilim ve iktidar arasındaki iliŖkiler ve halkın bunu kavrama düzeyi, toplumun geliŖkinlik düzeyini belirler. YaŖam biçimini belirleyen kültür; içinde dŖnce ekirdeēini taŖır. Deneyimimizin her bir parçasını yorumlarken, baŖvurabileceēimiz tutarlı, mantıklı, adil ve objektif dŖnce ve pratik sistemlerimiz olmalıdır. Sorunlarla baŖ etmenin yolu buradan geçer. Amacımız gemiŖ olayları ve toplumları yargılamak deēildir. Onları anlamayı ve açıklamayı hedeflemektir. Anlamak sadece gemiŖten bugüne deēil, bugünden de gemiŖe uzanmaktadır. Saēlıklı sonuçlar çıkar- mak için olayların doēru ve objektif nedenlerine ulaŖmak gerekir. Herkes gibi biz de tarihimize bu anlayıŖla bakabilmeliyiz.

Kürtler eēer 1918 – 1923’te elde ettikleri, konumları ve kazanımları koruyabilselerdi, durumları bu günden farklı olurdu. Bilindiēi gibi bu yıllarda Kürtler ve Türkler ortaklık kurmuŖ, birlikte birçok kurum ve örgüt oluŖturmuŖlardır. Ulusal kurtuluŖ savaŖı bu temellerde yürütüldü. Millet Meclisi dahil olmak ze-

re bütün oluşumlar bu kazanımlar üstüne oturmuştur. Bu tarih hiç olmazsa bugün anlaşılsın.

Kürtler dünya konjonktürünü iyi hesaplayamadılar, dengele-ri okuyamadılar. Başta *Mahabat Kürt Cumhuriyeti* olmak üzere Kürtlerin en büyük kayıpları buradan kaynaklandı. Kürtlerin en başta almaları gereken ders budur. Hiç bir demagoji ve ajitasyon Kürtleri provokasyona getirtememelidir ve duygusal davranmalarını sağlayamamalıdır.

ikinci bölüm

kürtler, kemalizm ve TKP

TKP'nin Kürt Tarihi

1920'de Mustafa Subhi ve arkadaşları tarafından Bakû'de kurulan TKP hakkında bugüne değin çok şey konuşuldu, çok şey yazıldı. TKP, yıllardır hem basının, hem de bilimsel araştırma yapan sosyal-bilimcilerin ilgi odağı oldu. Gerek kuruluş süreci, gerekse sonraki tarihi hep merak edildi. TKP tarihi bugüne kadar her yönüyle öğrenilmiş değil. Bu bilinmemezlik farklı nedenlerden kaynaklanıyor. Her şeyden önce; Cumhuriyet tarihi boyunca Komünist düşüncelerin yasaklı olması ve komünistlere uygulanan acımasız baskılar geliyor. Ağır gizlilik koşulları, belge saklamayı ve arşiv oluşturmayı zorlaştırdı. Daha başka nesnel olanaksızlıklar da, TKP tarihinin yeterince öğrenilmesini zorlaştırdı. Bu nedenlerden dolayı TKP yasal çalışma olanağını bulamamış ve halkımıza kendini yeterince tanıtamamıştır. Uygulanan baskılar kimi zaman TKP'nin dağılmasını doğurmuş ve tarihi kopukluklar yaratmıştır.

Ancak TKP tarihinin bilinmemesini salt bu nedenlere bağlamak da yanlış. TKP'nin politikası ve kimi yöneticilerin kişisel hesaplarından ötürü, bilgi kaynakları köreltildi. TKP tarihi, sadece halkımız, komünist militanlar değil, MK'si dahil olmak üzere, değişik düzeylerde yöneticilik yapan kişiler tarafından da yeterince öğrenilememiştir. Örneğin: TKP MK Dış Bürosu'nun

1962'de yaptığı Konferansın içeriğı ve bu konferansta Kürt sorunuyla ilgili yapılan tartışmalar ve ortaya çıkan farklı dşncelelerin varlığı, ancak TÜSTAV'ın *"TKP Dış Bürosu 1962 Konferansı"* notlarının yayınlanmasıyla öğrenildi. TBKP ve TKP MK yeliğı, 1981 ve 1982 de *"TKP Türkiye Komitesi"*, *"TKP Yöre Komitesi Sekreteri"* görevini yapmış birisi olarak bunu söylüyorum.

Amacım TKP tarihini anlatmak değil. Bunun zor bir iş olduğunu da biliyorum. Olanaklar lsnde TKP'nin Kürt politikasını ve Kemalizm'le ortak yanlarını ve nedenlerini açıklamaya çalışacağım. Başka değişle *"TKP'nin Kürt tarihinin"* sayfalarını karıştırmaya çalışacağım.

Hemen baştan söyleyeyim, TKP, Kürt sorununa farklı dönemlerde, farklı açılardan baksa bile, hep Sovyetlerin ıkartı ve o günkü politikalarını temel almıştı. TKP, hiç bir zaman bu politik hattın dışına çıkamamış, çıkmamıştır. Bu nedenle Kürt sorunu, TKP'nin politik merkezinde olmamıştı. Ya da kendi *"anladıkları"* biçimde olmuştu. Sovyetler Birliğı'nin Kürt politikası, Türkiye'nin üniter devlet temeli üzerine kurulmuştu. *"Bağımsız"*, antiemperyalist bir Türkiye, Bolşevik Devrimi'nin dayanağı olarak görüldü. Bu nedenle Türkiye'nin i çelişkilerinin keskinleşmesi istenmedi. Kürtlerin, işçi sınıfının, Kemalizm'in karşıtı olan muhalefetin Türkiye'nin i çelişkileri derinleştirmesi istenmedi.

Olayın iyice anlaşılması için, TKP'nin kuruluş dönemine ve o dönemde dünyada ve Türkiye'de olup bitenlere yakından bakmamız yeterlidir.

TKP'nin Biçimlenme Süreci

TKP, 1918 – 1920 yıllarında biçimlenmiştir demek yanlış olmaz. Bu yıllar, Osmanlı İmparatorluğı'nun dağılma sürecinin hızlandığı, İttihad ve Terakki'nin iktidardan düştüğü ve yöneticilerinin yurt dışına kaçtığı, Bolşevik düşüncenin Anadolu'da prestij kazandığı, Kemalist örgütlenmenin yükseldiğı, Trklk akımlarının canlandığı, Kürtlerin ulusal hakları için rgtlendiğı yıllardır. Aynı yıllarda Sovyet proletaryası, Bolşeviklerin öncülüğünde köylülerle birlikte Rus arını devirip iktidar oldukları ve başta İngilizler olmak üzere, emperyalist ülkelerin Ortadoğu'da cirit attıkları bir dönemdir.

Türkiye’de Komünist hareketin gelişme kaydetmesi, Rusya’daki Bolşevik Devrimi’nden sonra olmuştur. Rusya’da Komünistlerin iktidar olması, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de halk kitlelerine moral vermiş ve dikkatlerini sosyalizme yöneltmişti. 1917 Ekim Devrimi’nin Türkiye Komünistleri üzerindeki etkisi ve katkısı bununla kalmamış, Rusya’da yaşayan ve Birinci Dünya Savaşı’nda oralarda esir düşen Türkler arasında Komünist örgütler kurulmasını hızlandırmıştır. Bu örgütler, 1920’de Bakû’de kurulan TKP’nin bileşenleri olmuştur.

Türkiye Komünist hareketinin tarihi konuşulurken, 1871 yılında kurulan “Ameleperver Cemiyeti” ve 1895’de kurulan “Osmanlı Amele Cemiyeti”nin çalışmalarından söz etmemek bir eksiklik olur.

Ancak, Komünist hareketlenmenin, 1908 Meşrutiyet’in ilanından sonra ve Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle biçimlendiğini, ete-kemiğe büründüğünü söyleyebiliriz.

TKP’nin oluşum sürecini etkileyen birçok kaynaktan söz edilse de, TKP’nin yaratıcıları, Mustafa Subhi ve arkadaşlarıdır. Bunların hemen hemen hepsi pantürkist ve panislamcı düşüncelerin etkisindedirler. Kaldı ki, o dönem Sovyetler Birliği bu akımlara büyük önem veriyor ve onları önemli müttefikleri olarak görüyordu.

Mustafa Subhi’yi, kısaca da olsa tanımamızda yarar var:

M. Subhi 1882 yılında Trabzon’a bağlı Giresun’da doğmuştu. M. Subhi 1906’da İstanbul Hukuk Fakültesi’ni bitirmiş, 1910 yılında Paris’te “Siyasi Bilgiler Mektebi”nde okumuş, “Fransa’da okurken komünist olmuş ve Paris’te II. Enternasyonel’in bürosunda çalışmıştı.”¹

Bulgar Gazeteci Yazar D. Şişmanov, M. Subhi’nin Paris’te komünist olduğunu yazar. Mete Tunçay, M. Subhi’nin 1915’ten sonra,² F. Tevetoglu ise, Paris’teyken komünist olmadığını yazar.³ S. Çoruhlu İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyetleri adlı kitabında M. Subhi’nin, Yusuf Akçura’nın kurduğu “Milli Meşrutiyet Fırkasına” katıldığını yazmaktadır.⁴

M. Subhi’nin 1912 yılında “İfham” gazetesinde İttihad ve Terakki’yi eleştiren yazılarının yayınlanması, Sinop’a sürgün olma-

sının nedeni olmuştu. İfham gazetesinin sahibi Ferit (Tek) Bey, sorumlu müdürü M. Subhi'dir. S. oruhlu "İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyetleri" kitabı.⁵

Konuyla ilgili Ahmet Bedevi şöyle yazar:

"İfham Gazetesi sahiplerinden Mustafa Subhi Bey, İttihad ve Terakki Hükümeti'nin amansız aleyhtarlarından biri idi. Bu zat itimat ettiği arkadaşlardan bir teşekkül vücud a getirmeğe çalışıyordu. Evvela bir Türk ve İslam Farmasonluğu teşkilini, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin beynelminel farmasonluğuna karşı "Milli bir Farmasonluk" kurumunu tecrübe etmek istedi. Pek mahdut olmakla beraber birkaç arkadaş bu noktada birleştik. Bunda takip edilen gaye perde arkasında siyasi roller oynamak ve hükümetin skutunu mümkün kılacak kuvvetli bir teşekkül vücud a getirmekti. Bu fikir bir kere ortaya atılmış, benimsenmişti. şimdi fikri yaymağa çalışmak, neşriyat yapmak ve bunun için Sinop'tan kaçmak lazımdı."⁶

M. Subhi, hakkında çıkan "Sosyal şovenist" suçlamalarına şöyle yanıt verir:

"Yoldaşlar ben cenubun feyyaz bir Türk Ocağı'nda ihtimal ki bir 'şovenist' olarak doğdum. Avrupalıların, Avrupa kapitalinin zulüm ve zallamı altında 'şovenist' olmayan Türk de bulamazsınız. Fakat bu taassup, bu şovenizm bende Avrupa zulmüne, Avrupa kapitaline karşı.. Yoksa Rusya muhit-i inkılabında tecelli eden o ulvi kardeşliğe bir uzv olmaktan başka bir sözüm veya bir hareketim yoktur. Fikirlerim, yazıları, sözlerim buna şahit, ben bunları her vakit müdafaaya hazırım."

M. Subhi'nin *Turancı* bir gelenekten gelmesi, Sultan Galiyefin, yakın arkadaşı ve aynı düşünceleri paylaşıyor olması, Galiyefin '*Turancı Komünist*' olması, Sovyet devletinin o günkü politik çıkarları vb. Bakû'da kurulan TKP'nin Marksist bir çizgide biçimlenmesini engellemiştir diyenler az değil.

Kısacası M. Subhi'nin *İkbal* gazetesinde 1 Ağustos 1914 tarihinde çıkan "*Harp ve İflas Karşısında*" başlıklı makalesinde, 'sosyal şovenist' suçlamalarına karşı 30 Kasım 1918'de *Yeni Dünya*

gazetesinde çıkan yazısında, 8 Temmuz 1920'de *Tercüman* gazetesinde çıkan "*Tarihi Vazifemiz*" adlı makalesinde, Moskova'da yapılan III. Enternasyonal'in II. Kongresi'nde ve *Müslüman Halkları Kurultayı*'nda yaptığı konuşmadan öğrendiğimize göre, M. Subhi, *Turancı* bir gelenekten gelmiş ve Sinop'tan kaçıp Rusya'ya gittikten sonlar *Komünist* olmuştur.

"*Paris'te okurken Komünist olmuştur*" iddiası dayanaksızdır. Ayrıca Rusya'ya kaçtıktan bir müddet sonra milliyetçilik (Türkçülük) düşüncesini terk ettiği görülüyor.

Mustafa Subhi Rusya'da

Haziran 1913'te, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın suikast sonucu öldürülmesinden sonra çok sayıda kişi tutuklanmış ve sürgüne gönderilmişti. Mahmut Şevket Paşa, yaveri Eşref, ve yanındakilerle birlikte Harbiye Nezaretinden çıkıp, Beyazıt Meydanı'na geldiklerinde arabası taranarak öldürülmüştü. Tetikçiler yakalanmıştı. Onları teşvik edenin Yüzbaşı Kamil olduğu anlaşılmıştı. Onun arkasında da İngilizlerin olduğu açığa çıkmıştı. Olaydan sonra M. Subhi ve çok sayıda kişi sürgüne gönderilmişti. M. Subhi'nin sürgün yeri Sinop'tu. Sürgün edilenler arasında Subhi'den başka, Ferit (Tek) Bey, Ahmet Bedevi (Kuran), Refik Halit (Karay) ve Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa da vardı. M. Subhi, Moskova'dayken olayla ilgili bir yazısında şöyle der:

"(İstanbul'da İttihadçılara karşı) muhalefet kuvvet buluyordu. Böyle bir zamanda İttihadçılar Nazım Paşa taraftarlarının umumiyetle Mahmut Şevket Paşa ve arkadaşlarına karşı suikast tertibinde bulunduklarını haber aldılar. Suikast mürettepleri arasına hafiyeler sokmağa muvaffak olmuşlardır.

"Suikast Mahmut Şevket Paşa ile Talat, Enver, Cavid, Cemallerin aynı gün ve saatte katlolanmaları yolunda tanzim olunmuştu. İttihadçılar bunu pek iyi bildiler. Ve fırsattan istifade ile memlekette terör devri açmak ve intihapları bu sayede istedikleri gibi yaparak hükümet sandalyelerini her ne de olsa terk etmemek siyasetini takip ettiler. Muayyen aynı gün ve saatte Mahmut Şevket Paşa öldürüldü. Şu kadar ki bu zamanda, ne Talat, ne de Cavid yerlerinde yoktu. İş biçare Mahmut Şevket'in katliyle nihayet buldu. İstanbul'da ve vilayet-

te ne kadar muhalif partiler varsa, genç veya ihtiyar, liberal veya muhafazakar, sosyalist veya kapitalist farksız surette toplam hapsoldular. Sonra bu siyasi esirler yer yer memleketin her tarafına sürüldüler.

“Şimdi ikide bir de her tarafa ve her neviden muhalif Türk politikacılarına karşı Mahmut Şevket Paşa’nın katlinden bahseden İttihadçılar ne vaziyette kalıyor? Yaptığı pisliği örtmek için çabalayan kediler gibi küllü ocakları eşelemeye lüzum yok. Bu hususta Mahmut Şevket Paşa’nın hatunu ve kayınbiraderi, Kapu ağası vakaya şahiddirler. Katilden üç gün evvel merhum Mahmut Şevket Paşa aleyhinde İttihadçıların bir tertibi olduğunu bunlar bizzat hissetmişler ve katilden sonra feryadı-i figan ile hakikati yakınlarına anlatmışlardır. İttihadçılar böylece fikirlerine bazan itiraz eden Mahmut Şevket Paşa’yı muhaliflerine öldürtmüşler ve bu vasıta ile memleketteki bütün muhalif fırka teşkilatları ortadan kaldırarak, Türkiye’ye hâkim olmuşlardı. Sizi gidi ihanetkar katiller! Mahmut Şevket Paşa’yı Mülazım Kazım, Topal Tevfik’den ziyade sizin hainliğiniz mahv ve ifna etti. Siz onu öldürmeye yol verdiniz. Sizin için o kadar fedakarlık eden bir adamı sokak ortasında köpekler gibi öldürttünüz, bir de son dakika-i hayatına kadar kendisine belki siyasi dostlukta da bulunmuş olan bizlere karşı utanmadan Mahmut Şevket’in katli meselesinden bahsediyorsunuz. Ve bizi katılmakla itham etmek istiyorsunuz. İşte size katlin, cinayetin, hiyanetin mahiyeti! İttihadçıların bu hali bütün insaniyet ve bütün kâinat tarafından alçaklıkla yad olunacaktır. Şimdi düşününüz, muhakeme ediniz karîler! Mahmut Şevket Paşa’nın katili kimdir?”⁷

M. Subhi, yaklaşık bir senelik sürgün yaşamından sonra, 1914’te arkadaşlarıyla birlikte önce Balaklav’a, oradan da Sivas-topol’a kaçmayı başarmıştı. Kaçanların arasında Ahmet Bedevi Kuran’da vardı. M. Subhi’nin amacı, Kırım’da politik faaliyetlerine devam etmek ve oradan da Kafkaslara geçmekti. Kimileri de M. Subhi’nin amacının Avrupa’ya gitmek olduğunu söyler.

Subhi ve arkadaşları Kırım’da politik faaliyetlerine hız vermişti. Tercüman gazetesi, M. Subhi ile bir röportaj yapmıştı. Bu röportajda M. Subhi, politik amaçlarını, Türkiye’nin durumu ve birlikte olduğu arkadaşları hakkında geniş bilgi vermişti.

M. Subhi, Temmuz 1914'te Kırım'dan ayrılarak Bakû'ye gitmişti. Yoğun politik faaliyetleri bu tarihten sonra başlar. Bu çalışmalar onu da biçimlendirir. Subhi, Bakû'de çıkmakta olan *İkbal* gazetesinde yazılar yazmaya başlar. İlk makalesi, 24 Temmuz 1914'te "*Türkiye'nin Heyri ve Bütünlüğü*"dür.

Osmanlı-Rus savaşında, Ruslara esir düşmüş çok sayıda Türk bulunmaktaydı. Subhi, bunların içinde politik çalışma yürütmek için Batum'a gitmişti. *Batum Habercisi* gazetesi, M. Subhi'nin görüşlerine geniş bir biçimde yer vermişti.

Rus Hükümeti, Türk esirleriyle birlikte M. Subhi'yi de Kaluga şehrine sürgün etmişti. M. Subhi, burada Fransızca ders vererek geçimini sağlamaya çalıştı. Kaluga Valisi, Rus Hükümeti'nden gelen bir emir üzerine, içinde M. Subhi'nin de bulunduğu Türk esirleri, Eylül 1915'te Ural'a göndermişti.

Subhi, Urallarda diğer esirlerle birlikte fabrikalarda çalıştı. burada çalışırken Bolşeviklerle yakın ilişki kurup, 1915'te Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne (RSDİP) katılmıştı. Bu parti daha sonraları Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ismini aldı. Rusya'da, hareketli günler yaşanıyordu. Bolşevikler iktidarı alınca, M. Subhi de Sosyalist ekonominin kuruluşuna aktif olarak katılmıştı.

Sultan Galiyev, "*M. Subhi ve Yapıtı*" adlı kitabında şöyle der:

"Sovyet Hükümetine yoldaşlığını sunan ilk Türk M. Subhi olmuştur."⁸

Hem M. Subhi, hem de Türk komünistler için yeni bir dönem başlamıştı. Yeni görevlerin onları beklediğinin bilincindeydiler. Çağrılı olarak M. Subhi, 1918 başlarında Moskova'ya gitmişti.

Henüz çiçeği burnunda olan Sovyet devleti, bir yandan yenisinden yapılanan Anadolu halkıyla, Kemalizm'le ilişki kurmak, diğer yanda Çarlık Rusyası'nın egemenliği altında yaşayan Türk ve Müslüman halklarını sosyalizme kazanmak zorundadır. Sovyet iktidarının geleceği bir anlamda bu görevi başarmaya bağlıdır.

Sovyet dış politikasını oluşturan temel noktalar bunlardı. Sovyetler, bir yandan Komünistlerin Türkiye'de örgütlenmesine yardımcı oluyor, diğer yandan da Türkiye Cumhuriyeti devletiyle ilişki kuruyordu. Açmaz buradaydı. Çünkü Kemalist iktidar, Ta başında Komünizme karşıydı. Hele hele kendi dışında olan

bir komünist harekete tahammül edemiyordu. Kemalistler, Sovyetler ve Türkiye’deki ulusal glere ihtiyaçlarının olduğunun da farkındaydılar. Özellikle 1919 – 1923 yıları sırasında bu desteğe büyük gereksinim duyuyorlardı. Kemalistler iktidarı kimseyle paylaşmak istemiyordu. Onların da çelişkisi buydu. Satranç oyunu burada başlamıştı. Her iki tarafın da işi zordu, ama işleri en zor olan M. Subhi ve arkadaşlarıydı.

Ancak M. Subhi’nin politik yaşamı bilinmeden, TKP’nin tarihini anlamak olası olmadığı gibi, onun politik hattının nasıl biçimlendiğini, hangi nesnel durumların etken olduğunu da kavramak olası değildir. Bu nedenle onun yaşamına kısaca değinmek zorunda kaldım.

Bu politik ortam kavrandığı ölçüde tek tek olaylar ve politikalar yerine oturacaktır.

Moskova’ya gelen M. Subhi’nin politik görevleri belliydi. Moskova’ya gelir gelmez ilk işi, “Müslüman Komiserliği” ile ilişki kurmak olmuştu. Müslüman Komiserliği’nin başında Kazan Türklerinden Mollanur Vahitov bulunuyordu. Bu Komiserlik, Başında Stalin’in bulunduğu, “Milletler Komiserliği”ne bağlıydı.

Subhi, Moskova’da Mollanur, şerif Manatov ve Ibrahimov gibi tanınmış ‘Müslüman Komünistlerle’ tanışmıştı. Bu kişiler aracılığıyla Stalin’le grşmştı. M. Subhi, Sovyetlerin desteğiyle işe, gazete çıkarmakla başlamıştı. Gazetenin adı *Yeni Dünya* olarak belirlenmişti. İlk sayısı 27 Nisan 1918’de çıkmıştı. Yaklaşık 60 sayı yayınlanmıştı. Adresi: *Moskova, Kremlevskaya Naerajnaya, Dom. No. 9 da dır.*⁹

şerif Manatof şöyle der: “Subhi ile birlikte birkaç kez, Stalin yoldaşa gittik, Türkçe gazete yayınlama konusunu görüştük. Az zaman sonra Yeni Dünya gazetesi yayınlanmaya başladı.”¹⁰

Yeni Dünya gazetesiyle ilgili Sultan Galiyev şöyle yazmıştır:

“En kısa sürede Türk savaş tutukluları için “Yeni Dünya” ismi altında haftalık bir sosyalist propaganda organı çıkardı. Türk savaş tutukluları arasında bilimsel sosyalizmi yayan ve onlara Ekim Devrimi’nin önemini açıklayan ‘Yeni Dünya’, aynı zamanda ‘kafasında do-

kuz tilki dolaşan' paşaları ve dayanaklarını açıkça ortaya çıkartmakta ve eski askerleri, bunlardan sıyrılıp Türkiye'nin şûra rejimini kurmaya çağırarak, Türkiye'nin milliyetçi burjuva hükümetine karşı yoğun bir propaganda yürütmekteydi. Gazete, Türk savaş tutukluları arasında büyük bir otorite kazandı ve binlerce nüsha ile aralarında yayıldı. Yavaş yavaş 'Yeni Dünya' çerçevesinde küçük, ama sağlam bir Türk Marksistleri çekirdeği oluştu."¹¹

Türk komünistleri Kırım'a gidince, gazetenin merkezini de Kırım'a taşıdılar. Kırım'dan sonra gazetenin merkezi, önce Taşkent'e, oradan da Bakû'ye taşındı. Gazete, Bakû'ye gelinceye kadar 48 sayı çıktı. Bakû'de *Yeni Dünya* gazetesi 1 (49). sayı olarak 20 Haziran 1920 tarihinde yayınlanmıştı. 17(65). sayısından sonra bir müddet yayınına ara verdi. Sayı: 18 (66), 26 Ocak 1921'de ve sayı: 18 (67), 17 Şubat 1921 yılında yayınlanmıştır.¹²

"Türk dilinde ilk kez komünist gazetesi bu yolla Moskova'da oluşturuldu. İslam Komitesi ve Stalin yoldaş yalnız Subhi'yi tanıyor ve ona güveniyordu."¹³

M. Subhi 10 Eylül 1920 *TKP Birinci Kongresi*'ne kadar aktif bir çalışma yürütmüş ve bir çok önemli toplantıya katılmıştı. Bunların bir kısmına kısaca olsa da değinmekte yarar görüyorum. çünkü TKP'nin biçimlenme mantığının anlaşılması açısından önemli.

"Türk Sosyalistleri Konferansı" (22-25 Temmuz 1918)

Konferans başkanlığına M. Subhi, yardımcılığına da Hüseyin Hüsnü seçilmişti.¹⁴

22 Temmuz 1918'de toplanan Konferansın açılış konuşmasını yapan M. Subhi şöyle der:

"Muhtelif yerlerde, muhtelif memleketlerde her türlü güçlüklerle, en amansız ve zalim manialarla güreşerek halk için mücadelede bulunan Türk Sosyalistleri, Türk İnkılapçılar arasında münasebet temin etmek ve bir program dairesinde vücuda getirilecek işçi ve köylü

halk teşkilatları vasıtasıyla Türk proletaryasını enternasyonal (bey-nelmilel) harekette arz ve temsil etmektir.”¹⁵

Konferansa Katılan delegeler şunlardır:

- “1- İvanova’dan: Asım Necati
- 2- Ribniki’dan: şevket Mustafa
- 3- Kazan’dan: Cevdet Ali
- 4- Kamstrama’dan: Nihat Nusret
- 5- Ufa’dan: Halid Cevaz
- 6- Nerehte’dan: Hüseyin Hüsnü
- 7- Arlov’dan: Mehmet Kemal
- 8- Moskova’dan: Ethem Necati
- 9- Rezan (Ryzan) ‘dan: Ahmet şevki
- 10- Kazan’dan: Ahmet Musa
- 11- Ural’dan: Mustafa Subhi
- 12- Kafkas Türk işçileri adına: Abbas Halim
- 13- Kazan’dan Türk işçileri adına: Osman Hattat
- 14- Astarhan’dan: Hasan Hüsnü
- 15- Moskova Türk işçileri adına: Arslan Tevfik

Bunlardan başka Türkiyeli olmayan, ancak bu konferansın düzen-lenmesinde büyük rolü olan Müslüman Komiserliği’nin emektaşları, Mollanur Vahit, Alimcan İbrahim, Firdevs ve Berhan Mansur da oy hakkıyla konferansa katılmışlardır.

Ayrıca Merkezİ Rus Komünİst-Bolşevik Partisi’nden Alman, Ma-car, Romen, Güney Slav Enternasyonalist Grubu’ndan vekiller, mat-buattan Petrograd Acentası Vekili Nurhatini, Izvestiya ve Pravda Mu-habirleri, Tatar Matbuatı’ndan Çulpan gazetesinin yazarlarından Azim Kasım, Kızıl Bayrak yazarları Yakup Memiş ve Türkistan Mer-kezi icra Komitesi Halk Komisarları şurası’na vekil olarak gönderil-miş Yusuf ile Mehmet Nazım adlı Türkistan Sol Sosyalistlerinden ol-duğunu söyleyen bir kişi konferansı izlemek için dinleyici olarak ha-zır bulunmuşlardır .”¹⁶

Konferansta, Türk komünİstlerin sorunları tartişılır. Mustafa Subhi, *Türk Sosyalistleri Konferansı*’na başkan seçilmesi nede-

niyle bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmanın bir bölümünü bu-
raya aktarıyorum:

“Aziz Yoldaşlar! Beni şu konferansa reis intihabınızdan dolayı büyük teşekkürler ederim. İtimadınıza teşekkürüm resmi değil, pek samimi mahiyettedir. Ben bu ictimâımızı büyük bir kıymet-i tarihiye ile telakki ediyorum. Çünkü fikrimce bu teşkil ettiğiniz heyet, tarihte Türk halkının teessüratını hakikaten arz ve temsil eden ilk teşkilattır. Bugünkü heyetimiz içinde ötedenberi Türk inkılâb teşkilatlarında olduğu gibi, yalnız münevver ve mütefekkir kimselerin değil, belki doğrudan doğruya zulme ve itisafa duçar olan halk efradından Türk askeri, Türk köylüsü ve Türk işçisi olarak birçok arkadaşların da bulunuşu inkılâb ruhunun Türkiye’de aşağı tabakalara kadar nüfuz ettiğini, Türkiye’de sosyalistliğin ütopyizm, yani hayalperestlik devrini atlatıp bir devri hakikate girmek istidadında bulunduğunu gösterir.

Evet, hemen bir asır geriye doğru Türkiye muhiti içtimâyesinde anbean baş gösteren Tanzimat ve Islahatçılık ve nihayet Meşrutiyetçilik hareketlerinin şerait-i vukuu tetkik edilirse görülüyor ki, bunların hepsi, başta bir takım beyler ve paşalar bulunmak şartıyla gah bir, gah diğer şehzade etrafında padişahlara karşı bir taht-i saltanat davası açmaktan başka mahiyette değildir. On sene evvel Türkiye’de vakf’ olan inkılaba gelince; bu inkılâbta netice itibarıyla eski aristokratik teşkilat ile ittifak akdederek mazlum halk namına hiç bir hak, hiç bir hayır ithaf edemedikten başka, bilakis halkın içtimâ-i emval ve emlakini tahrik suretiyle fukaranın burjuvaya tarafından talanına yol açmıştır. İki dereceli bilavasita intihab ile bütün kuvvet mutavassıt ve yüksek sınıflara teslim edilerek, diğer taraftan bankacılık itibarıyla Abdülmecid’in bile kabul etmediği Mançesteriyen sisteminin en yüksek ve en müterakki şekilleri tatbik olunarak kapitalin fakir halkları kolu altına almasına bir kat daha yardım edilmiştir.

Kapitalin yağmasından zengin ve orta sınıf anasırlar arasında bahsetmek, sözdeki tesir ve nüfuzu gösteremez. Fakat sizler gibi yıllarca Yemen ve Havran Çöllerinde, Arabistan Sahralarında bütün genç ve şad ömürlerini telefle Anadolu’ya köyüne dönüp geldiği zaman, baba ocağının büsbütün söndürülerek evin ve tarlanın satıldığını veyahut artık satılmak üzere herhangi bir bankanın mezat cetveline kaydol-

duğunu görüp bilen, Anadolu'nun bu gibi facialı vakaları içinde yaşıyan kimselere, sizlere, kapital yani sermayeden (Altın) bahsederken ve bunun paşalar, beyler, ağalar elinde zavallı işçi ve köylü halklarımızı zmek için ne zalim bir kuvvet ve silah olduğunu söylerken sözlerimin bir ma'kes bulduğuna imanım vardır.

İşte yoldaşlar, kapital: Zavallı işçi kandaşlarımızın kanını emen, kemiklerini ezen şu mehabetli makineler mamur ve abadan çiftlikler, malikaneler, fabrikalar, sancakhaneler, şu tramvaylar, vapurlar ve demiryolları halinde mahdud şahıs ve şirketler elinde bulunan zenginlikleri hülasa kapitali millete mal edip, fakir ve mazlum halkları şu menhus kuvvetin istibdadından kurtarmak... İşte sosyalizmin esası. Bu içtihada iştirak eden herkes sosyalisttir. Fakat bununla iş bitmez. Yalnız böyle ictehad edip de burjuvaya yolunda devam etmekte halkın beklediği inkılâp vücud gelmez, sosyalizm kuvveti ve inkılbın yakınlığı, ancak işçi ve köylü sınıflarının kendi sınıfı menfaatlerini ve içtimâi ideallerini bilerek burjuvaya karargahı karşısında ayrı bularak, proletarya karargahını kurup işe başlamalarıyla temin edilmiş olur.

Burjuva parlamenterizm vasıtasıyla mağlup edilmesinin bir topya olduğu tarih ile sabit oldu. Burjuvaya ile uyuşup yaşıyarak fakir halklara hayırlı hizmetlere çalışmak üstadı azam Karl Marks'a ihanetten başka birşey değildir. Mesleğine sadık Marksistler teşkilatlarını burjuvaya ile her türlü temas ve muvafakatten mücerred olarak ihtilalci esaslarda vücud getirenlerdir. Fakir işçi ve köylüler karargahlarını hakiki sosyalizm ile teçhiz ettikleri gün burjuvaya karşı ilan-i harp etmiş olurlar. Sosyalist teşkilatları ancak her an kapitale hücum edecek ve enternasyonal vak'aya zahir olabilecek vaziyette bulunmasıyladır ki, ihtilalci vasıtalarda kendilerini arz ve temsile kesb-i liykat ederler.

Yoldaşlar! Biz bugün burada şu esaslar dairesinde alem-i insaniyetin siyasi olduğu kadar iktisadi zulme ve tegalbden de katiyen kurtarılmasına bütün ruh ve vcudumuzla çalışmak üzere toplanmış oluyoruz. Biz bugün, insaniyetin şu kan ve ateşle kaynakayan muhitinde vaziyet olmakla Türklerin heyet-i medeniye-i itimiye deki hakk-i hayatlarından bir ilim, bir işaret daha yükseltmiş oluyoruz.

Biz bugün Rusya İnkılabı'nın birer mühim amili olan Müslüman kavimlerin Moskova'daki en ali merkezinde toplanmakla İslam ale-

minin enternasyonal vakasına olan nazarını daha aşikar meydana koymuş oluyoruz.

Bizim bugün tutduğumuz yoldan daha dün Rusya'da yaşayan Tatarlar yürümeğe başlamışlardı. Yarın da Araplar, Acemler o selamet şahranını tutacak ve bütün alem-i insaniyet böylece hakiki kardeşlik, hakiki birlik ve hakiki azatlık yoluna girmiş olacaktır.

Yaşasın bütün dünyanın mazlum işçi ve köylü halklarını birbirine bağlayan Rus Inkılabı!

Yaşasın kızıl ışıklan insaniyet ufkunda görünmeye başlayan Enternasyonal.”¹⁷

Görüldüğü gibi, M. Subhi'nin yaptığı konuşmalarda da, Türk ve Türkiye'den başka hiçbir şey yok. Odak noktalarında bir halk var. Yalnız Türkler. Türkiye'de birden çok halkın yaşadığının kurgusu bile yok kafalarında. Bunu konferansa katılan kişilerin bileşeni bile yalnız başına bu düşüncemi doğrulamaya yetiyor inancındayım.

“Müslüman Komisariyatı” Kurultayı

Kurultay, 5 Kasım 1918'de Moskova'da açıldı ve altı gün sürdü. Kurultaya 42 delege katılmıştı. Kurultay başkanlığına Sultan Galiyev seçilmişti.

Sultan Galiyev'in, Türk ve Müslüman komünistleri üzerinde etkisi büyüktü. Galiyev'in önderliğini yaptığı “İslam komünizmi” milliyetçi bir temele dayanıyordu. “Sömürgeci toplumlardaki katmanlar, fark gözetmeden sömürüldükleri için tüm sömürge halkları proleterdir” düşüncesini savunuyordu. Galiyev'e göre “batıda proleter devrimi ancak sömürgeler enternasyonalinin başarısı ve Turan Sosyalist Devletleri aracılığıyla olasıdır.” Bilindiği gibi Turancılar da bütün Türklük dünyasını, İslami değerler temellerinde birleştirmek istiyorlardı. Açıkça milliyetçi düşünceler taşıyordu. TKP'nin politikasının oluşumunda Galiyev'in düşünceleri etkili olmuştu. Galiyev'in “Müslüman Komünistleri” eğitmek amacıyla kurulan *Şarkiyat Enstitüsü*'nün fikir babası da Galiyev'di.

Özellikle 1917 – 1921 yılları arasında Müslümanlık ve Türklük, doğu halklarını birleştirmek ve Bolşevik Devrimi'nin güçlenmesi

için değerlendirilmişti. Müslüman toplumlar ve Türkçülük, toplumsal dönüşümüm nesnesi olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir. TKP, bu politik koşullarda biçimlenmeye devam etti. Kuşkusuz bu politika dünya konjonktürüne bağlı olarak oluşmuştu.

Müslüman Halkları Kurultayı, Lenin'i, Troçki'yi, Sverdlov'u, Zinovyev'i, Stalin'i onur başkanlığına seçmişti.

Kurultayda sorunlar tartışılmış ve *Müslüman Komisariyatı Merkez Bürosu* seçimleri yapılmıştı. *Merkezî Büro* üyeliğine; Sultan Galiyev, Yalimov, Yakubov, Serdarov, Bünyadzade, getirilmişti. Devlet Aliyov ile İsmail Rahmetullayev ise yedek üyelikle seçilmişlerdi.¹⁸ M. Subhi başkanlığında 5 delege, Türkiye'yi temsilen kurultaya katılmıştı. M. Subhi Kurultayda şu konuşmayı yapmıştı:

“Sizi Türk Komünistleri namına tebrik için söz alıyorum. Dünyanın tâli mukadderini tebdil edecek olan büyük inkılabın merkezi Moskova'da adalet, hak ve hürriyet namına Türk fukarasını temsil etmek ne büyük bahtiyarlık... O, Türk fukarası ki, paşa ve padişahlarının asırlardan beri devam eden vahşet ve cinayetleri altında eziliyor. O Türk fukarası ki, Avrupa'nın her türlü siyasi ihtiraslarına kan döküyor, Avrupa'nın vahşi ve muhteris dişleri arasında çiğneniyor, eziliyor, mahvediliyor. Ve fakat aynı zamanda şu yalancı medeniyet dünyası tarafından yine 'barbar' namıyla yad olunuyor.

Filhakika Türkiye'de diğer memleketlerde olduğu gibi barbarlar var. Türkiye'de insan katili, kan emici hainler eksik değil, fakat bunlar paşalar, padişahlar ... Burada temsil ettiğimiz Türk işçisinin, Türk fukarasının kanını emici alçak vahşiler...

Bugün Rusya'da parlayan beynelmilel içtimai inkılâb bayrağını kollarında yükselten Türk işçi ve köylüsünün mümessilleri, beynelmilel kapitale karşı ve fakat her şeyden evvel kendi zalim, barbar paşalarını ezmek azim ve kuvvetiyle hareket ediyor. Ben burada söz söylerken bütün Rusya'nın o fedakar kahramanlarına hitap ediyorum:

Bütün dünyanın, bütün dünyadaki fukara sınıfının saadeti namına harikalar gösteren Rus ve Rusya'daki Müslüman inkılâb kahramanları bilsinler ki, cenubun feyyaz-i ekâliminde de aynı emel, aynı

ideal için nefisini fedadan çekinmeyen Türk yoldaşları var. Ve emin olsunlar ki, cenubda ihtilalin patlak vermesi bir 'ateş' emrine bakıyor.

Yoldaşlar, Müslüman Komünistlerinin bu siyaseti pek büyük ehemmiyetle telakki olunacak bir içtimadır. Biz Rusya içinde içtimâî inkılabın devam ve ihtisarına çalışırken, Avrupa muhterisleri kendi aralarında memleketleri birer çiftlik, halkları birer esir sürüsü halinde paylaşmak istiyorlar ve bu memleketler, bu halklar bilirsiniz ki umumiyetle Müslüman memleketleri, Müslüman halklarıdır. Onun için Moskova'daki Müslüman Komünistleri Siyaseti bütün Avrupa, o hain Almanya'nın, o sarraf Fransa'nın o hilekâr katil İngiltere'nin, Amerika'nın..... ileyh korkulu nazarlarını celbeden o vakıa...

Onun için Yoldaşlar, biz kararımızla metin azimkar, kararlarımızı icrada tereddütsüz cesur olacağımıza şimdiden birbirimize söz veremeliyiz. Ve burada nazariyatçı ütöplast sosyalistler halinde değil, bütün manasıyla ihtilalcı, icracı bir heyet halinde hareket etmeliyiz.

Dünya inkılabı mühim bir devir geçiriyor. Bizim siyasi nazariyattan ziyade faaliyete ehemmiyet vermeliyiz. Buradan çıkacak son karar bir nazariye mahiyetinde değil, belki her an patlamağa ve Avrupa'nın taç ve tahtını başına devirmeğe mehya-i azim bir şarapnel muhabbetinde olmalıdır.

Yaşasın Yoldaşlar, Rusya'nın bütün dünya fukarasına ümit, azim, hayat bahşeden inkılabı!

Yaşasın Müslüman Dünyanın fedaî kahramanları!

Yaşasın Enternasyonal."19

Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongresi

Kongre, Lenin'in Başkanlığı'nda Mart 1919'da Kremlin Sarayı'nda toplanmıştı. Kongreye pek çok ülkeden komünist partileri katılmıştı. Kongre dünya komünist hareketinin sorunlarını tartışmış ve çözümler için kararlar almıştı. Türk Komünistleri adına Kongreye M. Subhi katılmış ve yaptığı konuşmada, Doğu Halkları arasında "Devrim Ocakları" kurmak gerektiğini vurgulamıştı.

Subhi, 18 – 23 Mart 1919'da toplanan SBKP'nin Sekizinci Kongresine de katılmıştı. bu toplantılarda yaptığı konuşmalarında da hiçbir mantıksal değişikliğe rastlamak olası değildir. İlgi odaklarında hep Türkler ve Türkiye olmuştur.

 Enternasyonal'in İkinci Kongresi ve Türk Komünistleri

Kongre, 19 Temmuz 1920'de Petrograt'ta açılmış, 23 Temmuz, 7 Ağustos tarihleri arasında da Moskova'da çalışmalarına devam etmişti. 37 ülkeden 67 partiyi temsilen 217 delege toplantıya katılmıştı. Kongrede Lenin tarafından kaleme alınan ve "21 Şart" olarak bilinen kararlar kabul edilmişti. Dünya komünist hareketinin tz olarak bilinen 17 maddelik ilkeler kararlaştırılmıştı.²⁰

Bu kongrede, sömürge ve geri ülkelerde demokrasi ve sosyalizmle ilgili Lenin'in sunduğu tezler, büyük ilgi görmüştü. Komintern'in İkinci Kongresine, Türk Komnistlerini temsilen iki delege katıldı. Katılan delegelerden biri İsmail Hakkı'ydı. İsmail Hakkı, kongrede Şu konuşmayı yapmıştı:

"Yoldaş Lenin'in tezleri, özellikle İslamizmle ilgili bölümü daha yakından bakılmayı gerektirir. Türkler, Suriye ve Irak'ı ele geçirdikleri, İslamın kutsal yerlerinin yolu ellerine geçtiği andan itibaren, Türk hükümdarları Dounun Mrika'nın ve başka yerlerin Müslüman olan bütün halklarını birleŐtirmeye çalışmışlardır. Türk sultanları Pan-İslmizmi yaymak için her türlü girişimde bulunmuŐlar ve Dounun ve Afrika'nın bütün Müslüman ülkelerini olduğu gibi, bütün ulusal grupları Türkiye'nin çevresinde birleştirmek istemiŐlerdir. Fakat 1908'de Genç Türk Devrimi'nin patlamasıyla, hükümet Genç Türklerin eline geçmiştir. Devlet gücünü ele geçiren genç burjuvazi, halkları kaynaŐtırmak için yeni yollar aramaya başlamıştır. Bu sırada Rusya'da çeşitli ulusal gruplar arlıın boyunduruğu altında inliyordu. Tatarlar, Türkistan ve BaŐkırdistan ulusları, Kafkas Türkleri ve daha birçok başkaları, işte Pan-Trkizm fikrinin bu zamanda ortaya atılmasının nedeni budur; bu, Pan-İslmizm fikrine karŐıttı. Pan-İslmizm çeşitli diller konuşan çeşitli ulusal grupları birleŐtirememiŐti. Öte yandan, Genç Türklerin savunduğu Pan-Trkizm fikri, Kazan'dan Kafkas'a, Türkistan, Türkiye'nin tümü ve İran'ın bir kısmı dahil bütün Türk ulusal gruplarını, birleŐtirmeye çalıştı. Pan-Trkizm fikri bütün bu ulusal grupları birleŐtirmeye çalıştı. Fakat bütün bu hayaller kağıt üstünde kaldı. Rus devriminden sonra, Türkiye'nin Avrupa kapitalistleri tarafından blŐlmesinden sonra, Türk halkı İngiliz ve Fransız kapitalistlerinin gerçek yüzünü görünce, bu andan

itibaren Türkiye’de yeni bir hareket başlamaktadır, bir kurtuluş hareketi. Şimdi demokratik partilerin önderlik ettiği Anadolu Hükümeti, Türkiye’nin Antanta tarafından uğratıldığı hayasız sömürüye en iyi cevaptır. İstanbul’un işgali, bardağı taşıran son damla oldu ve harekete hız verdi. Bütün Antant düşmanı güçleri çevresinde toplayan emperyalizme karşı öteden beri, oldum olası nefret duygularıyla dolup taşan Anadolu’daki devrimci hükümet, şimdi Avrupa emperyalizmine karşı bir savaşıma girişmeye hazırlanmaktadır. Türkiye’nin emekçi kitleleri, bir daha Antant’ın baskısına boyun eğmeyeceklerdir. Emekçi Türkiye’nin en iyi dostu olan Rus Devrimi sayesinde Türk ulusu kısa zamanda tam özgürlüğe kavuşacak ve öteki ülkelerin işçi kitleleriyle birlikte dünya emperyalistlerine karşı güçlü bir savaşıma başlayacaktır.”²¹

Mustafa Subhi’nin Komintern ikinci kongresi nedeniyle “İkinci Kongre” başlıklı bir makalesi Yeni Dünya’da yayınlanır. Makalenin bir kısmını aktarıyorum:

“Üçüncü Enternasyonal bir nice yıllık hayati faaliyetinde Avrupa ve Amerika amele ve rençber inkılâb kuvvetlerini Sosyalist Rusya etrafında böylece toplamaya ve hali hazırda Avrupa’da, Inkılâbı olduğu kadar siyasi bir amil olarak meydana çıkmağa muvaffak oldu. Şimdi Üçüncü Enternasyonal karşısında duran mühim mesele, garp proletaryası gibi şarkın derin karanlıklarında mazlum ve fukara halklarından yükselecek büyük bir yumruk hazırlamağa muvaffak olmalıdır. Birinci Kongreden beri enternasyonalin aile efradından sayılan Türkiye, İran ve Rusya içindeki Türk-Tatar Komünist teşkilatlarının ikinci yıl içinde bugün faaliyet ve kuvvetlerini birleştirerek bu maksadı temin etmeleri tarihin kendilerine yüklediği bir vazifedir.”²²

M. Subhi’nin Bakû’ye Yeniden Gelmesi ve Komünist Çalışmaların İvme Kazanması:

Subhi ve arkadaşları, 6 Mayıs 1920’de Taşkent’ten ayrılarak 27 Mayıs 1920 de Bakû’ye gelmişlerdi.²³ Amaçları, Türkiye’ye yakın bir bölgede çalışmalarını yürütmek ve Bakû’de faaliyet gösteren Komünistleri de içine alarak yeni bir örgütlenmeye gitmektir. M. Subhi Bakû’ye geliş nedenlerini şöyle açıklıyordu:

“Türkistan’da açılan teŖkiltlar etrafında toplanan Türk komünistlerinin miktarı kırka balığ olarak, Bahr-i Hazar’ın dŖmandan temizlenmesinden sonra, bu arkadaşlardan 23’ ile beraber Türkiye’ye ait faaliyetin Kafkasya’ya nakli kararlaŖarak, 27 Mayıs 1920 tarihinde Bakû’ya gelindi. Bakû’ya gelir gelmez teŖkiltımız ilk defa olarak Türkiye’ye yaklaŖtıęını ve kendi kitlesi içinde alıŖmak imknına malik olduğunu hissetmiŖtir.” 24

Konuyla ilgili, 28 Haziran 1920’de *Yeni Dünya* gazetesinde çıkan bir yazıda Ŗyle deniliyordu:

“Türkistan Ŗrlar Hükümeti’nin Merkezi olan TaŖkent Ŗehri’nde teŖekkl eden Komünist Hey’eti Seferiyesi inkılbın Türkiye hududlarına yakınlaŖması üzerine faaliyetini tevs-i etmek üzere TaŖkent’ten Bak’ye geldi. İŖe baŖladı. Azerbaycan Ŗuralar Hükümeti Fırka Merkezleri ile münasebete girdi. Bunlar arasında Türkiye Komünist Ŗubesi de vardı. Hey’et-i Seferiye Azerbaycan Inkılabı’na bilfiil iŖtirak etmiŖ olan bu Ŗubenin teŖkilatlarını tetkik etmiŖ ve bunun mttehaz-i usule muvafık olmadığını grmŖtir. Faaliyete germi verip, Türkiye dahilinde Ŗuralar Hükümeti tesisi yolunu hazırlamak için mevcut teŖkilatı tensik ve tevhid ederek ‘Bakû Türkiye İŖtirakiyn Komitesi’ adıyla faaliyet merkezi kuruldu.” 25

Mustafa Subhi; Bak’de bir yandan alıŖmalarına hız verirken, diğer yandan Ankara Hükümeti ile iliŖkilerini geliŖtirmeye alıŖır. M. Subhi konuyla ilgili Ŗyle yazıyordu:

“Mustafa Kemal PaŖa’nın takriben bir yıl evvel bize, Odesa’da iken bildirdiği kıyamcılığa razı ve taraftar olduk. Ve bugün Antanta yağmacıları karŖısında büyük bir cephe açan Kuvâ-yi Milliye Ordularının muvaffakiyetine mzahir oluyoruz.”

Mustafa Kemal PaŖa’nın bir yıl önce kendileriyle irtibat kurduğunu iddia ederek Mustafa Subhi; Rusya, Türkistan ve Kafkasya’da olduğu gibi Türkiye’de baŖlayan mücadeleyi, Avrupa emperyalizmine karŖı ve ‘lemŖumul’ bir önem ve anlamda anladığını belirtmiŖtir. Bu hareket, ‘Milli Müdafaa’ Ŗeklinde baŖlasa bile, dünyayı saran ve zalimler ile arpıŖtıķ mağdur sınıfları-

nın gökleri fetheden devrim hareketlerinin az zamanda uluslar arası bir özellik kazanmasının zorunlu olduğunu belirtir. Eğer böyle olmaz ise, Avrupa Kapitalizmine karşı yükselen herhangi bir ‘Milli Müdafaa’ hareketinin, enternasyonal yardımı gerektiği kadar alamayacağını ve ergeç yenilmeye mahkum olacağını savunur. Mustafa Subhi, şöyle devam ediyordu:

“Onun için biz Türkiye’de Milli Müdafaa şeklinde baş gösteren kıyama, müşterek düşman tarafından bu hareketin söndürülmesine yol vermemek için, her türlü yardımı bu yardım mutaassıp milliyetçilere bile olsa, tarihin bize yüklediği bir vazife biliyoruz. Hayat ve mübareze ruhunu mağdur halk kitlesinde derinleştirmeğe çalışan ‘İştirakiyyûn’ teşkilatının memleket içinde açılıp, yayılmasına gelince, bunun da Kuvâ-yi Milliye müdiranının karşısında duran yine o ehemmiyette tarihi bir mesele olduğunu zannediyoruz.”²⁶

Doğu Halklarının Birinci Kongresi

Kongre, 1 – 7 Eylül 1920’de Bakû’de toplanmıştı. Bu kongreye hem Sovyetler Birliği, hem Türkiye, hem de TKP önem veriyordu.

Sovyetler Birliği; Bolşevik Devrimini kalıcılaştırmak, yeni destekler kazanmak, sömürge ve bağımlı ülkelerin dikkatini sosyalizme çekmek, diğer ülkelerdeki komünistlerin örgütlenmelerine yeni olanaklar ve bağlaşıklar sağlamak, en önemlisi diğer ülkelerdeki komünist partileri ve işçi hareketlerini Sovyetler Birliği ve SBKP’nin etrafında toplamak için Kongreye büyük önem veriyordu.

Ankara Hükümeti; kazanımlarını kalıcılaştırmak, muhalefeti etkisizleştirmek, dışardan destek almak, uluslararası destek kazanmak ve Türkiye’deki Komünist hareketleri denetlemek ve Sovyetler Birliği’yle iyi ilişki kurmak için Kurultaya önem veriyordu.

Türk Komünistleri ise; örgütlülük düzeylerini artırmak, yeni bir parti kurmak, Komünist ideolojiyi Doğu Halkları arasında yaygınlaştırmak, Kemalistlerle iyi ilişki kurmak ve Ankara’da yasal çalışma olanağına kavuşmak, Türkiye topraklarında örgütlenmek için kurultaya önem veriyorlardı.

Herkesin beklentisi farklı da olsa, ki farklıydı, Kurultayın toplanmasında hemfikirdiler.

Kongreye, Azerbaycan, Gürcistan, İran, Ermenistan, Türkiye, Sovyet Türkistan, Hive, Afganistan, Türkistan, Çin, Buhara, Kazan Tatarları, Başkırlar, Kalmıklar, Kırgızlar, Kırım Tatarları, Hintliler katılmıştı. Kongre tutanaklarına göre, 1892 delege kongrede hazır bulundu. Bunların 1273' komünist, diğerkleri partısız ve 266 delegenin de hangi ulustan oldukları açıklanmamıştı. Türkiye adına 235 delege katılmıştır.²⁷

Sovyetlerin Kongreye delege gönderilmesi için, Ankara Hükümeti'ne *resmen* talebi olmamıştı. Doğrudan halka müracaat edilmiş, bu tutum Mustafa Kemal tarafından tepkiyle karşılanmıştı. M. Kemal, konuyla ilgili 14. 8. 1920'de TBMM'nde şu konuşmayı yapmıştı:

“Son günlerde Baku'de beynelmilel bir kongre yapılmaktadır. Resmi ve gayri resmi vukubulmakta olan müracaatlarda bizden de oraya murahaslar davet ediyorlar. Bu davetler doğrudan doğruya halkımıza vukubuluyor. Trabzonlulara, Erzurumlulara, her tarafa bir takım lavetnameler geliyor, gönderiliyor. Aldığımız malumata göre bazı yerlerden bilhassa hududa civar yerlerden bazı zevat bu kongreye icabet etmiştir.

(...) Binaenaleyh falan yerde, falan, filan ve filan yerlerde yapılan kongreler. Filan, filan, filan münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya gider ve orada mevzubahis olan esasatı kabul eder, memleket içinde tatbik etmeye başlarsa bu, doğru bir istikamet olamaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, herşeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mmeslilerinden mürekkep olan Meclis gider ve yapılması lazım gelen şeyi o yapar ve ancak Meclis-i âlinizin salahiyetini haiz olan memurların herhangi bir mahalde, herhangi bir cemiyette, herhangi hkmette yapacağı temas, söyleyeceğı söz, vereceğı imza makbul ve muteber olmak lazım gelir. Herhalde biz bugün için kendi noktai nazarlarımıza, milleti-miz, halkımızdan aldığımız hakiki noktai nazarlara tabi olarak hareket etmekteyiz.”²⁸

Bu konuşma zerine Karahisar Mebusu Hulusi Bey'in; “Paşa

Hazretleri Bakû'deki kongre resmi mi, gayri resmi midir?" sorusuna, M. Kemal'in cevabı şu olmuştu: "Gayri resmidir efendim. () resmi olsa idi, tabîi Millet Meclisini davet ederdi"²⁹

O sıra Moskova'da bulunan Cemal Paşa, M. Kemal'e bir mektup göndererek Türkiye'nin kurultaya katılmasını istemişti. Cemal Paşa, mektupta şöyle yazar:

"Bakû Konferansı bence son derece haiz-i ehemmiyettir. Tarafınızdan bu konferansa Türkiye'nin en güzide, en cerbezeli hatiplerinden ve gayet zeki arkadaşlardan birkaçı gönderilecek olursa Şark aleminin makam-i riyasetini Türklerin eline almak mümkün olacaktır"³⁰

Kongre, 1 Eylül 1920'de Zinovyev'in başkanlığında Bakû'de toplanmıştı. Kongre şeref başkanlığına Lenin, Troçki ve Zinovyev seçilmişlerdi.

Kongrenin Başkanlık Divanı'na ise şu isimler getirilmişti:

"Komünistler:

1. Riskulov, Abdürreşidov, Karayev (Türkistan)
2. Mustafa Subhi (Türkiye)
3. Van (Çin)
4. Açariya (Hindistan)
5. Mollabekcan Rahmanov (Hive)
6. Muhammedov (Buhara)
7. Korkmazov (Dağıstan)
8. Digurov (Terek)
9. Aliyev (Kuzey Kafkasya)
10. Kastanyan (Ermenistan)
11. Nerimanov (Azerbaycan)
12. Yenikiyev (Tatar Cumhuriyeti)
13. Amur Sanan (Kalmık Cumhuriyeti)
14. Filip Maharadze (Gürcistan)
15. Haydarhan (İran)
16. Ağazâde (Afganistan)

Partisizler:

1. Narbutabekov (Taşkent)
2. Mahmudov (Fergana)
3. Tahsin Bahri (Anadolu)
4. Hafız Mehmet (Anadolu)
5. Van (Doğu Türkistan)
6. Kubeyev (Mangışlak Bölgesi)
7. Niyaz Kuli (Türkmenistan)
8. Kara Taci (Semerkant)
9. Nezir Sediki (Hindistan)
10. Sidaceddin Kardaşoğlu (Dağistan)
11. Eliyev (Azerbaycan)
12. Musayev (Azerbaycan)
13. Azim (Afganistan)
14. Abdullayev (Hive-Özbekistan)”³¹

Kongre bir çok konuda kararlar almıştı. Enver Paşa, Kongreye Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp devrimcileri adına katılmış ve bir de konuşma yapmıştı. Enver Paşa, o sıralar Moskova’da yaşıyordu. Paşa, 1920 Yazında Moskova’ya gelmiş ve Sovyet liderleriyle ilişkiye girmişti. Bu olay Ankara Hükümeti’ni tedirgin etmişti. Enver Paşa Kongreden nce Bak’ye gideceğini bildiren bir mektubu M. Kemal’e yollamıştı. Bunun zerine Ankara’nın tavrında bir yumuşama olmuştu. M. Kemal, durumu şifreli bir mektupla, Kazım Karabekir’e bildirmişti. Mektubunda şöyle yazar:

“Erzurum 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretleri’ne,

Memleket mukadderatı hakkındaki mesuliyet üzerimizde bulunduğa, Enver Paşa ve şürekasının müstakilen ve kendiliklerinden memleket ve millet işlerine müdahalesine müsaade edilemez. Bu zevata haricen tarafımızdan tayin olunacak vezaif verilebilir. Ve salahiyyetleri tahdid olunur. Kendilerinden ancak bu şerait dairesinde istifade edebiliriz. Bolşevik kuvvetleri başında gelirlerse kendilerinden tarz-i istifadenin tayini yine hale göre tarafımızdan tayin olunur. TBMM Reisi Mustafa Kemal”

Enver Paşa, Komintern İkinci Kongresi'nde şu konuşmayı yapmıştı:

“Yoldaşlar! Bizi III. Enternasyonale yaklaştıran sebep, yaptığımız şimdiki muharebeden kendimize yardım ve arka bulma arzusu değildir. Siyasi, içtimai akidelerimizin esasta birbirine yakın bulunması da sanırım ki, mühim bir sebeptir. Biz inkılapçı kuvvetlerimizi daima halktan, halkın da mağdur ve yoksul olanı köylüden alıyorduk. Eğer bizim çokça fabrikalarımız ve işçilerimiz olsaydı, önce onları yad ederdim. Köylüler bizim inkılabçılarla birlikte idiler. Şimdi de böyledir.”³²

“Doğu Halkları Birinci Kongresi'nin Doğu Halklarına Bildirisi”

“1920 yılı Eylöl'ün birinde, Azerbaycan'ın payitahtı Bakû şehrinde Şark milletleri vekillerinin kurultayı toplandı. Kurultaya şu memleketlerden:

Türkiye'den, İran'dan, Mısır'dan, Hindistan'dan, Afganistan'dan, Belucistan'dan, Kaşgar'dan, Çin'den, Japonya'dan, Arabistan'dan, Sibirya'dan, Filistin'den, Buhara'dan, Hive'den, Dağıstan'dan, Şimali Kafkasya'dan, Azerbaycan'dan, Ermenistan'dan, Gürcistan'dan, Türkistan'dan, Fergana'dan, Başkır Cumhuriyeti'nden, Tatar Cumhuriyeti'nden, Uzak Şark Cumhuriyeti'nden, Kalmık Müstakil Eyaletleri'nden 1891 vekil geldi.

Şark Milletleri Kurultayı, Komünist Beynelmilel tarafından çağrıldı. Her köylü, her işçi ve her rençber Komünist Beynelmilel'in ne olduğunu bilmelidir. Komünist Beynelmilel sermayedarlar hâkimiyetini mahvedip halkın beraberliğine çalışan bütün dünya komünist köylü işçilerinin ittifakı (birliği) dir.

Şark Milletleri! Siz bilirsiniz, İngilizler, Türkiye'ye neler etti. İngilizler Türkiye'ye öyle bir sulh takdim ettiler ki, Türk ili Anadolu'nun dörtte üç parçasını İngilizler, Fransa, İtalya ve Yunanistan'a veriyor. Kalan bir parçasından ise Türk halkı öyle bir vergi vermeye mecbur oluyor ki, kıyamete kadar İngilizlerin borçlusu, İngiliz sermayesinin esiri olup kalıyor.

Türkler kendilerini öldüren bu sulh Őartlarını kabul etmediler. Bunun zerine İngilizler Türk lemi için mukaddes olan İstanbul'a girip, Türk Parlamenini dağıttılar. Halkına önayak olan baŐıclarını hapsedip ehemmiyetlilerini kurşuna dizdiler. Kalanlarını Malta Ada-sı'ndaki eski kalenin karanlık ve nemli odalarına kapadılar. Şimdi İstanbul'da padişahlık eden İngilizlerdir. Bunlar Türklerin elinde ne varsa aldılar. Bankalarını, paralarını, imalathanelerini, fabrikalarını, demiryollarını, vapurlarını ellerinden aldılar. Anadolu'daki yolları tuttular. Ve bu hareketiyle fabrikaları olmayan Türkleri Avrupa'dan mal almaktan mahrum ettiler. Şimdi Anadolu'da el kadar bir bez, ne bir parça demir kalmıştır. Türk köylüsü gömleksiz gezmeye, tarlasını tahta sapanla sürmeye mahkumdur.

İngilizler Yunan ordusuyla İzmir Vilayeti'ni, Fransız ordusuyla Adana Vilayeti'ni, müstemleke ordusuyla Bursa ve İzmit'i işgal ettiler. Türkleri her taraftan çevirerek Türk memleketlerinin içerisine girmektedirler. Onlar yıllarla bitmez, tükenmez muharebelerle dağılmış Türk Milletinin tükenmesine cehd ediyorlar.

Şark Milletleri! Arabistan'da ve Elezire'de neler yaptılar? Bu müstakil İslm memleketini, kimseye sormadan keyiflerince müstemleke ilan ederek Arap mlkdarlarını yerlerinden kovdular. Dicle ve Fırat'ın mahsull vadilerini ve hayat için en lzım güzel otlakları, Musul ve Basra gaz (neft) kaynaklarını ele geçirdiler. Arapları hayat membalarından mahrum ederek, açlık zaruretiyle kendilerinin köleleri ve işçileri olmaya mecbur ettiler.

Yaşasın mazlum Şark ve Garbın işçi ve renberlerinin birleŐmesi!

Yaşasın boyunduruk altında ezilen ve kirli menfaatlere kurban edilen iŐçiler birliği!

Yaşasın onun erkn-i harb karargahı olan nc Beynelmilel!

Yaşasın Şark milletlerinin ve bütün dünya işçilerinin cihangir ve yağmacı İngiltere'ye karşı cihadı, sönmez ateŐlerle yansın ve parlasın!

Şark Milletlerinin Birinci Kurultayı Reisi: Zinoviyev

İdare Azaları:

Türkiye'den- Mustafa Subhi, Tahsin Bey

İran'dan- Haydar Han

Hindistan'dan- Aariya, Nezir Sediki

Afganistan'dan- Ağazade, Azim

Hitay'dan- Van İn

Anadolu'dan-Hafız Mehmed
 Azerbaycan'dan-Nerimanoglu, Elçioğlu, Musaoğlu
 Buhara'dan-Muhammedoglu
 Hive'den-Mollabekcan Rahmanoglu, Abdullahoglu
 Dağıstan'dan-Korkmazoglu, Seraceddin Kardaşoglu
 Ermenistan'dan-Kastanyan
 Gürcistan'dan-Maharadze
 Terek Vilayeti'nden-Digurov
 Şimali Kafkasya'dan-Alizade
 Türkistan'dan-Aresoglu, Abdurreşidoğlu, Karaoglu
 Semerkand'dan-Kara Taci
 Taşkent'ten- Narbatabeyoglu
 Fergana'dan-Mahmudoglu
 Türkmenistan'dan-Niyaz Kuli
 Kırgız'dan-Kubayoglu
 Tatar Cumhuriyeti- Yenikeyoglu
 Kalmık Cumhuriyeti-Amur Sana

Katibler:

Ostrovski, Abdulhamid Yunusoğlu, Melikoglu, Mahmud Han, Ahmed Hanoglu.”³³

Kongre, çalışmalarını 7 Eylül 1920'de bitirdi. ve Kongre anısına Kafkaslarda Karl Marks'ın ilk heykeli açıldı.

Bu uzunca bildiride (bildirinin tamamını aktardım.) Kürtlerden ve Kürt sorunundan hiç söz edilmemiş olması, Sovyetlerin ve TKP'nin Kürtlerle ilgili politikalarını açıkça ortaya koymaktadır. Bütün dünyada ki ezilen milletlerden söz ediliyor, ama burunlarının dibindeki Kürtlerden hiç söz edilmiyordu. Bu, elbette yukarda değindiğim politikalardan kaynaklanıyordu.

Oysa o dönem, Kürtler arasında ve Kürdistan'da büyük bir hareketlenme vardı. Kürtler, ulusal demokratik hakları için bir çok örgüt kurmuş ve aynı amaçlar için gazeteler yayınlamaktaydı.

Kongreden hem Enver Paşa, hem de Ankara Hükümeti umduğunu bulamamıştı. Yıldızı parlayan M. Subhi ve arkadaşları olmuştu. Bu gelişme Ankara'yı rahatsız etmişti.

Ankara'nın politikası: “Sovyetler Birliği ile ilişkilere evet, Ko-

münizme hayır” olmuştu. Bu amaçla Ankara, Kasım 1920’de Moskova’ya çıkarma yaptı. Peş peşe üç heyet Moskova’ya gitti. Birinci grubun başında, Moskova’ya büyükelçi olarak atanan Ali Fuad (Cebesoy) vardı.

İkinci grup dört kişiden oluşur ve başlarında Tevfik Rüştü (Aras) vardı. Tevfik Rüştü, İttihad ve Terakki’nin önde gelen isimlerinden olan Dr. Nazım’ın bacanağıdır. Dr. Nazım da o dönem Moskova’da yaşamaktadır. (Dr. Nazım daha sonra yapılan “İzmir suikastına katıldığı” için idam edilmiştir.) Bacanağının Moskova’ya geldiğini duyunca sevinmiş ve onunla birkaç kez görüşmüştü.

Sovyetlerle iyi geçinmek amacıyla, 18 Ekim 1920’de, Ankara’da, Mustafa Kemal Paşa tarafından “Komünist Parti” kurulmuştu. Bu Parti’nin ileri gelenleri arasında Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Eyüb Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit) gibi meclis üyeleri bulunuyordu. “*M. Kemal, bu Parti’nin ‘bir’ numaralı üyesidir.*”³⁴

Tevetoğlu, bu Parti’nin kuruluş gayesi hakkında şöyle yazmaktadır:

“Bu parti, Mustafa Kemal Paşa tarafından tamamen ‘danışıklı’ olarak kurdurulmuş bir oyalama, bir avlama ve gerçek komünist faaliyetleri kontrol altına alma ve önleme vasıtasıdır: Hedef Bolşeviklerden yardım sağlamak, içeride ve dışında gelişen, tehlike arz eden komünist faaliyetlerini zararsız hale sokmaktır.”³⁵

Ocak 1921’de Ankara’daki Sovyet Heyeti sekreteri ile Mustafa Kemal’in, Komünist Parti hakkında yaptıkları sohbetin tutanağı bulunmaktadır. Bu belgeye göre, sohbet esnasında Mustafa Kemal Paşa TKP hakkında şunları söylemiştir:

“Şimdiki zamanda iki komünist parti vardır. Birincisi TKF, ki siz haklı olarak onu hükümetçi olarak adlandırdınız. Zira ben ona yardım ettim ve ben bu Parti’nin üyesiyim. Doğrudur, Parti’nin bazı sorumlu üyeleri İstanbul’la anlaşma ve çeteler meselesi hakkında özünü lekeledi. Ama bu durum Parti’nin bütün üyelerini gözden düşürmez. Parti’de gerçek şerefli insanlar vardır. Bunun yanında bazı ego-

ist şahsiyetler de vardır ki, bunların çoğu Hakkı Behiç, Edhem'in kardeşi Reşid, Hacı Şükrü vs. Çerkezlerdir.”³⁶

Bu Parti'nin ömrü çok kısa olmuştur:

“Resmi TKF'nın ömrü üç ay sürmüş ve Çerkez Edhem ayaklanması dolayısıyla solu bastırmak dalgasının içinde, bu parti de eriyip gitmiştir.”³⁷

M. Kemal, bir taşla iki kuş vurmak istemişti. Hem komünizmin önünü kesmek, hem de Sovyetlerin gönlünü almak.

Moskova'ya üçüncü heyet silah ve para yardımı için gitmişti. Heyetin başında Binbaşı Saffet (Arıkan) vardı. Ali Fuat Paşa, Stalin'le iyi dostluklar kurmuş ve Kremlin Sarayı'nda defalarca yan yan gelmişlerdi.

Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu

TKP'nin Birinci Kongresi 10 – 15 Eylül 1920 tarihinde Bakû'de toplandı. Kongre, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nden hemen sonra toplandığı için, çoğu kez bu iki kongre birbirine karıştırılmıştır. TKP'nin birinci Kongresi uzun bir çalışmadan sonra toplanmıştı. İlk adım, 1918'de Moskova'da toplanan “Türkiye Sosyalist Konferansı”nda atılmış ve kongre hazırlıkları başlamıştı. Bu konferansta “Rusya'daki teşkilat vekillerinden ve Türkiye'den gelecek vekillerin katılmayla bir kongre yapılması kararlaştırılmıştır.”³⁸

Kongre, Türkiye'de toplanmak istenmişti. Ankara Hükümeti buna izin vermeyince, Bakû'de toplandı. TKP Genel Sekreteri Yakup Demir (Zeki Başımar) bu konuda şöyle yazar:

“Kongrenin Türkiye'de yapılmasına Ankara Hükümeti izin vermemişti. Türk Komünistlerinin Baku'de toplanmalarının ve ilk kongrelerini burada yapmalarının sebebi budur.”³⁹

Bakû'de yapılan TKP kongresi ile, 14 Temmuz 1920'de Ankara'da toplanan “Türkiye Halk Komünist Partisi'nin” kongresi karıştırılmamalıdır. Tevetoğlu kongreyle ilgili şöyle yazar:

“10 Eylül’de toplanan kongreden önce, Türkiye’deki Komünistler 14 Temmuz 1920’de Ankara’da ‘Türkiye Halk Komünist Partisini’ kurmuşlardır. Kurucuların başında Salih Hacıoğlu ve Affan Hikmet vardır. Bir de ‘Emek’ adında bir gazete ve ‘Yeni Hayat’ isimli dergi çıkar mışlardır. Parti’nin bu adla kurulmasının nedeni T. Rüştü Aras’ların ‘Komünist Parti’ adında bir parti kurmuş olmalarıdır.”⁴⁰

TKP Kongresi 10 Eylül Cuma günü Bak’de Kızıl Ordu Kulübü’nde açılmıştı.

“Kongreye Azerbaycan Devrim Komitesi Başkanı Neriman Neri-manov, Azerbaycan Harp Komitesi Başkanı Ali Haydar Karayev, c Enternasyonal Merkez Komite yelerinden Pavloviç ve Stosova da katılmış ve konuşma yapmışlardır.”⁴¹

Kongre Fahri Başkanlığına Lenin, Troçki, Zinovyev ve Stalin oybirliğiyle seçilmişlerdi. Kongre Başkanlık Divanına; M. Subhi, Mehmet Emin, Abid Alim, Cevad (Dursunoğlu), Süleyman Nuri, Nazım İsmail Hakkı seçilmişlerdi. Kongre’ye Anadolu’dan, Urallardan ve Bakü’den gelen delegeler katılmıştı. Kongrenin gündemi şu maddelerden oluşuyordu:

“Geçici Merkez Komitesi’nin çalışma raporu.

1. Ulusal kurtuluş ve sömürge sorunları.
2. Köylü sorunu.
3. Kooperatif konusu
4. İlleri durum üstüne rapor
5. Kadın sorunu
6. Günün konuları
7. TKP’nin programını onaylamak
8. Merkez Komitesi seçimi.”⁴²

M. Subhi, Kongreyi açarken uzun bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmanın bir bölümü şöyledir:

“Türkiye Komünist Teşkilatının Birinci Kongresi’ni açmakla kendimizi bahtiyar addediyoruz

Arkadaşlar bir zamanlar bir hayal halinde telakki olunan komünizm bugün Rusya'da meydana getirdiği hayat ile, kurduğu yeni şekli hükümetle, Kızıl Ordusu ile, amele, rençber ahali içerisinde kuvvetlendirdiği teşkilatıyla şarkın ve bütün dünyanın mazlum millet ve sınıflarına pek büyük ümit ediyor. Son aylar zarfında, bize görünen iki büyük manzara, bu ümitlerin ne kadar esaslı olduğunu gösteriyor. Bu manzaralardan biri Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'dir, ki orada şark ile garbın muhtelif mahallerinden gelmiş otuzyedi millete mensup amele ve rençber vekilleri içtima etmişti. Bu içtimâ, proletarya hareketlerinin yeryüzünde ne derece kuvvetli olduğunu gösteren aşikar ve maddi bir delildir. Diğer taraftan, içtimâmı henüz bitiren Beynelmilel Şark Kongresi'nde, şarkın muhtelif milletleri, Hintliler, Hiveliler, İranlılar, Türkistanlılar, Buharahlar, Dağıstanlılar, Kırımllılar, Türkiyeliler ile Gürcistan ve Ermenistan mazlum milletleri tarafından gönderilen binlerce vekiller bir yere toplanarak aynı hedefe doğru kati amel ve iradelerini ilan etmiş olmakla Avrupa cihangirlerine karşı azim ve maksatlarını anlatmış oldular. Üçüncü Enternasyonal Kongresi son meclisini kaparken Rusya'nın muzaffer Kızıl Ordusu'nu, Dünya proletaryasının ve Şark mazlum milletlerinin hadim ve müdafii bir ordu olarak ilan etmişti. (Şiddetli Alkışlar)

Baku'de toplanan Beynelmilel Şark Kongresi de Avrupa ve Amerika'nın zalim ve hunhar emperyalizmine karşı mukaddes mübareze ilan etti. (Şiddetli Alkışlar) İşte bu iki misal karşısında Bolşevizmin yeryüzündeki içtimâî inkılabı nasıl esaslı bir istinatgah olduğu meydana çıkıyor. Türkiye'deki son vak'aları tetkik etseniz, gelen arkadaşları dinleseniz, fırkamıza gönderilen mektupları görseniz, memleketimizin son ümidinin Bolşevizmde olduğu kanaatini anlarsınız. Arkadaşlar, Rusya inkılab-ı kebirini son üç sene zarfında icazkâr numuneler gösterdi. Hiç kimsenin ümit etmediği halde Rusya Proletaryası öyle bir inkılap ordusu vücuda getirdi ki, Cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılap şimdi demir ellerini şarka uzatıyor. Şark siyaseti Üçüncü Beynelmilel'in nizamnamesinde birinci maddeyi teşkil ediyor. Bu meselede en ziyade alakadar olanlar şüphesiz bizleriz. Biz Türk Komünistleri bu hareketin kıymetini bilmeli, tarihin kaydedeceği bu fırsatı iyi takdir etmeliyiz. Bizde kendi memleketimizde Avrupa emperyalizminin, harici ve dahili düşmanların haddini bildirmeliyiz. Bütün bu arzularımızı tasavvur ve temenniden hakikat haline koyacak bu

kongredir. Türkiye Komünist Kongresi Rusya'dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve frkamız yalnız Türkiye'de değil, bütün şark'ta inkılabın alemdarı olacaktır. Onun için Yaşasın Türkiye Komünist Fırkası (Alkışlar), Yaşasın bütün Komünist frkalarını har-i aguşunda toplayan nc Enternasyonal (Alkışlar ve Marş), Yaşasın şarkta birinci İnkılab ocağı kuran Azerbaycan şrâ Cumhuriyeti (Alkışlar ve Marşlar).”⁴³

nc Enternasyonalin Merkezî Komitesi adına Pavloviç'te, TKP Kongresi'nde konuşmuştu. Konuşmasının bir bölümünde şöyle der:

“şimdi Çanakale ve Karadeniz Boğazlarına hakim olan düşman, aks-l inkılabıları üstümüze musallat etmeğe fırsat buluyor. Biz her şeyden evvel istiyoruz ki, Türkiye yalnız kendi menfaati için değil, bütün beşeriyetin saadeti için İstanbul zerine kırmızı bayrağını yk-seltsin. (Alkışlar ve marşlar) ⁴⁴

Kongre bir çok konuda karar almıştı. Bu kararlardan birisi de “Mstemlekâat ve Milletler Sorunları” hakkında alınan karardı. Konumuzla doğrudan ilgili olduğu için, beş maddeden oluşan kararı olduğu gibi veriyorum:

“1. Müstemleke bugünkü haliyle istilacılık devrini geçiren, sınai, mali ve ticari inhisarcılığın zaruri bir mahsulü olduğu gibi, milli ni-za ve kıtallerde hâl-i hazır şerait-i iktisadiye ve siyasiyeden çıkan birer hâiledir. Hey'et-i içtimaiyenin mukadderatı zenginliğe istinat eden sermayedarlardan, ftuhatılık ve yağmakarlıkla ihraz-ı şöhret ve hükümet eden emaret ve hükümetlerle bunlara satılmış bir avuç sanâdid ve memurinden ibaret bir sınıf-ı ekalliyet halinde kaldıkça bu felaketlere nihayet vermek imkanı yoktur.

2. Burjuvaya esasında kurulan hkmetler fert ve milletlere ait müsavat ve adalete dair birçok bahislerde bulundukları halde, tarihin bize arz ettiği feci hadiselere, hele son Avrupa Harbi'nden sonra kararlaşan Versay Muahedesi'nin mağlup ve zayıf millet ve memleketleri kısım kısım esir ve müstemleke haline getirmeğe teşebbüs yolunda meydana çıkan neticeleri pekala gösteriyor ki, adalet ve müsavata

ait bu şiarlar yalancı bir nümayiş olmaktan başka bir mahiyet kazanamamışlardır.

3. Demek oluyor ki, sermayedarlar, hükümdar ve sultanlardan mürekkep hiç hükmündeki bir ekalliyetin, beşerin ekseriyet-i azimesini teşkil eden zayıf ve fakir işçi sınıfları zulüm ve tagallübü süretinde mütecelli cihanşümül beleyenin izalesi ancak sınıf farkını ortadan kaldırarak, yeryüzünde hakim ve mahkum, zalim ve mazlum fertler, millet ve devletlerin hükmünü bırakmayacak bir inkılâb-ı azimine vuku' ve tahakkuku ile hasıl olabilecektir.

4. Bütün dünya amele ve rençberleri arasında hadis olan bu mahiyetteki içtimâi inkılapta, şimdiye kadar başka devlet ve milletler hükmü altında veya müstemleke halinde yaşayan millet ve memleketler amele ve rençber sınıfının milli ve medeni metalibine karşı hakim bulunularak, mazlum milletler arasında tenevvür ve temadünün inkişafına hadim olacak medeniyetli milli müessesata kuvvet vermeli ve bu suretle onların da samimi olarak inkılâba müzaheretleri esasları hazırlanmalıdır.

5. Komünist Fırkası inkılap hareketinin yeni girdiği gayr-i müterakki memleketlerde emperyalizme karşı mevcudiyetini müdafaa eden milli kuvvetlere müzaherette, bu arada umumiyetle sermayedarlar idaresine karşı sınıfı mübareze hissinin işçi halk içinde derinleşmesine ait mesaide bulunmalı ve herhalde teşkilâtın istiklalini muhafaza etmelidir.”

Bu kararlar Mustafa Subhi'nin teklifi üzerine, program taslağını hazırlayan komisyona gönderilerek, TKF programına dahil edilmesi istenmişti.⁴⁵

Kongrede, bir de “Milliyetler Meselesi” Hakkında konuşan Nazmi Yoldaş şöyle demişti:

“Türk Hükümeti'ni idare eden ekabir ve mütegalibe ile Türk fakir ve rençber halkı birbirine karıştırmamalıdır. Ekabir şüphesiz, İslamiyet ve milliyet perdesi altında menafi-i şahsiyelerini müdafaa için meşum roller oynadılar. Türk, Ermeni halkı arasına husumet sokmaktan ihtar etmediler. Cereyan-ı tarihiye beraber yaşattığı bu iki milleti birbirine düşman ettiler. Her yerde, her zaman ölen, ezilen

hakk-ı hayattan mahrum biçare fakir halktı. Avrupa emperyalizminin neticesi olan Harb-ı Umumi esnasında zavallı fakir Ermeni köylüsü yine İngiliz tesviltma, Taşnakların, papazların teşviktına alet oldu. Van ve Bitlis taraflarında Müslüman fakir halkı kesmeye, evlerini yakmaya, mallarını yağmalamaya başladı. Buna karşı İttihad ve Terakki Hükümeti bi-aman davrandı. Ermeniler tehcir edildiler. Taşnaklar ve Ermeni papazları milliyet ve mezhep davasıyla İngiliz siyasetlNE, İttihad ve Terakki ile Türk devletileri de yine milliyet ve mezhep bayrağı altında Alman siyasetine hizmet etmişlerdir. Netice de milyonlarla Türk ve Ermeni fukarası imha edildi.”⁴⁶

Kongrenin 4 ve 6. oturumunda kabul edilen TKP’nin birinci programı, 10 maddelik bir giriş ve 49 maddeden oluşmaktadır. 15 Eylül 1920 günkü 7. oturumda ise, TKP’nin tüzüğü onaylanmıştı. Konumuzla ilgili olduğu için Programın “Din ve Milliyet” bölümünü olduğu gibi alıyorum.

“Din ve Milliyet”

“4. Sırf dini mahiyetteki terbiye, tedris ve ibadet meselelerini her milletin ihtiyarına tabi bir cemaat işi olarak telakki ve böylece ‘hürriyet-i vicdan’ın mutlak surette temini ve hiç kimsenin itikadından dolayı muaheze edilmemesini ss- hareket addeder.

5. T.K.F., sermayedarlığın üzerindeki zulüm ve tahakkümü yıkarak sermayedarlık mnasebatından doğan her türlü harp ve kıtale nihayet vermek ve bu suretle insanlık alemini sulh ve selmete erdirmek maksadını takip ettiğinden, dinlerin ve milliyetlerin insanlar arasında mnferet ve düşmanlık doğuran hurafelerine karşı mbarezeyi bir vazife bilir.

6. T .K.F., sermayedarlara ve bilumum mütehakkim sınıflara nüfuz ve kuvvet veren ve muhtelif milletleri temsil davasında bulunan ruhan müesseselerin hükümetten ayrılarak cemaat teşkiltı halinde bırakılmasını iltizam eder.

7. T.K.F., muhtelif milletlere mensup inkılbı amele ve rençber sınıfları arasındaki eski düşmanlıkları kaldırmak için aşağıdaki en kati çarelere girişir:

(elif) Dil ve hars nokta-i nazarından her milletin tam hürriyetini

temin ve bu itibarla bir veya diğer millete mahsus olan her türlü imtiyazları ilga eder.

(be) T.K.F., hükümet teşkilatında muhtelif milletlere mensup amele, rençber şuralar cumhuriyeti teşkilini kabul ve 'hür milletlerin hür ittihamı' esasında olmak üzere federasyon usulünü tercih eder.

(pe) Fırka, amele ve rençber sınıfları da tamamen ayrı ve müstakil yaşamak cereyanlarına kapılmış olan milletlerin arasında kanlı nizalar çıkmasına yer vermemek için bu gibi meselelerin 'plebisit' usulüyle umumi reye müracaatla halline delâlet eder." 47

TKP'nin birinci programındaki "Ulusal Sorun" yukarıdaki şekilde ele alınmıştır. Bilmem yoruma gerek var mı?

Alınan kararlar ve yapılan konuşmalar, dikkatli bir gözle incelendiğinde, TKP'nin politik hedefleri ve amaçları kolayca anlaşılmaktadır. Daha o günden TKP'nin ana yürüncesinin nereye kurulduğu, bakış açısının ne olduğu, Anadolu halkının sorunlarına, özellikle Kürtlere nasıl baktığı bellidir.

TKP'nin biçimlenme süreci tamamlanmış, aktif politikanın içindedir. Başta Üçüncü Enternasyonal'in toplantıları olmak üzere, Doğu Halkları Kurultayı, Türk Komünistlerin ve Müslüman Komünistlerin toplantıları yapılmıştır. Bütün bu tarihi belgeler ve somut durum, bize net olarak bir şeyi gösteriyor, ki o da, Sovyetler Birliği'nin ve TKP'nin Kürtlerin demokratik haklarını içeren bir politikasının olamayışdır.

Kaldı ki, o dönem, Kürtler de Anadolu'daki halklar gibi büyük bir devingenlik içindedirler. İstanbul'da ve Anadolu'da bir çok Kürt örgütleri kurulmuştur. Bu örgütler bölgede yapılanmak amacıyla "Kürdistan'a Gezi" yapmışlardır. Politika kazanı yüz derecede kaynamaktadır. Ama TKP'nin heybesinde Kürtlerden yana bir politika yok. Hancının yolluk olarak koyduğu erzakların içinde Kürt lokması yoktur. TKP, böylesi bir politik ortamda Anadolu'ya geliyor.

Kemalizm'le Kurulan İlişki Trajediyle Bitti

Mustafa Subhi ve Arkadaşlarının Türkiye'ye dönüşleri Sovyetlerin onayıyla olmuştu. TKP, Ulusal Kurtuluş Savaşı içinde yer almak istiyordu. O iradeyi göstermişlerdi. Mustafa Subhi ve arka-

daşları, Türkiye'ye gelmeden önce, Ankara Hükümeti'yle temas kurmuşlardı. Türkiye'ye gelmek ve politika yapmak istediklerini iletmişlerdi. Bu amaçla partili Süleyman Sami ve Salih Zeki'yi Ankara'ya yoklamıştı. Bu kişiler, Erzurum'da Kazım Karabekir'le görüştüktan sonra, 3 Ağustos 1920'de Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta aşağıdaki şekilde yazıyordu:

“Bendeniz İstirham ederim ki, Rus Sovyetleriyle çalışan bu zâtlarla iyice anlaşarak ve bunlara lazım gelen mevki-i ihtiram verilerek tabi' beylerde menkuz olan hırs ve intikam gibi fena hisler uyandırılmasın ve bu zatlar mefkurelerini Rus Sovyetlerine istinaden icraat yapacağınız diye zavallı vatana bir menhus darbe vurmalarına mahal kalmassın. Aynı zamanda bu zatların şimdilik naçar kuvvetimizden istifade ile münasib bir zamanda iş başına çıkmak gibi emelleri de unutulmasın.”⁴⁸

Bu gelişmeden sonra Mustafa Kemal, Bakû'ye bir mektup yazmıştı. Mektupta şöyle der:

“Ankara

13. 9. 336 (1920)

Bakû'da Türkiye İştirakiyûn Komitesi Hey'et-i Merkeziye Reisi Mustafa Subhi Bey ve Azadan Mehmed Emin Yoldaşlara,

Süleyman Sami Yoldaş vedaatıyla gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir suretle temsil etmeyen İstanbul Hükümeti'nin kabul eylediği şerait-i sulhiyeyi reddetmiştir. Ekseriyet-i azimesi rençber ve köylüden müteşekkil olan milletimiz Garbın emperyalizm ve kapitalizm mahkumiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı müttehid olarak mücadele ve mübarezeyeye karar vermiştir ve bu kararını tatbik etmektedir.

Türkiye İştirakiyûn Teşkilatının da aynı kanaat ve gaye ile çalışmakta olmasını büyük bir memnuniyetle telakki ettik.

Milletimiz Ankara'da vücuda getirdiği Büyük Millet Meclisi ile mukadderatına bizzat ve istiklal-i tam dairesinde vaz'iyet etmiştir. İşbu halk hükümetini vücuda getiren teşkilatlarımızın köyden itibaren nahiye, kaza, liva ve vilayet merkezlerine kadar her yerde halk ta-

rafından intihap olunmuş birer hey'et-i idaresi vardır ve bu teşkilat Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne merbuttur. İşbu teşkilat mütarekeyi müteakip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilmiş bir teşkilattır. Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti işbu teşkilattan doğmuştur ve binaenaleyh Sovyet teşkilat-i idariyesinden farksızdır. İctimâî inkılab dahi safahat-i lazimesini geçirmekte olup bu inkılabı halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi sevk u idare etmektedir.

Gerek şahsen ben ve gerekse bütün rüfeka-yi mesaim ekseriyeti rençber ve köylüden ibaret olan milletimizin istiklalini tesis ve temin gaye-i yeganesini takib etmekteyiz.

Memleket ve milletimiz her taraftan emperyalist ve kapitalistlerin hücumlarına ma'ruz bir halde olduğu gibi fiilen bunlara iştirak eden İstanbul Hükümeti'nin padişahına atfen memleket dahilinde ika' edildiği ifsadat-i mütemadiyeden mütevellid mahalli ihtilaflara da karşı koymak mecburiyetindedir. Binaenaleyh milletin vahdet ve mukavemetini ihlal edebilecek zamansız ve fazla teşebbüslerden tevakkı etmek milletimizin halası nokta-i nazarından elzemdir. Bu lüzumu gözönünde bulunduran Büyük Millet Meclisi içtimai inkılabı sükunetle ve esaslî surette tatbik etmektedir.

Gaye ve prensip itibarıyla bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirakiyûn Teşkilatı'ndan maddeten ve ma'nen hakkıyla müstefid olabilmekliğimiz için teşkilatınızın münhasıran Büyük Millet Meclisi Riyaseti'yle te'sis ve muhafaza-i irtibat eylemesi lazımdır. Türkiye dahilinde tatbik edilecek her nev'i teşkilat ve inkılabat ancak bu kanal vasıtasıyla yapılabilir.

Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyûn Teşkilatı'yla tamamen tevhid-i mesai edebilmek üzere Büyük Millet Meclisi nezdinde salahiyet-i tammeyi haiz bir murahhas göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti nezdine murahhas olarak Baku'ye gönderilmiş Memduh Şevket Bey'le te'sis-i irtibat ve tevhid-i mesai eylemenizi rica eder ve bilvesile samimi hürmet ve selamlarımı takdim eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal"49

Bir çok kişi ve tarihçi, M. Subhi ve arkadaşlarının M. Kemal'in izniyle Türkiye geldiklerine inanmaktadır. M. Tunçay, "*Subhi'nin izinli veya çağrılı olarak Ankara'ya gitmeye karar verdiğini*" yazar.⁵⁰

şevket Süreyya Aydemir, "*M. Subhi'nin Türkiye'ye gelişine Ankara İzin vermiştir*" der.⁵¹

Bagirov, "*TKPMK Birinci Kurultayın kararı üzere ve TBMM Hükümeti'nin 1920 yılı sonunda verdiği resmi icaze ile Ankara'ya gelme kararı aldı*"ęını söyler.⁵²

TKP'nin belgelerinde de, M. Subhi ve arkadaşlarının Ankara'ya gelmeleri, M. Kemal'in izniyle olmuştur diye yazar.

Ankara Hükümeti'nin amacı; Komünistleri ideolojik etkisine almak ve Ankara'da kurduğu "resmi" "Türkiye Komünist Partisi"ne katarak etkisizleştirmekti. Böylelikle hem istediği gibi "Komünist" bir hareket oluşacak, hem de Sovyetlerle ilişkileri bozulmayacaktı. Cumhuriyet tarihi boyunca bu politika hep devam etmiştir.

TKP, Türkiye'ye gelmeden önce bir bildiri yayınlamış ve İsmail Hakkı başkanlığında "Harici Büro" kurmuştu. TKP'nin politikasının daha net anlaşılması için bildiriye olduğu gibi veriyorum:

"Türk Amele ve Renberlerine, Türkiye'nin Milli İnkılabı Ordusu!"

"Aziz Kardeşler, Kahraman Yoldaşlar!"

"İtilaf Devletlerinin şekavetkarane teşebbüslerine ve bu hiyanete müsamahakar İstanbul Hükümeti'ne karşı kıyam eden Anadolu'nun azimli ve imanlı ordusu, Antanta hesabına Anadolu'yu arkasından vurmaya hazırlanan alçak Taşnakları ezerek ve pek mühim bir fesad ocağını söndürmek kudretini gösterdiği bir sırada, Ermeni amele ve renberlerinin kızıl inkılab bayrağını ellerine aldıklarını görüyoruz. Ermeni amele ve renberleri, Taşnakların hunhar ve tahripkar idareleri daha ziyade tahammül edemeyeceklerini ilan ederek, Erivan Hükümeti yerine Sovyetler Cumhuriyeti tesise girişmiş ve Rusya Kızıl Ordusu'nu imdadına çağırmıştır.

Üç sene devam eden Taşnaklar saltanatının, kendisinden memnun olmayan Ermeni işçi ve renberlerine karşı reva gördüğü zulümler, sonra bu idarenin tasallut ettiği meşahade, müdafaasız kalan

Müslüman ahalinin kökünü kırmak yoluna ika' ettiği cinayetler, en feci zi-hayat misalleri işte göz önünde duruyor.

Mazlum amele ve rençber kandaşlarımızın vicdanları yakan fer-yadları kulağımıza kadar varırken, üstümüze düşen vazife elbette bu canı elleri tamamen kırmak, Taşnak Hükümeti'nden nam ve nişan bırakmayarak, bunun yerine Ermeni Müslüman amele ve rençberle-rini birleştirip kardeşçe yaşayacak Sovyet Hükümeti'ni tesis etmeğe bütün kuvvetimizle yardım etmek, çalışmaktır.

Ermenistan'da amele ve rençberler, hükümeti eline almakla Eri-van'daki hain muhteris ve İngilizler elinde oyuncak, düşman bir hü-kümet yıkılmış ve onun yeri inkılabçı, insaniyetkar ve cihangirliğe karşı mübarezeci bir Sovyet Cumhuriyi meydana gelmiş olacaktır. Taşnak Hükümeti yaşadıkça tabi menfaatleri olan Inkılabçı Anadolu ile Sosyalist Rusya'nın münasebetine engel olacak bir fesad; yuvası mevcut kalacaktı. Halbuki Ermenistan'da Sovyetler teşkili, Türkiye ile büyük inkılab dünyasının zalim emperyalizme karşı açtığı müba-reze cephesini birleştirmiş olacaktır.

Demek, aziz kardeşler, mazlum Türkiye'nin kahraman askerleri, inkılabçı zabitler, garbden memleketimizi istila ve yağmaya başlayan kanlı emperyalizme karşı mücadeleyi kati zafere vardırarak sesleri birden vücut bulmuş, birçok zamandan beri beklenen büyük ve ha-yırlı güç doğmuştur. Demek memleketin istiklal ve hürriyetini İngi-liz ve Fransız emperyalistin kanlı tırnaklarından tamamiyle kurtar-mak için memleketin mazlumiyetini, huzurunda vicdanını eşhad ederek verdiğiniz sözün yerine getirilmesi zamanı gelmiştir. Rusya Sovyetler Cumhuriyeti, Anadolu'nun emperyalizmine karşı açtığı ci-dalde muvaffakiyeti kane ettiği vaatleri, hiç şüphe yok, son sathına kadar yerine getirir.

Aziz ve fedakar yoldaşlar: Hatırdan çıkarmayınız ki düşman uyu-muyor. Bizim muvaffakiyetlerimiz arttıkça son saatin yaklaştığını gö-rerek hayallerini daha şiddetle artırmaktadır. Unutmayınız ki, İtilaf Devletleri bizim içerimizde İngiliz altınına satılmış politika simsarlar-ı, İstanbul kabineleleri, harb zenginleri, dalavereciler vasıtasıyla iş-lerine devam etmekte ve Türk Inkılab Ordusu'nu hedefinden şaşırt-mağa var kuvvetleriyle çalışmaktadır. İngiliz ve müttefiklerinin bu yaman acenteleri, bu kurnaz çorbacıları, İstanbul'dan başlayarak, Ka-radeniz sahillerine, Anadolu içlerine, doğru sokulmak cesaretini gös-

terebiliyorlar. Bunların sure-i haktan görünerek söyledikleri sözlere inanmayın. Getireceği yeni felaketleri düşünmek ve ona göre uyanık davranmak bu mühim ve tarihi görev en büyük vazifesidir.

Sevgili Yoldaşlar: Unutmayınız ki; Rusya'dan kabarak bütün dünyaya yayılan amele ve rençber inkılabı, Türkiye'nin izmihlal tarihinde önümüze çıkan yegane mucize-i necattır. Bugün hr müstakıl yaşamak liyakatını Türkiye'ye veren Anadolu'daki şu son hareketlerin, milli ve içtimâi bütün cereyanların inkişaf ve tekamülünü biz bu büyük inkılaba borçluyuz. Rusya'da Bolşevizmin ölmesiyle nasıl cihan proletaryasının (amele ve rençberlerinin) son mit ışıkları nasıl snecekse Türkiye ve Anadolu'nun bugünkü canlı, şanlı, aslı hayat cidalinden de eser kalmayacak ve her türlü hürriyet ve istiklal istihalleri ebediyen mahv ve kaybolacaktır. Onun için bugün Avrupa ve Amerika kapitalistlerine ve İstanbul Hükümeti'ne karşı açılan mbarezeyi sona kadar devam ettirmek ve bütün manasıyla hürriyet ve istiklale kavuşmak isteyen amele, rençber ve asker ve onlarla beraber yürüyen münevver inkılabçılar, muallimler, muharibler, zabitler bütün azim ve idarelerini, bütün kudretlerini cihan inkılabının merkezi olan Bolşevik Rusya etrafında toplamağa Anadolu Inkılab Ordusu ile, Kızıl Ordu'nun el ele vererek bütün şarktan emperyalist tasallutları kırmak gayesini hazırlamağa sarf etmeliler.

Kahrolsun; hakka ve insaniyete tasallut eden emperyalist devletler! Yaşasın, hak ve insaniyeti kurtarmak üzere elele veren inkılapçı Türkiye ve Kızıl Rusya Ordularının kahraman askerleri! Yaşasın, Büyük Inkılabı doğan Ermeni Amele, Rençber şuralar Cumhuriyeti!

Türkiye Komünist Fırkası Merkezi Hey'eti"⁵³

M. Subhi ve arkadaşları iki grup halinde Kars'a gelmişlerdi. İlk grup, Sovyetlerin Ankara Sefiri Midivani ile 28 Aralık 1920'de Kars'a varmıştı. Bu gurupta; M. Subhi, Edhem Nejat ve üç arkadaşı vardı. Birkaç gün sonra da 13 kişiden oluşan ikinci grup, Kars'a gelir. İlk grup, Kazım Karabekir tarafından törenle karşılanmıştı. Subhi ile arkadaşları, Kars'ta yaklaşık üç hafta kalmışlardı. Subhi'lerle Kars'a gelen şerif Manatov'un Türkiye'ye girmesine izin verilmemişti. Manatov, daha önce Türkiye'de komünizm propagandası yaptığı için tutuklanmış, Sovyet vatandaşı olduğu için de serbest bırakılmıştı. Manatov, M. Subhi'yi dikkatli olması konusunda uyarmıştı.

M. Subhi Kars'tayken arkadaşlarına gönderdiği mektupta Şöyle yazar:

"Kars, 5 Kanun-i Sani 1921

Aziz İsmail Hakkı yoldaş

Buraya geleli bir haftaya yaklaştığı halde bir taraftan Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerin, diğer taraftan Süleyman Sami heyetinin vürûdlarına intizardan daha ileri gidemiyoruz. Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla arız u amik görüştük; ikincinin muhassas beyanatından memlekette bir hükümetin komünizm esaslarını hazırladığı anlaşılıyor. Mamafih, her ne şekilde olursa olsun fırkanın teessüs ve meclisi milli için mesleki intihab esasını kabulüne doğru gidilmesi komünizme ait fikirlerin geniş mikyasta intişarına yol açmaktadır. Ancak bu ilk devr-i inkişafta mesleğe ve fakir halkımıza hakikaten merbut olanlarla komünizm şiarı altında siyasi spekülasyona girişenleri tefrik etmek ve ona göre dostu, düşmanı ayırmak gibi mühim bir vazife karşısında bulunuyoruz. Biz memlekette spekülatif hareketlerden münezzeh bir işçi ve rençber hayatının uyanmasına ve hayata müstened bir siyaset yürütmeye çalışacak ve bu maksada hail olanlarla çarpışacağız. Siz de bulunduğunuz mühitte kat'i ve metin adımlarla harekete ve mesleğimizi, siyasetimizi sunileştirecek her teşebbüse karşı durmaya çalışmalısınız. Sefir Ali Fuad Paşa ile beraber Rusya'da komünizmi tedkik ve Üçüncü Enternasyonal ile temin-i münasebet etmek üzere Ankara teşkilatından Doktor Tefvik Rüştü, İsmail Subhi, Selim Efendiler gideceklerdir. Fikrimce konferansın cereyanı müddetince sizin de Moskova'da bulunmanız muvafıktır. Mamafih bu arkadaşlar Kars'a geldikleri zaman daha tafsilli görüşecek ve istihsal olunacak neticeye göre size daha kati talimatlar göndereceğiz.

Kazım Karabekir Paşa evvelki gün bana 'sizin Ankara'ya gitmek üzere vürudunuza Mustafa Kemal Paşa pek memnun olmuştur. Fakat Tuhapse'den on adam diğer taraftan da bir çok arkadaşlarımızın teşkilat halinde gelmeleri zannedirim ki, iyi telakki olunmaz. Hükümet ne derse onu yaparız' mealinde birşey söyledi. Beni de bunlar, Türkler; memleketlerine avdet ediyorlar, memleketlerinin kanununa (?) tabidirler, teşkilat meselelerine gelince, Ankara'ya vusulümüzle bu mesele hallolunacaktır, diye cevap verildi. Bunun üzerine, evvelce Anadolu'ya geleceği temin olunan Abid'in birdenbire zuhuru, pa-

şanın her türlü teminatımıza rağmen bizim ihtilalciliğimize dair şüpheleri bir kat daha uyandırmış olmasına şübhe yoktur. Eski kararlarımızın ne sebeble oraca tebdile uğradığını mütehayyiriz. Ve onun için Abid'in iadesine arkadaşlar ittifak-i ârâ ile karar vermişlerdir. Latif yoldaşla size biraz Erzurum pastırması, limon ve incir gönderdim. Bir pakete bizim kayınvalideye mahsus olarak göndermiştim. Pastırmalı kaygana pişirdikçe beni hatıra getirirsin. Meryem yoldaşın masasına mahsuben validesine on lira verilmesini de ayrıca rica ederim. Sizin sevimli gözlerinizden öper Cevad, Abdurrahman ve diğer yoldaşlara samimi selamlarımı takdim ederim. Fezlekeyi tezce göndermeyi, gazeteyi muntazaman çıkarmayı unutmayınız kardeşim.

Mustafa Subhi”⁵⁴

Tek başına bu mektup bile, M. Subhi ve arkadaşlarının başlarına neler gelecekleri hakkında ipuçları veriyordu.

Provokasyon Yürürlükte

Onlar Kars'ta iken, Ankara Hükümeti'nin Moskova Büyük Elçisi Ali Fuad Paşa, Milli Eğitim Bakanı Rıza Nur, Kars'a gelip, Subhi ve arkadaşlarıyla defalarca görüşmüşlerdi. Ali Fuad (Cebesoy) görüşmelerle ilgili düşüncelerini Şöyle anlatır:

“Mustafa Subhi'yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm. Rusya'daki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin veyahut Stalin'i olması ihtimalini hatırlından geçirdiği muhakkaktı. Komünizme inanıyor, fikir ve prensiplerini kendi siyasetine bir vasıta yapmak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının harici düşmana karşı mesaisini tasvip ediyor ve bundan müstağni kalamıyordu. Hariçteki İttihadçıların memlekette girmemelerini ve dahilde İttihad ve Terakki Fırkası'nın her ne suretle olursa olsun ihya edilmemesi hakkındaki Mustafa Kemal Paşa'nın noktayı nazarına tamamiyle iştirak ediyordu. Belki de daha ileri giderek ya Mustafa Kemal Paşa ile veyahut arkadaşları ile komünizmin tatbikine başlamayı bile hatırlından geçiriyordu. Mustafa Subhi her ihtilalci ve inkılapçı gibi, sakın, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeye çalışıyordu.

Memleketimize, Üçüncü Enternasyonalin hakiki bir komünist elçisi gibi girmek istediği ilk nazarda anlaşıyordu. Rusların resmi elçisi Midivani Yoldaş ile beraber Kars'a kadar gelmesi de bunun bir delili sayılabilirdi.”⁵⁵

Ali Fuad Paşa, bu görüşmelerden sonra Subhi'lerle ilgili düşüncelerini Ankara'ya bildirmişti. Bu düşünceler, Subhi ve arkadaşlarının akıbetlerinin ne olacağını belirlemişti. Ankara, M. Subhi ve arkadaşlarını denetimleri altına alamayacaklarını anlamıştı. Kazım Karabekir'in tavsiyeleri üzerine M. Subhi Ankara'ya şu telgrafi çekmişti:

“Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne

Memleketimizde Komünist Fırkası'nın kanuniye kazanmış olmasını senelerden beri muhtelif memleketlerde amele ve rençberlerin kurtuluşları hareketlerine iştirak eden Türk komünistleri, büyük bir memnuniyetle karşıladılar. İnkılabçı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu eseriyle halkın büyük çoğunluğunu kurtarmaya yönelik olan bu esaslı maksada ne kadar derin bir anlayış ile bağlı olduğunu isbat etmiştir. İstilacı ecnebi kuvvetlerinin ve bu kuvvetlerin nüfuzu altında kalan İstanbul'a karşı milli hududları müdafaa etmek üzere silaha sarılan Anadolu, hiç şüphesiz Türkiye tarihinde yepyeni bir devir açmış oluyor. Memleketten gelen komünist vekillerinin iştirakiyle Baku Kongresi'nde teessüs eden Türkiye Komünist Fırkası bu devrin tam bir zafer ile tetevvüc edebilmesi için emperyalizme karşı açılan direnme cephesinin kuvvetlendirilmesine ve halkın geniş tabakaları içinde memleketin iktisadi esaretten kurtarılması ve tam bir istiklal elde etmesi gayesinin yaygınlaşmasına çalışmak üzere faaliyetini memlekete nakletme kararı vermiştir. Bu maksat ile, yirmi-beş kadar Türk komünistlerinin bir kısmı Gümrü üzerinden ve diğer kısmı deniz yoluyla memlekete hareket etmişlerdir. Emelimiz, memleketin müdafaa cephesini zayıf düşürmek ihtimali olan her türlü harekete muarız ve bu hususta hükümete mümkün olan her şeyi kullanarak yardımcı olmak ve Türkiye Komünist Fırkası'nın Avrupa proletarya teşkilatları nezdindeki mevki ve nüfuzunu memleketin hürriyet ve istiklalinin temini hizmetine koyma noktaları etrafında hulasa

olunabilir. Bu gayeler mücehhez ve her hususta memleket kanunlarının vere geldiği müsaadeler dahilinde görev yapmada birlik olarak hareket ederek yoldaşların yanlarında bulunan ve komünizmin bilimsel esaslarını kapsayan bilgilerle beraber memleketimize girmele-ri hususunda gereken kolaylıklarda bulunulmasını rica ve yakında fırkanın dahil ve hariçte takib ettiği ve edeceği meslek hakkında anlaşmak ve her türlü kötü anlayışa olanak bırakmamak üzere sizlere katılmakla onur duyacağımızı arz ederiz.

Mustafa Subhi”⁵⁶

Artık, hem politik olarak komünistlerin Türkiye’de akibetlerinin ne olacağı belli olmuş, hem de M. Subhi ve arkadaşlarının başlarına nelerin geleceği anlaşılmıştı. Daha doğrusu, önceden belli olan politikalar yürürlüğe girmişti. Nitekim, 22 Ocak 1920’de Erzurum’a gelen Subhi ve arkadaşları “protestolarla” karşılaşmışlardı.

Olayla ilgili Erzurum Mebusu Durak Bey, 11 Nisan 1921’de TBMM’nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada şöyle der:

“Efendiler, Erzurum ahalisi lazım gelen tedabiri ittihaz etti ve Mustafa Subhi ve avanesi Erzurum’a geleceği zaman, halk dükkanlarını kapadı. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar. Bunlar evvelce Erzurum ahalisi bizi istikbale çıkmış diye bıyık buruyorlardı. Fakat istasyona yaklaşınca müteessir oldular, biraz istirahatıtan sonra bunlar trenden indirildi ve bendenize söz verildi. Sordum: Zaten Mustafa Subhi’nin masabakını, Erzurum iyi tanır. Son zamanlarda Kastamonu Valiliği’nde bulunan Ali Rıza Bey’in oğludur. Babası da kendisinden memnun değildir ve Kars’ta da orduca nezaret altında bulunduruluyordu. Bunların Rusya’ya gitmeleri siyaseten muvafık görülmüyordu. Sözü bana verdiler: Oğlum nereden gelip nereye gidiyorsun diye söze başladım, kimin namı hesabına söz söylüyorsun ve nesin? dedim. Halk asabileşti, nümayişler yaptılar, bağırdılar, çağırdılar, yirmi kişilik hey’et beraberdi. Kartopu gibi birşeyler, birşeyler, birşeyler Trene bindirip kovdular.”⁵⁷

2 Ocak 1921’de Subhi, Erzurum’a sokulmadan Trabzon’a doğru yola çıkarılmıştı. Trabzon’dan sınır dışı edilecekleri onlara

söylenmişti. Yollarda “protestolarla” karşılaşmışlardı. 28 Ocak Cuma günü askeri birlik gözetimi altında Maçka’dan, Trabzon’a gitmek üzere yola çıkmışlardı. M. Subhi ve arkadaşlarını karşılamak üzere Sovyet Konsolosu Bagirov hazırlık yapmıştı. Ancak, daha önce tespit edilen tertip gereği, M. Subhi ve arkadaşları şehre sokulmadan iskeleye indirilmiş ve bir motora bindirilerek “yola” çıkarılmışlardı.

Bütün gece Subhi ve arkadaşlarını bekleyen Bagirov, onlardan haber alamayınca, Trabzon Valisi’ne şu yazıyı göndermişti:

“Trabzon Valisi’ne

29 Ocak 1921

No. 64”

“Dün (28 Ocak 1921) Kars’tan Trabzon’a 17 kişilik bir heyet geldi. Burada onların üzerine vahşice saldırılar düzenlenmiş. Ben inanıyorum ki, bu durumdan sizin haberiniz vardır. Bundan başka, bu insanlar Üçüncü Enternasyonal’i temsil ediyorlardı ve yanlarında da bir de Rus kadını bulunmaktadır. Şimdi bu heyetin nerede olduğunu ve böyle vahşice hisler gösterilmesinin sebebinin neler olduğunu bana acilen bildirmenizi rica ediyorum.

Trabzon Sovyet Konsolosu Bagirov”⁵⁸

Trabzon Valisi Sabri Bey, 30 Ocak’ta Sovyet Rusya Konsolosu’nun yukarıdaki yazısına şu cevabı vermişti:

“Trabzon’da Rusya Sovyet Hükümeti Temsilcisi’ne

29 Ocak 1920 tarihli ve 64 nolu mektubunuza cevap.

Cuma günü akşamı Erzurum’dan biri kadın onaltı arkadaşıyla Trabzon’a gelen Samsun sakini Mustafa Subhi, Baku’de yaşayan Türk vatandaşı görünüyor. Onlar ne suretle, nereden, niçin geldiler? Valilik hiç birşey bilmiyor. Yalnız o biliniyor ki, onlar Sibir’den, Türkistan’dan Baku’ye gelip vatana dönmek isteyen Türk harb esirlerini tutukladılar, eziyet ettiler ve idam ettirdiler. Bu durum hakkında halka, vatana dönen bir esir tarafından haber verilmişti. Ve bundan dolayı infial olmuştu. Halk onların geleceğini öğrendiği zaman, asla şehre sokmayacağına yemin etti. Cuma günü bütün halk dükkanını ve

mağazasını kapadı ve şehrin kenar semti olan Değirmendere'ye geldiler. Halkın bu infial ve heyecanlı vaziyetini bilen valilik katliamı önlemek için oraya asker, polis ve jandarma göndermiştir. Vaziyeti anlayan Mustafa Subhi ve arkadaşları, burada kalmak istemediler ve orada bir motor kiralananarak sağ salım Rus sahillerine gönderildiler. Bunlara karşı yapılan bütün bu hareketleri ayrı ayrı şahıslar değil, iskelede toplanmış olan bütün halk yapıyordu. Bundan dolayı herhangi bir kimseyi mahkum etmek mümkün görünmüyor. Bu insanlar arasında Naciye adına Türk Pasaportu taşıyan ve Müslüman geleneklerine göre örtünmüş bir kadın da bulunmaktaydı. Şüphesiz o Türk ve Türk vatandaşı ve valiliğimiz tesbit etti ki, o kendisini Rus vatandaşı göstermek için bir hak iddia etmedi. Benim kanaatime göre bu olaylar şöyle açıklanabilir. Bu insanların Baku'de Türk esirlerine yaptıkları kötü davranışlardan dolayı, burada bulunan bu esirlerin yakın akrabası ve arkadaşları son derece öfkelenmiş ve bu yüzden ayaklanmışlardır. Bu konuda bende başka hiçbir bilgi olmadığına sizi temin ederim.

30 Ocak 1921 Trabzon Valisi Sabri"59

M. Subhi ve arkadaşları, 28/29 Ocak 1921 gecesı, Kayıkçılar Kahyası olan Yahya ve adamları Faik Reis tarafından öldürülmüştü. Öldürülenler şunlardı:

- “1. Samsun'un Hançerli Mahallesinden Mustafa Subhi
2. Üsküdar'ın Ahmet Çelebi Mahallesinden Ethem Nejat (İzmir Maarif Sadr-ı Sabıkı)
3. Erzincanlı Aşçıoğlu Bahaeddin (Muallim)
4. Uşak'ın Hacı Hüseyin Mahallesinden Kazım Hulusi
5. Sürmene'nin Asu Kariyesinden Kıratioğlu Maksut
6. Cihangirli Hilmioğlu (İsmail) Hakkı (Doktor)
7. Van'ın Erciş Kazası'ndan Ahmet oğlu Hayrettin (Nefer)
8. Bandırma'nın Manyas Nahiyesinden Halkı bin Mehmet Ali (Topçu Yüzbaşısı)
9. İstanbullu Emin Şefik (Mühendis)
10. Kadıköylü Tevfik bin Ahmet (Tayyare Yüzbaşısı)
11. Manisalı Kazım bin Ali (İhtiyat Zabiti)
12. Erzincan'ın Akdağ Kariyesinden Hadpoğlu Mehmet

13. İzmir'in Tilkilik Mahallesi'nden Hacı Mustafa oğlu Mehmet
 14. Kandıralı Cemil Nazmı bin İbrahim (Elmalı Kaymakamı
 Sabıkı)"⁶⁰

O günlerde Anadolu'dan, Moskova'ya gelen bir raporda, M. Subhi ve arkadaşlarının durumu hakkında şu bilgi veriliyordu:

“Anadolu dan Son Haberler

Büyük Millet Meclisi hükümeti hala istikrarlı bir politika uygulayacak durumda değil ve günlük olayların etkisi altında bulunuyor. Edhem Beyin Bolşevikler adına Batı'daki çıkışı tamamıyla bastırıldı. Hükümet Edhem'i ihanetle suçlamış ve Yunanistan'a kaçtığını ilan etmiş olsa da, Edhem bugün dağda bulunuyor. Bu vesileyle yalnız resmi değil, temiz yürekli komünistler de Edhem ile ilişki kurmakla suçlanıp tutuklanıyor, Baku'den gönderilen komünistlere karşı büyük kin besleniyor. Ankara temsilciliğinin talimatıyla kurulup konferans yapmakla ve Emek gazetesini çıkarmakla işe başlayan Halk İştirakiyun Fırkası'nın aktif faaliyete geçtiğini ve ayrıca, Halk Zümresi partisi liderlerinden olup son zamanlarda Halk İştirakiyun Fırkası yönetiminin üyesi bulunan ve Mecliste Bursa'yı temsil eden Şeyh Servet'in Diyarbakır'a kadar süren bir geziye çıkıp kent ve kasabalarda miting ve konferanslar düzenlediğini valiler ve hükümet memurları Mustafa Kemal'e raporla bildirdi.

Başta Subhi yoldaş olmak üzere, Merkez Komitesi'nin Erzurum' a gelmesi, hükümeti son derece korkuttu ve endişeye düşürdü. Hileci bir politika sayesinde Meclisin tepkisini temin ederek bolşevizme karşı oldukça güçlü bir akım oluşturdu ve bundan faydalanarak, komünistleri tutuklamaya başladı. Tutuklananlar Ethem ile ilişkide olmakla suçlanıyor. Komünistlerin gazeteleri kapatıldı. Moskova'dan gelen Bekir Sami, her kasabada gördüklerine ve kendisini ziyaret edenlere, bolşeviklerin Türkiye için ne kadar büyük tehlike olduğunu, Azerbaycan'ın nasıl talan edildiğini ve Müslüman encümenliklerinde başkanların çok önemsiz rol oynadığını anlatmak için hiç fırsat kaçırmadı. Ülkede bolşevik akımı ustaca ve dürüstçe yönetebilecek tecrübeli kişilerin olmadığına inanan hükümet, Subhi ve yoldaşlarının ülkeye girmesini kesinlikle önlemeye hazırlanıyor ve gerekirse Rusya ile ilişkileri kesme duygusu içinde bulunuyordu. Kars'ta iyi

karşılanan yoldaşlarımız, Erzurum civarında hakaretlere maruz bırakıldı. Trabzon'a vardıklarında, karşılarına hükümetin tahrikiyle toplanan büyük bir kalabalık çıktı. Kalabalık yoldaşlarımızın üzerine taş ve sopalarla saldırıp, ağır hakaretlerde bulundu ve daha sonra bir ustanın yanına götürüp ellerini bağladı. Motor kıyından birkaç mil uzaklaştığı zaman, önce Subhi yoldaş süngüyle boğazlanıp denize atıyorlar, ardından dört yoldaş aynı kadere uğruyor, geri kalanlar da kurşunlanıp denize atılıyor. Oysa, bu sıralarda MK üyelerinden Mehmed Emin ile Süleyman Sami'ye Trabzon'da dokunulmuyor ve onlar serbest bırakılıp, Kemalistlerle temas halinde olduklarını söylüyor. Bir telgraf uyarınca Yakub yoldaş gurutpan alınıyor ve şimdi serbest bulunuyor. Daha önce kendisine ordu ile temasa geçme yetkisi verilen Nedim Ağâh yoldaş, Trabzon'da katledildi. Komünistlerin katlinden sonra Trabzon halkı, şimdi Moskova'da bulunan Bahaddin Şakir'in sağ salım Trabzon'a gelmesinin temin edilmesini Moskova'dan isteme kararı aldı. Bugünkü Anadolu hükümeti, Kemalistler, İttihad ve Terakki partisi şirketlerinin subaylarla ittifakından başka bir şey değildir. Millet Meclisi Anadolu ordusunu iki kat artırma kararı aldı. Bu sebeple, 20 ile 32 yaş arasındaki yurttaşlar için seferberlik ilan edildi. Cebhedeki askerlere ayda beş kağıt banknot, cephe gerisinde bulunanlara ise 2.5 kağıt banknot veriliyor. Meclis anayasayı da kabul edip uygulamaya geçti. Bu anayasaya göre, icra müessesesi bir kurul ile yürütme komitesinden oluşuyor ve her ikisinin üyelerinin toplamı Millet Meclisini meydana getiriyor. Yürütme kurulunun başkanlığına Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa seçildi. Son zamanlarda İngilizler şimdiye kadar Malta'da hapiste bulunan kimi ünlü İttihadçıların Anadolu 'ya girmesine izin verdi ve yine Malta'da hapiste bulunan İzmir valisi Rahmi Beyi Londra'ya davet edip saygı ve ihtiramla karşıladı.”⁶¹

Şevket Süreyya Aydemir, Talat Bey'in Halil Paşa'ya yazdığı 16 Mayıs 1921 tarihli mektubunu aktarmaktadır. Mektup şöyledir:

“Mustafa Subhi ve rüfekası hakkında yapılan fecayi şu suretle vücuda gelmiştir. Bunlar Kars'a geldikleri vakit zahiren hüsn-i kabule mazhar olmuşlar gibi, bir hal vaki olmuşsa da, bu münhasıran Kazım Karabekir'in bir manevrasından başka bir şey değildi. El altından Er-

zurum Valisi Hafid Bey'le bilmuhabere bu yoldaşlar Erzurum'a gönderilmiş ve hükümetin teşvikatıyla ve aynı zamanda Muhafaza-i Mukaddesat namı altında meydana çıkan mütegalibe ve softalar gürhundan müteşekkil bir heyetin arzusu dahilinde halk tarafından pek feci bir istiskal ile tecavüze uğramışlardır. Erzurum'da bırakılmadan istasyondan yola çıkarılmışlar ve Trabzon'a kadar her kasaba ve köyde gene hükümetin Müdafaa-i Hukuk heyetlerini vücuda getiren mütegalibe ve softalardan bir takım zorbaların teşvikatıyla envai hakarete uğramışlardır. Erzurum Valisi Hamid Bey, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi'ne verdiği bir telgrafla alenen bu zavallıların imhasından bahsetmek küstahlığını gösteriyordu. Mustafa Subhi ve arkadaşları güya Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'a gëldiler. İskelede masum halk tarafından ber minval-i sabık fena hareketlere uğratıldılar ve hükümetçe daha evvel ihzar edilen motora irkab edildiler. Trabzon'da da elebaşılar, Fırka Kumandanı Nuri ve Erkan-i Harbiye Reisi Zeki Beylerdi. Motor Sürmene'ye gidince Kumandan ve Erkan-i Harbiye Reisi, Müdafaa-i Hukuktaki zorbalarla biliştirak hükümetin kanlı vesaidini kullandılar. Motora başı bozuk elbisesi giydirilmiş asker ve jandarma gönderdiler, zavallıları imha ettirdiler. Bu katil ve imha meselesinin mürettepleri şunlardır: III. Fırka Kumandanı Nuri, Erkan-i Harbi Zeki, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziye Reisi Hacı Ahmed (Barutçu), azalardan Hacı Ali, Hafız-zade Ömer Vasfi Efendiler ve gene azadan Hoca Mahmud, azadan ve muhtekir tacirlerden Hatib-zade Mustafa ve gene azadan Daniş Efendiler. Erzurum Valisi Hamid Bey asıl müşevviklerdendir. Sabık Trabzon Valisi Sabri Bey bu işte alakadar değildir, yalnız zaafından istifade olunmuştur. Şark Cephesi Kumandanı Karabekir isteseydi bittabi buna inani olurdu. Türkistan'dan gelen Yüzbaşı Kazım Yoldaş, Bayburt ile Gümüşhane arasında doğrudan doğruya cihet-i askeriye tarafından imha ettirildiği kuvvetle söylenmektedir. Trabzon'daki arkadaşlarımız ve bilhassa tamamıyla bizimle çalışan Küçük Talat'la kayıkçılar ve amele teşkilatının reisi Yahya Reis bu fenalığın önüne geçmek için çok çalışmışlarsa da mani olamamışlardır. Yalnız üç kişinin birer suretle hayatını kurtarmışlardır. Netice-i tahkikatıma göre mesele bundan ibarettir."⁶²

Bir başka belge konuyla ilgili şöyle diyor:

“Türkiye Komünist Partisi
 Merkez Komitesi
 Yurt Dışı Bürosu
 Değerli Povloviç Yoldaş!

Verdiğiniz bilgilerden anlaşıldığı üzere MK’mizin dört yesi Subhi, Edhem Nejat, Hilmi oğlu Hakkı ve Nazım ve 12 diğer komünist yoldaşlarımız çok trajik bir şekilde ldrlmşler. Ve Trabzon yakınlarında denize atılmışlardır. Ahmed Cevdet yoldaş Anadolu’daki ayaklanma hareketinin kısa bir özetini yazdı, evrisi yapılarak adınıza yollandı. Belki de elinize geçmemiştir. Mektubunuza bu kadar geç cevap yazmamın nedeni olayların ve durumun aydınlatılması için Gürcistan’a Batum’a Kadar gitmiş olmamdır. Gürcistan’daki örgütsel ve kuruluş işleri ... hızlı ve tam hızla devam etmektedir. Doğu için burada Sovyet iktidarının en iyi rneği oluşturulacağı mit etmek ... (okunmuyor)

Çizilmiş porteleri yolluyorum.

TKP MK yurt dışı bürosu lağvedilerek Kafkasya bürosu tarafından üç kişiden oluşan (Süleyman Nuri, Abid Alimov ve İsmail Hakkı) rgt bürosu oluşturulmuştur.

Değerli ve saygılı yoldaşımıza komünist selamlarımızı iletiriz.

İ. Hakkı”⁶³

Bir belge daha:

“Aziz yoldaşım Pavloviç,

28 Kanun-i Sani’de Trabzon civarında vahşicesine öldürülerek denize atılmış olan yoldaş Subhi ile Türkiye Komünist Fırkası’nın Merkezi Komitesi azalarından 4 kişi ve 12 diğer komünist yoldaşlar hakkında sizinle ciddi görüşmek istiyorum.

Kaybolan yoldaşlarımız hakkında epey zaman malumat alamadık. Fakat sonra onların Trabzon burjuvazisi tarafından elde edilmiş celatlar tarafından öldürüldükleri anlaşıldı.

Ta Erzurum’dan başlayarak bizim yoldaşlarımız aleyhinde nma-yişler başlamıştı. Halka diyorlardı ki: ‘Rusya’dan gelmiş olan komünistler Bolşeviklerdir. Onlar mağazaları kapamak için geldiler. Kimsenin almak ve satmak salahiyeti olmayacaktır. Sonra taharriyata baş-

lanacak, herkesin eşyası ve parası müsadere olunacaktır. Komünistler dinsizdir. Allah'a inananları hapse atacaktlardır. Din, ticaret ve hususi mülkiyet Bolşevikler tarafından menedilmiştir.'

Nümayişçiler arasında burjuvazi tarafından para ile elde edilmiş ve polis teşkilatı tarafından komünistler aleyhine tevcih edilmiş cahil şahsiyetler çoktu. Bunlar bizim yoldaşlara hücum ederek taşlamışlar ve parça parça etmeye kalkmışlardır. Yolda bizim yoldaşlara kimse ekmek ve atları için yem satmıyordu. Hükümet ise, Bolşevikleri himaye rolünü takınmaya çalıştığını göstermek istiyordu. Komünistleri müdafaâ için Hükümetin tedbir aldığı yalandır. Bizim mevsuk menbalardan aldığımız haberlere göre, polisler ahaliyi dükkanları kapamaya teşvik ettikleri gibi, müdafaasız kalmış olan yoldaşlarımızı taşlamak için de halkı tahrik etmişlerdir. Bu gibi hücumlara yoldaşlarımız dört yahut beş şehir ve kasabada mâruz kalmışlardır. Fakat bu yoldaşlar en vahşi hücumu Trabzon'da uğramışlardır. Bunlar Trabzon'a gelir gelmez ahalinin bağırıp çağırmaları ve tahrikleri altında limana sevk edilmişlerdir. Burada Onların üzerinde bulunan birkaç tabancayı aldılar ve sonra cebren bir motora koyarak denize açıldılar. Bu motorun arkasından ikinci bir motor da sahilden ayrıldı. Bu motorda silahlı adamlar vardı. Bizim arkadaşları bağladılar ve süngüleyip denize atıldılar. Ve bunların tayfası herkese Türk komünistlerinin denizin dibine gittiklerini anlatıyorlardı. Rusya Şuralar Cumhuriyeti mümessili, yoldaşlarımızı istikbal etmek istemiş, fakat Vali buna mani olarak mümessilin evinden çıkmamasını emretmiş. Aksi halde halk tarafından parçalanacağını bildirmişti. Rus mümessilinin bu vak'ayı Moskova ve Ankara'ya haber vermesi ve bizim yoldaşların cellatlar elinden alınmasına çalışması lazımdı. Fakat yazık ki o sırada Trabzon'daki Rus mümessili cesur bir adam değildi. Trabzon'da bunu bilmeyen yoktur. Motorlar ve sahipleri mâlumdur. Bu hadisenin Belediye Reisiyle, Milli Müdafaâ Cemiyeti ri'yaset divanı tarafından yapıldığı söyleniyor. Burada (Rusya'da) ise bu meseleye dair henüz bir karar alınmamıştır. Fakat artık susmak da imkan haricindedir. En iyi ve cesur arkadaşlarımızdan 16 yahut 17'sini kaybettik. Bizimle hemfikir olup cellatların tecziyelerini istemelisiniz. Trabzon'a gelecek her komünistin öldürülmesine karar verilmiştir. Anadolu burjuvası barbarca yaptığı cinayetlerden mes'ul olmadığını gördüğünden komünistleri şiddetle takipte devam ediyor. Cellatlar tarafından öldü-

rülmüş' olan bizim en değerli yoldaşlarımızı müdafaa etmeyi üzerinize alacağınızı ümit ederim. Komünist selamları ve hürmetler.

Ahmed Cevad

Türk Komünist Fırkası Merkezî
Komitesi'nin Harici Büro Âzâsı"64

Çiçerin, 22 Nisan 1921'de Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne gönderdiği mektupta M. Subhi'lerin öldürmesiyle ilgili düşüncelerini dolaylı olarak şöyle anlatıyor ve kimi önerilerde bulunuyor:

"Enver'in grubuna maddi yardım gösterilmesi konusu, onun Moskova'da gazeteler yayınlaması konusunun dışındadır. Yardımlar Kemalist olmayan Türk milliyetçileri teşkilatının varlığını sürdürebilmesi için gereklidir. Eski Jön-Türk yöneticiler grubundan kalmış olan bu unsurların tüm Orta Avrupa'da geniş ilişkileri, keza Mısır, Cezayir, Fas vb. yerlerde faal grupları ve ilişkileri vardır. Muhtelif ülkelerdeki müteşebbis gruplarını ayakta tutmak ve adamlarını Mısır'a gönderebilmeleri vs. için onlara para lazımdır. Yıllık olarak toplam 15.000 Lira para gerekmektedir ki, büyük bir meblağ değildir. Sanıyorum bunu yapabiliriz. Onların Kemalistlerde görülmeyen ilişkileri ve faaliyet alanları vardır. Ayrıca Kemalistler dışında diğer bir alternatif Türk grubuyla da ilişkilerimizin olması yararlıdır.

Doğrudur, Enver daha emperyalist bir gruba mensuptur, fakat daha titiz bir politikacı olması dolayısıyla günümüz gerçekliğini Kemalistlerden daha iyi değerlendirmekte ve bizim rolümüzü daha iyi anlamaktadır. Hiç kuşkusuz kendisinin yardımına ve desteğine ilerde de başvuracağız. Onunla dostluğumuzu sürdürmemiz ve kendimize bağlamamız gerekli olacaktır."65

RK(B)P MK toplantısı 17'no'lu tutanağından alıntı, 23 Nisan 1921 hazır bulunanlar; Lenin, Stalin, Kamenev, Kalinin, Molo-tof, Radek, Solts:

"Konu:

7. Enver grubunun finanse edilmesi ve yoldaş E ile ilgili konu.

12. Enver'in Rusya'da Türkçe olarak iki gazete ayarlamak husu-

sunda ricası.

Karar: 7. Enver grubuna ve yoldaş E'ye maddi yardım gösterilmesi ile ilgili olarak yoldaş Çiçerin'in önerisi onaylanmıştır. Ayrıntılar Lenin ve Stalin ile görüşülecektir.

12. Yoldaş Stalin tarafından bir itiraz olmaz ise, bu rica yerine getirilecektir.”⁶⁶

28 - 29 Ocak 1921 gecesi, Yahya Kâhya'nın adamları tarafından öldürülen M. Subhi ve arkadaşlarının kim veya kimler tarafından öldürüldüğü bütün yönleriyle ortaya çıkmış değildir. Bu güne kadar bu konuda bir çok iddia üretilmiştir. Bu iddiaların doğruluk derecesini tarihe bırakıyoruz. Zaten M. Subhi ve arkadaşlarının kimler tarafından öldürüldüğünü araştırmak bu kitabın konusu değildir. Açık olan iki şey var. M. Subhi ve arkadaşları, kim veya kimler tarafından öldürülmüş olurlarsa olsun, ölümleri çok kişiye yaramıştır. İkincisi, gerek TKP'nin biçimlenme sürecinde olsun ve gerekse M. Subhi'yi Anadolu'ya gelmeye ikna eden ve Anadolu'ya gelen heyetin içinde provokatörler ve Ankara'nın ajanları olduğu açıktır. Bu düşünceyi, bütün tarihi belgeler doğruluyor. Biz konumuza dönelim. Ankara, verdiği sözlerden hiç birine bağlı kalmamıştır. Hem Mustafa Subhi ve arkadaşları öldürülmüş, hem de TKP'ne yasal çalışma izni verilmemiştir. İlginç olan, bu gelişmelerin karşısında ne Sovyetler Birliği'nin Ankara politikasında bir değişiklik olmuş, ne de TKP'nin politik tavrında ciddi bir değişim görülmüştür. Bu da TKP'nin yalnız Kürt politikasını değil, diğer politik çizgilerini de belirleyen Sovyetlerin olduğunu gösterir. TKP de bu politikadan hiç bir zaman rahatsız olmamıştır. Bu konuda bir belgeye rastlamak olası değil. Hatta yeri geldikçe, TKP bütün zaaflarını o günkü politik ortama ve Sovyetlerin tutumuna bağlayarak, sorumluluktan sıyrılmaya çalışmıştır.

TKP İçin Yeni Bir Dönem Başlamıştır

M. Subhi ve arkadaşlarının öldürülmesinden sonra bir süre bocalayan komünistler, Temmuz 1921'de TKF Dış Büro Başkanı İsmail Hakkı'nın öncülüğünde toparlanmaya başlamışlardı. Amacım TKP'nin tarihini anlatmak olmadığı için bu olayı burada bırakmayı uygun görüyorum.

Ancak Şunu söylemekte yarar var: Daha önce başlayan satranç oyununun birinci hamlesini Ankara Hükümeti kazanmıştır.

Bolşevikler Rusya’da iktidardırlar, ama iç savaş devam etmektedir. General Denikin (Anton Ivanovi) Beyaz Orduların başında her gün bir yere saldırmaktadır. Özelikle Ukrayna’da BolŐeviklere kan kusturmuŐtur.

Bolşevikler, iktidarlarını gclendirmek için uluslararası ilişki kurma peşinde koŐmaktadırlar. Ortadoğu’da etkinlik sağlamak ve komŐularıyla ilişkilerini geliştirmek için çalıŐmaktadırlar. Ankara Hükümeti’yle iyi ilişki kurmak, en başta yer alıyordu.

Aynı arzuyu Ankara da taŐıymaktaydı. 16 Mart 1921’de Türkiye ve Sovyetler arasında Moskova Anlaşması, resmi adıyla: “Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması” imzalanmıŐtı. bu, Türkiye Cumhuriyeti devletinin büyük devletlerle yaptığı ilk anlaŐmadır.

Politik durumun anlaŐabilmesi için, AnlaŐmasının kimi maddelerini buraya aktarmada yarar görüyorum. Özelikle Anlaşmanın 8. maddesi dikkat çekicidir:

Madde 1: “Bağlıtlı Taraflar; herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış anlaşması ya da başka bir uluslararası bağıtı tanınamadı ilke olarak benimserler (...) İŞbu Anlaşmada yazılı “Türkiye” terimi ile 28 Ocak 1920 günü İstanbul’da toplanan Meclis-i Mebusan tarafından düzenlenip tüm devletlere ve basma bildirilen Misak-ı Milli’nin kapsadığı topraklar anlaşılmaktadır (...)

Madde 2: “Türkiye, işbu Anlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde Batum livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti limanı üzerindeki egemenlik hakkını, Şu koŐullarla, Gürcistan’a bırakmağa razı olur: Birincisi: İŞbu Maddede belirtilen yerler halkının, (...) geniş bir yönetimsel özerkliğe kavuŐması. İkincisi: (...) her türlü vergi ve ücretten baĖıŐık bir biçimde, serbest transit hakkı ile birlikte, Türkiye’nin (...) Batum limanından yararlanması.

Madde 3: “Bağlıtlı Taraflar; (...) Nahcivan kesiminin, koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiç bir zaman bırakmamak koşulu ile, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaŐmıŐlardır (...)

Madde 4: “Bağlıtlı Taraflar; Doğu uluslarının ulusal kurtuluş hareketleri ile Rusya işçilerinin yeni bir sosyal düzen için savaşımı arasın-

daki yakınlığı gözlemleyerek, bu ulusların özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve diledikleri hükümet rejimi ile yönetilmek haklarını açıkça belirtirler:

Madde 5: “Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için, Bağlı Taraflar Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işinin, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere, sonra yapılacak bir Konferansa bırakılmasını uygun bulurlar: Şu da var ki, bu Konferansta alınacak kararların Türkiye’nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkanlığı olan İstanbul’un güvenliğine hiç bir zarar getirmemesi gerekir.

Madde 6: “Bağlı Taraflar iki ulus arasında şimdiye dek yapılan tüm anlaşmaların dilerinin karşılıklı çıkarlarına uygun olmadığını kabul ederler: Böylece, bu anlaşmaların geçersizliği ve ortadan kaldırılmış olduğu konusunda görüş birliğine sahiptir- Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye ile Çarlık Hükümeti arasında yapılmış uluslararası anlaşmalara dayanan parasal vb. yükümlerden kendisine karşı Türkiye’nin arınmış olduğunu özellikle açıklar.

Madde 7: “Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, Kapitülasyonlar yönetiminin her ülkenin ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik ilanını bütünüyle kullanmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye’de bu yönetimle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar:

Madde 8: “Bağlı Taraflar, toprakları üzerinde karşı Taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin Hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşım amacından grupların yerleşmesini hiç bir zaman kabul etmemeği yükümlenir: Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri için de karşılıklı olmak koşulu ile özdeş yükümlülük üstlenirler (...)”⁶⁷

Anlaşma, 22 Eylül 1921’de yürürlüğe girmişti. Bu Anlaşmayla Türk- Sovyet ilişkileri yeni bir noktaya sıçradı, önemli perspektifler açıldı.

Moskova Anlaşmasını 13 Ekim 1921’de imzalanan Kars Anlaşması takip etti. Bu anlaşmanın onuncu maddesi şöyle der:

“Madde 10. Mtekaidin arazileri üzerinde diğerk memleketin yahut onun arazisinin bir kısmının vazif-i hkmetini deruhte iddiasında bulunan teşkilat ve heyetin teşkilini veya ikametini, keزالik diğerk memlekete karşı mücadele maksadında bulunan heyetin ikametini tecavüz etmemegi taahhüt eder.”⁶⁸

Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir aşama, Mihail Vasilyeviç Frunze’nin Ankara’ya gelmesi ve başta M. Kemal olmak üzere, Türk yetkilileriyle yaptigi görüşmeler olmuştu.

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve TBMM Hükümeti arasında Ankara’da Ağustos 1921’de bir Konferans toplandı. Ukrayna heyetinin başında bulunan “Frunze, 1.100.000 Altın rubleyi Ankara’ya getirdi”⁶⁹

Frunze’ye, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyük elçisi Ibrahim Abilov eşlik ediyordu.

TBMM Hükümeti heyetinin başında Yusuf Kemal Bey bulunuyordu. Olağanüstü yetkilerle Ankara’ya gelen Frunze, ilki 25 Aralık 1921’de, ikincisi 4 Ocak 1922’de olmak üzere M. Kemal’le de iki görüşme yapmıştı.

Türk ve Sovyet heyetleri arasında 2 Ocak 1922’de “Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması” imzalanmıştı. Frunze ve M. Kemal görüşmesi sırasında yapılan konuşmaların bir bölümünü buraya almakta yarar görüyorum:

“İkinci sorun zerine M. Frunze Yoldaş;

sizin ekonominizin yeniden kurulmasına yardım etmek, sizinle politik ve ekonomik ilişkileri pekiştirmek için imkanlarımız ölçüsünde her türlü teknik ve ekonomik yardımlarda bulunmaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Ancak siz, elbette ki bizim ekonomik durumumuzu ve imkanlarımızı biliyorsunuz. Bu nedenle istemlerinizde, bizim bu istemleri karşılama imkanlarımızı da dikkate almanız gerekmektedir. Sizin bütün komiserleri onlara bağlı kuruluşların ihtiyaçlarını belirlemeleri için grevlendirmeniz arzu edilmektedir. Ben de Moskova’ya döndüğümde bu ihtiyaçların karşılanması için gereken bütün tedbirleri alacağımı size vaat ediyorum.”

nc sorun hakkında M. Frunze Yoldaş aşağıdakileri belirtti:

“Siz, bizim Doğuya yönelik taktiğimizi biliyorsunuz ve ondan haberdarsınız. Son zamanlarda bizim inkılapçı taktikten, bir anlamda evrimci taktiğe geçtiğimizi, siz dahi fark etmişsinizdir. Bunun nedeni, kapitalistlerin kendilerinin içine düştükleri krizi yenememelerine rağmen, işçilerin kendi mücadelelerinde başarı kazanamamaları yüzünden bizim Batıda hızlı inkılâpçı değişiklikler konusundaki umutlarımızın gerçekleşmemesidir. Komünist Enternasyonal’in şimdiki taktiği gelecek mücadeleler için güç biriktirmek yönündedir. Bu mücadele sürekli bir karakter almaktadır. Ancak biz Batı Kapitalizmini yıkmaya bağlı amacımıza ulaşacağımıza eminiz.

Doğuya gelince; Rusya Komünistlerinin ve Komünist Enternasyonal’in bu yöndeki tavrı açık ve nettir. Ekonomik ve kültürel geri kalmışlıktan dolayı komünist inkılâbı hakkında söz etmeğe dahi gerek olmadığını düşünüyoruz. Doğuda Inkılâpçı mücadele yalnızca milli kurtuluş ve demokratik mahiyettedir. Biz bütün gücümüzle bu hareketleri destekliyoruz ve desteklemeye devam edeceğiz. Çünkü Doğunun emperyalizmden kurtuluşunu Batıdaki komünist inkılâbı hızlandıracaktır. Siz bana şunu sorabilirsiniz: ‘Şimdilik siz Doğuda komünist inkılâbı gerçekleştirmeye çalışmıyorsunuz. Ancak Batıda komünizm zafer kazandıktan sonra bizim durumumuz nasıl olacak? Burada da mı komünist inkılâp olacak?’ Bu soruya ben ancak, ‘komünist inkılâbı’ ne olursa olsun kaçınılmazdır, cevabını verebilirim, Şimdiki durumda Doğudaki milli kurtuluş-demokratik hareketi, ekonomik politikası açısından devlet sosyalizmi yönünde yürüyecektir. Burada hareket aşağıdan yukarıya doğru değil de, aksine yukarıdan aşağıya doğru olacaktır: Size ve yönetimde olan şahsiyetlere bakarak, bu kişilerin hemen hemen hepsinin zenginler sınıfından çıkmadığı kanaatine varıyorum. Hakimiyetten söz ederken, siz –Paşayı– göz önüne alıyorum ve sizin hiçbir mal ve mülkünüzün olmadığını biliyorum. Kendi emeğiniz ve hizmetiniz sayesinde geçiniyorsunuz. Buradan tam şöyle bir sonuç çıkmaktadır ki, komünist inkılâbı olsa bile siz hiçbir şey kaybetmeyeceksiniz. Eğer siz kendi politikanızı tam demokratikleşme ve devlet sosyalizmi istikametinde yönlendirirseniz, Batıda Komünist Inkılâbın oluşumundan sonra hiçbir zorluk çekmeden ve kan dökülmeden komünist inkılâba dahil olabilirsiniz.

(...) Mustafa Kemal Paşa konuşmasına Doğu Sorunu’na Komünist Partisi’nin tavrı hakkındaki soruya cevap vererek başladı. O, belirtti

ki, Komünizm bir bilimsel doktrindir. Bu doktrin takipçileri için düşünce din olarak görünür. Ve bundan onlar imtina etmezler ve etmemelidirler. Ben iyi anlıyorum ki, insanlık en sonunda birleşmeli ve birlikte kardeşçe yaşam sürmelidir. İnsanlığın birleşmesi ve tüm anormalliklere, karşılıklı düşmanlıklara son vermesi için ilk önce bu anormallikleri doğuran nedenler, yani insanın insan tarafından sömürülmesi sistemi ortadan kaldırılmalıdır. Ben inkılapçı faaliyetlere başladığımda, yani Anadolu hareketinin başına geçtiğimde bizim karşımızda belirgin iki düşman durmaktaydı. Sultanın İstanbul despot hakimiyetine ve milli bağımsızlığı yok etmeğe çalışan dış emperyalist glere karşı mücadele. Ben elbette ki o zamanlar Bolşevik hareketini tam anlayarak, bu gibi hareketlere geniş halk kitlelerini açıkça ağıramazdım. Çünkü birincisi; sizin de bildiğiniz gibi, bizim halk ekonomik alanda olduğu gibi kültürel alanda da geri kalmıştır. İkincisi; altı yüzyıl boyunca despotizm ile yönetilen halk, bu türlü yönetim şekline alişmiş ve onda; Sultan hakimiyetine ve hilafete dair belli bir fanatik dünya görüşü oluşmuştur. Eğer biz o zamanlar Bolşevik hareketnden yana propaganda yapmış olsaydığ, bizim i ve dış düşmanlarımız ki, bizim aramızda hiç de az değillerdir, bize karşı aleyhte propaganda yapmaya başlarlardı ve bu suretle bizim verdiğimiz mücadeleyi zayıflatırlardı. Bundan dolayı biz bu konuda açık fikir söylemeksizin yönetimi demokratik ve sırf halkçılık ilkeleri esasında örgütlendirmek yolu ile kendi yönetim şeklimizi giderek Sovyet sistemine yakınlaştırıyorduk. şu andaki bizdeki yönetim şekli, diğer devletlerde mevcut olan yönetim şekillerinden hiçbirisine benzemektedir. Eğer herhangi bir benzerlik söz konusu ise o da sizin Sovyet ynetiminize benzerlik olabilir. Ben tam memnuniyetle söyleyebilirim ki, iki yıllık mücadelemiz sonucunda, Sultanın ve eski yönetim şeklinin etkileri kesin olarak ortadan kalkmıştır. Ben size bir örnek vermek istiyorum. Biz bu günlerde Meclis Başkanlığı'na yazılmış tahtn veliahdı tarafından gönderilen bir mektup aldık. Bu mektupta benim şahsıma yönelik komplimanlar vardır. Ben mebusların düşüncelerini öğrenmek için hu mektubu Mecliste okutma kararını verdim. Hiç bir yorum yapılmaksızın bu mektup dn Meclisin gizli oturumunda okundu. Bir anlık duraksamadan sonra mebuslar oybirliği ile nefretle Bu mektubu reddettiler. Onlar, Sultan Hükümeti ile bizim aramızda herhangi bir ilişkinin olmasının imkansız olduğunu bun-

dan dolayı bu mektuba asla cevap verilmemesi gerektiğini beyan ettiler. Benim, her türlü prensiplerin uygulanması için ortam hazırlanması ve uygun bir zaman seçilmesi gerektiğine büyük inancım vardır. Zamanından önce yapılan hareketler başarılı olamaz, tepki ve reaksiyonlar oluşturur. Bu nedenle biz politikamızı tutarlı bir biçimde safha safha bu yönde süpürüyoruz. Sizin de çok doğru olarak belirlitdiğiniz gibi iki-üç kişi dışında, bizim yönetimin başında bulunan kişilerin hemen hepsi emekçiler arasından çıkmıştır. Ve herhangi bir servete sahip değildirler. Bundan dolayı elbette biz korkmamıza ve komünist harekete karşı düşmanca tavır almamıza gerek yoktur. Bizim yerel komünistler, komünist oldukları için değil, sizin de bildiğiniz Edhem'in hain hareketi ile ilgili oldukları için tutuklanmış ve sürülmüşlerdir. Natsarene yoldaş komünizm adına onların geri döndürülmeleri ve affedilmeleri konusunda bana ricada bulunduğu zaman ben ona; biz onları komünizm adına serbest bırakabiliriz, ancak onlar komünist değildirler ve öyle de görülmedikleri cevabını verdim.

Fransa-Türkiye Anlaşması ve bu konuya ilişkin ortaya çıkmış yanlış anlamalar ve kuşkulara gelince, sizi tekrar olarak temin edebilirim ki, Bu anlaşmada bizim dostluk ve kardeş ilişkilerimize yönelik hiçbir madde yoktur ve olması da mümkün değildir. Bu anlaşma ile biz iki amaç güttük. Çok önemli illerimizden birisini düşman güçlerinden kurtarmak ve bize düşman olan koalisyonun içine nifak sokmak. Bu münferit ve geçici sözleşmelerin bizim genel hareketlerimize zarar verdiğinin bilincindeyiz. Örneğin, Fransızların nüfuz sahasında bulunan Suriye'de Fransızlara karşı mücadele eden teşkilat vardır. Bu teşkilata ilham vermekte ve manen desteklemekteyiz. Bu vilayeti ele geçirmeye çalışan Fransızların isteklerine karşın ileride bu Fransız aleyhtarı teşkilatı geliştirmek ve güçlendirmek için yardım etmemiz gerekmektedir. Fransızlarla imzaladığımız anlaşma elbette ki bu teşkilatın faaliyetlerini zayıflatıcı ve ezici bir etki yapmıştır. Bizim kendi ilgilerimizin zararına olmasına rağmen Fransa ile anlaşma imzalamak mecburiyetindeydik. Sonuç olarak, bu anlaşma Fransızlarla aramızda barış değil, yalnızca geçici ve yerel bir ateşkestir. Çünkü barış anlaşması imzalandığında hiç kuşkusuz Fransızlar ve İtalyanlar, İngiltere ile birlikte hareket edeceklerdir.

Sovyet Cumhuriyetlerinin bize karşı olan kuşkularının ve yanlış

anlamalarının giderilmesine gelince, ben bu doğrultuda her Şeyi yaptım. Elimdeki veriler ve rakamlarla tam dislokasyonla Őize askeri durumumuzu çizdim. Dikkate almanız gerekir ki, ben bu verileri yalnızca size verdim ve siz bir asker olarak anlarsınız ki, bu veriler bizim askeri sırrımızdır ve onları bir başkasına vermek olmaz. Ben bu bilgileri Meclise ve hatta hükümetin birçok üyesine dahi açıklamış değilim. Çünkü onlar bunu özümseyemezler. Bunu açıklamaktaki amacım, size tamamen inandığımı ve Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerimizde samimi ve dostça davrandığımızı kanıtlamaktır. Bu yönle diğer önlemlere, yani başka kuşkların giderilmesine gelince, sizi tatmin edecek her Şeyi yapmaya hazırım. Eğer bu bilgiler sizin için yeterli gözükmez ve siz yine de cepheyi gezmek isteğinde bulunursanız, buna yönelik hiçbir engelle karşılaşmayacaksınız. Benim dikkate aldığım husus yalnız şudur ki, ulaşım aksaklıkları nedeniyle cebheye gidiş büyük zorluk, ortaya çıkarmaktadır.

Frunze Yoldaş: bu bilgilerin kendileri için yeterli olduğu cevabını verdi. Bize güvendiğinizden dolayı teşekkür ediyorum. Ancak cepheye gitmek bizim dostluk ve kardeşlik ilişkilerimizi sergilemek ve vurgulamak açısından çok gerekli görülmektedir. Bunun için, bütün cebheyi gezmemize ihtiyaç yoktur, karargaha kadar gidip gelmemiz yeterlidir.

Mustafa Kemal Paşa, bunu kabul ederek en kısa zamanda onların cebheye gitmesini sağlayacağını söyledi. Ziyafet vs. gelince o da bunu gerekli bulduğunu belirtti.

Molokanlar sorunu hakkında; (Mustafa Kemal) Paşa bu konu ile ilgili şunları söyledi.

Ben bu konu hakkında çok az Şey biliyorum ve gerçekten de çok önemsiz bir konudur. Ben Rusya'nın durumunu anlayışla karşılıyorum. Bundan dolayı bu sorunu sizin istekleriniz doğrultusunda hallederiz.

Aslına uygundur

Ankara

İ. Abilov

(İmza)" 70

M. Kemal ve M. Frunze'nin konuşmalarından daha da önemlisi, 2 Ocak 1922'de bağtlanan Anlaşmanın kendisidir. Konu-

muzla doğrudan ilgili olduğu için Anlaşmanın Altıncı Maddesini olduğu gibi aktarıyorum:

“Bağıtlı iki Taraf, ülkeleri üzerinde karşı ülkenin ya da onun ülkesinin bir parçasının yönetimi ile ilgili yetkiye sahip olduğu savında bulunan örgüt ve toplulukların kurulması ve yerleşmesini, ayrıca öteki ülkeye karşı savaşım açmak niyetindeki toplulukların ya da onların memurlarının ya da temsilcilerinin yerleşmesini kesinlikle kabul etmemegi yükümlenirler.

Türkiye ile Ukrayna aynı yükümlülüğü, Rusya Sovyetleri Federal Sosyalist Cumhuriyeti ile Kafkasya Sosyalist Cumhuriyetleri için de kabul eder. Bu madde ile, Türk ülkesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin doğrudan doğruya sivil ve askeri yönetimi altındaki topraklar anlaşılmaktadır.”⁷¹

Bu anlaşmaları, 17 Aralık 1925’te Tefvik Rüştü (Aras) ve Çiçerin tarafından, Paris’te imzaladıkları Anlaşma takip etmiştir.

Anlaşma üç madde ve bir gizli mektuptan oluşmuştur. Özellikle birinci madde ilgi çekicidir:

“Madde 1. Bağıtlı taraflardan birine karşı üçüncü bir ya da birkaç Devletçe, bir askersel eylemde bulunulduğunda, öteki Bağıtlı Taraf birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeyi yükümlenir. (...)

Madde 2. Bağıtlı Taraflardan her biri, ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmayı yükümlenir: Bağıtlı taraflardan her biri üçüncü bir ya da bir kaç Devletçe öteki Bağıtlı Tarafa karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da siyasal nitelikte hiç bir anlaşmaya ve bunun gibi, üçüncü bir ya da bir kaç Devletçe öteki Bağıtlı Tarafın kara ve denizden güvenliğine karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da anlaşmaya katılmamayı yükümlenir. Bundan başka, Bağıtlı Taraflardan her biri, üçüncü bir ya da bir kaç Devletçe öteki Bağıtlı Tarafa karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmamayı yükümlenir.

Madde 3. İşbu Anlaşma onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecek ve yürürlük süresi 3 yıl olacaktır: İleride, Bağıtlı taraflardan biri, sözü geçen sürenin bitiminden 6 ay önce Anlaşmaya son vermek istediğini bildirmezse, Anlaşma kendiliğinden bir yıl süre ile uzatılmış sayılacaktır. (...).”⁷²

Sovyet Dışışleri Bakanı Çiçerin'in Türkiye Dışışleri Bakanı Dr. Tefik Rüştü'ye verdiği mektupta şöyle yazar:

"Sayın Bakan, Bugün iki Hükümet arasında imzalanan Anlaşmayı bütünleyici nitelikte olmak üzere, 16 Mart 1921 günü Moskova'da yapılan Anlaşmadan beri iki taraf arasında süregelen iten dostluğun bozulmayacağını ve bunun bağıtlı Taraflardan birisinin üçüncü bir ya da birkaç Devlele savaş içine girmesi durumunda aralarındaki ilişkilere temel olacağını belirtmek isterim. (...)"73

Bu Anlaşmalarda grldğu gibi, taraflar birbirlerinden yararlanmaya çalışmaktadır. Sovyetlerin bütün abaları, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olmasını sağlamak için harcanmıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin çelişkilerinin derinleşmesini istememiştir. dış politikalarının altında yatan gerçek budur.

Ankara ise, Türk-Sovyet ilişkilerini kendi çıkarları açısından değerlendirmiştir. Nitekim Ankara, 12 Mart 1921'de toplanan Londra Konferansında, Moskova'yla olan ilişkilerini koz olarak kullanmıştır.

Tarafların bütün çabalarına rağmen, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir yanda umut, dostluk ve yakınlaşma, diğer yanda karşılıklı kuşku ve güvensizlik vardır. Bu objektif durum, tarih boyunca devam etmiştir.

Dönemin politik özelliğine baktığımızda: 1918 – 1921 arasında Bolşevizm Anadolu'da prestiji yüksek olan bir politik akım haline gelmişti. Bu durum, komünistlerin Türkiye'de örgütlenmeleri için nesnel bir olanaktı. İngiliz ve Fransızların Ortadoğu'da büyük etkinlikleri vardı. "Wilson Prensipleri" tartışılmaktaydı. Bolşeviklerin, Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkının, özünde ayrılma hakkı olduğunu, doğu ulusları her geçen gün daha iyi kavramaktadırlar.

M. Kemal, Anadolu'da örgütlenmesine hız vermişti. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Kürtlerle ittifak kurmuştu. Kürtler, Birinci Mecliste, "Kürdistan Mebusu" olarak, 75 kişi yerlerini almışlardı. Mecliste yapılan konuşmalarda sık sık Türklerin ve Kürtlerin kardeş milletler olduğu dile getirilmekteydi.

Mustafa Subhi ve arkadaşlarının öldürülmesi ve mevcut poli-

tik ortam, TKP'nin toparlanmasını geciktirmişti. "TKP, yaşamında hiç toparlandı mı?" diye insanın sorası geliyor.

Zaten, 16 Mart Moskova ve 13 Ekim Kars anlaşmaları gereğince, TKP'nin örgütlenmesi zorlaşmıştı. Bakû'de bulunan TKP dış Bürosu bu anlaşmalar gereğince kendini fesh etmişti. TKP, ancak 1921 sonlarına doğru yeniden toparlanmaya başlamıştı. Sovyetlerin yardımıyla Dış Büronun başında bulunan İsmail Hakkı, İstanbul ve Ankara'daki Komünistlerle ilişki kurmaya çalışmıştı. Nedenleri, kendi mantığı içinde anlaşılabilir olsa da, Kürtler açısından bakıldığında, TKP, Kürtlerin ulusal demokratik hakları için bir mücadeleyi önüne koymamıştı.

Sovyetler Birliği, Ankara Hükümeti'nin sorunlarla karşılaşmasını istemiyordu. Bağımsız, "güçlü", anti emperyalist bir devlet onların da işine geliyordu. Kemalistlerin ana hedeflerinden birisi, "Türkiye Cumhuriyetinin bölünmez bütünlüğüydü." Konsensüsü sağlayan "konsept" buydu. TKP sonuna kadar bu konseptte bağlı kaldı.

TKP'nin Politik Hattını Tanımaya, Devam Edelim

TKP'nin ikinci atağı: 1925'te toplandığı söylenen Üçüncü Kongresi ve 1926 yılında kabul edilen ve Komintern'in de onayladığı ikinci programıdır. Programdan önce Şefik Hüsnü'nün konuyla ilgili yaptığı kısa değerlendirmeyi aktarmada yarar görüyorum:

"Mukaddime

Türkiye Komünist Fırkası programının ana hatları ilk defa fırkanın 1925 umumi kongresinde çizilmişti. Ertesi sene zarfında merkez komitasının harici bürosu bu layihayı tadil ederek mazbut bir program şekline sokmuş; bu proje, 1926 fırka konferansı tarafından tadil ve kabul edildikten sonra, Komintern'in tasvibine mazhar olmuştu. Elyevm muteber olan ve bu risalede neşredilen program, vakayiin sūr'atle inkişafı neticesi, bilhassa halk fırkasına dair hükümleri eskimiş olan bu ilk programın, harpten sonraki sermayedarlığın üçüncü devresine uyacak bir tarzda tashih ve tevsî edilmiş muaddel bir şeklinden ibarettir. İkinci-kanun 1931 B.F. (B. F., Şefik Hüsnü Değmer'dir. Ö. Ağın.)"74

TKP'nin İkinci Programı'nda ulusal sorunlarla ilgili bölümünü aktarmada yarar görüyorum:

“11. T.K.P. milli ekalliyetlerin, Türkiye'den ayrılmak hakkı da dahil olmak üzere, mukadderatlarını bizzat tayin etmek haklarını [bila] kayd u şart tanır. Halk fırkasının Müslüman ekalliyetleri zorla Türkleştirmek ve Hıristiyan ve Musevi ekalliyetleri de ezmek siyasetine her vasıta ile muhalefet eder. Bundan maada bu ekalliyetlerin emekçi kütlelerine, bey ve ağalarının ve burjuvazilerinin kısmen halk fırkasına yaklaşmak ve kısmen de imperyalisme satılmak şekillerini alan hıyanetlerini izah ile onları Türk emekçilerle birlikte, istismarcı sınıflara ve imperyalisme karşı mücadeleye sevkeder. T.K.P. onlar için hukukta tam bir müsavat, lisanlarını kullanmak ve tedvin ve tedris etmek hususunda tam bir serbesti, köylülerin ve küçük aşiret efradının yarı-derebeyi efendilerine ve reislerine esir olmaktan kurtarılmasını, bu bey ve ağalara ait arazinin ve hayvanatın köylülere ve aşiret efradına parasız dağıtılmasını talep eder.”⁷⁵

TKP'nin, Türkiye'yi, Avrupa lkesi düzeyinde gelişmiş bir ülke ve kendisini de bir Avrupa ülkesinin komünisti olarak görmüştür. Türkiye'nin aynı zamanda bir Ortadoğu lkesi olduğu ve ona göre sorunları olduğunu görmemiştir, ya da bilerek görmekten kaçmıştır. Nedeni ne olursa olsun, politik sonuç değişmemiştir.

Daha önce de söylediğim gibi, amacım TKP'nin tarihini yazmak değil. TKP'nin “Kürt Politikasının” ne olduğunu açıklamaya çalışmaktır.

M. Subhi ve arkadaşlarının öldürülmesi, önde gelen komünistlerin İstiklâl Mahkemesi'nce 15'er yıl gibi ağır hapis cezalarına arptırılmasından sonra, Komünistler, uzun bir süre sadece işgal altındaki İstanbul'da çalışma olanağını bulabilmişlerdir.

Bu durum, 1922 yılı Ağustos ayında Ankara'da yapılan TKP'nin İkinci Kongresine kadar devam etmiştir.

“Büyük Zaferden” sonra, 1923 yılı başlarında komünistlere yönelik baskılar yeniden hız kazanmıştı. TKP'nin, gerek 1922'de Ankara'da yaptığı İkinci Kongresinde, gerek 1925'te yapıldığı söylenen nc Kongresinde ve de gerekse 1926'da kabul etti-

ği programında, ne anlama geldiği belli olmayan kimi genellemelerin dışında, “Merkezi bir Kürt Politikasına” rastlamak olası değildir.

Her ne hikmetse, TKP belgelerinde, Kürt sözcüğünü kullanmamadaki ısrar devam etmektedir. “1925 tutuklamasında” TKP büyük yaralar almıştı. Yöneticilerin büyük bir kısmı tutuklanmış ve ağır cezalara çarptırılmıştı. Şefik Hüsnü Değmer, Nazım Hikmet ve Hasan Ali (Gediz) gibi kimi yöneticiler tutuklanmalardan önce yurtdışına çıktıkları için tutuklanmamışlardı. Bu yöneticiler, Moskova’nın desteğiyle Türkiye’deki Komünistlerle ilişki kurmuş ve toparlanmak amacıyla “1926 Viyana Konferansı” toplamışlardır.

1926’da Viyana’da toplanan Konferansta da TKP politik tutumunda bir değişiklik olmamıştı. Özellikle Kürtler açısından “yeni bir durum yok”tu. Kürtlerin yaşadığı toprakların her dağı, her deresi, her ovası parçalanmış cesetlerle dolup-taştığı bir sırada toplanan Viyana Konferansı’nda, Kürtlerden ve onlara uygulanan vahşetten tek bir sözcük bile söz etmemişti.

TKP’nin politikasında, “Feodalizmle Mücadele”, Kürtlerle mücadeleye dönüşmüştür desem haksızlık yapmış sayılmam.

Konferansta okunan raporun konuyla ilgili bölümünü olduğu gibi aktarıyorum:

“İki kara nokta milliyetçi burjuvazinin perspektiflerini karartmaktadır:

- 1)Şehirlerin ve köylerin küçük teşebbüslerinin tahribi;
- 2) Milli ekalliyetlerin milliyetsizleştirilmesi.

Büyük kapitalist teşebbüslerin sistematik himayesi ve devletin müesseselerinden aldıkları her türde destek, beraberinde küçük burjuvazinin ve özellikle mütevazî şartlara sahip köylülüğün geniş tabakalarının mahvını ve süratle dağılmasını getirdi. Bu deklase ve kısmen proleterleşmiş kesimler, her türden maceraya sürüklemesi son derece kolay bir insan malzemesi teşkil etmektedir. Milli ekalliyetlere gelince –her ne kadar Rumların mecburi mübadelesinden ve daha büyük sayıda Ermeninin kaçmasından sonra ehemmiyetleri oldukça azalmış olsa dahi– Halk Fırkası’nın onlara karşı izlediği siyaset, eski rejim altında mümkün olabilenden daha baskıcı ve gericidir. Türki-

ye'deki halkın, bütününde, Anayasanın garanti altına aldığı çok geniş bir hürriyet ve mükemmel bir eşitlikten (!) istifade ettiği, ve yeni Medeni Kanunun milliyet tefriki olmaksızın herkese kendi vatandaşlık haklarını koruma vasıtalarını temin ettiği bahanesiyle, yalnızca onların cemaat halinde teşkilatlanma hakkını reddetmekle kalınmamakta, aynı zamanda dillerinin tedrisatını ve kullanılmasını kısıtlamakta, onları memleket içine dağıtmakta, yapabildiklerini Türkleştirmeye gayret etmekte, tek kelimeyle onları milliyetsizleştirerek en küçük muhtariyetçi temayülü, daha tohum halindeyken boğmak istemektedir.

Emperyalizmin ve gericiliğin ajanları bu şartları geniş ölçüde istismar etmekte ve bu çevrelerde Kemalistlere karşı sistematik bir propaganda yapmaktadır. Milliyetçi inkılâb, en müthiş darbelerini, dini karakterdeki monarşik rejimin bünyesinde mühim bir rol oynayan Müslüman din adamlarına vurmuştu. İmanın hizmetkarlarından müteşekkil ve imtiyazlarından muaf kılınmış bu kast ve çok büyük bir emekli sivil ve askeri memur kesimi mevcut rejime karşı, gayri memnun kütleler içinde sinsi bir tahrikat sürdüren karanlık muhalefetin asli gövdesini teşkil etmektedir. Bazıları en kara gericilik adına, diğerleri büyük liberal burjuvazi adına, hepsi de son tahlilde emperyalizmin hesabına hareket etmektedir.

Halk Fırkası'nın, bizzat kapitalizm yolunda hızla ilerleyen milliyetçi burjuvazinin menfaatlerini gitgide daha da münhasıran müdafaa ettiği için, emekçi kütlelerin ve orta sınıfların ızdırabını dindirmek için elle tutulur hiçbir şey yapabilmesi mümkün değildir. Onları arkasından sürüklemek için sarf ettiği ümitsiz gayretler beyhudedir ve öyle kalmaya da mahkumdur. Büyük sanayici ve ziraatçıların büyüme ihtiyaçları onun ne toprağın fakir köylülere dağıtımını, ne küçük zanaatkar işletmelerinin müessir bir himayesini, hatta ne de milli ekalliyetlere karşı bir müsamaha siyasetini düşünmesine izin dahi vermektedir. Milliyetçiliğin büyük radikal reformlar safhası 1924'ün sonunda kapandı. O günden beri Kemalistler tüm gayretlerini bir diktatörlük rejimi lehine kendi iktisadi hâkimiyetlerini tesis vazifesine teksif ettiler. Halen, mahva sürüklenen içtimai tabakalara siyasetlerini kabul ettirmek için bu baskı rejiminden başka kaynakları kalmamıştır.

Böylece, bu gayri memnun halk kütlelerini gericiliğin tesirinden

koparmaya ve onların aksi inkılâpçı maceralara sürüklenmesine mani olmaya muktedir yegane siyasi teşkilat, Türkiye Komünist Fırkası'dır. Bu Fırkaya düşen, yalnızca gerici tahrikatı köşeye sıkıştırmak değil, ama aynı zamanda küçük burjuvazinin ve orta köylülüğün dağılmakta olan tabakalarını, yapacakları tazyikle hükümeti reformlar ve anti emperyalist mücadeleler yolunda ilerlemeye mecbur kılmak amacıyla, ihtilalci şiarlar etrafında toplamaktır.

Kemalist burjuvazi, iktisadi kariyerinin yalnızca başındadır. Şayet beynelmilel hadiseler vaziyeti bozmazsa, kapitalizm yolunda ilerlemeye devam edecektir. Bu kapitalist gelişme, ancak şehirlerin ve kırların emekçi sınıfları mukavemet etmeden sonuna kadar istismar edilmelerine izin verirlerse ve geniş müstehlik tabakaları vergi gümrük himayeciliğinin masraflarını ilanihaiye ödemeye rıza gösterirse gerçek olabilir. Müşterilerinin iktisadi hamlesini köstekleyebilecek bütün zorlukları şimdiden engellemek için, Kemalist hükümet, emekçileri bir topyekun teşkilatsızlık halinde tutmak için çok inatçı bir baskı siyaseti tatbik etmektedir. Bütün teşkilatlanma teşebbüslerinin karşısına eziyet, hatta şiddet tedbirleri çıkarmakla iktifa etmemekte, dahası, uzun bir mazinin tartışılmaz bir mevcudiyet hakkı kazandırdığı cemiyetlere kendi yaratıklarını ve casuslarını sokmakta ve bu vasıtayla onları kendi nüfuzuna tabi kılmaya ve içerden felç etmeye gayret etmektedir. Bütün baskıları, bugüne kadar ameleler ve zirai gündelikçiler arasında kendiliğinden bir hareketin gelişmesine mani olamadı. Bu hareketin bundan sonraki genişlemesi ve radikalleşmesi, T.K.F'nin uyanıklığına bağlı olacaktır. T.K.F., faaliyetinde, bu mülahazalardan ilham alan faaliyet program hükümlerine riayet etmelidir.”⁷⁶

Bir çok kişi, Viyana Konferansı'ndan sonra TKP'nin ideolojik ve politik hattında canlanma olduğunu söyler ve TKP kadrolarının bu konferanstan sonra entelektüel düzeyinin arttığını iddia ederler. Ancak bu iddiaları doğrulayan hiç bir somut belgeye ve kanıta rastlamak olası değildir. Özellikle TKP'nin “Kürt Politikasında.” Örgütsel açıdan da fazlaca bir değişiklik olduğuna dair bir belirti yoktur. Zaten *Viyana Konferansı*'nın hemen arkasından, “1927 Komünist Tevkifatı” başlamıştı. Tutuklanmalar, TKP'nin örgütsel yapısında büyük tahribatlar yaratmıştı.

Konferansta ortaya çıkan iki tavırdan söz etmek olasıdır. TKP'nin başına hep bela olan Kemalist ideoloji bu konferansta iyice etkisini göstermişti. Kemalizm'e bakış açısı, TKP'yi ikiye bölmüştü. Kemalistleri anti-emperyalist görenler, onlardan "kapitalist kalkınma yolundan" vazgeçmelerini istiyorlardı.

"Kemalistlerin işçi sınıfını, emekçi halkı ve solu baskı altına almakla hata yaptıklarını ve bindikleri dalı kestiklerini," söyleyenlerle; Kemalizm'in anti-emperyalist tavırlarına "mesafeli" ve "gerçekçi" yaklaşmak gerekir diyenler tartışmıştı.

Konferansa damgasını vuran, Şefik Hüsnü'nün başını çektiği görüş olmuştur. Nazım Hikmet ve kimi TKP'lilerin öncülük ettikleri ikinci görüş ise pek etkili olamamıştı.

Bu görüşlerin hızlanıp derinleşmesinin nedeni, Ankara'nın ve Komintern'in politik tutumu olmuştur. Kemalistler, TKP'yi "dışarıda" Ankara Hükümeti'nin politikasını savunmaya zorluyordu. Komintern ise, TKP'nin kendi politik çizgisinde davranmasını istiyordu. Kısacası, Kemalizm'in kapitalizme yönelmesi, Sovyetlerle aralarında çıkan çelişkiden kaynaklanıyordu. Kemalizm'in zafer kazandığı, ideolojik etkisinin arttığı, Müslüman ve "Türk kitlesini" etkilediği, yani trendinin yükseldiği bir dönemdir."⁷⁷

Viyana Konferansı'yla su yüzüne çıkan farklı düşüncelerin, sonraki yıllarda, özellikle 1927 Komünist Tevkifatında iyice derinleştiğini görüyoruz.

Buna benzer tartışmalar sadece TKP'de yaşanmamıştı. Bir çok Komünist partisinde benzeri tartışmaların yaşandığını öğreniyoruz. "Milliyetçi düşünceler" bir çok Komünist partisini, hatta Komintern'i etkisi altına almıştı. Bu konu dünya Komünist hareketinin önemli sorunlarından biri olmuştur. Komünistler tarafından uzun yıllar tartışılan bu konu, bugün de tartışılmaktadır. Komünist Partilere ve Komintern'e "milliyetçi düşüncelerin" egemen olduğunu, Komünistlerin büyük çoğunluğu kabul etmektedir.

Bugün daha çok, "Komintern, milliyetçi düşüncelere" sahip olduğu için mi Komünist partiler milliyetçi çizgilere kaydılar, yoksa Komünist Partiler "milliyetçi düşüncelere" sahip oldukları için mi, Komintern, milliyetçi çizgiye kaydı sorularına komünistler yanıt arıyordu.

Neden ve gerekçeler ne olursa olsun, gerçek olan bir şey var, o da Komintern ve Komünist Partilerin o dönem “milliyetçi düşüncelere” sahip olmalarıdır.

Bu tartışmaları, “TKP’nin entelektüel düzeyi yükseldi” şeklinde yorumlamak gerçekçi değildir. TKP ne idiyse, o konferansta ve sonrasında da o kaldı. Her şeyden önce, konferans sırasında ve akabinde TKP’ye, yeni katılan “entelektüel” kimseler olmamıştı. TKP, eski örgüt yapısıyla bu konferansı toplamıştı. Hatta bu konferansa katılmayanlar, katılamayanlar, sonraları bu konferansa karşı çıkmışlardı. İ. Bilen bu insanlardan birisiydi.

1977’de Moskova Parti Okulu’nda okuduğumda, İ. Bilen, parti grubumuzu ziyarete gelmişti. Yaptığımız toplantıda, TKP’nin tarihiyle ilgili grubumuza bilgi veren İ. Bilen, TKP’nin “Viyana Konferansı”na değinirken şöyle demişti:

“O Konferans, TKP içinde fraksiyonculuğu örgütlemek amacıyla yapılmıştır. Nazım Hikmet de bu konferansa katılmakla yaşamının hatasını yapmıştır.”⁷⁸

İ. Bilen’in düşüncelerinin doğruluk derecesini tarihçilere bırakıyorum. Ben, İ. Bilen’in bu konudaki düşüncelerine tanıklık yapmakla yetineceğim. Zaten konumuz da bu değildir.

1927’de başlayan tutuklama, Türkiye’de bulunan tüm yöneticiler dahil olmak üzere, hemen hemen bütün TKP üyelerini kapsamıştı. Tutuklananların listesini ve aldıkları cezaları olduğu gibi aktarıyorum:

“İstanbul Grubu (26 kişi)

Dr. Şefik Hüsnü (Değmer)	(İstiklal Mahk.’den 1 yıl 6 ay)
Vedat Nedim (Tör)	4 aydan 2 ay 20 güne indirilmiş
Baytar Salih (Hacıoğlu)	4 ay
Muallim Adnan (Sadık)	3 ay
Hamdi Şamilof (Alev)	4 ay
Fahrettin	4 ay
Hüseyin Said	
Tesviyeci İbrahim	3 ay
Tesviyeci Küçük Hakkı	3 ay

Saatçi Niko	3 ay
Tuhafiyeci İstefan	3 ay
Dr. Hikmet (Kıvılcımlı)	3 ay

İzmir Grubu (7 kişi)

Modelci Abdülkerim (Soyka)	3 ay
Tamirci Mehmet Ragıp	3 ay
şoför Tango Tefvik	3 ay
Tornacı Fethi	3 ay
Makinist İhsan	3 ay
Elektrikçi Mesrur Naci	3 ay
Tornacı (Acenta) Subhi	3 ay

Adana Grubu (14 kişi)

Demirci Mehmet Kaplan	
şoför Ragıp	3 aydan 2,5 aya indirilmiş
Kazancı ismail	3 ay
Tornacı Abdülmecit	3 ay
Tornacı şamil Tefvik	3 aydan 1,5 aya indirilmiş
Makinist şevket	3 ay

Gıyaben Yargılananlar (7 kişi)

Sarı Mustafa	3 ay
Nâzım Hikmet (Ran)	3 ay
Ali oğlu Subhi (İbrahim)	4 ay
Hasan Ali (Ediz / Halim)	3 ay
Hüsamettin (Aziz ismail/Mehmet)	4 ay
Lâz İsmail (Kasım Benekli / Bilen Yoldaş)	3 ay
Alâettin	3 ay

Toplam olarak 48'i vicahi, 7'si gıyabi olarak yargılanan 56 sanık vardır. Bunlardan birinin hastalığı dolayısıyla davası tefrik edilmiştir. Geri kalan 55 kişiden 25'i beraat ettirilmiş, 30'u ise çeşitli hapis (ve para) cezalarına mahkum olunmuştur. 6 aya mahkum olan 1, 4 aya mahkum olan 4' İstanbul grubundan (birisi polise yardım ettiği için cezasının üçte biri indirilmiş)"79

Yargılanma İstiklal Mahkemeleri'nde değil, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde ve halka açık bir şekilde yapılmıştı. Yukarıda görüldüğü gibi, çok komik cezalar verilmişti. Oysa, o dönem İsyançı Kürtler, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve onlarca idama mahkum edilmişti. 1927 tutuklanmasında, gerek savcının iddianamesinde, gerek sanıkların savunmalarında ve gerekse mahkemenin gerekçeli kararında Kürtlerle ilgili bir tek sözcüğe rastlamak olası değildir. Sanki bu memlekete Kürtler yaşamıyor-muş ve hiçbir sorunları da yokmuş, Sanki Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde onlarca Kürt idam edilmemiş gibi davranılmış-tır. Dahası Kürt İsyanları, emperyalizmin bir provokasyonu ola-rak görülmüş ve yalnız İsyançı Kürtlere değil, bütün Kürt Halkı-na karşı tavır alınmıştır.

TKP, Kürtler ve sorunlarına karşı ilgisizdir. Mevcut politikası devam etmektedir. TKP, Türk-Sovyet konseptine titizlikle bağlı-dır. “Vatanın bölünmez bütünlüğü”, politikasının temel taşı ol-muştur. TKP'nin sarıldığı Kemalist politika budur. Bu nedenle, ne zaman Kürt sorunu TKP gündemine düşüyse, “iki halk bir-likte kalmalıdır” dedi. Halklar adına karar verdi.

Daha doğrusu “vatanın bölünmez bütünlüğü”, TKP'yi böyle etkilemişti. Bu Kemalist politika, bütün Türk solunu, dahası Sovyet yanlısı politik hat izleyen kimi Kürt gruplarını bile, etki-si altına almıştı. Tarihi belgeler bu düşüncüyü doğrular nitelikte-dir. Bu da konumuzun dışındadır.

Oysa halkların kardeşliği için, baskı ve zulme karşı savaşmak gerekirdi. Halklar, nasıl yaşayacaklarına kendileri karar verecek-lerdir. İki ve daha fazla halkın birlikte kalmasını istemek, bu ko-nudaki tercihini söylemek ayrı bir iştir, halklar adına karar ver-mek ayrı bir şeydir.

Doğru olan halkların eşitliğini savunmak ve eşitsizliğe karşı savaşmaktır. Söylenenlerden başka bir yanlış çıkmasın. Halklar adına, “birlikte kalmaya” karar vermek ne kadar yanlışsa, onlar adına “ayrılma” kararı almak da o kadar yanlıştır. Halklar adına verilmiş bir karar olduğu için yanlıştır.

Ben her zaman halkların birlikte kalmasından yana oldum. Gönüllü birliği savundular. Halkların çıkarının bu politikada ol-duğunu gördük. Bu onların en doğal hakkıydı. Burada bir yanlış

yok. Yanlış olan bir kararı halk adına almaktadır. Ulusal sorunun özünü buralarda aramak doğru değildir.

Sorunun özü, baskıya ve eşitsizliğe karşı savaşmaktır. Yaşama biğiminin kararını halklara bırakmaktır.

Başından halkların birlikte kalmasını veya ayrılmasını söylemek, mevcut statükoyu savunmaktan başka bir şey değildir.

TKP, ulusların kaderlerini tayin hakkının, özünde ayrılma hakkı olduğunu ve bu hak için savaşım vermenin komünist partisinin asgari hedefleri içinde olduğunu kavramamıştır.

Oysa, ulusların kaderlerini tayin hakkı, demokratik bir istemdir ve diğer demokratik istemlerden de hiçbir farkı yoktur.

TKP, görevi sanki salt Bolşevik Devrimi'ni savunmakla sınırlıymış gibi davranmıştır. TKP'nin bu politikası, onu sonraki dönemlerde ülke sorunlarından koparmış ve geręekçi programlar yapmasını engellemiştir. TKP bu konuda sanki Patagonya komünist partisiymiş gibi davranmıştır.

TKP'nin "Kürt politikaları", 1918 – 1923 dönemi Kemalist politikanın çok gerisindedir. Bu dönemde, Kemalistlerin Kürtlerle ittifak yaptıklarını biliyoruz.

1951 Tutuklamaları

"1951 Komünist Tevkifatı" 26 Ekim 1951'de polis kayıtlarına "kesik saçlı bayan" olarak geçen Sevim Tarı'nın tutuklanmasıyla başlamış ve pek çok kişi gözaltına alınmıştı. TKP'nin tarihindeki en büyük tutuklanma budur. Nicel ve nitel olarak TKP büyük yara alır, hatta tamamen ker. Başta Zeki Baştımara olmak üzere, şefik Hüsnü Değmer, Reşat Fuat Baraner, Mehmet Bozışık, Mihri Belli, Halil Yalçinkaya olmak üzere MK'nın tümü ve çok sayıda parti yesi tutuklanmıştı. Tutuklananların toplam sayısı 187 kişiye ıkımtı. O günkü politik ortamı ve Türkiye'nin gelişkinlik düzeyini dikkate aldığımızda tutuklamanın büyüklüğü kendiliğinden ortaya çıkar. TKP'de tahribat yaratan ikinci büyük etmen, başta MK olmak üzere, tüm tutuklular "zlenler" ve "direnenler" diye ikiye bölünüp, birbirlerine düşman olmaları olmuştu.

Dikkatimizi çeken şey, ne polis soruşturma ifadelerinde, ne iddianamede, ne sanık savunmalarında, ne de mahkeme kararla-

rında Kürtlerden ve Kürt sorunundan bir tek sözcük bile edilmemiş olmasıdır.⁸⁰

Kürt bölgelerinde örgütlenmesini bir tarafa bırakalım, TKP, Kürtleri gündemine bile almamıştır.

Bilindiği gibi, TKP bu tutuklamadan sonra, hem resmen, hem de fiilen dağılmış, örgütsel olarak bitmişti. Çoğu sosyalist ülkelerde olmak üzere, birkaç kişiden başka kimse kalmamıştı. Bu birkaç kişi de, 1958 – 1960’a kadar sadece sıradan vatandaşlar gibi yaşayıp gitmişlerdi, SBKP’nin 20. Kongresine kadar.

Sovyetlerdeki politik değişiklik, bizim komünistleri de TKP MK Dış Büro olarak değiştirmişti. Bu durum “1973 Atılımına” kadar devam etmişti.

TKP’mizi Yakından Tanımaya Devam Ediyoruz

Bir belgeye daha bakalım, “Bizim Radyo”nun yayınlarına... Tüstav, Haziran 2002’de bir kitap yayınladı. Kitabın adı, “*Bizim Radyo’da Nazım Hikmet*” 192 sayfadan oluşuyor. Kitap, 24. 6. 1958 – 30. 3. 1963 tarihleri arasında Bizim Radyo’da yayınlanan yazıların büyük bir kısmına yer veriyor. Kitabı ilgi ve özenle okudum. Değişik sorunlarla ilgili yorum ve değerlendirmeleri içeriyor. O tarihte Türkiye’nin önünde duran sorunlarına değiniyor. (*Bizim Radyo’da Nazım Hikmet*, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2002.)

Kürtlerle ilgili tek bir yoruma rastlanmıyor. TKP’nin gündeminde yine Kürtler yok. Acaba neden? Kürtler Türkiye’de yaşamıyorlar mıydı? Yoksa Kürtlerin sorunları mı yoktu ki, onlarla ilgili bir yorum yapılmamıştı?

Oysa, 1960’ta Türkiye’de bir askeri darbe olmuş, pek çok Kürt aydını ve ileri gelenleri, başta Sivas olmak üzere bir çok yere sürgüne yollanmıştı.

Görüldüğü gibi, Kürtler ve Kürt sorunu hiçbir zaman TKP’nin ana politik hedefleri içine girmemiştir. TKP, yalnız “İsyan dönemlerinde” Kürtlerden söz etmiş ve onları, cahil, ilkel, göçebe, alt işlerde çalışan vasıfsız, feodal, olanak buldukça emperyalizmle işbirliği yapan bir kitle olarak görmüştür. Bu düşünceleri doğrulayan sayısız TKP belgesine rastlamak olasıdır. Konuyla ilgisi olan birkaç belgeyi buraya aktarmada yarar görüyorum:

“Kürdistan’daki Ayaklanmanın Anlamı”

(Bu yazı, basına özel bültenle verilmiştir)

“Moskova

26 şubat 1925

Mustafa Kemal’e ve Ankara Hkmetine karşı Kürdistan’daki şeyh Said ayaklanması, Moskova tarafından, Kürt gericiliğinin İngiliz emperyalizmi ile ittifak halinde bir geri dönüş girişimi olarak değerlendirilmektedir.

Kemal, genel olarak milli kurtuluş hareketini temsil etmekte ve Türkiye’nin demokratlaştırılması ve feodal kalıntılar ile Müslüman din adamlarının etkisinden kurtarılması için çalışmaktadır. Kemal’e karşı, ilk olarak emperyalizm, ikinci olarak feodal ağalar, üçüncü olarak din adamları ve dördüncü olarak liman şehirlerinin yabancı sermayeye bağlı ticaret burjuvazisi mücadele etmektedir.

Son zamanlarda bütün gerici gler, Kemal’e karşı bir harekete önderlik eden ‘Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurdular. İsyancılar, din adamlarının yobazlaştırdığı göçebe aşiretleri harekete geçirdiler ve dinci sloganlarla ortaya ıktılar.

Ayaklanma büyük toprak ağalarının hakim olduğu doğu illerinde patlak verdi. İsyancıların arkasında, Musul meselesinde ıkartı olan İngiltere bulunuyordu.

Ayaklanmanın başladığı tarih, ilk olarak Musul meselesinin Milletler Cemiyeti’nin bir komisyonu tarafından araştırıldığı, ikinci olarak hükümetin zaman zaman toplam ürünün yüzde 80’ini bulan aşar’ı kaldırmayı planladığı, bir döneme rastlıyordu. Ayaklanma bölgedeki ulaşım zorlukları, kötü hava şartları ve sınıf mücadelesi yüzünden güçlükle bastırıldı. şehir küçük burjuvazisi ile orta burjuvaziye ve köylülüğün bir kısmına dayanan Kemal hükümetinin, büyük toprak ağalığına, yobazlığa ve İngiliz emperyalizmine karşı sınıf mücadelesi tayin edici bir aşamaya girmiş bulunuyor.”⁸¹

Daha olayın başında hiç bir araştırma yapmadan, hiç bir veriye dayanmadan, Kürtlerin gerici olduklarını ilan etmek, İngilizlerle işbirliği yaptığını söylemek, sübjektif hareket etmekten başka bir şey değildir. Artık takke düşmüş kel görünmüştür. TKP adına utanç verici olan bu belgeleri yayınlamaya devam edelim:

“Kürdistan’daki Ayaklanma”

24 Mart 1925

“Türkiye’deki Kürtlerin aniden başlattıkları ayaklanma ciddi bir niteliğe bürünmüştür. Türkler ayaklamayı bastırmak için 40 bin kişilik bir orduyu harekete geçirmek zorunda kaldılar. Ankara hükümetinin harekete geçirdiği bu oldukça kabarık sayıya rağmen, şimdiye kadar elle tutulur hiç bir başarı kazanılamamıştır.

Ayaklananların başında Şeyh Said bulunmaktadır. Ayaklanma, dini ve milli nedenlere bağlanmak isteniyor. Kürtler, bir yandan Kemalistlerin 2 Mart 1924 tarihinde kaldırdıkları Halifeliği geri getirmek, öte yandan da bağımsız bir Kürdistan kurmak için ayaklandırıldılar.

Kürtler, sayıları üç milyonu bulan ve Türkiye, Irak ve İran olmak üzere üç devlete bölünmüş küçük bir halktır. Kürt halkının içinde bulunduğu kültürel ve maddi düzey çok düşüktür. Kürtlerin büyük çoğunluğu, dağlarda, dere yataklarında ve yaylalarda, çadırlar içinde göçebe ve yarı-göçebe bir hayat sürmekte ve hayvancılık yapmaktadır. Şehirlerde ise Kürtler, hamallık yapmakta ya da benzeri işlerde çalıştırılmaktadırlar.

Eski Türkiye’de Kürtler, Çarlık Rusyası’ndaki Kazakların rolünü oynadılar. Bunlar özel süvari alaylarında bir araya getirildiler. Bu süvari alaylarına, kurucuları Sultan Abdulhamid olduğu için, “Hamidiye” alayları deniyordu.

Kürtler, bir yandan komşu göçebe aşiretleriyle, bir yandan da sürülerinden aldığı ağır vergiler yüzünden hükümetle sürekli mücadele içindeydiler. Ayrıca, otlak hakkı yüzünden de durmadan mücadele ediyorlardı.

Bugün, dünya savaşından sonra, Kürtlerin içinde bulundukları durum en iyi şu sözlerle ifade edilebilir: “Kürtler, örs ve çekiç arasında kalmışlardır”. Kürtler Musul bölge yaşayan halkın önemli bir kesimini meydana getirdikleri için, hem emperyalist okların hedefi, hem de emperyalistlerin bir savaş aracı haline gelmişlerdir. Jön Türk emperyalizmi, Musul bölgesi üzerinde tarihi bir hakka sahip olduğunu ileri sürerken, bunu orada Kürtlerin yaşamasına dayandırıyordu. Buna karşılık İngilizler de, Türklerle Kürtlerin ortak hiç bir yanları olmadığını, bu yüzden Musul’un kapitalistlere ait olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bilindiği gibi, Musul üzerinde mücadele, bütün savaş sonrası dönemi boyunca sürdü ve ne Sevr Anlaşması, ne sonra-

dan bu anlaşmanın yerini alan Lozan Anlaşması, ne de İngiltere ile Türkiye arasında düzenlenen sayısız konferanslar, komisyonlar vb. şiddetli çekişmelere neden olan bu meseleye bir çözüm getiremedi.

Fakat bu arada, yukarıda adı geçen unsurlar, Musul meselesine fiili bir çözüm getirmeye çalıştılar. Türk sınır nöbetçi birlikleri, Musul'a açıkça saldırarak, burayı işgal etmeyi tekrar tekrar denediler. Mezopotamya (Irak) hükümeti, Türk saldırılarına, İngiliz filosunun da yardımıyla, düzenli bombardımanlarla karşılık verdi. Musul meselesi, İngiliz ve Türk emperyalistleri arasındaki çatışmada önemli bir yer tutmaktaydı.

Musul petrolü, yalnız maddi anlamda patlayıcı bir madde olmakla kalmayıp, siyasette de hatırı sayılır bir patlayıcı haline gelmiştir. İngiliz-Iran Petrol Kumpanyası, Musul bölgesine 300 km. uzunluğunda ve ayda 32 milyon litrenin üstünde petrol ileten petrol boruları döşemiştir. Daha 1919 yılında İngilizler, bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını öngören bir maddeyi Sevr Anlaşmasına koymuşlardır. Bağımsız bir Kürdistan, Türkiye'nin Musul üzerindeki bütün taleplerinin sona ermesi demektir.

Pek çok çatışmadan ve karşılıklı saldırıdan sonra Milletler Cemiyeti, nihayet, bir karara bağlamak üzere Musul meselesini ele aldı. Türkler, Milletler Cemiyeti'nin "dürüst" bir karar verdiğine uzun süre güvenmek istemediler. Çünkü, meseleyi kendi orduları sayesinde şu ya da bu şekilde çözebileceklerini hayal ediyorlardı. Bu sırada işe, Musul'daki İngiliz-Iran Petrol Kumpanyası'nın faaliyetleri yüzünden gözlerini uzun süreden beri Irak'a dikmiş olan ve İngiliz müttefikini arkadan vurmak isteyen Fransa karıştı. Fransa bu amaçla "tarafsız hakem rolü" oynamak istedi.

Fransa'nın büyük bir rol oynadığı Milletler Cemiyeti, kararını verirken verilere dayanacağını ifade etti. Türkler, bunun ne anlama geldiğini derhal kavradılar ve Milletler Cemiyeti'nin toplantı tarihine kadar bazı veriler sağlamaya çalıştılar. Yani Musul'u fiilen işgale çalışıyorlardı. Doğal olarak Fransa buna bir süre için göz yumdu. Fransız generalleriyle diplomatları, Türkiye'nin başkenti Ankara'yı ziyarette başladılar. Sözün kısası, Musul sınırları birden canlandı.

Gelgelelim Fransızlarla, Türkler cilveleşmeye başlar başlamaz, çok sayın İngiliz lordları ve politikacıları da Mezopotamya'ya geziler düzenlemeye ve Musul'dan Irak'a heyetler yollamaya başladılar. Sözün kısası, her iki taraf da birbiri aleyhine sıkı bir çalışmaya girişti.

Bütün bunların sonucu ise, tam Musul meselesi çözüme bağlanmak üzereyken patlak veren Kürdistan'daki ayaklanma oldu. Yani, Milletler Cemiyeti mademki verilere dayanarak karar verecekti, o zaman her iki taraf da bu verileri sağlamak için çaba göstereceklerdi. Türkler, daha kendi bölgelerinde yaşayan Kürtlerle başa çıkamadıklarına göre, kendi bölgeleri dışında kalan Musul'daki Kürtlerle nasıl başa çıkacaklardı? İşte bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bir Kürt ayaklanmasının sahneye konulması gerekiyordu. Bu ayaklanmanın sözümona eski Sultanı halife yapmak için düzenlendiği söylendi. İngiliz parasının ve İngiliz silahlarının bu ayaklanmada büyük bir rol oynadığı açıktır.

Buna karşılık Fransa, Türk Hükümeti'ne, Suriye'yi transit bölge olarak kullanma izni verdi. İngiltere derhal bunu protesto etti ve bu protestosuna neden olarak, Kürtlerle Türkler arasındaki bir kavgaya yani Yabancıların iç işlerine karışmaya izin verilemeyeceğini (!) ileri sürdü.

Kürt ayaklanması, İngiliz emperyalizminin Orta Doğu'daki yeni bir saldırı manevrasıdır.”⁸²

Bu yazıda açıkça M. Kemal, Lenin'e, Kemalist hareketi Bolşevizme, Kürtler de Bolşevik hareketi bastıran “kazaklara” benzetiliyor. Hem de M. Subhi olayının üstünden çok kısa bir zaman geçmiş olmasına rağmen. Hem de Kürtlerin ulusal taleplerinin, “Musul sorununun çözümünü” engellediği söylenerek.

Tarihsel bir belge daha:

“İsmet Paşa Kabinesinin Bir Yılı

30 Mart 1926

3 Martta, İsmet Paşanın kurduğu üçüncü hükümetin başa geçmesinden bu yana bir yıl dolmaktadır. Bunun önemi, sadece Türkiye’de bir hükümetin ilk kez bütün bir yıl başta kalmış olmasından ileri gelmiyor. Bu bir yıl, ayrıca, çok önemli bir dizi olayın geçtiği bir yıl olarak da Türk devrim tarihinde yer alacaktır.

Şimdiki İsmet Paşa hükümetinin başa geçtiği 3 Mart 1925 tarihinin, son derece önemli reformların birinci yıldönümü olduğunu belirtmekte de yarar vardır. Bu reformlar, örneğin Hilafetin kaldırılması, “medreselerin” kapatılması (ve bütününü dini eğitimin tasfiyesi),

dini mahkemelerin kapatılması, Seyhlislamlığın kaldırılması vb. idi. İsmet Paşa, bu reformları, iktidardaki Halk Partisi'nin güçlerinin kısmen parçalandığı bir sırada, devrimin geçmiş düzenin kalelerine bu fazla erken saldırısından rken çeşitli "ılımlı" grupların kendisine karşı yürüttüğü mücadele havası içinde çıkartmak zorunda kalmıştı. Bunun sonucu olarak da, İsmet Paşanın kurduğu ilk iki hükümetin belirgin özelliği olan kısmi buhranlar ortaya çıkmıştı. Örneğin, 9 Kasım 1924'de Halk Partisi'nin bölünmesi ve Fethi Beyin Kasım ayında kurduğu, "ılımlı" unsurlardan oluşan belirsiz, yalpalayan bir programa sahip ve devrimi durdurmaya çalışan kabine gibi.

Fakat devrim, artık kitleleri derinlemesine sarmış, feodallerin, din adamlarının, liman şehirleri burjuvazisinin ve daha kısa bir süre öncesine kadar özel ayrıcalıklardan yararlanan Padişah ve Halife uşaklarının çıkarlarına çok şiddetli bir darbe indirmiş bulunuyordu. Bu durumda, zıtların uzlaşması söz konusu olamazdı.

Bu grupların açık hoşnutsuzluğunun oldukça tehdit edici bir nite-lik kazanabilmesinin nedeni, özellikle, devrimin tamamlanmış olmaktan çok uzak olması, pek çok eski İslm det ve göreneklerinin olduğu gibi bırakılması, yeterli ekonomik tedbirlerin alınmaması, yeni bir laik cumhuriyetçi akımm henüz yaratılamaması ve eski yasaların yerine yeni cumhuriyetçi-demokratik yasaların henüz konmamış olmasıydı. Yaşadıklarını kanıtlamak için fırsat kollayan pek çok eski düzen taraftarı vardı. İşte, gerici güçlerin toparlanması için elverişli bir durum yaratan 'ılımlı' Ali Fethi hükümeti, bu nedenle onlar tarafından büyük bir hoşnutlukla karşılandı.

Kürdistan için ikiyüzlü bir biçimde "zerklik" talep eden (aslında bu özerklik gerici feodal Doğu vilayetlerinin devrimci ve cumhuriyetçi Ankara hkmetine karşı özerkliği anlamındaydı) şeyhlerin, 1925 şubat'ında patlak veren dinci ayaklanması, ılımlıların uzlaşmacı taktiklerine ibret verici bir darbe indirdi. Ali Fethi hükümeti, iskambil kağıdından bir şato gibi dağıldı. İsmet Paşanın 'aşırılığı'ndan rktkleri için Fethi'yi desteklemiş olan bazı parti içi gruplar, kapıldıkları hayalleri hızla terk etmeye ve tvbekar evlatlar gibi, katışsız Kemalizm saflarına geri dönmeye başladılar. Sonuç olarak, 2 ve 3 Mart 1925'te Halk Partisi, eski birliğini yeniden kurdu ve ülkenin kaderini tekrar İsmet Paşa'ya emanet etti. Bu arada, İsmet Paşa'nın kararlı bir tavır alma planını da bütünüyle onaylayarak kendisine özel yetkiler tanıdı.

Yeni hükümetin son bir yıllık faaliyetine damgasını vuran şey, devrimi gerek siyasi gerekse iktisadi alanda sürdürme ve böylece eskiye dönüş olanağıyla dinci gericiilik tehlikesini kökünden yok etme yolunda sarf edilen açık çabalardır. İsmet Paşa, şeyhlerin dinci ayaklanmasını ordu aracılığıyla bastırır bastırmaz, gerici düşüncüyü besleyen ve din adamlarının kafasında ‘daha iyi günler’in geleceği umudunu yaşatan eski düzen kalıntılarıyla da kararlı bir şekilde mücadeleye başladı.

Bu dönemde alınan önemli tedbirlerin tümü, Kürdistan’daki feodal-teokratik düzeni ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu düzeni ayakta tutan temel direkler, hatta doğrudan doğruya Peygamberin soyundan gelenler (Seyyidler ve Şerifler) bile, İstiklal Mahkemesi’ne verildi. Saflarında gerici güçlerin toplanmaya başladığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kesin olarak dağıtıldı. Gericiliğin yurt dışındaki destekçilerinin ülkede örgütledikleri gericiilik yuvalarına karşı gerekli tedbirler alındı. Çağ dışı gelenek ve göreneklere karşı da amasızca mücadele edildi.

Salt iktisadî alanda ise, köylülerin ihtiyaçları daha fazla göz önüne alındı. Köylülerin sırtındaki maddî yükler biraz olsun hafifletildi; örneğin hem “aşar” (toprak vergisi) gerçekten kaldırıldı, hem de pazar ürünlerinden zaman zaman aşar yerine alınan vergilerden vazgeçildi. Bütün bunlara ek olarak, köylülere tarım ürünlerini dışarıda satma olanağını vermek için, Anadolu’da hızla demiryolları inşa edilmeye başlandı. Çiftçilik yapılan bir dizi bölgede tahıl borsaları kuruldu; traktörle tarımın her yerde propagandası yapıldı. Kredi sistemi geliştirildi; yabancı sermayeden bağımsız milli bankalar kuruldu ve esas amaçları köyle birleşmek olan başka tedbirler de alınarak uygulamaya kondu.

Ticaret alanında da İsmet Paşa hükümetinin ortaya attığı “tarım” şiarının özü şudur: Anadolu, liman şehirlerinin hizmetinde olmamalı, liman şehirleri Anadolu’nun hizmetinde olmalıdır. Her ne kadar bu şiar, liman şehirleri burjuvazisiyle bunların efendisi olan Avrupa sermayesinin hoşnutsuzluğuna yol açmışsa da, bu şiar etrafında Anadolu’nun millî ekonomisi oluşacak ve iç bölgelerdeki ilerici burjuvazi güçlenecektir .

Dış siyasete gelince, İsmet Paşa, bu alanda da Kemal Paşa’nın temel siyasetini uygulamış, Musul’u kararlılıkla savunmuş, Sovyetler Birliği ile bağları güçlendirmiş (Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık

Anlaşması), Fransız borsasının fahiş faiz taleplerine karşı mücadele etmiş (devlet borçları üzerine yapılan görüşmeler) ve genellikle denilebilir ki, Türkiye'nin sınırlarıyla siyasi ve iktisadi bağımsızlığını güvence altına almak için bütün gücüyle çaba harcamıştır.

Yakın gelecekte Türk devriminin hızının kesilmesini beklemek için hiç bir neden yoktur. Türk parlamentosu, daha birkaç gün önce, tek oturumda tüm eski İslam kanunlarını kaldırmış ve yerine Avrupa'dan alınan Medenî Kanunu kabul etmiştir. Önümüzdeki haftalar ve aylarda da, en az bunun kadar önemli pek çok reform gündemdedir. İsmet Paşa ve reformları, halkın büyük çoğunluğu –zellikle köylüler– tarafından, eskiden olduğu gibi şimdi de hoşnutlukla karşılanmaktadır ve ılımlılar grubu itibarını kesinlikle yitirmiştir.”⁸³

Bu yazıyı yorumlamaya bile gerek yok. Her şey ortada.

TKP'nin yayın organı *Orak eki* gazetesinde de Kürt ayaklanmalarıyla ilgili yazılar çıkmıştı. Bu yazılarda da Kürtler, “Yobaz, feodal beylerin uşakları” olarak değerlendirilmişti.⁸⁴

Kürtlere nefret saçan bir belge daha:

“Rasim Davoz

Yeni Bir Kürt Ayaklanması

29 Temmuz 1937

İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesi Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşıyor. Feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölge barınmayı başarmışlardır. Bu bölgeye, geçtiğimiz yıl, Tunceli adı verilmişti. Dersim'in hakim tabakaları, yürürlükteki yasalara rağmen, kendi yasa dışı ayrıcalıklarını koruyabilmişlerdir.

Halk Partisi (Kemalistler), iç pazarın genişletilmesini isteyen milli burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl cumhuriyetçi devletin bütün ağırlığını ortaya koyarak bu ağ dışı duruma bir son vermeye karar verdi. Özel bir yasa çıkartarak, ölüm cezalarını onaylamak da dahil olmak üzere geniş olağanüstü yetkilerle donatılmış askerî bir yönetimi, bu kendi başına buyruk vilayette Büyük Millet Meclisi'nin yerine, iş başına geçirdi. Amacı, gebeliğe son verme ve aşiret reisleriy-

le (şeyhler, beyler, ağalar ve Seyyidler) onların kiralık adamlarını Batı Anadolu'nun modernleşmiş vilayetlerine sürme hedefini güden bir reform planını zorla uygulamaktı.

Basında çıkan haberlere ve Başbakan İnönü'nün Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmaya göre, başlangıçta, yani Nisan ayında, nüfusu en az yüz bini bulan halkın aşağı yukarı 25 – 30 bin kadarı, hükümetin aldığı bu tedbirlere karşı İsyan etmiştir. Ancak İsyançıların büyük bir kısmı, gelen baskılar karşısında geriledi ve askeri yönetime teslim olmayı tercih etti. Bugün hükümetin askeri kuvvetlerine karşı koyanların sayısının, ancak on bin civarında olduğu sanılmaktadır.

Dersim vilayeti Türkiye'nin doğusunda yer almakla birlikte, sınırlara oldukça uzaktır. Bölgenin tümü 6300 km. kare kadar olup, burada 75 bin ile 100 bin nüfuslu göçebe bir halk yaşar. Toprağın ancak yedide biri ekime elverişli olduğundan, ana iktisat dalı hayvancılıktır. Halk, hiç bir bakımdan bir bütün oluşturmamaktadır. Sayısız aşirete bölünmüştür ve aynı zamanda din ve ırk bakımından da parçalanmış durumdadır. Bununla birlikte halkın çoğunluğu, Zaza aşiretindendir.

Dersim, son derece dağlık bir bölgedir. Sarp ve uçurumlu dağların yükseklikleri, çoğu kez dört ila beş bin metreyi bulur. Arazinin bu yapısı ve doğru dürüst ulaşım yollarının bulunmaması, eşkiya çetelerinin barınaklarına ulaşmayı hemen hemen imkansız kılmaktadır. Bu durum, askeri hareketleri da güçleştirmektedir.

Bugüne kadar Dersim, Türkiye'nin milli ekonomisinin dışında kalmaktaydı. Az gelişmiş olan ticaret, tamamen aşiret reislerinin ve onların adamlarının aracılığıyla yürütülüyordu. Öyle ki, başka bir vilayetten hiç bir tüccar, Dersim'de iş yapmayı göze alamazdı, çünkü mahallî mütegalibenin silahlı çeteleri tarafından haraca kesilmesi ya da yağmaya uğraması kesin gibi bir şeydi. Bu çeteler bununla da kalmaz, barışçı komşu köylere yağma seferleri düzenlerlerdi.

Dersim'de devlet otoritesi sadece kağıt üzerinde kalıyordu. Feodal aşiret reisleri, her fırsatta, devleti hiçe sayarlardı. Devletin Dersim'de askerlik yükümlülüğünü gerçekleştirmesi ve yasal vergileri toplaması bugüne kadar mümkün olmamıştır. Bu iki mesele, daima, şeyhler ve ağalar tarafından toptan hallediliyordu. Ağalar, kendi yönetim ve yargı yetkileri altında bulunan ahaliden işlerine geldiği gibi vergi alı-

yor ve bunun ancak küçük bir kısmını hazineye devrediyorlardı. Bölge gençlerinin büyük bir kısmı, askere gidecek yerde, aşiret reislerinin muhafız birliklerine fedai olarak giriyor, yani aslında eşkiya çeteleri oluşturunyorlardı.

Bu şartlar altında, Dersim tarihinin ayaklanmalarla dolu olması, şaşılacak bir şey değildir. Ayaklanmalar, Padişahlık zamanında, Meşrutiyette ve Jön Türk hareketi sırasında olduğu gibi, bugünkü Cumhuriyet idaresi altında bile, hemen hemen hiç aralıksız süregelmiştir.

Bugün, Kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir direnişiyile karşı karşıya bulunuyoruz. Kemalist hükümet, Büyük Millet Meclisinde şu tedbir kararlarını aldırmaı başarmıştır :

1. Aşiretler, bundan böyle, tüzel kişiliğe sahip olmayacaktır. Bu karara aykırı tüm kararların, belgelerin ve hükümlerin hiç bir geçerliliği yoktur.

2. Aşiret reisinin, beyin ya da şeyhin tüm yetkilerine son verilmiştir.

3. Aşirete ait olan ve aşiret reisleriyle, beylerin ve ağaların, aşiret adına, kendi mülkiyetlerinde bulundurdıkları bütün taşınmaz mallar-mülkiyetleri hangi resmi belgeye, karara ya da geleneğe dayanırsa dayansın devletin mülkiyetine devredilecektir.

İsyanın arifesinde tapu kadastro idaresi, feodal aşiret reislerinin elinde bulunan halka ait malların incelenmesi ve saptanmasına ilişkin hükümet tedbirlerini uygulamaya başlamıştı. Bu durumda feodalizm, kendi yasa dışı egemenliğinin iktisadi temellerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu hissetti. İşte, özellikle bu tedbir, İsyanı yol açan neden olmuştur.

Kitleleri kendi peşlerinden sürükleyebilmek için feodal unsurlar, hükümetin silahlı kuvvetinin zayıf olduğu lafını yaydılar. Yayıdıkları söylentiye göre, hükümet, ayaklanmayı bastırmak için silahlı birliklerini göndermeye cüret ettiğı takdirde, İngilizlerle Fransızlar Türkiye'ye hemen savaş açacaklardı. Ayrıca Arapların da İsyanıcılardan yana olduğu şeklinde haberler çıkardılar.

Feodal unsurlar kamuoyunu bu şekilde hazırladıktan sonra, birçok aşiret kendi arasında ittifak yaptı ve 'Genel Müfettiş'e' yazılı bir açıklama göndererek, idari makamlarla anlaşma temeli olmak üzere utanmazca şartlar ileri sürdü. İstedikleri şey, hükümeti, feodal yöneticilerin zorbalığa dayanan keyfi rejimlerini tasfiye yolunda aldığı tüm tedbirlerden vazgeçmeye zorlamaktı.

Şu anda askeri hareket bütün hızıyla sürmektedir. Çok sayıda uçak filosu bu harekate katılıyor. Mücadelenin nasıl sonuçlanacağı, şimdiden bellidir.

Kürt bölgelerini çok gezmiş olan Türk gazetecisi Naşit Haleki ['Naşit Hakkı' olsa gerek - çeviren] 'Haber' gazetesinde meseleyi şöyle koyuyor: 'Bugün on binlerce vatandaşımız, sayıları birkaç yüzü geçmeyen reislerin, Seyyidlerin ve bunların akrabalarının kuşaktan kuşağa, elden ele geçen oyuncağı olma bahtsızlığına uğramış durumdadır. Bu vatandaşlara uygarca yaşamının, onların şimdiki yaşayışlarından tamamen farklı bir şey olduğunu anlatabilmek için, her şeyden önce onları, bu bir avuç eşkiyanın kölesi olma durumundan ve egemenliğinden kurtarmak ve bu vatandaşlara özgür olma hakkını ve hayatlarını kazanma hakkını vermek gerekir.'

Bu aslında doğrudur. Dersim'in on binlerce nüfuslu halkıyla ilgilenmek ve bu halka sistemli bir şekilde yardım etmek gerekir. Bu halkı yerinden oynatmak ve Ülke içinde dağıtmak yanlış olur. Ancak bu şekilde, bu yüz bin insanı, Türkiye'nin milli bağımsızlık davasına kazanmak ve ülkenin iktisadi bağımsızlığının inşası ve sağlamlaştırılması için seferber etmek mümkün olabilir."⁸⁵

R. Davoz, 1937 Kürt İsyanının nedenini; "Kürtlerin reformlara karşı çıkışlarından kaynaklandığını, cahil, geri kalmış olduklarını ve feodal beylerin peşinden gittiklerine" dayandırıyor. Rasim Davoz, Ankara Hükümeti'nden de geri bir politik tavır takınıyor. Ankara Hükümeti, hiç olmasa Kürtleri, bölücü, hain, emperyalizmle işbirliği içinde olduklarını söylüyordu. Yani Kürt İsyanlarını siyasi nedenlere dayandırıyor. Öyle ipe-sapa gelmeyen gerekçelere dayandırmıyordu. TKP ise Kürt İsyanlarının hiç biri hakkında bilgi sahibi olmadan kanaat yürüttü.

Bilindiği gibi, R. Davoz (R. Davoz, İ. Bilendir). *Atılım* gazetesi bunu açıkladı.

İ. Bilen, politik yaşamı boyunca "ulusal soruna" hiçbir zaman sağlıklı bakmamıştır. Ulusal sorunu, sosyalist devrimin bir sorunu olarak görmüştür. Demokratikleşmenin, yakın politik hedeflerin bir sorunu olarak görmemiştir. Yaşamı boyunca da TKP bu politikayı izledi.

Günlük yaşamında da ülkedeki ezilen uluslara, ulusal azınlıklara tepkili davrandığına tanık oldum. Kendisi Laz sanılmasına

rağmen, hatta Laz İsmail lakabıyla anıldığı halde, hiç bir zaman Laz olduğunu kabul etmemiştir. En azından ben hiçbir kimse-den duymadım.

Bu politik tavır, o dönemki TKP yöneticilerinin hemen hemen hepsine hakimdi. O kişilerden biri de Aram Pehlivan'yan'dır. Ermeni olduğu halde hiç bir zaman bir 'Ermeni Komünist' kimliğiyle politik tutum takınmamıştır. Kuşkusuz bunlar küçük detaylardır, ama yaşam küçük detaylarla ancak kavranılıyor.

Peki TKP'nin "Kürt Politikasındaki" olumlu gelişmeler bu kişilerin yönetimde olduğu bir dönemde olmadı mı? Olduysa bu bir çelişki değil mi? diye sorulabilir.

Hemen söyleyeyim, TKP'nin "Kürt Politikasındaki" olumlu gelişmeler, sözünü ettiğim kişilerin TKP yöneticisi oldukları dönemde başladı. Bu bir çelişkidir. Zaten gelişime kaynaklık eden çelişki değil mi? "Zıtların birliği ve mücadelesi" yasası "diyalektiğin çekirdeği" değil mi?

TKP'nin "Kürt Politikasındaki" olumlu değişimin ne zaman ve hangi nedenlerden kaynaklandığına bakmak gerekir.

Bu değişim, "1973 Atılımı"ndan, özellikle de 1975'ten sonra olmaya başlamıştı. Bu döneme kadar dünyada, Türkiye'de ve Kürtlerde değişen ne olmuştu?

Dünyada, ulusal ve toplumsal kurtuluş hareketlerinde büyük kabarmalar olmaya başlamıştı. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de uzun bir sessizlik döneminden sonra, ulusal ve demokratik talepler yükselmişti.

1958 – 1960 yıllarında Kürt yurtsever hareketinde örgütlenmeler hızlandı. Tarihe 49'lar adıyla geçen yurtseverler, demokratik hakları için örgütlenmeye başladılar. Başta "Doğu Mitingle-ri" olmak üzere, bir çok kitle eylemlerinde, özgürlük ve demokrasi talepleri yükseldi. TIP, örgütlenen Kürtlerin çalışmalarına ivme kazandırdı. Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), Kürtlerin demokrasi taleplerine yeni bir nitelik kattı. Kürtlerin içinde kurulan bir çok Komünist ve yurtsever örgüt Türkiye'deki demokrasi mücadelesine omuz verdi.

TKP saflarında savaş veren Kürt Komünistleri, Kürt Bölgelerinde örgütlenen TKP örgütleri, bütün zorluklara rağmen sürdürdükleri enternasyonal tutumlar... (Bu konuyla ilgili geniş bilgiyi sonraki bölümlerde bulacaksınız.) Diğer Sosyalist parti-

lerde örgütlenen Kürtlerin duyarlı davranışları, Kürt sorununa karşı duyarsız kalmayı zorlaştırdı.

Her alanda Kürtler kimliklerini güçlendirdiler. Türkiye'deki politik değişiklik ve TKP'nin tutumundaki değişimine kaynaklık eden etmenler bunlardı.

Bu noktadan sonra, Kürtlere bakış açısı ciddi anlamda değişmeye başladı. "Başladı" diyorum, çünkü daha işin başındaydılar: Hem Kürt halkını tanıma açısından, hem de 'türdeş bir ulus yaratma' anlayışından vazgeçip, eşitlik ve çeşitlilik temeline dayanan politikaların gerçekçi olduğunu kavrama açısından.

En önemlisi de, geçmişin şovenist politikalarından kurtulmanın adımları atılmaya başlandı. Çünkü Kürtler, hangi politik düşüncede olurlarsa olsunlar, kendileri için politika yapmanın gerekliliğini kavradı.

Belgelere Bakmaya Devam Edelim

TKP'nin bir merkez organının, Konferansının, (*TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı*) ilk kez Kürtlerden ve Kürt Sorunundan söz ettiğini öğreniyoruz. Yıllar sonra, hem de TKP'nin dağılıp, çözülmeye başladığı bir zamanda. Bu konferansta *Kürt Sorunu* konusunda farklı düşüncelerin olduğunu öğreniyoruz. Acaba Kürt sorununu TKP'nin gündemine sokan ve tartışmasına yolaçan şey neydi? Keşke bu tartışmayı TKP dağılıp gitmeden önce öğrenebilseydik.

TKP MK Dış Büro Konferansı, Nisan 1962'de toplanmıştı. Bu Büro, Zeki Başımar (Yakup Demir), Marat (İ. Bilen), Nazım Hikmet, Abidin Dino, Aram Pehlivan'yan'dan (A. Saydan) oluşmuştu. Bu Konferansta Kürt Sorunuyla ilgili yapılan tartışmayı olduğu gibi veriyorum:

"Son Çalışma Günü"

"6 nisan 1962

Raporlarla ilgili kararların alındığı gün

Zeki: Burada ilginç sorunlar ortaya atanlar oldu. Bunlara cevap vermem gerekirdi. Fakat notlarım karışık ve tanzim edemedim. İlerde bu meseleleri yeniden konuşabiliriz.

Yıldız: Teklif münasip. Bundan sonra toplantı ne zaman yapılacak.

Zeki: Ben buradayım. Bunu yazılı olarak da hazırlayabilirim ve diğ­er arkadaşlara da göndermek kabil olur.

Marat: Bazı sorular soruldu. Bunları açıklamak lazım. Fakat vakit yok. Bunu ilerde açıklayacağız.

Zeki: Karar tasarısını okuyor.

Fahri: Terimler olarak bazı yanlışlıklar var. Bunların düzeltilmesi. Kürt meselesi: Şimdiye kadar Kürtlerin azınlık olduklarını destekledik şimdi Kürtlerin milli kurtuluş savaşı­nın desteklenmesi ilk olarak ortaya atılıyor. Bu mesele münakaşa edilmeli.

Sabiha: Raporda Kürtlerin istiklali meselesi mi mevcut?

Zeki: Parti'nin esas itibariyle görüşü her milletin kendi mukadderatını tayin etmesi hakkını tanımaktır. Kürtler milli demokratik haklarını istiyorlar. (Dil, mektep, iş.) Şüphesiz parti esas prensiplerine bağı. (Her milletin kendi mukadderatını tayini.) Yalnız bugün bu ş­ar etrafında mücadele edilmiyor tabii. Bugün demokratik haklarını tanımak meselesini destekliyoruz.

Marat: Komünist Partisi baştan beri milli azınlıkların Leninci prensipler üzerinden (ayrı bir hükümet kurmaya kadar) bütün haklarını tanıyor. Kararda tasrih etmeli [belirtmeli]. Prensiplere sadık kalan TKP, bugün şeklinde kesin olarak belirtilmeli.

Kürtlerden değı milli azınlıklardan bahsetmeli. Fakat en büyük azınlık olduğı için bugün konkret [somut (y. n.)] olarak Kürtlerdir bahsedilen.

Zeki: Bugün milli mukadderatlarını tayin etme durumunda bulunanlar Kürtlerdir. Mesela Lazlar henüz milli isteklerini ortaya sürmüş ve bu uğurda mücadele etmiş değıller. Kürtlerdir bu durumda olanlar.

Marat: Bütün milli azınlıklar diye tasrih etmek gerekir.

Aram: Parti eskiden beri otonomi­yi savunmuştur. Fakat yaptığı yayınlarda çoğı zaman açıklamamıştır. Mesela Bizim Radyo'da bağımsızlık diye bir konu ele alınmamıştır. Şimdi deniyor ki TKP Kürtlerin bağımsızlık savaşı­nı destekliyor. Bu partiye karşı bir mücadele­yi başlatabilir. Bunu yayınlamayalım.

Nâzım: Bunu formüle etmek lazım. Fransız Komünist Partisi'nin Cezayir'e karşı dştğı duruma düşmeyelim. Mesela milli dil. Türkiye'de Kürt hareketini yürütenler de bundan başkasını istemiyor. Ka-

rarda bu konu üzerinde önemle durularak redakte edilmesi gerekir.

Vartan: Türkiye’de diğer azınlıkların çeşitli teşekkürleri var. Kürtlerin yok. Biz ilk planda bunu istiyoruz. Bu Leninci prensiplere ters düşmüyor.

Marat: Demokratik haklar derken derebeyliğe karşı mücadeleyi falan anlıyoruz.

Bilal: Bağımsızlık hakkını tanımak herhangi bir formüle tabi değil. Bunu Türk halkının, kurtulmasıyla bağlamak lazım.

Marat: Raporda var.

Nâzım: Var ama Leninci prensibe göre bu yok. Mesela Fransız halkı kurtulmadı diye Cezayir halkı kurtulmasın mı? Türk halkı kurtulmadan da Kürt halkı kendi kurtuluşu için savaşıyor.

Doktor: Kürt halkı Türk halkının kurtulmasıyla da bağlıdır.

Nâzım: Evet ama evvel de yapabilir.

Marat: İki madde daha konmalı: 1. Parti’nin Leninci teori bakımından kuvvetlenmesi. 2. Parti yeniden teşkilatlanırken Leninci teşkilat prensipleriyle kurulması.

Nâzım: Şu sarîh olarak konmalıdır: 1. Partimizin bugünkü mücadelesinde bütün dava bağımsız, demokratik, barışsever, tarafsız Türkiye şiarı etrafında toplanmaktadır. 2. İşçi sınıfı da dahil halk yığınları arasında anti-komünist propagandanın mevcut olduğunu söylemek lazım. Bu hala büyük tesir yapıyorsa, ki yapıyor, o zaman yayınlarımızda bu tarafı destekleyen propaganda yapacağız. 3. Bir formül var. İşçi sınıfı kuvvetleniyor diye. Ve bu şuurlaşma [bilinçlenme] ile birlikte ele alınıyor. Yani Türkiye’de işçi sınıfı kuvvetlenerek şuurlaşma merhalesine vardı mı? İşçi sınıfı son zamanlarda çoğaldı, bu gerçek. Fakat başka sınıflardan gelenlerle çoğaldı. O gelenler de, geldiği sınıfların tesirini taşıyor mu? Bütün Türk işçi sınıfı tam manasiyle şuurlu bir sınıf mıdır? Benim kanaatıma göre değil. İşçi sınıfının ileri kadrolarında bu şuurlaşma çok daha fazla gelişmiştir.”⁸⁶

Hem TKP’nin, hem de Nazım Hikmet’in Kürt sorunu karşısındaki tutumlarının daha net anlaşılması için N. Hikmet’in bir mektubunu da buraya aktarmada yarar görüyorum.

Nazım'ın Mektubu

1961'da Nazım Hikmet'in, Kamuran Bedirhan'a gönderdiği bu mektup, Kamuran Bey'in *Paris Kürt Enstitüsü*'ne bağışlanan kitapları arasında bulunmuştur. Mektup, enstitünün yayın organı *Hevi* (Umut) dergisinin 1. sayısında yayınlanmıştır.

Mektup, Türk ve Kürt halkının kardeşliği ve eşıtlığı çerçevesinde ele alınmıştır. Nazım Hikmet'in Kürt sorununa nasıl baktığını göstermeye yeter bir belgedir. Nazım'ın Kürt Sorunu karışısındaki tutumunu anlatan bir başka belgede "*Karayılan Hikayesi*" adlı uzunca şiiridir. Bu Kürt ve Türk halkının kardeşliğini vurgulayan önemli tarihi bir belgedir. Komünistlerin vnebilecekleri bir manifestodur.

şu anda Moskova'da, Rus Ordusu'nun elinde olan TKP'nin arşivlerinde de Nazım'ın Kürt sorunu hakkında ki düşüncelerini belirten çok sayıda belge olduğu biliniyor.

Nazım, 1962'de TKP Dış Büro toplantısında Kürt sorunuyla ilgili düşüncesini çok net olarak ortaya koymaktadır. Belgeler *Tüstav Yayınlarından* kitap olarak ıktı.

Ancak Nazım Hikmet'in Kürt sorunu karışısındaki tavrı, TKP'nin Kürt politikasıymış gibi görülmemelidir. Zaten 1962'de yapılan *Dış Büro* toplantı belgelerine bakıldığında durumun ne olduğu anlaşıyor.

Nazım Hikmet, Kamuran Bedirhan'a yazdığı mektupta, ulusal sorunla ilgili düşüncesini hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde aklamaktadır. Mektubunda şöyle der:

"Kökleri yüzyılların derinliklerine dalan tarihiyle, kültürüyle Kürt milletinn önemli bir çoğunluğu Anadolu'nun bir parçasında yaşar. Anadolu'nun öbür parçalarında yaşayan Türk milletin, Kürt milleti kardeşi sayar. Her iki millet, bütün imparatorluklar gibi, halkların zindanı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türk ve Kürt derebeylerinin, Osmanlı İmparatorluk idaresinin ağır zincirlerine vurulmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra ise her iki millet emperyalizme karşı tek bir cephe kurup arpışmışlardır. Anadolu milli kurtuluş hareketi, yalnız Türkler için değil, Kürtler için de tarihlerinin en şerefli sayfalarından biridir. O dövüş yıllarının, sonradan Türk idarecilerince yasak edilen en unutulmaz türkülerinden biri,

‘Vurun Kürt uşağı namus günüdür!’ diye başlar.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra, Türk idarecileri ve egemen çevreleri, Kürt hareketini tanımağı vadettikleri millet ve insan haklarını tanımadı, hatta işi Kürt milletinin millet olarak varlığını bile inkârâ kadar götürdü. Bu devir, Türk idarecilerinin ve egemen sınıflarının emperyalizmle uzlaşmaya başlaması devridir. Bu inkârâ, bu uzlaşmanın aynı devirde baş göstermesi sadece bir rastlama değildir. Bugün Türkiye Cumhuriyetini Orta ve Yakın Doğuda, emperyalizmin kalelerinden biri haline getiren Türk politikacıları, Kürt milletinin milli varlığını inkârda ısrar ediyor ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde öteki azınlıklara tanıdığı hakları bile Kürt milletine tanımıyor.

Türk ve Kürt halklarının Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırları içinde dış ve iç politikada aynı emellere hasret çekmeleri bugünkü Türk idarecilerini korkutuyor. Her iki millet kardeş milli kültürlerini, milli ekonomilerini geliştirmek, toprağı, tarım araçlarına, hürriyete, demokratik haklara kavuşmak istiyor. Türk ve Kürt halkları Türkiye Cumhuriyeti’nin tarafsız bir dış politika gütmesini, emperyalizmin üssü olmaktan kurtulmasını özlüyor. Gerçek Türk yurtseverleri, Kürt kardeşlerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde milli haklarına kavuşmak için yaptığı kavgayı can ve gönülden nasıl destekliyorsa, gerçek Kürt yurtseverleri de Türk halkının demokrasi ve milli bağımsızlık için yaptığı kavgayı öglece destekliyor.

Anadolu’da yaşayan Türklerle Kürtlerin arasına nifak sokmak isteyen gerici, sömürücü, karanlık kuvvetler, emperyalizmle elele vererek halklarımızı daha kolayca ezmek istiyorlar. Kürt ve Türk halklarının bahtiyarlığı, insanca yaşama varmak için derebeylerine, kara kuvvetlere, şehir ve köy ağalarına gericilere, ırkçılara, milletlerin varlıklarını ve milli haklarını inkâr edenlere, halkları birbirine düşürüp sırtlarından rahatça geçinenlere, emperyalizmin uşaklarına karşı yürüttükleri yeni milli kurtuluş savaşının zaferi Kürt ve Türk halklarının elbirliğiyle kazanılır.

Ancak böyle bir elbirliğiyle kardeş iki millet hürriyete, milli ve insan haklarına kavuşabilir.

Nazım Hikmet”⁸⁷

TKP’nin programlarında Kürtlerin yerini ve Kürt sorununun

özm için söylenenleri öğrenmeye devam edelim. 12 Mart darbesinin gerilemesinden ve 1974 affından sonra Türkiye’de politik hareketlenme hızlandı. Bir çok politik örgüt, hem örgütsel olarak, hem de program olarak yeniden yapılandı.

TKP bunların içindeydi. Yeni programında Kürtlere de yer veriyordu. Hep birlikte bakalım, Kürtler TKP’nin “yeni programının” neresinde ve ne şekilde yer almışlardı:

“Türkiye Komünist Partisi, ulusların yazgılarını kendilerinin çizmesi konusundaki, Leninci ilkelere bağlıdır. Memleketimizde yoğun kaynaşmış yığınlar halinde yaşıyan uluslara, ulusal azınlıklara (Kürtlere, Lazlara vb.) tam demokratik, eşit Anayasal haklar tanır, bu uluslara kültürlerini geliştirmek olanakları yaratılmalıdır.”

TKP’nin “Yeni programında” Kürt sorunu böyle ele alınıyordu. Yani garp cephesinde değişen bir şey yoktu. Bu program, Türkiye’de yer yerinden oynadığı bir dönemde hazırlanıyordu.

“Yoğun kaynaşmış yığınlar” denilen uluslar, 1980 sonrası başlayıp ve 20 yıl süren bir iç savaş yaşadılar. Bu programdan sonra TKP Kürtlerle tanıştı, Kürt illerinde örgütlenmeye başladı.

Beşinci Kongreden sonraki TKP’nin Kürt politikasında önemli değişikler olduğuna tanışız. Bu dönem, TKP’nin Kürt politikasının geçmişe oranla hiçbir karşılaştırma kabul etmeyecek kadar olumlu bir değişim gösterdiği açıktır. Değişimin nedenleri ne olursa olsun, (ki uzun ve yoğun bir savaşının sonucu oluşan kazanımlardı) nemli olan değişimin kendisidir.

Kuşkusuz değişimi yaratan nedenler de bellidir. Başta TKP saşlarında savaşım veren Kürtler olmak üzere, (Diyarbakır cezaevindeki Partili arkadaşlarımızın tutumunun bu politikanın oluşumunda büyük rol oynadığı kanısındaım.) Kürt halk hareketindeki yükselme, Kürt Komünist ve Demokrat hareketinin örgütlülük düzeyinin artması, ve dünyadaki yeni değişimler olmuştur. Bu değişimin hem TKP tarihinde, hem de Kürt halk hareketinin tarihinde önemli bir yer tuttuğuna inanıyorum. TKP, ilk kez Kürt sorununda ciddi ve samimi bir politikayı önüne koydu. Kürtleri, Türkiye devrimci hareketinin bir bileşeni ola-

rak kabul etti ve yeni politikasını buna dayandırdı. İlk kez, Kürt Komünist Partisi kurulabilir, dedi. TKP'nin tarihinde elle tutulan sayfa bu dönemde yazıldı.

Ama ne yazık ki bu olumlu değişim, program düzeyinde kaldı ve kısa sürdü. Bu dönemde TKP kadroları arasındaki ideolojik ayrışma ve örgütsel kutuplaşma bu politikayı da silip süpürdü. Türkiye'de yapılan "Ulusal Konferansta" bu politikanın terk edildiği açıkça görülmeye başladı. Geline nokta sadece program düzeyinde kaldı.⁸⁸

"Ulusal Sorun: Bir Devlette (...) "

"Ulusal baskıların, ezilen ulusların varlığı, emek-sermaye çelişmesini bulandırır, gözlerden saklanmasını kolaylaştırır, halklar arasında düşmanlık sokar. Ulusal sorunun demokratik yoldan çözümü, uluslar arasındaki düşmanlıkları ortadan kaldırmamanın tek yoludur. Ulusların kendi yazgılarını belirleme hakkına saygı, toplumun demokratikleşmesi için zorunludur.

Komünistler, her türlü ulusal eşitsizliğin, ulusal baskının, ayrıcalığın düşmanıdır. Ezen ulus şovenizmine karşı, ezen ulus proletaryasının enternasyonalist eğitimini vazgeçilmez bir görev sayarlar. Her türlü ezilen ulus dar görüşlülüğüne de karşı çıkarlar.

Komünistler, ulusal sorunda, yaşanan anda varolmayan sorunları yapay olarak zorlamaz, tarihsel gelişmenin önlerine koyduğu sorunları proletaryanın çıkarları doğrultusunda çözmek için savaşırlar.

Türkiye'de ulusal sorun, Kürt sorunudur. Türkiye devleti sınırları içinde Kürt ...ezilen ulustur. Türkiye Kürdistan'ı Türkiye'nin iç sömürgesidir.

Ulusal sorunda komünistlerin ilkesi, "ulusların yazgılarını kendilerinin belirlemesi" hakkıdır. Bu hakkın özü, ayrılma, ayrı devlet kurma hakkıdır. Türkiye Komünist Partisi, Kürt ...nun ayrılma hakkını kayıtsız koşulsuz benimsemiştir.

Ulusların kendi yazgılarını özgürce çizme hakkını savunmak, ayrılmayı savunma anlamına gelmez. Ayrılma hakkının öteki yüzü birleşme özgürlüğüdür. Pratikte ayrı devlet kurulmasını destekleme, işçi sınıfının genel çıkarları çerçevesinde belirlenir. Komünistler, genel olarak ulusların küçük ulusal devletlere parçalanmasını değil, onların kardeşçe, her türlü ulusal baskıdan kurtulmuş olarak gönüllü birliğinin sağlanmasını isterler.

Komünistler, Kürt sorununda ayrılmayı değil özgür birleşmeyi istiyorlar. Ayrılma özgürlüğünün olmadığı yerde, birleşme özgürlüğünden söz edilemeyeceğini biliyorlar.

Kürt komünistlerinin görevi, Kürt ...nun öteki uluslarla birleşme özgürlüğünü ve tüm ülkelerin işçilerinin birliğini savunmak, ezilen ulus dar görüşlülüğüne ve ulusçuluğa karşı savaşmaktır. Bunlar, proletarya enternasyonalizminin yüklediği görevlerdir.

Ayrılma hakkı da, birleşme özgürlüğü de, ancak tam demokratik bir ortamda yaşama geçebilir. Türkiye’de finans-kapital erki yıkılmadan Kürt halkı kendi yazgısını özgürce çizemez.

Kürt sorunu, Türkiye devriminde kilit bir sorundur. Düşman ortaktır. Tek seçenek, tek bir devrim hareketinde güçleri birleştirmektir.”⁸⁹

Kürt sorununun çözümü, Türkiye’de ileri demokratik halk devriminin zaferinde gören TKP açısından bir devrim olan bu düşünce sonraki dönemde daha da olgunlaştırılıp, geliştirildi. TKP, geçmişiyle karşılaştırma kabul etmeyecek bir gelişme göstermiştir. Kitabımızın da konusu olan Kürt sorununda eski TKP gitmiş, yerini yeni bir TKP almıştır, düşünsel alanda ve programatik olarak. TKP bu tutumunu “*M. Subhi Tezlerinde*” daha da geliştirdi. M. Subhi’nin tezlerinde Kürt sorunu şöyle ele alınıyordu:

“TKP ve Ulusal Sorun”

“Kürt Sorunu

138) Türkiye nüfusunun yaklaşık beşte birini oluşturan Kürt ulusu çifte boyunduruk altında yaşıyor. Kürt halkı, hem yerli ve yabancı tekellerin, büyük toprak sahiplerinin, aracı ve tefecilerin, vurguncuların sömürüsü altındadır, hem de barbarca bir ulusal baskı altındadır.

139) Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin büyük bir bölümünü kaplayan ve Kürtlerin yüzyıllardır toplu olarak yaşadıkları Türkiye Kürdistanı, zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahiptir. Türk burjuvazisi, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, Kürtler üzerinde yoğun baskılar uygulayarak, bu zengin kaynaklardan kendi

bencil çıkarları için yararlanıyor. Kürtler, ulusal kurtuluş savaşında emperyalist işgale karşı Türklerle omuz omuza savaşmış olmalarına karşın, Türk burjuvazisi Kürtlere karşı Osmanlı devletinin baskı ve zorbalık politikasını yoğunlaştırarak sürdürülmüştür. Türk burjuvazisi Kürtlerin varlığını bile kabul etmemekte, burjuva erkleri onları zorla Türkleştirme politikası izlemekte, ulusal demokratik hak istemlerine artan baskılarla yanıt vermektedir.

140) Burjuva hükümetlerinin hiç azalmayan, tersine giderek artan şoven baskıları altında yaşayan Kürtlerin, kendi ana dillerinde özgürce konuşma, anadillerinde eğitim görme, devlet dairelerinde anadilleriyle iş görme, ulusal kültürlerini geliştirme, anadillerinde yayın yapma, kendi demokratik ve politik haklarını savunma gibi en temel demokratik hakları hiçbir zaman kendilerine tanınmamıştır. Bu hakları savunan Kürt yurtseverleri her zaman ağır baskılara uğramışlardır.

Türkiye Kürdistan'ı ekonomik bakımdan geri bırakılmış, buradaki feodal ilişkilerin sürdürülmesine uzun yıllar destek verilmiş, bu bölgeye her zaman daha az yatırım yapılmış, sanayi geliştirilmemiş, bölgenin doğal kaynaklarından Kürt halkının yararlanması önlenmiş, halkın cahil kalmasına çalışılmış, toplumsal kültürel yaşamın gelişmesi güçleştirilmiştir. Türkiye'nin genelinde kapitalist ilişkilerin gelişip, ekonomiye egemen olması, Türkiye Kürdistan'ını da etkilemiş, yavaş da olsa feodal ilişkilerin etkinliğini yitirmesini getirmiş, ama bölgenin Türkiye'nin en geri bölgesi durumuna son vermemiştir.

141) Kürt köylüsü ve aydınları üzerindeki şoven baskılar, cuntanın erke gelmesiyle, onun gericileşme sürecinin faşist bir nitelik kazanmasıyla daha da artmıştır. Cunta anayasası Kürt ulusal hakları üzerindeki yasakları katmerleştirmiş, ceza yasasında Kürt ulusal haklarını savunmanın cezasını arttırmış, 12 Eylül'den bu yana Kürt bölgelerinde barbarca cinayetler işlemiş, halk üzerinde en ağır baskıları uygulaya gelmiştir. Faşist cunta barbarlığını, Irak topraklarında yaşayan Kürtlere saldıracak kadar arttırmıştır. Amerikan planları doğrultusunda İkinci Ordunun Malatya'ya taşınması, Türkiye Kürdistanı'ndaki baskıların daha da artmasını getirmiştir.

142) Türkiye Kürdistanı ve buradaki askersel üsler Amerikan saldırgan planlarında büyük stratejik önem taşıyor. ABD emperyalizmi Türk hükümetlerinin ve şimdi de cuntanın Kürt halkı üzerindeki baskılarını her zaman desteklemiştir. Emperyalistler, her zaman 'böl

ve yönet' politikasını uygularlar. Onlar, Türk halkının olduğu gibi, Kürt halkının da dşmanıdırlar.

143) Kürt köylülerini ve emekçilerini sömüren Kürt toprak ağaları ve aşiret vb. başları, özellikle 1945'lerden bu yana, Türk egemen gleriyle işbirliği yolunu seçmişlerdir. Türk burjuvazisi, Kürt halkını sömürmeyi sürdürmek, onu baskı altında tutabilmek için Kürt egemen çevrelerini ekonomik ve politik araçlarla kendilerine bağlamışlardır. Onlar aynı zamanda Kürt ulusal hareketini gten düşürmek için, her zaman Kürt aşiretleri arasındaki çelişkilerden de yararlanmışlardır.

144) Kürt halkı ulusal baskı ve eşitsizliğe karşı, ulusal hakları için, uzun yıllardır savaşım veriyor. Kürt halkı, 12 Eylül 1980 sonrasında da şovenizme boyun eğmedi, direnişini çeşitli biçimlerde sürdürdü. Anayasa referandumu sonuçları bunun bir göstergesi oldu. Kürt emekçileri bugün de, yer yer kendiliğinden yığınsal eylemlerle savaşlarını sürdürüyorlar. Kürt ulusal hareketi, yığınsal halk hareketinin ve ulusal çaptaki direnişin en önemli bileşenlerinden biridir.

145) Kürt ulusal hareketine ilk başta damgasını basan Kürt egemen gleriyle bağlı Kürt milliyetiliğiydi. Türkiye'de Kürdistan da içinde kapitalizmin gelişmesi, işçi sınıfı hareketinin, TKP'nin öteki sol akımların, Marksizm-Leninizmin güçlenmesi, dünyada sosyalist sistemin etkisinin artması ve onun dayanışma içinde olduğu ulusal kurtuluş savaşlarının utkuları, 1960'larm sonundan bu yana Kürt ulusal hareketinde Kürt devrimci demokratlarının güçlenmesine temel oldu. Bugün bu harekete bu akımlar damgasını vuruyor. Irak'taki Kürt ulusal hareketine önderlik eden Barzani evresinin ABD emperyalizmi ve İran şahı ile işbirliği sonucunda 1975'lerde bu harekete verdiği büyük zarardan, Türkiye' deki Kürt devrimci demokratları olumlu dersler çıkardılar. Kürt devrimci demokrat akımlar, ezilen ulus milliyetçiliğinin ilerici eğilimlerinin olduğu kadar, Marksizm-Leninizmin de etkisi altındadırlar. Bu akımlar giderek Marksist-Lenivist konumlara yaklaşıyorlar. Ne ki Kürt ulusal hareketi içinde, ezilen ulus milliyetçiliğinin gerici eğilimleri de etkisini tamamen yitirmiş değildir."⁹⁰

TBKP Programında Kürtler, TKP'nin 5. Kongrede geldiği konuma yakın olarak yerini alıyorlardı. Bu nedenle TKP'nin 5.

Kongrede kabul ettiği Programı ile TBKP'nin Programı'nı birlikte ele almakta yarar vardır.

TBKP Programında Kürtler

“Kürt ... sorunu, Kürt halkının varlığının ve ulusal haklarının tanınmasından kaynaklanan politik bir sorundur. Bu sorun çözümsüz kaldığı sürece toplumsal yaşamın her alanını olumsuz yönde etkilemektedir. Barış ve demokrasi mücadelesinin en temel sorunlarından biri olarak ülkenin gündeminde duran Kürt ... sorunu, baskı ve zorbalıkla, askeri yöntemlerle çözülemez.

Bu sorun ancak, politik bir çözüme kavuşturulabilir. Kürt sorunu, adil, demokratik ve barışçı bir çözüme kavuşturulmalıdır. Bu çözüm Kürt halkının özgür iradesini temel almalı, Türk ve Kürt uluslarının ortak çıkarlarına dayanmalı, Türkiye'nin demokratikleşmesine ve Ortadoğu'da barışa hizmet etmelidir. Böyle bir çözüme ancak Amerikan emperyalizmine ve şovenizme karşı olan Türk ve Kürt ... güçlerinin ortak bir anlayışa varması ve güçlerini birleştirmesiyle ulaşabilir.

TBKP, Kürt sorununun demokratik çözümünün ancak, uluslararası hukuk ve pratiğin gösterdiği gibi, Kürt ...nun kendi kaderini tayin hakkının, ayrılma hakkının tanınmasıyla gerçekleşebileceği görüşündedir. Kürt ...nun özgürlüğü için bu hakkın onaylanması zorunludur.

Kürt halkının birlikte yaşamayı seçmesi durumunda, iki ulusun ortak devletinin yapısı eşit ulusal haklılık temelinde birlikte belirlenir.

TBKP, Türk ve Kürt ulusu güçlerinin üzerinde anlaşmaya varacakları adil, demokratik ve barışçı çözüm önerilerini destekleyecektir.

Her şeyden önce Türkiye Kürdistan'ın olağanüstü yöntemlerle yönetilmesine son verilmeli, bölgedeki özel askeri birlikler geri çekilmeli, Kürt halkının varlığı tanınmalı, Kürt dili ve kültürü üzerindeki yasak ve baskılar kaldırılmalıdır.”⁹¹

TKP ve TBKP'nin politik tutumunda gözle görülür olumlu gelişmeler olmasına rağmen, Kürtlerin tarihsel değerleri karşısında objektif bir tavır takınmadılar.

Yukarıda okuduğunuz paragrafın bu düşüncayı doğruladığına inanıyorum. TKP'nin bu politikasına Kürt illeri parti örgütleri ve

Kürt komünistleri karşı çıktılar, çıkıyorlar. Reşit Garzan'ın (Naci Sumenli), *Yeni Yol* dergisinin 14. sayısında konuyla ilgili çıkan yazısı şöyle der:

“70'li yıllarda ‘ulusal harekette feodallerin etkisini kırmak’ belgesiyle ve Kürt yurtseverlerinin belli bir kesimine karşı izlenen politika-dan Kürt ... hareketlerinin yarar sağladığını kanımca ileri sreme-yiz. Oysa, Marksizm-Leninizm'den esinlenen Kürt örgütleri böyle suçlanan kesimin olanak ve potansiyellerini Kürt halkının ulusal de-mokratik savaşımasının yükseltme doğrultusunda değerlendirebilirdi. Bu olumsuzluğun oluşmasında Komünist Partisi'nin de sorumlu ol-duğu önce sözünü ettiğimiz genel eksiklerden kaynaklanıyordu. Bu dönemde TKP'nin Kürt feodalleri ve KDP tarihinin olumsuz etkile-rinden vurguyla söz etmesi, Türk ve Kürt işçilerinin birliğini sağla-ma amacına hizmet için olsa bile yanlıştı.

Böyle bir ortamda giderek Marksizm Leninizm esas alındığını söy-lemeyen tek Kürt örgütü bile kalmadı. Bu sonucu ortaya çıkarmasın-da “feodal önderlik” diye nitelenen Barzani Hareketinin yenilgi yaşa-dığı sırada Marksizm'den esinlenen hareketlerin öncülük ettiği kimi kurtuluş savaşlarının başarıya ulaşması etkili oldu.”⁹²

Reşit Garzan, o zamanlar TKP'nin Sesi Radyosu'nun Kürtçe yayınlarından sorumlu bir Kürt Komnistiydi. Bölgeden gelmiş-ti ve Kürt sorununa karşı da duyarlı bir arkadaşımızdı. Diyarba-kır Cezaevi'ndeki direnişlerle ilgili TKP'nin radyolarında çok sa-yıda haber ve yorumun çıkmasında payı büyüktü. Reşit arkadaş-şın Kürt sorunuyla ilgili çok sayıda yazısı *Yeni Yol* dergisinde ya-yınlandığı halde, Türkiye'de çıkan TKP yanlısı yayınlar bu yazı-lara yer vermediler. O dönem, Türkiye'de örgüt işlerine bakan arkadaşlarımızın bu yazılara bir tepkisi mi vardı da bu yazıların Türkiye'de yayınlanmasını istemediler?

Konuyla ilgili olarak Şeref Yıldız, Ekim 1989'da *Yeni Açılım* dergisinde çıkan yazısında şöyle yazar:

“Ezilen ulus sorununu, sömürgeler sorunu olarak ele alan tez bi-liniyor. Bu tez Lenin tarafından geliştirildi. Asya ve Afrika'da bir dizi halkın kurtuluşunun esin kaynağı oldu. Sömürge halkların sömürge-

ciliğe karşı ulusal kurtuluş eylemleri toplumsal gelişmeye büyük katkıları oldu. Bu tezin Kürt sorununa yanıt verebileceğini düşünemiyorum.”⁹³

Şeref Yıldız bu yazısında, TKP'nin klasik Kürt politikasına açık olarak karşı çıkıyor.

Yeni Açılım dergisinin 18. sayısında (1989) yayınlanan benim bir yazımda da şu noktalara vurgu yapıyordu:

“Ulusal sorunun çözümünde şu seyir de izleniliyor: Emperyalizme karşı olma koşulu ortadan kalkıyor. Olmazsa olmaz koşul olmaktan çıkıyor. Hepimizin bildiği gibi, Marks, halkların kurtuluşu yolunda yaptığı çağrıda ‘dünyanın tüm işçileri birleşin’ diyordu. Daha sonra Bolşevikler bunu genişletip ‘bütün ülkelerin işçileri ve ezilen halkları birleşin’ sloganı düzeyine yükseltmişti. Bu slogan şunu içeriyordu: Yakın gelecekte emperyalizm yok olacaktı. Bütün güçler emperyalizme vuruş yapmalıydılar. Dolayısıyla da ulusal kurtuluş savaşlarının de anti emperyalist olması isteniliyordu. Ama bu gün, kapitalizmin çok kısa sürede yok olmayacağı görüldü. Kapitalizm kendini yemileyebildi. En azından ortaya çıkan sonuç şudur: Artık ulusal sorunlar anti emperyalist bir seyir izlemeyebilirler. Bu anlamda da Kürtler taraftar bulabiliyorlar. Dünden farklı özelliklere sahip bulunan emperyalizm, az gelişmiş ülkelere farklı bir biçimde bakıyor. Emperyalizm, önceden bu ülkeleri ucuz işgücü ve ucuz hammadde deposu olarak görüyordu. Ama bugün, bilimsel teknolojik devrim, emperyalist ülkeleri öyle bir yapıya soktu ki, ucuz işgücüne olan gereksinim büyük ölçüde azaldı.”⁹⁴

Söylenenlerin doğruluk derecesi bugün daha iyi görülüyor ve TKP'nin alışlagelmiş politikalarının dışına çıkıyor.

Bu yazılarda da rahatlıkla görüldüğü gibi, TKP'nin Kürt politikasında iki ayrı düşünce, iki ayrı politika vardı. Henüz embriyon olan bu farklı düşünceler rahatlıkla görülüyor. Bu farklı düşünceler, sonraki yıllarda belirginleşti, ete kemiğe büründü. Bu konuya ilgi duyanlar o dönem çıkan *Yeni Açılım* dergisinde ve *Adımlar* gazetesinde konuyla ilgili çıkan yazılara bakabilir.

TKP içindeki bu ayrılıkları Kürt yurtsever hareketleri ve Kürt

aydınları da yakından takip ettiler. Değerli dostum, ağabeyimiz ve Kürt aydını Naci Kutlay, bu konuyla ilgili “*Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci*” adlı kitabında Şöyle yazıyor:

“Cumhuriyetin ilk yıllarından beri burjuva yönetimi ile uyumlu bir konum alan ve bu davranışlarının teorik dayanaklarını ‘Marksizm ve Leninizm’de bulan Türkiye Komünist Partisi yöneticileri, Kürt istemlerine Kemalistlerle birlikte karşı çıktılar. Ama, genç Türkiye cumhuriyeti yöneticileri Kürtleri ezdiklerinde komünistleri de unutmadılar. TKP, uzun yıllar, eski görüşlerini değiştirmede. Kürtlerin kimlik sorunu ‘ilericilik’ adına, ‘ayrılıkçı’larla mücadele etmek üzere karşı çıkıldı. Bu konuyu, araştırmamızın özelliği nedeniyle sınırlı tutuyorum. Yetmiş yıl kadar süren bu sosyal-siyasal davranış başlı başına bir araştırma konusu olmaya değer. Bilindiği gibi yaşam TKP’yi haklı bulmadı ve varılan nokta da biliniyor. 1989 yılı sonunda Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) Merkez Komitesi üyesi Şeref Yıldız ile parti önde gelenlerinden Ömer Ağın, (altmışbeş yıl sonra yanlışlığı kabullendiler. İkisi de Kürt ve kişisel dostlarım olan bu arkadaşlardan kısa alıntılar almak istiyorum.”⁹⁵

Ve alıntılarla yazdıklarına devam ediyor.

Ne yazık ki, TKP ve TBKP’deki bu olumlu değişim, düşünce düzeyinde kaldı. Sadece programına yansıdı, programatik düzeyi aşamadı. Bir eylem kılavuzu, pratik politika haline gelemeyi, yaşam biçimine dönüşmedi. Zaten TKP’nin ömrü de buna yetmedi.

TKP’yi Kürt sorununda yanlışlara iten etmenlerden biri de, sorunun çözümünü yalnız Marksizm’de, sosyalist iktidarda görmüş olmasıydı. Marksist çözümün dışında başka çözüm biçimlerinin de olduğunu, olabileceğini (Burjuva Demokratik çözüm gibi) ve somut koşullara göre bu çözüm biçimlerinin de desteklenebileceğini görmedi, ya da görmek işlerine gelmedi.

TKP’nin ben merkezci tavrı bu konuda da devam etti. Bu tavır, Sovyetlerden TKP’ye mirastı. Bu zaaf TKP’yle mezara gitti. TKP, Kürt halk hareketi tarihine yerli yersiz hep saldırıp durdu. Bu çizginin, hem 4. programda, hem de “*M. Subhi Tezlerinde*” devam ettiğini gördük.

Şimdi “dananın kuyruğunun koptuğu yere” geldik. Bunca tarihsel belgeden, olaydan ve düşünlerden sonra artık şunu rahatlıkla söyleyebilirim!

TKP’nin Kürt Sorununun Çözümünü Amaçlayan Bir Politikası Var mıydı?

Kürtler, TKP’nin ana stratejisinde, programında ve güncel politikasında yer almadılar. Nedenleri ne olursa olsun Kürtler, TKP’nin ilgi alanının dışında kaldılar. TKP Kürt sorununun temel niteliğinin ne olduğunu, ve hangi tarihsel koşullarda ortaya çıktığını anlayamadı. Kürt Komünistlerinin TKP saflarındaki savaşımını bir tarafa bırakırsak, genel durum buydu. Gerek Kürtlerin demokratik savaşımı ve gerekse uluslararası dengeler, kimi zaman Kürtleri TKP’nin politik gündemine soktuysa da, ciddi bir alan oluşturmadı.

Dengeler ve zorlamalar sonucu kimi zaman içi boş laflar edilse bile, politikaları eklektik çizgiyi aşmadı. Niyetleri ne olursa olsun, Kürtler için söylenenler ham ve naifti, bilgiye dayalı düşünceler taşımıyordu. Bu nedenle Kürt sorununu içselleştiremedi ve çözümleyici bir noktaya ulaşmadı.

TKP’nin ‘Kürt Politikasının’ ana yörüngesini Sovyetler Birliği’nin tutumu oluşturdu. Bir çok konuda olduğu gibi, bu konuda da Sovyet Devleti’nin çıkarları temel alındı. Sovyetler ve Ankara Hükümeti iyi ilişkiler içindeydi. Karşılıklı çıkarlar bunu gerektiriyordu.

Kemalistler, “Vatanın bölünmez bütünlüğü” düşüncesi ile Komintern’in “Tek ülke, tek parti” politikasını benimsemesi konsepti, Türk-Sovyet konsensüsünü oluşturdu. Komintern, bu düşünceyle komünistlerin birliğini, Kemalistler ise o düşünceyle “Türkiye’nin bölünmezliğini” ve iç muhalefetin bastırılmasını hedeflemiştiler.

“Vatanın bölünmez bütünlüğü”, TKP’nin de Kürt politikasının ana yörüngesini oluşturdu. Dahası, Sovyet yanlısı tüm solun ana yörüngesi bu konsept oldu. Sovyet yanlısı kimi Kürt grupları da bu ağa takıldı. Onlarda bu düşüncenin etkisine girdiler. Bulgarlarla ilişkilerine bakıldığında konumları daha anlaşılır hale geliyor.

TKP ise, bu koşullarda daha başından Kemalist politikaya teslim edildi. 1925'lerde TKP, Kürtlere gercekçi bir seçenek sunabilseydi, Kürtlerle ilişki kurup Kemalist burjuvaziye karşı yerli enternasyonal bir gç yaratabilseydi, o taktirde, Kürtleri "İngilizlerle işbirliği yaptılar" diye suçlamasının bir anlamı olabilirdi.

Kürtlerin çıkarlarıyla, Türklerin Ulusal çıkarları arasında çelişki vardı. Her iki halkta kendi ulusal değerleriyle var olma sürecini yaşıyorlardı. Bu doğaldı. Burjuva pazar peşinde koşuyordu ve herkes kendi topraklarında egemen olmak istiyordu.

Cumhuriyetçiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslamcı zemini bir tarafa atılınca, bir müddet Turancı düşüncelerin peşinde koştular. Bu düşüncenin de hayal olduğu kısa zamanda anlaşılınca "Anadolu Trkçllğne" sarılmaktan başka seçenekleri kalmadığını gördüler. Bu tercih, Kürtlerin nesnel olarak inkarı demekti.

Bu çelişkiyi ancak Komünist bir parti aşabilirdi, yani TKP. Ne yazık ki TKP, bu konuda fonksiyonu olmadı, olamadı. Yerel bir politika yaratamadı. Dayatılan politikaya otomatik olarak boyun eğdi.

TKP, SSCB çıkarı için Kürtleri terk etti. Daha doğrusu Sovyet politikası TKP'yi biçimlendirdi. Anadolu'nun nesnel durumu da bu süreci hızlandırdı.

TKP de bu politikaya dnden razıydı. Çünkü Kürt sorunu o gün de bu günkü gibi el yakıyordu.

TKP, biçimlenme sürecinde Kürtleri gündemine almadığı için de onlara yabancıydı. Tarihlerine, İsyanlarına, istemlerine, psikolojilerine uzak kaldı. Sanki Türkiye Komünist Partisi değil de, 'Patagonya Komünist Partisi'ydi.

Bu, TKP için tek yol muydu? Acaba "küçük enternasyonal" görevi (Kürtlerin haklarını savunma), "büyük enternasyonal" (SSCB ile dayanışma) görevi uğruna feda etmek mi gerekirdi? İki görevi birlikte yerine Getirmek olası değil miydi?

"Terke götüren" nedenler neydi? O günlerde Sovyet Devrimi ayakta kalabilmek için her gün yeni politikalar geliştiriyordu. Bu politikalardan biri de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'yle iyi ilişkiler kurmaktı. Yeni kurulan "anti emperyalist" devletin, bir yandan ekonomisinin güçlendirilmesine, diğer yandan iç çelişkileri-

nin derinleşmesini engellemeye çalışıyor. Sovyetler, Kemalizm'e karşı iç muhalefet yapılsın istemiyor. Yeni devletin güç kaybına ve zaafa uğraması onların işine gelmiyor.

Sovyet Devleti, çıkarını bu politikalarda görüyor. Politika bu olunca, artık Kürtler ve Komünistlerin yapabilecekleri fazla bir şey kalmıyordu. Herkes kendine göre bir yol çizdi.

TKP'nin ideolojik duruşunun yanında, Anadolu'da bir gücü de yoktu. Yerli bir güç değil. Uyumsuzluk buradan geliyordu.

TKP, bu eksikliğini aşamadı. Politikasının temelini SSCB'nin çıkarı oluşturdu. Çalışmalarına tek yönlü bir bakış egemen oldu. Bu bakış gün geçtikçe köklendi. "Savunmacı" bakış, giderek bürokratik tarzda harfi harfine uygulandı. Kangrenleşti, hiç bir zaman TKP'yi bırakmadı.

Kürtler ise, sorunlarını uluslararası arenaya taşıyacak olanaklara sahip değillerdi. Hem örgütlülük durumu buna uygun değildi, hem de uluslararası destekleri yoktu.

Eğer TKP Türkiye'den konuşan, yani yerli bir parti olsaydı, yanlış politikalarına ilk önce kendi örgütlerindeki Kürtler karşı çıkardı.

Bizim 1975'ten sonra yaptığımız, daha o zaman yapılmış olurdu. Böylece Kürt ayaklanmalarına "Emperyalistlerle işbirliği, cahil, çapulcu vb." diye damga vurulmazdı.

Diyelim ki İsyancıların liderliği bu özelliklere sahipti, peki halkın konumu neydi? Bütün bu kararlar, bilgisizliğin, cehaletin ürünü değil miydi?

Yaşamı boyunca TKP ve Türkiye solu, Kürt İsyancılarının tarihini öğrenemedi. Bunun için de politika geliştiremediler.

TKP'nin 1940 yıllarında da bu politikası sürdürüldü. R. Davoz'un 1937 Dersim İsyanı için yaptığı değerlendirme bunun somut kanıtıdır.

Bu dönemler, Stalin'in bütün muhaliflerini temizlediği ve II. Dünya Savaşı'na hazırlandığı yıllara denk düşer. TKP, yine yerel bir güç değil ve Sovyet politikasının uygulayıcısıdır. Sovyetler, Türkiye'nin ikinci paylaşım savaşına girmesini istemiyor ve onun içinde ilişkileri bozmuyordu.

Kürt İsyancıları, yine TKP'nin namlusunun ucunda. "Vatanın bölünmez bütünlüğü" bunu gerektiriyor.

Türkiye savaşa girmedi. Girseydi ne olurdu? Onu bilemeyiz. Ama girseydi, oluşan bir anti faşist cephenin içinde TKP de olabilirdi. Yaşam varsayımlarla izah edilemez...

Bu yıllarda da TKP'nin 'klasik Kürt' politikası devam etti. Türkiye savaşa girmedi. TKP, yerel bir g olamadı.

1950-1960'ta TKP'nin uluslararası hareket içindeki yeri, Ortadoğu Komünist partileri kategorisine dahildir. "Resmi düşünce" bu olmasına karşın, TKP, kendini hep Avrupa Komünist partileri kategorisinin içinde saydı.

Çünkü: TKP, ta başından beri Araplar başta olmak üzere, Ortadoğu halklarını geri kalmış olarak görüyor ve onlardan uzak durmak istiyordu.

Zaten TKP'nin tüm kadroları, Sosyalist ülkelerde yaşıyordu ve kendilerini Avrupalı olarak görüyorlardı. Başta Fransa olmak üzere, Avrupa Komünist partileri, TKP kadroları üzerinde etkili oluyorlardı.

Bir de Türkiye burjuvazisi, yazgısını Avrupa'yla ve ABD'yle birlikte görüyordu. "Bautlı olmak Arapları kmselemek" politikasının bir versiyonuydu. TKP'yi etkisi altına alan ikinci Kemalist politika da buydu.

TKP, "değer verilen parti olmak" istiyordu. Bunu da Avrupa Komünist partilerinin yanında görünerek sağlayacağını sanıyordu.

1952'de Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle, TKP'nin bu politikasının n nesnel olarak açıldı. "NATO'ya Hayır" politikası, Avrupa Komünist Partileri'yle TKP'nin ortak politikası oldu.

Böylece TKP, NATO'ya hayır diyen Avrupa Komünist partileriyle nesnel olarak kendini aynı zeminde buldu. TKP psikolojik bir rahatlamamanın içine girdi. Izlenen bu politika, SSCB çıkarlarıyla örtüşüyordu.

1960'lı yıllarda dünya barışı için yürütülen mücadele, TKP'yi bir gömlek daha Avrupa Komünist Partisi 'yapmıştı.'

TKP'nin Avrupa Komünist partileri kategorisinde yer alması, 1970'li yıllarda oldu. TKP, 1976 Avrupa Komünist partilerinin toplantılarına katıldı. Bu serüven, TKP programına da yansdı.

Daha nce Asya ve Afrika Komünist Partileri içinde yer alan TKP'nin 'kapitalist olmayan kalkınma yoluna' dayanan programı, artık tamamen eklektik bir hale geliyordu.

1969'dan sonra Batı Avrupa Komünist ve Sosyal Demokrat Partileri için öngörülen "İleri Demokrasiyle Sosyalizme Geçiş" stratejisi, TKP'nin de programına girdi.

TKP, amaçladığı hedefe "Ulusal Demokratik Cephe"yle ulaşabileceğini varsayınca, işler tamamen karıştı. Ulusal Demokratik Cephe'nin ana müttefiki olarak CHP'yi gördü ve onunla bağlaşıklık kurmaya çalıştı. Bu aynı zamanda TKP'nin ittifak politikasının da belirleyicisi oldu.

Ana ittifak gücü olarak CHP seçilince, 'Kürt Mehmet' yine nöbete kaldı. Bu politikanın sonucunda doğal olarak, Kürtler içinde örgütlenmeyi küçümsedi. Kürt sorununu gündemine almadı, Kürtlerden tamamen uzak duruldu.

TKP Dış Büro'nun bileşenine ve yaptığı tartışmalara bakıldığında bu politika daha net olarak görülür.

TKP'nin programının zorlama, ülkenin koşullarından kopuk olmasının bir nedeni de "Avrupalı olma" sevdasının peşinde koşmasıdır.

Bu süreç, hep çelişkilerle sürdü. 1960'lı yıllarda Avrupa'ya büyük iş gücü göçü yaşanmıştı. Avrupa'ya gidenlerin içinde çok sayıda Kürt de vardı. Bunlar Avrupa'nın 'demokratik' ortamında hem bilinçlendiler, hem de örgütlendiler. Bu çalışmalar onları, Avrupa Komünist partileri ve Demokratik örgütlerinin gündemine taşıdı.

TKP de Kürtleri bu günlerde gündemine almak zorunda kaldı. Daha doğrusu, TKP'nin gündemine Kürtleri, Avrupa Komünist partileri soktu. TKP, Avrupa Komünist partileriyle ilişki kurup, tartışınca, Kürtlerle ilgilenme gereğini duydu. Çünkü Avrupa Komünist partileri, TKP'yle yaptıkları her görüşmede Kürtleri konuştu. Artık Kürtler, Avrupa'nın da bir sorunu olmaya başlamıştı. Özellikle Fransa, Avrupa'daki Kürt sorunuyla ilgilenmek zorunda kalmıştı. Ne kadar dramatik bir olay değil mi?..

Böyle olmasına karşın, Kürtler, TKP'nin gündeminde devrimci ve müttefik bir güç olmaktan çok, demokratik hakları için dayanışma gösterilecek bir güç olarak yer aldı.

O dönem, TKP'nin "Atılım" yıllarıdır. Bir çok kesimde örgütlenme kararı alan TKP, acaba Kürtler içinde de örgütlenmeyi düşündü mü? Düşündüyse, bu konuyla ilgili ne tür bir çalışma yürüttü? Bu konuda bilgisi olan var mı?

12 Mart faşizminden kaçıp Avrupa'ya sığınmış çok sayıda Kürt vardı. '68 öğrenci hareketine liderlik etmiş, DDKO'ya başkan olmuş Necmettin Büyükkaya gibi.

TKP bunlarla niçin ilişki kurmadı? Kürtler içinde örgütlenmek istemiyor muydu?

TKP, bir kez daha Kürtleri anlayamadı, kavrayamadı. TKP'nin Kürt serüveni ne zaman ve nasıl başladı? TKP Kürtlerin içinde nasıl örgütlenmeye başladı?

TKP, 1973 atılımından sonra Türkiye'de de örgütlenmeye başlar. 1975'te "*Partizan* (Türkiye Sosyalist Mücadele Birliği)" gurubu TKP saflarına katılınca, oradaki Kürtler de TKP'ye katıldılar. *Partizan* gurubuna kimimizin kızması bu gerçeği değiştirmez.

Partizan grubu, TKP'ye katılmasaydı, TKP Kürtlerle 'uğraşmayı' düşünür müydü?

TKP, Kürtleri kucağında buldu. Bir oldu bittiyle karşı karşıya kalmıştı. Atsan atılmaz, satsan satılmaz.

TKP'nin Kürtlerle buluşma macerası böyle başlamıştır. Bu macera TKP'yi ciddi şekilde tedirgin etmişti. TKP, saflarına katılan çok sayıda Kürt de tedirgin olmuştu. Bu nedenle Kürtleri örgütlemek için ikinci bir adım atmak istemedi. TKP, içindeki Kürtlerle, kimi Kürt örgütleri arasında gelişen dostça ilişkilerden rahatsız oluyor ve tedirginlik duyuyordu. *zgrlk Yolu*'nun çalışmalarıyla ilgili TKP'ye verdiği bilgilerin, TKP'nin Radyolarında yayınlanması, ikinci bir Kürt dalgasından korkulduğu içindi. TKP, *zgrlk Yolu*'nun kendisine katılacağını sanıyordu ve bundan büyük tedirginlik duyuyordu. Kendi içindeki Kürtlerden kurtulma yolları ararken, yeni bir Kürt 'belasıyla' karşılaşmıştı.

TKP, eğer Avrupa Komünist partileriyle kurduğu ilişkinin bir benzerini de Irak, Suriye ve İran Komünist partileriyle kurmuş olsaydı (ki, bu ancak Türkiye'nin bir Ortadoğu lkesi olduğunu kabullenmekle olasıydı.) o taktirde, TKP'nin Kürt politikası o gnknden değişik olabilirdi.

"NATO'ya Hayır" kadar, "CENTO'ya da hayır" TKP'nin ilgi odağında olsaydı, Kürtlerin yaşıadığı toprakların ayrı bir ülke olduğunu görebilirdi. Bir *Ortadoğu partisi* gibi hareket etseydi, Kürt sorunuyla yüz yüze gelirdi. Politikasını salt, "NATO karşıt-

lığıyla” sınırlayınca nesnel olarak ülkeden koptu. TKP’nin ‘göçmen’ olması, yerel nitelik kazanmasını engellemiştir.

“Bunlar antencidir” söylemine kızıyorduk. Söylenenlerde gerçek payı yok muydu? Biz TKP’nin o gününü, yani içinde yer aldığı zamanı, Türkiye’de var olduğu kesiti temel alıyorduk, “antencidir” diyenler, TKP’nin tarihine gönderme yapıyorlardı.

Onların görmediği veya görmek istemediği ise, Türkiye’de hızlı bir şekilde büyüyen TKP’nin varlığıydı. TKP ise, “büyümenin” zafer sarhoşluğunu yaşıyordu. Bu, TKP’yi sekter tutumlara itiyordu ve burnundan kıl aldırmiyordu. Bu tutumlar, devrimci güçlerle ittifak oluşturmalarını engelliyordu. Kabaran devrimci potansiyel karşısında egemen güçler boş durmuyordu. Bir yandan provokasyonlar düzenliyor, (1977 Bir Mayıs katliamı, Bülent Ecevit’e yapılan suikast gibi) diğer yandan gerici faşist bir darbeye hazırlanıyordu.

Tırmanış, 1978 Kahramanmaraş katliamından sonra hız kazandı. TKP, bu tırmanışa paralel gerekli tedbirleri alamadı. Kadrolarını ve örgüt yapısını buna uygun hale getirmek için gerekli özeni gösteremedi. Darbenin geleceğini gördüğü halde, ona karşı elle tutulur bir politika geliştiremedi. Darbe olunca da, “kadroları korumaktan” başka bir şey yapamadı. Avrupa’yı, gelişigüzel götürdüğü insanlarla doldurdu.

TKP, Ulusal Kurtuluş Savaşı’ndan ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra üçüncü kez yerel bir güç olma fırsatını kaçırdı. Bu konumuzun dışında olduğu için değinerek geçiyorum. İşte bizim kuşağın sorumluluğu buradadır. Affedilmeyecek hatayı burada aramak gerekir.

Devam edersek; TKP, bir *Ortadoğu partisi* gibi davranabilseydi, Aziz Muhammed’ten (Irak Komünist Partisi Genel Sekreteri. Kürt) Halit Bektaş’tan (Suriye Komünist Partisi Genel Sekreteri, o da Kürt) ve Kiya Nuri’den (İran Komünist Partisi “TUDEH” Genel Sekreteri) geniş geniş Kürt gerçeğinin ne olduğunu dinlerdi.

TKP’nin böyle davranması, Sovyetler Birliği’nin politikasına da denk düşüyordu. Daha doğrusu Sovyetler, TKP’nin böyle davranmasını istiyordu. Çünkü Sovyetler, Ortadoğu’da “istikrar” istiyordu.

TKP, Kürtlerin görece ayrı bir sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapıları olduğunu ya kavrayamadı, ya da gmemelikten geldi. Kürtlerin yaşıadığı bölge en azından geri kalmış, ya da geri bırakılmıştır. Kendine özgü özelliği olan bir bölgeydi. Sadece “sömürge” tezine takılıp kalındı. Dahası Kürt bölgesinin “sömürge” olmadığını sylemekteki amaç, Kürtlerin farklı statülerini kabullenmemek içindi. TKP bu kadar ince bir düşünceye sahip miydi? Bilmiyorum.

TKP, Kürt İsyanlarını “feodallerin ayaklanması olarak” gördü ve arkalarında emperyalist gler olduğunu söyledi. Bütün Kürt hareketlerini Mustafa Kemal’in reformlarına ve devrimlerine karşı yapılan İsyanlar olarak tanımladı. Bununla da yetinmedi, Kürtleri “cahil, geri kalmış, çapulcu” olarak tanımladı. İsyanlar tarihiyle ilgili hiç bilgileri yoktu.

TKP, Kürt halk hareketi tarihini ya reddetti, ya da Kürtlerin bütün tarihini 1925 İsyanı’na indirgeyerek, emperyalizmle ilişkilendirdi. TKP, Kürt İsyanlarını bilmiyordu, tanımiyordu. Kürtlerin tarihinden kopuktu. TKP’nin, yerel bir g olamamasının nedenlerinden biri de budur.

Tartışılmadan “sömürge tezine” karşı çıkması, TKP’yi, Kürtlerin yaşıadığı bölgeden uzaklaştırmaya götürdü.

TKP, “ilke olarak” bir devletin sınırları içinde birden fazla sosyo-ekonomik yapının olamayacağı düşüncesindeydi. Halbuki sadece Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemeleri kararlarına ve Diyarbakır Cezaevi’nde yatan siyasi hükümlü ve tutuklulara yapılan işkencelere bakabilseydi bunu görürdü.

Bu politik tutum, ister istemez Kürt sorununu salt bir kimlik ve kültürel haklar sorununa indirgedi. “Türkiye’de Kürtlerden ve Türklerden başka azınlıklar da yaşıyor” tekerlemesi, bu politikayı pekiştirmek için söyleniyordu. Oysa o gün bile, dünyada “tek devlet” sınırları içinde kalan birden çok ulusun varlığı bilinmekteydi.

Bu anlaşılsaydı, 1970’li yıllarda “tek ülkede tek devrim, o halde tek parti” anlayışını bağnazca savunmayabilirdi. 1980’li yıllarda yükselmeye başlayan Kürtlerin ulusal taleplerini kavrayabilirdi.

.şimdi daha somut konuşabiliriz:

TKP'nin bugüne kadar ki bütün programlarının 'ulusal sorun'la ilgili bölümlerini yeri geldikçe aynen aldık. Bu programların tümüne yakını Kürtleri, (5. Kongrede kabul edilen Program bir tarafa bırakırsak) Türkiye devrim hareketinin ana gücü olarak kabul etmemiş, "ayrı örgütlenmek" doğru değildir demekle yetinmiştir.

Kürt halkının mücadelesinin geldiği aşama ve TKP'de örgütlenen Kürtlerin duyarlılığı, kimi adımlar attırıdıysa da, bu gelişim teorik düzlemi aşp, yaşam biçimi olamadı.

5. Kongrede kabul edilen programda geleneksel politikayı aşmaya çalıştı. Uzun bir süreçten geçerek oluşan bu politika, TKP'nin tarihinde önemli bir yer edindi. TKP, bu dönem samimi bir şekilde Kürt sorunuyla ilgilenmeye başladı. Politik iklim Kürtlerden yana değişim gösteriyordu. Uzun yılların savaşımı ürün vermeye başlamıştı. Kürtlerin önemli bir dinamik olduğu görüldü. Örgütsel yapısını, bu politikaya uygun biçimlendirmek istedi. Hatta ayrı bir "Kürt Partisinin" kurulabilineceğinden söz edildi. Kürtlerin ulusal birliği için çalışıldı. Ama ne yazık ki bu politika çok uzun sürmedi. Parti'deki ayrışma bu politikanın da başını yedi. Söylenenler, 'güzel cümleler' olmaktan öteye gidemedi.

TKP'nin, "Ulusal Kurtuluş Savaşı" dışında, "merkezi devletin olgun" bir çizgi izlediği sonraki dönemlerde de, bir çözümleyici Kürt politikası olmamıştı. Bu yüzden 1978'lere kadar TKP'nin Kürtlerin yaşadığı bölgelerde bir tek örgütü de olmamıştı.

Halbuki Kemalistlerin kurtuluş savaşı döneminde ciddiye alınacak önemli bir Kürt politikası vardı. Özellikle Lozan'a kadar olan zamanda

TKP, Kürtlerin Komünist parti kurmasına şiddetle karşı çıkmıştı. Hatta Kürtlerin ulusal örgütler kurmalarını bile içine sindiremedi. Bu nedenle, kimi Kürt örgütleriyle sorunlar yaşadı. "Özgürlük Yolu"yla bu politikalar yüzünden aramız bozuldu. Bize güven duyarak verdikleri bilgileri, biz "Kürtler Komünist parti kuruyor" diye TKP'nin Sesi Radyosu'nda yayınladık.

TKP, o günlerde çelişkili bir süreç yaşıyordu ve ikircimli bir politika içindeydi.

TKP, Kürt sorununu Türkiye'nin dışında, Ortadoğu'nun bir

sorunu olarak görüyordu. Bu sorun ne zaman gündeme geldiyse, “Bizi açar, bu Ortadoğu’nun sorunudur” demiş ve iten sıyrılmaya çalışmıştır.

Nabi Yağcı dönemi, hem nesnel koşullar, hem de birikimler açısından Bilen döneminden çok farklı olmasına rağmen, Kürt politikasında ki olumlu mantıksal değişiklik ete kemiğe brnemedi. Bu konudaki tüm iyi niyetli uğraşlar başarıya ulaşamadı.

Nabi’nin TKP yöneticiliği yaptığı dönemde, “Kürt Illeri TKP rgt” kurulmuştu ve pek çok Kürt Illerinde TKP alımaları vardı. Başta sendikalar olmak üzere, demokratik kitle rgtlerinde, TKP’li Kürtler aktif olarak çalışıyordu. TKP, Kürt halkıyla yakından tanımı, onların ulusal özelliklerini ve özverilerini yakından grmtu.

Bu dönem, aynı zamanda Kürt örgütlerinin güçlendiği ve Kürt halkının ulusal hakları için ayakta oldukları bir dönemdir.

TKP’nin politik gündemine, “iki ulusun Komünistlerinin Partisi olmayı” almasına ve “Kürt Seksiyonunu” “kurmuş” olmasına rağmen, bu konuda ciddi bir pratik adım atılmamıtır.

“İki ulustan Komünistlerin Partisi” olabilmek için, tzksel hiç bir değişiklik yapılmadığı gibi, varolan pratik kazanımlar da hi ayrışma döneminde geri çekilmiştir.

Bu nedenle, Programı daha ilerde olmasına karşın TBKP, bileşeni ve örgüt yapısıyla, TKP’nin çok gerisinde kalmıştı.

Kısacası 5. Kongrede Kürt sorununun çözümüne yönelik, kim i samimi davranışları sregenlik kazanmamıştır. Bu kongrede de, TKP tüzüğü ve örgütlenme yapısı, Kürtleri kapsayacak şekilde dzenlenmedi.

5. Kongrede, eref Yıldız’ın TKP Politik Büro’suna alınmasının dışında örgütsel anlamda yenilik olmadı. Bu bile, yalnız başına önemli bir adımdı. Ne yazık ki, ikinci bir adım atılmadığı gibi, birlemeyle oluşan TBKP’nin Politik Büro’suna eref Yıldız girmemiştir. Bu eref’in tercihi olsa da, nesnel durumu değitirmiyor.

Nabi Yağcı, belli bir aamadan (zellikle 1986’da Türkiye’de yapılan TKP Konferansı’ndan) sonra, “eski yöneticilerle”, özellikle Merkez Komitesi yelerinin büyük bir çoğunluğuyla yola devam edemeyeceğine karar vermişti. Nabi’nin bu tutumunu daha o gün anlayan MK yeleri olduğu gibi, Parti dağılıncaya kadar

anlayamayanlar da vardı. Haklı, haksız Nabi böyle bir tutum içindeydi. Nabi’de bu tutumu yaratan neden, çok da yersiz değildi.

Nabi’nin tutumunu anlayanlar, sonraki günlerde Nabi’yi en fazla eleştirenlerdi. Bu gelişmeyi görememenin hıncını Nabi’den çıkarmaya çalıştılar. Kuşkusuz açık olmayan, kendilerince “yaratıkları yöntemlerle” Nabi’yi “yarı yolda” bırakanlar ise, “yeni” tercih ettiği kişiler olmuştu.

Bu benim değerlendirmem, daha doğrusu iddiamdır. Bu iddiayı, bugün ne taraf olanlar kabulleniyor, ne de ben belge gösterebiliyorum. Bu iddiayı “tarafılardan” duyduğum konuşmalara, yaşanmışlıklara ve gördüklerime dayandırıyorum. Bu, belgeler ve tanıklıklarla kanıtlanmadığı sürece, iddia olmaktan öteye gidemez. Onun için iddia diyorum. Ama bu iddiaları tarihin doğrulayacağına inanıyorum.

Parti’deki çatışmalar, hesaplaşmalar, kayırmalar bu olumlu gelişmenin de başını yedi. Bu somut gerçeği çarpıtmak ve saptırmak için çok hikaye dinledik. Ama hiçbir gerçeklerin üzerini örtmeye yetmedi.

Bu düşünceleri doğrulayan somut kanıt, TBKP’nin Ankara’da yasal olarak yapılan toplantısıdır. (TBKP’nin yasal olarak kurulup yaptığı ilk toplantıyı kastediyorum) Bu toplantıya katılanların tanıklıkları ve TBKP arşivleri, Genel Yönetim Kurulu (Merkez Komitesi) ve Genel Yürütme Kurulu (Politik Büro) üyeliklerine, Nabi Yağcı’nın önerdiği “tulum listenin” kazandığını doğruluyor.

Nabi Yağcı’nın, Genel Yürütme Kurulu Üyeliğine (PB) önerdiği 11 kişi içinde bir tek Kürdün bile olmaması bir tesadüf müydü?... Nabi’nin o günkü politik tutumundan çok TBKP’nin politikasına dikkat çekmek isterim.

Zaten Ankara’da kurulan TBKP, yurtdışında TIP ve TKP’nin birleşmesiyle oluşan TBKP’den çok farklıydı. Dışarıda kurulan TBKP’de yer almış birçok insan, o süreçten koptu. Hem ideolojik, hem de örgütsel olarak büyük bir erozyon yaşadı. TBKP’de birkaç kişinin dışında TIP kökenli kimse kalmamıştı.

TKP ise, potansiyelini toparlayacağı yerde, birlik sürecine katılan insanların bir kısmını bile TBKP’de tutamadı. Deyim yerindeyse Ankara’da ki ‘çocuk ölü doğmuştu’.

Bir yandan TBKP “iki ulustan Komünistlerin Partisi” olsun diyeceksin, öbür yandan da 11 kişiden oluşan Genel Yürütme Kurulu içine bir tek Kürt bile sokmayacaksın, sonra, Komünist Partisi “iki ulustan Komünistlerin Partisi” olacaktır diyerek, mangalda kül bırakmayacaksın. Bu “samimiyete” kargalar bile güler.

“Kürt olan Politikalar” görmezlikten gelindi, “Kürt kadrolar” hırpalanmak istendi. Kürt sorununu güncelleştiren, Kürt kadrolarının önü tıkandı. TKP içinde kimlikleriyle hareket eden Kürtler, Parti yönetimiyle çatışmalar yaşadı. Bu yüzden örgütlenmesinde emeği geçen pek çok Kürt TKP’den ayrıldı. Ayrılanların içinde TKP’nin Sesi Radyosu’nda Kürtçe yayın yapanlar da vardı.

Müslüm Üzülmez’in, *Uzun Bir Yürüyüş* adlı kitabında konuyla ilgili, çok yerinde bir tespiti var:

“Çalışmalarımızın sonucunda, umduğumu bulamadığımdan, verilen sözlerin tutulmamasından, en önemlisi Parti’nin bölgeye ilişkin bir politikasının olmamasından, ... ve benzer nedenlerle, 1988’in sonlarında TKP’deki yöneticilik görevimi bıraktım. Üyeliğim ise, yasal TBKP’nin kuruluşu süreciyle sonlandı.”⁹⁶

Kürtlerin dışında hemen hemen kimse ciddi bir şekilde Kürt sorunuyla ilgilenmedi. TKP yayınlarında Kürt sorunuyla ilgili çıkan yazıların tümüne yakını Kürtler ve Kürt İlleri Parti örgütlerinden çalışan yoldaşlar tarafından yazıldı.

Panellerde, açık oturumlarda, toplantılarda yalnız onlar konuştular. “Ver kurtul” mantığıyla, Kürt sorunu, Kürtlere ihale edilmişti.

TKP, son dönemini ayrı tutarsak, tarihi boyunca Kürtlerin ulusal demokratik örgütlenmesine karşı çıkmıştır. Kürtlerin ulusal örgütler oluşturmamasını, “mutlaka ayrı devlet kurmakla eş anlama geldiğini” söylemiştir. Kürtlerin muhalefet yapmasını istememiştir.

TKP, pratik politikasını, “halkların birlikte yaşama” düşüncesi üzerine kurmuştur. Ulusal sorunun özü, ne koşulsuz birlikte kalmak, ne de ayrılmaktır. Bunlar sorunun çözüm biçimleridir. Sorunun özü, hak eşitliğini savunmak, baskı ve zulme karşı

çıkmaktı. Yani halkların kaderlerini tayin etme hakkına kavuşmaları için çalışmaktı. Bunun için de temel politik görev, “birlikte kalmak” için çalışmak değil, halkların arasındaki güvensizliği ortadan kaldırmak için, “pratik politika” yapmaktı. Halkların özgürlüğü için savaşılmaktı. Kuşkusuz her siyasi irade gibi, TKP’nin de ulusal sorunun çözümü için biçim önermesi kadar doğal hiçbir şey olamazdı. TKP’nin, sorunun çözüm biçimini halkların birlikte kalmasında görmesi kadar da doğal bir şey yoktur. Yanlış olan bunu temel politika haline getirmesiydi. Politikasının temelini bunun üzerine kurmuş olmasıydı. Oysa Kürt sorunu, politik ve eşit haklar sorunudur. Ancak hak, eşitlik ve çeşitlilik temelinde çözülebilir.

Bu politika, onun Kürtler içinde örgütlenmesini engelledi. *Yakın tarihte TKP’nin Kürt Bölgelerinde örgütlenmesi dahi merkezi inisiyatifiyle olmamıştır. TKP Merkezi’nin, Kürt Bölgelerinde örgütlenme kararı olduğunu sanmıyorum. Kürtlerin Bölgede örgütlenmeleri, kendi çabaları ve özverileriyle olmuştur. TKP’nin bu oluşumda; politik, teorik, ideolojik olarak ciddi bir katkısı yoktur. Buna daha önce de değinmiştim.*

Acı bir gerçek daha vardı: Bugüne değin, TKP yöneticiliği yapan insanların büyük bir çoğunluğunun, Kürtlerin sosyo-ekonomik, politik ve tarihleri hakkında bir kitap bile okuduklarını sanmıyorum. “Bildikleri” şeyler kulaktan dolmaydı. Ne kadar hazin! Nüfusunun en az ?’i Kürt olan, yıllarca sayısız İsyanlar ve iç savaş yaşamış bir ülkenin Komünist Partisi’nin yöneticileri bu durumda mı olmalıydı? TKP, Kürt İsyanlarının tarihini bilmiyordu. Onun için yerli yersiz “Barzani Hareketi”ni kötüleyip durdu.

Kürt Sorunu’nda TKP’de bir paradigma oluşmuştu. “Kürtleri yok sayan, tüm Kürt İsyanlarını da emperyalizmin bölgeye yerleşme hareketi olarak” gören bir paradigma. Bu paradigma, doğal olarak karşısına çıkan bütün olayları ve düşünceleri “kural dışı ve sapma şeyler” olarak gördü. Kendi düşüncesini “yerleşik” (Ortodoks), dışındaki bütün olayları (fenomenleri) “yerleşik olmayan” (Heteredoks) olarak kabul etti. Dolayısıyla, onları dışlayan, yok sayan, kural dışı gören, sapma olarak değerlendiren bir tavır sergiledi. İnsani ve kültürel olanı görmedi, görmezlikten

geldi. TKP'nin dışında zamanla bu "kural dışı" şeyler o kadar büyüdü ki, bu gelişme, TKP paradigmasını ezdi geçti. TKP'nin gardı dağıldı.

TKP, "şube" mantığıyla hareket ediyordu. Aslında öyleydi. Komintern, Dünya Sosyalist Sistemi, 'Kürt Sorunu'na ihtiyatlı baktı. 'Kürt Sorunu'nun karmaşıklığı, onları yetersizlik ve duyarsızlığa itti. Çıkarları böyle davranmayı gerektiriyordu. Kısacası 'Kürt Sorunu'nda olduğu gibi, genel anlamda da TKP kendisine özgü merkezi ideolojisi ve ulusal bir politik hattı yoktu, TKP bunu yaratamamıştı. "Sovyetler Birliği Bilim Akademisi" ne söylediyse, TKP onu uyguluyordu. Sovyetlerin dağılmasından sonra kağıt gibi eriyip gitmesinin bir nedeni de *kendine özgü merkezi bir ideolojisinin olmamış olmasıydı*. TKP yöneticilerinin hiç birinin Türkiye'nin durumuyla ilgili bir kitabı yoktu.

TKP aynı eski şatolardaki asilzadelere benziyordu. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra TKP'nin sofrasında altından kaşık ve çatal vardı, ama yiyecek hiç bir şey kalmamıştı. Çünkü kendisi bir şeyler öğretmemişti. Hep Sovyetlerin verdikleriyle beslenmişti. Sovyetler Birliği dağılınca ne "asilzadeler" gibi yaşama olanağını bulabildiler, ne de halka inip onlar gibi yaşamayı içlerine sindirebildiler. Artık açlıktan ölmekten başka seçenek kalmamıştı.

Özetlersek: Örgütlü ve eylemli, yerli (ulusal) bir parti olamayan TKP, lafta "milli" olmak için oportünizme ve şovenizme yönelmekten, ya da tam da sekterliğe düşmekten kurtulamadı. 'Kürt Sorunu'ndan uzaklaştı.

Komintern'in "tek ülke, tek parti" düşüncesiyle, Kemalistlerin "Vatanın bölünmez bütünlüğü" düşüncesi temelinde oluşan Türk-Sovyet konsensüsü, TKP hareketinin de odağı oldu. TKP'nin Kürt sorununa bakışının "resmi ideolojisinin" temeli bu oldu. TKP de, bir "resmi ideoloji" yarattı ve her resmi ideoloji gibi onu tabulaştırdı. TKP'nin Kürt politikasının özeti budur.

Bana göre, TKP'nin Kürt tarihi bu içeriklidir. Ancak TKP'nin Kürt tarihinin bütün boyutlarıyla ortaya çıkarılması gerekiyor. Bu tarihi bilinir hale getirmek, hem Türkiye tarihi, hem de Kürtler ve Türklerin tarihi ilişkileri bakımından önemli olduğu gibi, Kürt sorununun sağlıklı çözümü için de gereklidir. Çünkü 'Kürt Sorunu', sadece tarihi bir sorun değil, aynı zamanda güncel, çö-

züm bekleyen bir sorundur. O nedenle, TKP'nin Kürt tarihi önemlidir ve günceldir. Diğer yanıyla TKP'nin Kürt Tarihi bir anlamda tüm Türkiye solunun tarihidir.

Eğer bu tarih bilinir bir hale gelmezse, bu tarihin sağlıklı bir muhasebesi yapılmazsa, çıkan sonuçlara göre özverili politikalar geliştirilemezse, “Türk Solu” olarak tanımlanan, bilinen Marksist solun tüm fraksiyonlarının, Kürt halkı içinde ciddi olarak örgütlenmesi ve Türk ve Kürt halkının dostluğuna katkı yapması çok zor olacaktır. Herkesten çok, kendisine solcu diyenlerin, bu konuyu düşünmeleri gerekir.

Bu tarihin bilinir hale gelmesi için, TKP geleneğinden gelen kişilere, bu geleneğin tarihiyle şu veya bu şekilde ilgilenen kurum ve kuruluşlara büyük sorumluluk düşüyor. TKP geleneğinden gelenler, belki de topluca son görevleriyle karşı karşıyadırlar. Onları sorumluluklarıyla başbaşa bırakıyorum.

Kürt Halkı ve TKP’de Örgütlenen Kürtler Nereden, Nereye Geldiler?

25-30 yıl içinde Kürt halkı ve TKP içinde örgütlenen Kürtler nereden nereye geldiler? Uzun bir uğraştan sonra, 1974 yılının son aylarında TKP’ye üye oldum. Stajımı, Türkiye Sosyalist Mücadele Birliği’nde (TSMB) yapmıştım. İdeolojik ve örgütsel konudaki eksikliklerimizi burada “tamamlamıştık”. Daha bu örgütteyken TKP’li olmak için can atıyorduk.

Sovyet politikasıyla doğrudan tanışmak için neler yapmazdık ki? TKP gözümüzde bir söylenceydi. Bunu bir kaç kere yazdım, daha “T.K.P.” harflerini görünce heyecanlanıyordum. Saygıdan dolayı, ona TKP değil, Parti diyorduk. Bu heyecan ve coşku senelerdir saflarına katılmak için verdiğimiz mücadeleden, harcadığımız emekten geliyordu.

TSMB’nin, bizim için geçici bir örgüt olduğu daha saflarına katıldığımız gün bize söylenmişti. Her gün ana örgütümüzle (TKP) karşılaşacağımız anın heyecanını yaşıyorduk. TKP’nin ideolojik ve politik hattına baktığımız yoktu. Kuşkusuz baksaydık ta, anlayabilecek birikimlere sahip miydik? Anlayabilenlerimiz sanıyorum azınlıktaydı.

TKP’ye kutsal bir tanrı gibi bakıyorduk. Her tanrı gibi eleşti-

rikmeyen, yalnız tapınılandı. Doğrusunu söylersek o günkü bilgi düzeyimiz ve psikolojimiz o şeyi yaratmıştı. TKP'nin, Kürt Sorunu dahil, Türkiye'deki bütün sorunları çözeceğine inanıyorduk. Çalıştığımız alanlarda bütün gücümüzle bu politikanın propagandasını yapıyor, TKP'yi örgütlemeye çalışıyorduk. TKP'ye söylenen en küçük olumsuz bir söze tepki veriyorduk. Bunun için kafamız gözümüz kırılıyor, biz başkalarının kafasını, gözünü yarıyorduk. Mitinglerde gecelerde, toplantılarda, "Yaşasın TKP" dediğimizde tüylerimiz diken diken oluyordu.

Gururluyduk, mutluyduk. Çünkü bizim tanrımız, dünya tanrısı tarafından tanınıyordu. Tanrı sözcüğünü TKP'yi küçümsemek amacıyla değil, ona karşı olan tutkumuz ve o zamanki düzeyimizi anlatabilmek için kullanıyorum. Uzatmayayım artık TKP'liyim.

Herkes gibi, benim için de yeni bir dönem başlamıştı. Hangi alanda çalışacağım? Ne gibi çalışma yöntemleri izleyeceğiz? Bize aktarılacak yeni deneyimler neler olacak? Türkiye Komünist hareketinin tarihini kim, ne zaman bize anlatacak? Bunun gibi pek çok soru kafamızı işgal edip duruyordu.

En çok merak ettiğim konu ise, "bu denli kendilerini iyi gizleyebilen", "polisine ulaşamadığı" TKP'lilerin kim olduklarını öğrenmekti. O merakımı partili yaşamım boyunca gideremedim. Çünkü o özelliklere sahip olan TKP'lilerle tanışmadım. Mehmet Bozışık'ın dışında, Türkiye'de yaşayıp da TKP'li olan kimseyle tanışmadım. Onu da seneler sonra TKP MK toplantısında tanıdım. "İsa Yoldaş da Türkiye'den geliyor" dediklerinde öğrenmiştim. TBKP süreci hariç. O Süreçte "Şoför İdris" ve bir kaç "eski komünisti" daha tanıdım.

Ben partilendikten hemen sonra, Nabi Yağcı, o zamanki adıyla "Yılmaz" benimle görüşmeye geldi: "Bizim için yeni bir dönem başladı, yıllardır aradığımız Parti'nin artık üyesiyiz. Sorumluluğumuz bir kat daha artmıştı. Herkes yeni görevler üstlenecekti. Sen, gençlik alanında çalışacaksın ve Kürt bölgelerinde ki ilişkilerini sürdüreceksin. İşçilerle ve emekçilerle sürdürdüğün çalışmaları devredeceksin." demişti.

Kısa bir zaman sonra, Adil Demirci'yle yeniden görüşüp çalışmalara başladık. TKP Gençlik Bürosu'nu kurduk. Legal ve ille-

gal alanda çalışacak gençleri tespit ettik. Büronun görev bölümüne göre kimin hangi arkadaşlarla ilgileneceğini ve onları nasıl TKP'ye alacaklarını netleştirdik.

Gençlik çalışmasının dışında, Kürt bölgelerinde (özellikle Diyarbakır'da) kazandığımız TSMB'nin (Türkiye Sosyalist Mücadele Birliği) üye ve sempatzanı olan insanlarla ilgilendim. Geniş bir sempatzan kitlemiz oldu. Biz Partili olduktan bir iki ay sonra, TSMB'ne üye olanları TKP'ye aldık. Bölgede oturup da TKP'ye üye ettiğim ilk kişi Meki Dalaban'dır. Bir süre sonra Mehmet Çakmak ve Yücel Bozkurt TKP'ye alındı.

Yücel Bozkurt ve Mehmet Çakmak, Meki'nin Öğretmen Okulu'ndan arkadaşlarıydı. Mehmet ve Yücel TSİP sempatzanlarıydı. Onları Parti politikasına kazandıran Meki oldu. Yücel'i, tayini Ankara'ya çıktığı için, Parti'ye giriş dilekçesini ben aldım. Mehmet'in dilekçesini ise Meki alıp bana vermişti. Mehmet, 9 Nisan 1976'da İstanbul'da yapılan nişan törenime, annem ve kardeşimle birlikte geldiğinde TKP üyesiydi.

Kürt Bölge üç kanaldan ilişki kuruldu. Şeref Yıldız, Ergani'yi kapsayan bir ilişkisi vardı. Mustafa Hayrullahoğlu, Diyarbakır içi ve Ömer Ağın, Lice, Diyarbakır içi, Van, Batman, Hakkari ve Mardin'le.

Partiye kazandığım kişilerle ilişkilerim, TKP, Akdeniz Yöre Komitesi kuruluncaya kadar devam etti. Bu süre içinde ben kimi zaman Diyarbakır'a gidip çalışmaları sürdürüyordum, kimi zaman da, Meki İstanbul'a geliyordu. Bu dönem, Kürt Örgütlerinin Bölgedeki örgütlenmeleri ivme kazanmıştı. Özellikle *Özgürlük Yolu*, *Şivancılar*, *Rızgari* gibi... KDP zaten eskiden beri Bölgede vardı.

Akdeniz Yöre Komitesi (AYK) kurulduktan sonra, bölgedeki çalışmalar benden alındı. Onlara devredilmiş.

Yöre Komitemiz çalışmalara başlayınca kadar, AYK Kürt Bölgeki parti çalışmasını sürdürdü. Çalışmaları Metin Öztürkoglu'nun sürdürdüğünü duymuştum. Metin, Diyarbakır'da, Vedat Hayrullahoğlu, Meki Dalaba ve Mehmet Çakmak'tan oluşan bir komite oluşturmuş. Bildiğim kadarıyla komitenin sekreteri Vedat'tı. Meki de buna benzer şeyle söyledi.

Bölgede bir örgütlenme yarışı vardı. İşi en zor olan bizdik.

Bölgeye gittiğimizde Kürt grupları büyük yol katetmişlerdi. Onlarca yıldır o bölgede alışan Kürt rgtleri vardı. Biz ise, tarihimize (TKP tarihinde) ilk kez o Bölgeye gidiyorduk. Kürtlerle ilgili bir politik deneyimimiz olmadığı gibi, TKP'nin Kürtlere güven verici bir tarihi de yoktu. Tam tersine “Bunlar Türk soludur, bunlar Kürt düşmanıdır, bunlar Kürt İşyanlarını satanlardır...” diyerek bize saldırıp duruyorlardı. R. Davoz'un, Komintern'e Kürtler hakkında verdiği raporu yayınlıyorlar ve elden ele dolaştırıyorlardı.

En büyük dayanağımız Kürt ve Diyarbakırlı oluşumuzdu. Bir de Kürt gruplarıyla kişisel dostluklarımızın olmasıydı. Ayrıca Sovyetlerin politikasının Kürtler içindeki etkinliği en büyük dayanağımızdı. O avantajı, günlük çalışmalarımızda bile görüyorduk. O, bize “iki puan” kazandırmıştı. Bu kazanım, aynı zamanda TKP'ye karşı olan saygınlığımızı ve güvenimizi artırıyordu.

Söylenen her şeyin doğruluğuna inanıyor ve olaylara eleştirsel bakmıyorduk. Kuşkusuz o günlerdeki birikimimizde, başka türlü davranmamıza olanak vermiyordu. Kimin haklı, kimin haksız olduğu bir tarafa, o günkü nesnel durum buydu. Bölgenin fotoğrafındaki çizgiler bunlardı.

Gittiğimiz her yerde, “Bunlar Türk soludur, bunlar Kürtleri kabul etmiyor...” söylemleriyle karşılaşıyorduk. Biz ise, onları milliyetçilikle suçluyor, halkları bölüyorlar diyorduk. İlk tartışmalar ideolojik bile değildi. Sonraları tartışmaların temel yoğunluğu “Kürdistan sömürge midir, değil midir” noktasına kaydı. Hiç kimse “sömürge” tezini tartışmadan ya karşı çıkıyor, ya da savunuyordu. Biz, “Sömürge” tezine dayanılarak “ayrı örgütlenme” savunulduğu için karşı çıkıyorduk, onlar ise “Kürdistan sömürge dir” onun için ayrı rgtleneceğiz diyorlardı. Hiç bir yayınıımızda Kürdistan sömürge değildir diye bir yazı yayınlanmadı, daha doğrusu ben hatırlamıyorum. Kürt Bölgelerinin ayrı bir sosyo-ekonomik yapısının olduğunu görmedik. Temel eksiğimiz buradaydı. Bu nesnel durum, örgütlenmemizin önündeki en büyük engeldi. Bu engeli aşmamız gerekiyordu. Sovyetlere olan inancımız, partimize karşı büyük bir güven duymamıza neden oluyordu. Bütün sorunları aşacağımıza inanıyorduk. Ayrıca biz de, Kürt tarihini bilmiyor, Kürt İşyanlarını yeteri kadar tanımi-

yorduk. Sovyetler, Kürtler için “böyle konuşmuşsa o doğrudur” inancı egemendi. Yani o dönem TKP’nin ideolojik ve politik hattına karşı en küçük bir kuşkuymuz yoktu. TKP’yi eleştirmeyi bir tarafa bırak, ona en küçük bir eleştiri getirene “kafası karışık” suçlamasını yapıştırıyorduk.

Salih Erdur, IGD’nin kurucusu ve Genel Yönetim Kurulu üyesiydi. Birkaç kez IGD’yi eleştirdiği için, döverek dernekten attık. Dar görüşlü insanların içinde ben de vardım.

Yanlış anlaşılmasın diye, TSMB içinde birlikte mücadele etmiş olduğumuz arkadaşlarla rasgele karşılaştığımızda konuşmuyor, birbirimizi tanımamazlıktan geliyorduk.

Çalışmalarımız yol aldıkça, yeni insanlar saflarımıza katıldı. TKP’yi yakından tanıyanların sayısı gün geçtikçe arttı. Dışımızla, tırnağımızla bir TKP yaratıyorduk. Bir arkadaşın söylemiyle, “*Kedame, Xeydaname, Xiname dı nava Kürdan’da TKP’e saz kır.*” (Emeğimiz, terimiz, kanımız TKP’yi Kürdistan’da örgütledi.) “Yaşasın TKP” dediğimiz zaman, tüylerimiz diken diken oluyordu. “1. Bilen aramızda” şiarı atıldığında, herkes ayağa fırlıyordu...

Hayallerimiz ve efsanelerin oluşturduğu masalsı TKP’nin yanında, gerçek olan, yaşamla biçimlenen TKP yeşermeye başlamıştı. Daha gözleri bile kapalıydı. Annesinin yardımı olmasa, memeyi bile bulamazdı. Daha emekleyecek, ardından yürümeyi öğrenecek, çevresini tanıyacak, annesinin, babasının söylediği şeylerin dışında bir dünya olduğunu anlayacak, rüştünü ispatlayacak, annesi, babası onun dediklerinde doğruların olduğunu kabullenecekler... Ve yeni bir ortak kimlikte buluşacaklardı.

Sadece Kürt Bölgelerinde değil, her yerde, bu süreç başlamıştı. İki TKP, birbirinden farklı durumdaydı. Birbirinin içine geçmiş, birbirini etkileyen ve yaşamla yüzleşmeye başlayan bir süreç doğmaya başlamıştı. Biz de bu sürecin içindeydik; hem süreç bizi biçimlendiriyordu, hem de biz sürece karşı eski alışkanlıklarımızla direniyorduk. Bu süreci anlayan ve katkı veren her bireyin konumu aynı olmadı. Bugün de aynı değildir. Ama gerçek olan bir şey varsa, bu sürecin bizleri biçimlendirdiğidir. Bunu anlayabilirsek herkesin geçmiş süreçteki tutumunu da kavrayabiliriz.

Bizim başka bir gücümüz daha vardı: Bu, savunduğumuz düşüncenin hümanist, eşitlikçi gücüydü. Gittiğimiz her köyde, her mahallede, her evde bunu işliyorduk. Bir de TKP'nin radyo yayınları işimizi kolaylaştıran etmenlerden biri oluyordu.

Söylediklerimiz çok kısa zamanda Kürtler arasında yer edinmeye başladı. Zaten "Kürt olan" (Kürtçe'yi iyi bilen, çevresinde sevilen, belli bir sosyal konumu olan, etrafına güven veren...) bir kadromuz vardı. Ibrenin bizden yana, yavaş da olsa değişmeye başladığını görüyorduk.

TKP, Kürt bölgelerinde Lice depremiyle tanınmaya başladı.

6 Eylül 1975'te Lice'de 6.8 şiddetinde bir deprem oldu. Yığma taş binalardan oluşan evlerin hiçbiri ayakta kalmadı. Yapıların yüzde 90'ı yıkıldı. Deprem olduğu zaman, ben DİSK Mitingi için İzmir'deydim. İki gün sonra Lice'ye gittiğimde, gördüğüm manzara iler acısıydı. lenler kurtulmuştu. Kalanlar acılar içinde a, susuz ve uykusuzdu. Onlara uzanan dost elleri bekliyorlardı. Bölgenin bütün insanları, Türkiye'nin demokrat kamuoyu Lice-lilerin yardımına koşmaya başlamıştı. Siyasi partiler, demokratik rgtler, Licelilerle dayanışma içindeydi. Gelen yardımları adil bir şekilde, politik rantlar oluşturmadan dağıtmak için kollar sıvanmıştı. Lice Töb-Der şubesi, çalışmaların başını çekiyordu. Töb-Der yönetiminde *Birlik, Dayanışma* gurubu vardı. Töb-Der'in 96 yesi vardı. 92'sinin ödentisi, maaş bordroları üzerinden kesiliyordu. Bunların 79'u *Birlik Dayanışma* gurubundandı.

Lice'nin elli bir köyünden kırk sekiziyle parti ilişkisi vardı. Bu köylerin tümünde *Savaş Yolu, İYG, rn* dergisi satılıyordu. Pek çok kişi de bunlara aboneydi. Bölgede en çok yayın satılan ve TKP'ye bağış toplanan yer, Lice'ydi. Lice Köy-Der bu çalışmalar üzerine kuruldu.

Bütün arkadaşlarımız etkin bir çalışmanın içindeydiler. Demokratik örgütlerin katılımıyla bir komite oluşturulmuştu. Komitenin başkanı Meki Dalaban'dı.

Depremden  gün sonra, 9 Eylül 1975 günü AP Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel, Lice'ye geldi. O zaman, İ. MC iktidardaydı. Süleyman Demirel, Lice halkına bol keseden vaat vermekten başka bir şey yapmadı. Liceliler, Demirel'in vaatlerine kanmadılar, ona ilgi göstermediler.

Halkın desteğinin dışında Licelilere yardım eden olmadı. Her gün kamyonlarca yiyecek ve giyecek Lice'ye taşınıyor. Yüzlerce insan Lice'yi ziyaret ediyordu. Dayanışma Komitesi'nin çadırının bulunduğu meydan miting alanı gibiydi.

Hükümetin verdiği vaatler boşa çıkmıştı. Kış gelmeye başlamıştı. Liceliler hala çadırlarda yaşıyorlardı. Çadır bulamayanların sayısı az değildi. Halkın öfkesi gün geçtikçe artıyordu. Lice halkı Diyarbakır'a yürüme kararı aldı. Demokratik örgütler bu karara aktif destek verdiler. "Miting ve Yürüyüş Komitesi" oluşturuldu. Yüzlerce Liceli, 20 Kasım 1975'te "Depremde Ölenlerin Katili İktidardır" pankartının arkasında, Hükümet Konağı'ndan Diyarbakır'a yürümeye başladı. Bizim arkadaşlar bütün olanaklarıyla yürüyüşe destek veriyorlardı. Yürüyüş alayını Meki Dalaba yönetiyordu.

Lice halkı 90 km yürüdü. "Seyrantepe"de kalabalık bir kitle Licelileri davul, zurnayla karşıladı. Yürüyüş alayı, miting alanı olan Dağkapı'daki Atatürk Meydanı'na geldiğinde, binlerce insan toplanmıştı. Mitingin spikerliğini Meki Dalaba ve Ruhi Koç birlikte yapıyorlardı. Konuşmacılar; Edip Karahan ve Mahfuz Aytek'ti. O günlerde herkes Lice Yürüyüşü'nü konuşuyor, onu yazıyordu. O yürüyüş, kitaplara geçti, gazetelerde yazıldı.

Zeki Dilek, *Lice* adlı kitabında şöyle yazıyordu:

"Lice'de bıçak kemiğe dayanmıştı. Deprem yardımlarının yetersizliğini protesto etmek için Lice'den Diyarbakır'a yürüme fikri ortaya alındı. Protesto yürüyüşünü dört örgüt organize ediyordu:

- İlerici Gençler Derneği (IGD).
- Kürdistan Ulusal Kurtuluşçular (KUK).
- Özgürlük Yolu (Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi).
- Kürdistan Kurtuluş Partisi (Rızgari).

35 kişi olarak oluşturulan yürüyüş komitesi, derhal hazırlıklarını bitirerek görev bölümü yaptı. Yürüyüşe katılanların fazla olması için öğretmenleri; Meki Dalaba ve Abdülbaki Kaymak, işçileri; Nazif Saruhan, Aziz Akşahin ve Tahsin Erdoğan, gençleri; Aydın Ergün ve Resul Gelirakan ve Osman Ağın, köylüleri Behçet Cantürk örgütleyecekti"⁹⁷

IGD, o zaman henüz kurulmamıştı. Bu kitap, IGD'nin kuruluşundan sonra yazıldığı için TKP yerine IGD ismini tercih etmişti. Zeki'nin kitabında adı geçen iki kişi hariç diğerleri sonradan TKP ve IGD yesi oldular. Lice halkının büyük çoğunluğu çadırlarda yaşadı.

Lice Yryşnden sonra, TKP, Kürt Bölgelerinde kabuğunu kırdı. O Bölgede yeni doğmasına rağmen, emeklemeden yürümeye başladı. TKP'nin adını duymayan kalmadı. Bunlar "Türk soludur" düşüncesi büyük ölçüde geriledi.

5 Eylül İzmir, 20 Eylül İstanbul DİSK mitingleri ve 1976 1 Mayıs'ının TKP'nin kitleleselleşmesinde yarattığı katkı kadar, Lice Yürüyüşü de TKP'nin Kürt Bölge örgütlenmesine büyük katkı yaptı.

30 ve 31 Mart 2006'da İbrahim Akar'ın *Tüstav* mail grubuna gönderdiği yazılar o günlerdeki nesnel durumu başka bir açıdan anlatmaktadır. İbrahim şöyle yazıyor:

"(...) Arkadaşın kendisini Batmanlı gibi hissetmesini çok iyi anlıyorum. Çünkü ben Türk kimliğimle yıllar boyu kendimi kısmen Lıceli gibi hissederek yaşadım. Öğretmen okulları genel boykotu nedeniyle Çanakkale İlköğretmen Okulu'ndan atılınca (1976) evden kaçıp Danıştay'a dava açmak için Ankara'ya gitmiştim. O dönemler GSB-üncü hareketindeydim.

Töb-Der Genel Merkezi'ne yoğun aralıklarla uğrar, gelen yayınları okurdum. Aralarında, nc hamur kâğıda basılmış tek renkli bir bülten dikkatimi çekmişti. Adı 'Deprem'di, Lice Töb-Der yayın organıydı. Hiç tanışmamış olduğum bir siyasetin yakınıydı söylemi, yani TKP'nin. Bir nüshasını alıp saklamıştım.

Danıştay kararıyla Bolu Erkek ğretmen Okulu'na verilince, orada Diyarbakırlı Kürt kökenli gençlerle dostluk kurmuştum. IGD'li olduklarını söylüyorlardı. Bu rgt ilk orada duydum. Okul MHP'li, Bolu Maocu kaynıyordu. Bu arkadaşlar bana sahip çıktılar, koruma altına aldılar. Sonra Düzce'ye gidip, bizden arkadaşlarla irtibat kurmaya çalıştım. nder Alkan'ı buldum, bir gece onda kaldım. Ne olacak GSB'nin hali konusunu görüşmek için birlikte İstanbul'a gittik. Taşkışla ğrenci Yurdu'nda kaldık. O gidişimde GSB kortejinde 1976 1 Mayıs'ına katıldım,ve orada IGD'nin güçlü katılımlarını görüp

büyük şaşkınlığa düştüm. Birkaç ay sonra Turgutlu'ya döndüğümde arkadaşlarla görüşmemde, IGD'ye geçildiğini öğrenince çok bozulmuştum... Çorum'daki arkadaşlar (Nesimi Eker, İsmail Keleş), bu geçişe karşı çıktıkları için özellikle sevinmiştim. Sonrasında ayak diremekten vazgeçip, IGD saflarında yer aldım. 18 yaşındaydım. Bu arada Lice Töb-Der ile yazışıyordum ve bana Deprem bültenini düzenli yolluyorlardı. Tayin hakkım çıktığında, Lice'ye gitmeyi kafaya takmıştım. Tek tercih yapıp, Diyarbakır'ı istedim. Diyarbakır'a gidince Mehmet Çakmak ile tanıştım ve iki gece evinde kaldım. Atılım ve Yeniçağ'ı ilk o gece okudum. Beni tanıştırdığı Ahmet Polat'ın çabasıyla Lice'nin Lıcok Köyü'nde göreve başladım. Köyün muhtarının oğlu Hüseyin Balta IGD'liydi... Gece yarısı annemle birlikte köye gittiğimizde bizi ateş yakarak karşılamışlardı. Kısa zaman içinde Hüseyin ile 'Peştê Kevîr' (Peşê Kevîr Lice'nin güneyinde geniş bir yöreye verilen addır. Ö.Ağın) yaylasında gitmediğimiz köy kalmadı sayılır. Lice Töb-Der'li arkadaşlarla tanıştık. Mevlüt İlgin bana, Turgutlu'dan bir arkadaş tanıdıklarını söyleyip, bana beni sordu... Kendisiyle bu şekilde tanıştık. Ve o dönemde en yakın dostlarım arasına yerleşti ve bugün kendisi aynı şekilde hissetmese bile hep öyle kaldı. Hayatımın en güzel iki yılını Lice'de yaşadım. Köy öğretmenlerinin ideolojik eğitimlerinden sorumlu oldum. Mevlüt ise merkez öğretmenlerinin eğitimcisiydi. O dönemde edindiğim bilgi ve deneyim, daha sonraları İzmir Konak Eğitim Bürosu'nda, daha sonra Ege Bölge Eğitim Bürosu'nda yer alışımin yolunu açtı. (Ulusal Sorun üzerine 3 gün süren bir eğitim verecek kadar uzmanlaşmıştım. İzmir Şubesi'nde Kürtçe Koro kuruluşunda da yer aldım.) Diyarbakır IGD'nin Kürtçe Koro-sundaki tek Türktüm. Batman IGD'nin açılışına da gitmiştim. Sonradan oradan arkadaşlarla İzmir ve İstanbul'da da yakın diyaloglarımız oldu. O dönemde Lice neredeyse bir TKP denizi idi. Deprem bir yıl sonrasıydı ve deprem döneminde Lice Töp-Der'in destansı çalışmaları nedeniyle, sakallı ihtiyarlar bile Töb-Der'liyim deyince ellerime sarılıyor, baş üstünde tutuyorlardı. Düşününüz, yerel seçimlerde Töb-Der'in bağımsız adayı için, görev yaptığım köyde köylüler oy pusulalarını toplu olarak bana veriyordu. 300 seçmen kaydı olan köyden, KDP'nin adayı Lıcoklu olmasına rağmen, Töp-Der'in adayına 100 oy çıkmıştı. (Tuhaf olan Töb-Der'in aday Yusuf Baran'a desteğini çektiğini seçim sonrasında öğrenmem oldu) Hüseyin ve ailesi memleketi-

me, yeğenlerimin sünnet düğününe bile geldiler. Hüseyin ile birlikte, Turgutlu'nun Kurt Mahallesi'ndeki genęlere birlikte seminer düzenledik. Ve son derece anlamlı bir tutum sergiledik. Hüseyin Trkęe anlattı anlatacaklarını, ben de yarım yamalak, Zazaca karışımı Krtęe ile... Muhtar ve yeğeni Abdurrahim'i İzmir, Ankara ve İstanbul'a götürdüm tabii ki bütün İGD şubelerini gezdirdim. Zavallılar başka bir yer göremediler sayılır. Hatta İstanbul Töb-Der şubesinde genel merkeze karşı birlikte nöbet bile tuttuk...

37 şehir verilen 1977 1 Mayıs'ına, Lice'deyken katıldım. Sonra Buca Eğitim Enstitis'n kazanmam nedeniyle tayinim İzmir Selęuk ilçesi şirince Köyü'ne çıktı. Bu arada Hüseyin Balta'ya Devlet Demir Yolları'nda iş bulmuştum. Yanıma gelecekti. O dönemde bir gece, haberleri izlerken Mehmet akmak'ın öldürüldüğünü, mer Ağın'ın da ağır yaralı olduğunu öğrendim... İki ay kadar sonra, İYG'nin son sayısında Hüseyin'in resmini gördüm, ölen genęlerin sıralanmış fotoğraflarının en altında. O gece, İzmir'de Mustafa Balbay'ın (şimdiki Cumhuriyet'ten tanıyor sunuz), o dönemde gazetecilik bölümü öğrencisiydi, evindeydim. Yanmış yıkılmış halde izin alıp, Hüseyin'in İzmir'de yasayan yeğeniyle birlikte Diyarbakır'a gittim. 24 saat boyunca ağlayarak... Muhtar Mehmet Balta ile Melik Ahmet Cadde-si'nde buluştuk. Törelere uygun şekilde elinin yanını öptüm o da al-nımı... O günden sonra beni, ölen oğullarının emaneti yerine koydu-lar. Köyde  gün kaldım ama mezarını ziyaret etmedim. 25 yıl ara-dan sonra, Adıyaman Festivali'ne davet edildiğimde, festival sonrası köye uğradığımda da mezarına uğramadım. Çünkü anılarımda bir toprak yığını kalsın istemedim. Lice deneyimi benim hayatımda dostluk, dayanışma sahiplenme konusunda inanılmaz güzellikler ya-şadığım bir dönem oldu. 12 Eylül sonrasında da hep kesintisiz iletişimimiz sürdü köylülerle... ODTÜ'de okuduğım dönemde Hse-yin'in kardeşi Turgutlu'ya gzmeye geldi, 15 yaşında ve evimizin oğ-lu oldu. Halen orada yaşıyor. Sonra köy yakıldı. Yazarlığını yaptığım Hr Ses gazetesindeki kşemde, orda bir Lıcok var uzakta, başlıklı yazımda Lıcok'u ve yakılışını anlattım. Bir iki filan derken, kylle-rin önemli bir kısmı Turgutlu'ya yerleşti. Halen bir ayakları Lıcok'ta, bir ayakları Turgutlu'da yaşıyorlar ve sürekli görüşüyoruz. Muhtar Mehmet şu an 80 yaşlarında ama halen fişek gibi bir insan. Bundan 4 ay önce görüştüğümüzde, PKK yanlısı arkadaşlarına oğlum

IGD'liydi ve öyle öldü... İbrahim Hoca bize Kürt olma bilincini verdi. Fransa'dan Cîgerxun'un (Suriyeli büyük bir Kürt şairi. Ö. Ağın) divanını getirtti, şiirlerini okudu. Alfabemizi gösterdi. Bu gün IGD yeniden var dense, hocanın ardından ikinci kişi ben olurum, demişti. Demek istediğim, o Zaza (Dımbılı) köyünde ve Lice'de yaşadığım dostluklar, ömrümün en değerli hazinesi oldu... Arkadaşların Batman sevdasını ve bunun duygusal kökenlerini bu nedenle çok iyi anlıyorum. Çünkü 1978 yılından bu yana 28 yıl geçti ve kendimi oradan aldığım değerler nedeniyle kısmen orali gibi hissediyorum... Yani Turgutlu'daki Liceli..."⁹⁸

İbrahim, 26 Nisan 2006'da *Tüstav* mail grubuna gönderdiği bir başka yazısında da şöyle diyor:

"(...) Yine de sağ olsun Kürt kökenli arkadaşlar, partiyi biraz karışlıksız bir aşkla sevdiler. Esen Kürt Milliyetçiliği rüzgârları arasında, sınıfsal bir tutum sergilediler ve ezen ve ezilen ulus devrimcilerinin birlikteliğinden yana tavır aldılar. Süreç içinde tutum değişikliklerinin olacağına, daha doğrusu -olması gerektiğine- inanarak Parti'nin yanında ve içinde yer aldılar... Buna rağmen olması gerekenden çok sayıda Kürt arkadaşın aramızda varlığı, TKP için iyi bir şanstı. Lice'deyken Mevlüt İlgin ve Mekki Dalaba ile sohbet Kanaatimce TKP içinde yer alan Kürt komünistler, TKP'nin güçlenmesinde son derece etkin bir rol oynadılar ve TKP'nin ulusal soruna bakışının olgunlaşmasında önemli değişikliklere zemin oluşturdular. (...)

Türklerin ve Kürtlerin ortak sınıf savaşı temelinde birliğinden yana oldular, bu bilincin yaygınlaşmasına katkıda bulundular. Bu konudaki sınavda inanınız, onlar Türk komünistlerinden daha tutarlı davrandılar (...)"⁹⁹

Eğer TKP, 1978 yılında değil de, Lice yürüyüşünden sonra Bölgede Yöre Komitesi kursaydı, kurabilseydi, kurmak isteseydi, Bölgedeki TKP'nin gücü farklı olabilirdi.

Evet, 'eğri oturup, doğru konuşalım.' Lice halkının TKP'ye verdiği emek ve destek unutulmasın. Eğer Lice gibi, Batman gibi, 'can siperâne' çalışan kimi yerler olmasaydı, TKP Bölge'de barınabilir miydi? Diğer 'Türk solu' örgütlerinden bir farkları olur

muydu? Bir kafadarlar grubundan öteye gidebilir miydi? Kimi zaman, "Gazi Kk"nde çay içmekten başka Diyarbakır'ın dışına çıkılabilir miydi? Sendikaların bütün olanaklarına karşın, bir grup olamanın dışında başka bir şey yapılabilir miydi?

Lice, o günlerde KDP'nin politik merkeziydi. Diğerk Kürt guruplarının da olabildiğince rgtlendiğibir yerdidi. En önemlisi, tarih boyunca Kürt İsyânlarının merkezlerinden biriydi Lice. Buna karşı TKP Lice'de örgütlendi. rgtlenmenin ötesinde neredeyse tek politik güç haline geldi. Bütün kişisel hesapları hiçe sayarak TKP'ye sahip ıktılar. Meydanlarda oldular. Bölge'de yapılan bütün eylemlerin en önünde yürüdüler. Hiç bir ailevi gerekçe göstermeden, bütün olanaklarıyla TKP'yi örgütlediler. ldkleri zaman bile, yaasın TKP, dediler!

Bu yalnız başına bir tarihtir. Bu tarihi Licelilerle yazmak, o halkın TKP için yaptıği özverileri herkesin bilebileceğibir hale getirmek, önde duran bir görevdir. akmakların, Mekilerin, Karabulutların 48 köyde örgütlenen nice isimsiz Kürt evladının TKP'ye verdiğiemek unutulmasın diye.

Devam edelim. Lice Yry'nden sonra, Kürt guruplar, bize karşı daha dikkatli davranmaya baladılar diyebilirim. O günlerde Kürtlerin dünyayla ilişkileri çok sınırlıydı. Başta Sovyetler Birliğı olmak üzere, bütün sosyalist ülkelerle ilişki kurma uğraı içindeydiler. Tek bir konsolosla ilişki kurmak bile onlar için büyük önem taşıyordu. Aydın kadroları fazla değıldi. Örgütsel deneyimleri çok gelişkin değıldi. En önemlisi, dünya, Kürtleri fazla tanıımıyordu, savaımları hakkında fazla bilgileri yoktu. Kürtlerin o günkü sosyal fotoğraflarını böyle çekmek yanlış değıldi. Bizimle ilişkilerini düzeltmek istemelerinin bir nedeni de buydu. Başlangıçtaki konumumuzu böyle özetlemek olasıdır.

İkinci adımı atıyoruz: Bölgede, 1978'in yaz başında çalışmaya baladım. Moskova'daki Parti Okulu'ndan döndükten sonra. Benim için yeni bir durumdu. Hem Kürt Bölge alıacaktım, hem de Parti Okulu'ndan geliyordum. Gemie göre teorik ve ideolojik formasyonumuz yükselmiş, reel sosyalizmin pratiğini görmüş ve en önemlisi kimi kardeş komünist partilerindeki Kürtlerle tanışma ve onlarla Kürt sorunu üzerine fikir alıveriinde bulunmutum. Irak Komünist Partisi Genel Sekreteri Aziz Muham-

med'ten (Kürttü) Kürt sorunuyla ilgili görüşlerini dinlemiştim.

Moskova'dan Berlin'e geldiğimizde, Aydın Meriç bizi karşılamıştı. Bana, "Kürt oğlu hoş geldin" dediğinde ne kadar çok sevinmiştim. Eğitimden dönen tüm arkadaşlarla ayrı ayrı görüşmüştü. Bana; "Kürt bölge çalışacaksın. Eğitimden geliyorsun, senin kadar teorik formasyona sahip olan kimse o bölgede yok. Parti senden çok şey bekliyor. Önün açıktır, partiye sadık kalmak gerekir. 'İşçinin Sesi' Parti'de sorun yarattı, buna benzer sorunlar çıkabilir..."¹⁰⁰ şeklinde bir konuşma yapmıştı.

"Parti Oteli"nde Şiko yoldaşla tanışmıştık. O da yetkili yoldaşlardandı. Bizimle bir keresinde yemek yemiş ve politik konular üzerine sohbet etmişti. Konuşmalar ilerledikçe, Şiko'yu tanımıştım. "Yoldaş sen Diyarbakırlı değil misin" diye sorduğumda, bozuntuya vermeden "hayır" demişti. Şiko'yu İstanbul'daki Diyarbakır Öğrenci Yurdu'nda gördüğümü hatırlamıştım.

Bir de eğitim için yurtdışına çıktığımızda, Berlin havaalanında bizi Yelkenci yoldaş karşılamıştı. Üç saat gecikmeli, öyle üç saat, havaalanının ortasında onu beklemiştik. Bizi oradan alıp "Parti Oteli"ne götürmüş ve bir çok konuda bizimle konuşmuştu. Berlin'den, Moskova'ya gideceğimiz gün bizi otelden havaalanına başka bir yoldaş götürmüştü. Onlara göre daha genç, ben yaşlarda bir yoldaşı. Otelden havaalanına trenle gitmiştik. Kibar, eğitilmiş ve sıcak kanlı olduğu her halinden belli oluyordu. Bizimle ideolojik ve politik konularda sohbet etti. Örgütsel konulara yönelik sorularımıza ise, "Ben bu konularda yetkili değilim. Onu (İ.Bilen'i kastederek) Yoldaşa sorun" demişti. O arkadaşın Kaya olduğunu yıllar sonra Parti Merkez Komitesi'nin toplantılarında görünce tanımıştım.

Aydın'ın konuşmasından sonra, Parti'de kimi sorunların olduğunu anlamıştım. Kayırmaların hesaplaşmaların, çatışmaların olduğu hemen hissediliyordu.

Türkiye'ye geldiğimde, Şeref Yıldız'a, Aydın Meriç'in benimle yaptığı konuşmayı anlatmış ve Parti'de bir sorun olup olmadığını sormuştum. Şeref: "Parti'de kimi sorunların olduğunu, o arkadaşın grupçu davrandığını, onun için Parti'nin örgütlenmesine hız vermemiz"¹⁰¹ gerektiğini anlatmıştı.

Parti'nin Kürt politikasındaki zaafalarını görmeye başlamıştık.

TKP'nin *Sesi Radyosu*'nda *Özgürlük Yolu* ile ilgili çıkan yayın ve *Ürün* dergisinde Kürt sorunuyla ilgili yayınlanan yazılar, bu za-
aftan kaynaklanıyordu. Şerefle, *Ürün* dergisinde çıkan yazılar
üzerine sohbet etmiştik.

Eksik ve zaaflarımızı ancak Kürtler içinde örgütlenerek gide-
rebileceğimize inanmıştık. Parti'nin, eksiklerini ve zaaflarını aş-
tıkça, Kürt sorunuyla ilgileneceğine inanıyorduk. O nedenle,
Parti'nin içinde kalarak bu sorunun aşılmasına katkı vermek ge-
rekiyordu. Daha doğrusu, TKP içindeki tüm Kürtler bu düşünce-
deydi. İkili görüşmelerimizde ve Yöre Komitesi'nin toplantıların-
da bu konu sık sık gündeme geliyordu. Buna herkes inanıyordu.

O zamanki Parti yönetimi, özellikle Türkiye'deki sorumlular,
Özgürlük Yolu'nun TKP'ye yönelmesinden korkuyorlardı. "Şayet
Özgürlük Yolu TKP'ye katılırsa, bu kadar Kürt nasıl yönetilecek"
kaygısı onları tedirgin etmişti. "Partizan" gurubunun Kürtlerle
iyi ilişkilerinin olması, bu tedirginliği arttırıyordu. TKP'nin kimi
yöneticileri, bu nedenle Kürtler içinde ikinci adımı atmaktan
korkuyordu.

Daha o günden Parti kaynıyordu. I. Bilen'den sonra TKP'ye
Genel Sekreter olmak için koşturanlar az değildi. H. Erdal'ın
gönlünde daha o günlerde yatan buydu. H. Erdal'ın dışında
TKP'nin Genel Sekreteri olmak isteyenler de vardı.

Nabi Yağcı, TKP Genel Sekreteri olacağını beklemiyordu. Da-
ha doğrusu "Partizan" gurubundan o dönem kimsenin böyle bir
düşüncesi yoktu. Onlar Bilen'den sonra, "Sosyalist Ülkelerde ya-
şayan Komünistlerden" birisinin Genel Sekreter olacağını bekli-
yorlardı.

81 tutuklamasından sonra yurtdışına çıkmıştık. Yaklaşık altı
ay kadar Demokratik Almanya'da kaldık. Yetkili yoldaşlardan
biri "yakında Parti'nin Plenumu (tam üyeli Merkez Komitesi
Toplantısı'na verdiğimiz ad) olacak" demişti. "Bu Plenum, Bilen
Yoldaştan sonra Genel Sekreter sorununu da çözecek" dedi. Ben
de ona "nasıl çözecek?" diye sorunca, "herhalde Zaro'nun önü
açılıyor" demişti. O da tam olarak ne olacağını bilmiyordu. Na-
bi'yi, "Yardımcı Genel Sekreterliğe" getiren plenuma bir hafta
kalmış olmasına karşın, Şeref Yıldız da Nabi'nin o göreve getiri-
leceğini bilmiyordu.

Parti Okulu'ndan gelip Diyarbakır'a gittiğim zaman Said de Parti'den ayrılıyordu. Şeref Yıldız, Said'i "ikna" etmek için onunla konuşmamı istedi. Ben de öyle düşünüyordum. Bir yaz günü Said'in Ofis semtindeki evinde buluştuk ve saatlerce konuştuk.

TKP'ye nasıl girdiğimizi, hangi aşamalardan ve zorluklardan geçerek bu günlere geldiğimizi anlatmaya çalıştım. TKP'nin bu günlere gelmesi için ne kadar çok emek verdiğimizi anımsattım. Said'e, o emeğin hatırı için bile olsa TKP'de kalıp, yanlış bulduğu politikalarla mücadele etmesi gerektiğini söyledim.

Said, "Parti'nin Kürt politikasının olmadığını, Kürtleri kabul etmediğini, senelerdir bu konuda bir gelişme göstermediğini, onun için burada bulunmanın artık bir anlamı kalmadığını" söyledi. "Herkesten önce Diyarbakır'a gittiğini, Şerefle konuştuğunu, ama bu konuda bir ilerlemenin olmadığını"ı da ekledi.

Parti'nin Kürt Politikası konusunda Said'e yakın düşündüğümü söyledim. Birçok arkadaşımız, Parti'nin Kürt politikasının tatmin edici olmadığını söylüyordu. Bunu abartmamak gerektiğine inanıyorduk. Parti, içindeki sorunları çözemediği için, Kürt sorunundaki zaafalarını da gideremiyordu. Bu nedenle Parti'de kalarak mücadele etmek gerektiğini anlattım.

Said, Parti yöneticilerinden şikayetçi olduğunu, kendisine karşı sekte ve hırpalayıcı davrandıklarını, Şerefle arasında sert tartışmaların yaşandığını, onun için de TKP'de kalmayacağını söyledi. O zaman Said'in psikolojik durumu da iyi değildi.

Said'le birbirimizi ikna edemedik. Birbirimize zarar verecek davranışlardan, özellikle polisin işine yarayacak hareketlerden özenle kaçınacağımıza söz verip, ayrıldık.

O zaman Said, *Temel Dağıtım*'da çalışıyordu. Bir müddet daha benimle *Temel Dağıtım*'da çalışmasını istedim. Hem *Temel Dağıtım*'ın çalışmalarını yakından öğrenmem için, hem de hesap, kitap işlerinin netleşmesi için, bunu Said'ten istemiştim. Said beni kırmadı. 15 gün kadar daha *Temel Dağıtım*'da çalıştı.

Said'in TKP'den ayrılması, arkadaşlarımız üzerinde olumsuz etkiler yarattı. TKP'nin örgütlenmesine çok emek vermişti. İstanbul'daki arkadaşlarda Said'in ayrılmasına çok üzüldüler. Özellikle Parti içindeki Kürtler.

Said'le birlikte Parti'den ayrılan olmadı. Said'in amcasının oğ-

lu Nevzat Güven dahi ayrılmayı soğukkanlı değerlendirdi, TKP'deki çalışmalarına devam etti. Bölge Gençlik Komitesi'nin ve Lice İlçe Komitesi'nin alışmaları Parti'den kopmaları engellemede rol oynadı.

Haftalarca durmadan, uyumadan, gece, gündüz partililerle toplantılar yaptık. Van'dan, Siirt'ten, Mardin'den başlayarak parti örgütlerine istifa olayını anlatmaya çalıştım. Arkadaşlar, Said'in ayrılmasına hem üzüldüler, hem de soğukkanlılıkla karşıladılar.

Ayrılmayı sadece ideolojik nedenlerle izah etmek bana göre eksik olur. Said'in o günkü psikolojik durumu ve kimi Parti yöneticileriyle yaşadığı tartışmalar ayrılmayı hızlandıran etmenlerden biridir. Said, daha önce İstanbul'dayken de benzer bir sorun yaşamıştı. O krizi aşmıştık. Onun için Said hepimizden önce Diyarbakır'a gelmişti. Meki'nin ayrılmasında da benzer faktörler olduğu açıktır.

Said'in, TKP'nin örgütlenmesinde emeği çok geçmişti. Yöre Komitesi'ne alınamaz mıydı? Veya Yöre Komitesi'ne yakın bir konumda grevlendirilseydi, her şeye rağmen Parti'den ayrılır mıydı? Bu konuda daha ısrarcı davranamaz mıydım? Bu konuda eksiklerim oldu. şeref'le birlikte zen göstererek, Said'in Parti'de kalmasını sağlayabilir miydik?

Said'le ilgili bu düşüncemde o gün ısrarcı davranamama, "Parti terbiyem ve anlayışım" izin vermemişti. Bunu bir zaaf olarak kabul ediyorum. Bunu kabul etmenin bugün bir anlamı var mı? Onu da bilemiyorum?

"Kara yollarında çalışan iki kişinin yanına verilince" Said'in kimyası tamamen bozuldu.

Yöre Komitesi'nin kimlerden oluşacağına dair bizden hiç bir düşünce alınmamıştı. Parti'nin çalışma tarzı da böyleydi. Stalinist bir çalışma tarzıydı bu. Komite'de çalışacak kişileri şeref bize söylemişti.

Ayrılmalar, Kürt sorunu konusunda duyarlılığımızı bir kat daha artırmıştı. Parti'nin Kürt sorununda daha aktif bir tavır takınmasını istiyorduk. O günlerde kurulan Yöre Komitesi başta olmak üzere, Bölgedeki bütün parti örgütleri, bir duyarlılık içindeydiler. Bu konuda farklı düşünen kimse yoktu.

Şeref Yıldız'ın Yöre Komitesi adına, konuyla ilgili birkaç kere rapor yazdığını biliyorum. Naci Sumeli, “Parti'nin Kürt Politikası ne olmalıdır” başlığı altında 60 sayfaya yakın bir yazıyı Parti'ye iletmek üzere bana vermişti. Naci'nin onayıyla yazı üzerinde çalıştıktan sonra yetkili yoldaşa iletmıştim. O yazıdan da bir haber çıkmadı. Acaba “kıyım makinasına” giren yazılardan biri de o muydu? Şeref'in, o dönem eğitim için yurtdışında olduğunu sanıyorum.

Sorunları daha detaylı görüşmek üzere, Yöre Komitesi İstanbul'da Aziz Kaya'nın Sıraselviler'deki bürosunda bir toplantı yaptı. Yöre Komitesi'nin toplantısına, Parti Merkezi adına Nabi Yağcı da katıldı. Herkes açık açık düşüncesini söyledi. Parti'nin Kürt Politikasının tatmin edici olmadığı konusunda hepimiz hem fikirdik. Nabi Yağcı da bizden farklı düşünmüyordu.

Bu düşüncelerimizi, Merkez Komitesi toplantılarında da dile getiriyorduk. TKP'nin mevcut Kürt politikasıyla, Kürtler arasında çalışmanın kolay olmadığını artık görmüştük. Zaaf ve eksikler taşıyan bu politikanın nedenlerini de biliyorduk. Ancak Parti'nin içinde bulunduğu durumun, yeterince bu sorunla ilgilenmesini engellediğini düşünüyorduk. Parti'nin, bu sorununu aşarsa, Kürt sorunundaki tutukluğunu da aşabileceğine inanıyorduk. Buna sadece biz değil, Nabi Yağcı başta olmak üzere, bir çok Parti yöneticisi de katılıyordu. O günkü tavrımız, bu düşünce üzerine oturuyordu.

Kısacası Kürt sorununda geldiğimiz nokta buydu. Eğer farklı bir davranış gösterseydik, TKP'nin alacağı yara farklı olabilirdi.

Said ve Meki'nin Parti'den ayrılması tesadüfen aynı zamana denk düşmüştü. Said, Meki'den kısa bir zaman önce ayrıldı. Bu nedenle ikisi de Parti'den ayrıldıktan sonra birlikte DDKD'ye gittiler.

Meki, ayrılmadan önce Lice Parti örgütünde çalışıyordu. Ailevi bir sorunundan dolayı, önce Lice'yi, sonrada Türkiye'yi terk etti. “Gurbete” ilk kez çıkıyordu, hem de çoluk, çocuğuyla birlikte. Eşi okuma, yazma bilmiyor, çat-pat Türkçe konuşuyordu. (Gittiği yerin koşullarına dayanamadığı için çok genç yaşta Alzheimer hastalığına yakalandı.)

Yapılan Kürtçe yayına destek vermek amacıyla, Parti merkezinin bulunduğu Leipzig'e gitti.

Meki'nin gidişinden bir süre sonra, Şeref Yıldız bana, "Kürtçe yayını için bir arkadaşı yurtdışına göndermemiz gerekir" dedi. Meki'lerin Parti'yle sorun yaşadıklarını hemen anlamıştım. "Meki'lere ne oldu diye sorduğumda", "Parti'yle sorunları olmuş" diye cevap verdi. O zaman Naci Smeli'yi bu amaçla yurtdışına yolladık.

Aradan bir süre daha geçmişti, Şeref, "Meki Türkiye'ye geliyor. Yeşilköy Havalimanı'nda onu karşılayın" dedi. Geliş tarihini ve saatini verdi. Söylediği tarihte Yusuf Baran'la İstanbul'a, Yeşilköy Havalimanı'na gittik. Bütün gün havalimanında bekledik, Meki'yle görüşemedik. Meğr bize yanlış tarih verilmiş. Meki iki gün önce Türkiye'ye gelmiş.

Diyarbakır'da olduğunu öğrendim. Kaldığı eve gittim. Yanında Zeruk Vakıf Ahmetoğlu da vardı. Mesafeli davrandı. "Arkadaşlarla bir sorun yaşamışsın, aranızda neler geçtiğini öğrenebilir miyim?" dedim. "Hayır benim kimseyle bir sorunum olmadı. Batı Almanya'ya çalışmaya gittim, fakat iş bulamadım ve geri geldim" dedi. Bir iki kez daha konuşmaya zorladıysam da, konuşmak istemedi. Gergin bir hali vardı. Ben de fazla zorlamadım. "Madem konuşmak istemiyorsun senin bileceğin bir iş, tedirgin olmana neden yok, biz yine dostuz dedim... Bizim birbirimize zararımız olmaz, bu konuda rahat ol" dediğimde, derin bir nefes almıştı. O da, "Benim de size bir zararım olmaz" demişti. Başından geçenleri anlatmadı.

Gerçekten birbirimize zararımız olmadı. Zaten kısa bir zaman sonra tekrar yurtdışına çıktığını öğrendim. Hem Meki, hem de Said, sonraki politik yaşamlarında, bize karşı duyarlı davrandılar. Onlarla dostluk ilişkilerimiz hiçbir zaman bozulmadı. Seneleler sonra Meki'nin Parti'den ayrılma nedenlerini öğrendiğimde dudaklarım uçukladı.

Radyo, Redaksiyon Kurulu'nun geliştirilmiş bir toplantısında Veysi Sarısözen: "Redaksiyon Kurulumuz geliyor, güçleniyor. Kurulumuzda Almanca, Rusça, Fransızca, Türkçe, Arapça, Kürtçe bilen yoldaşlarımız var." dediğinde, İ. Bilen; "Kürtçe de dil midir? O dillerin dilidir" diyor. Bunun zerine Meki; "Yoldaş sen bir halkın diliyle alay edemezsin" deyip tepki gösteriyor. Veysi araya giriyor; "Yoldaşlar yapmayın. Bir Kürt yoldaşı kayıp

etmemiz, Bir Kürt ilini kayıp etmemiz demektir. Her Kürt yoldaşımız bir il demektir” deyip olayı yatıştırmaya çalışıyor. Zaten A. Saydan’ın getirip *TKP’nin Sesi Radyosu*’nda yayınlanmasını istediği, “Özgürlük Yolu Komünist Parti Kurmak” yazısını Hüseyin Erdem okumak istemediği için bir gerginlik yaşanıyormuş. (Bu bilgiyi Veysi Sarısözen de doğrulamıştı).

Meki, olayın ertesi günü “işe” gitmeyince, Hüseyin Erdem de “işe” gitmiyor. Gerginlik devam ediyor. Olaydan bir gün sonra Meki’yle görüşülüyor: “Yoldaşa hakaret ettiniz. Savunmanı alacağım” deniliyor. Meki de “Savunma vermem, Parti’den ayrılıyorum” diyor.

Bu gelişmelerden sonra Meki, “ev hapsine” alınıyor. Ancak yaşamsal gereksinimleri için alışveriş yapmasına izin veriyorlar. Yaklaşık bir yıl “ev hapsinde” kalıyor.

Bir süre sonra Alman Komünist Partisi’nden bir bayan ve bizim yoldaşlardan biri tekrar Meki’yle görüşmeye geliyorlar. Alman yoldaş, Meki’ye “Parti’yle aranızda ne sorun var” diye sorar. Meki de olayı olduğu gibi anlatır. Bayan Yoldaş, “Bu sizin aranızdaki bir sorun, Parti’nizin politikasına biz karışmayız. Biz başka sorun var sanmıştık” deyince, Meki, “Başka sorun yok, ben Komünistim. Buraya TKP’li ve Komünist olarak geldim, şimdi ise yalnız komünistim” diyor. Bu görüşmeden bir süre sonra Meki’ye verilen “ev hapsi” kaldırılıyor, o da Türkiye’ye geliyor.¹⁰²

Ben 1980 MK Plenumu için yurtdışına gittiğimde, Meki’nin olayını Veysi Sarısözen’e sormuştum. Veysi, “O bizim için kötü insandır diyebilir, ama ben onun için kötü insan diyemem” cevabını vermişti.

Meki ve Said’in aynı zamanda Parti’den ayrılmaları beni çok sarsmıştı. Hem moral, hem de politik olarak. Günlerce düşündüm durdum. Duygularımla aklım arasında gidip geldim. TKP’de kalmamın doğru olduğuna inanıyordum. Yoluma devam ettim.

Artık TKP’nin Kürt politikasındaki eksikleri ve nedenlerini biliniyordu. Tabulaştırma sona ermişti. “Masalımsı” TKP geriye çekilmeye başlamış, yaşamla biçimlenen TKP öne çıkıyordu.

1979 Merkez Komitesi Plenumu’nda Şeref Yıldız ve ben, Parti’nin Kürt politikasındaki eksiklerin altını çizmiş ve yapılması

gerekenleri anlatmıştık. Parti, yaşamında ilk kez bu kadar Kürt sorunuyla muhatap oluyordu. Kürtlerin deyimi ile: “*Em lı xev eş-ker a bun.*” (Birbirine karşı açıktan açığa tavır alma anlamına gelen bir deyim)

Kurulmasına karar verilmiş, fakat bir türlü kurulamamış “Kürt Seksiyonu’nun” akıbetini öğrenmek istemiştik. Bu seksiyonun kuruluşuna ne amaçla karar verildiği ve ne tür bir işlevi olacağı da bilinmiyordu. Onun için seksiyonun yeniden tanımlanmaya gereksinimi vardı.

Bildiğim kadarıyla bu seksiyon hiç bir zaman yaşamsal olamadı. Çünkü zorlama ve konjonktürel şartların ürünüydü. Daha doğrusu ölü doğmuştu.

Parti ‘ahlâkı ve çıkarı’ gereği, Parti’deki sorunlar bütün Partililerle konuşulmuyordu. Sorunlar, ‘bilmesi gerekenlerle’ konuşuluyordu. Bu nedenle, Parti’deki bir çok sorun ‘patlak verince’, ancak Parti kamuoyu tarafından öğreniliyordu. Sorunları ‘saklamak’ Parti’nin genel bir politikasıydı. “*İşçinin Sesi*” olayı da böyle duyulmuştu.

Artık Kürt illerinde yüzlerce TKP üye ve sempatizanı vardı. TKP’nin kitle bağları güçlenmiş, sayısız kişi “Parti eğitiminden” geçmiş, nitel düzeyi yükselmişti.

Kürt halkının ulusal bilinci yükselmiş, devrimci, yurtsever güçler büyük kazanımlar elde etmişlerdi. Mehdi Zana, Diyarbakır Belediye başkanı seçilmiş, Kürt kimliğiyle hareket eden Kürtler, yerel yönetimlerde işbaşına gelmişlerdi.

Yeni bir durum doğmuştu, ikinci adım atılmıştı. Dönemi böyle özetlemek olasıydı.

Üçüncü adım: ’81 Mayıs operasyonundan sonra yakalanamayan MK üyesi kişiler yurtdışına çıkarıldı. Yurtdışında yaklaşık altı aydan fazla bir zaman sonra, 1981 plenumu toplandı. O altı ay, birlikte kalmış birbirimizi iyi tanımış, Parti’deki sorunları yakından görmüş ve öğrenmiştik.

O “masalımsı” TKP’yi yakından tanımış ve tüm yöneticilerin özelliklerini de öğrenmiştim. Geriye kalan parti yöneticileri, hem birbirini iyi tanıma olanağını buldular, hem Parti’deki sorunların ne olduğunu gördüler.

Parti kaynıyordu. Kutuplaşmalar, hesaplaşmalar herkesi uğraştıran önemli bir iş olmuştu.

Kimileri, operasyonlarda polisçe alınanlarla, 'yatay ilişki' kurdukları, fraksiyon örgütledikleri, Parti disiplinine uymadıkları vb. için tutuklandılar diyorlardı. Kimileri de, "Partizan" gurubu Parti olanaklarını sadece kendi arkadaşları için kullandı, Parti'yi korumaya yönelik önlemler almadılar, tutuklamalar bunun için oldu diyorlardı.

Ülkede de büyük bir baskı ve terör vardı. Parti büyük kayıplar vermiş, geriye kalan yöneticileri ve aktif üyelerinin önemli bir kısmı yurtdışına çıkmış ve ne zaman yurda dönecekleri de belli değildi. Üstüne üstlük Parti yönetimi, ayrılmış, bölünmüş. Bu durumdaki bir Parti'den yeni politikalar geliştirmesini beklemek, özellikle Kürt sorunu konusunda adım atmasını istemek kolay değildi. Buna karşın bu konuda önemli adımlar atılmaya çalışılıyordu.

Ya yeni bir anlayış ve özverili bir çalışmayla bu sorunların üstesinden geleceklerdi, ya da topyekun yok olup gideceklerdi. Hangi yöneticinin tavrı neydi, kim hangi özverilerde bulundu, Parti neler yaptı, neler yapmadı vb. bunları tarihçilere bırakıp konumuza dönüyorum.

Prag Plenumu da Parti'nin sorunlarını ele aldı ve konuştu. Kürt sorunu da dahil olmak üzere. Her zamanki gibi ben ve Şeref, Kürt sorunu üzerine uzun konuşup tartıştık. İki kişi. Evet Şiko da Kürttü. Ama o Parti'nin başka sorunlarıyla ilgileniyordu.

Parti, 1980 Plenumu rekorunu kırıyordu. ilk kez Kürt Sorunu'nu bu denli kavramış ve en önemlisi çözümü için samimi bir şekilde görevler önüne koymuştu. En önemlisi, bu konuda artık hayal dünyasında gezmiyordu. Hem işin ciddiliğini görmüş, hem de Kürtleri tanımaya başlamıştı. TKP tarihinde Kürt politikasında niteliksel bir dönüşüm olmuştu. Bunda Kürtlerin katkısı belirleyici oldu. TKP içinde kalıp mücadele edelim diyen Kürtler, haklı çıkmıştı. Altı çizilmesi gereken nokta buydu.

Bu toplantıda, SBKP adına Igor Boğdanov'da bir konuşma yaptı. Igor, konuşmasına şöyle başladı: "Ben bu kadroya ve TKP'nin bu politikasına güveniyorum..." SBKP, Nabi Yager'in yeni seçildiği Yardımcı Genel Sekreter görevi başta olmak üzere, TKP'nin Politikasına onay vermişti. Buna Kürt Politikası da dahildi.

Ŗimdi bu politikayı hayata geçirmek ve Parti'nin yaralarını sarmak gerekirdi. Onun için Prag Plenumu'ndan sonra Türkiye'ye gönüllü geldim. Ben, Adil Demirci ve Cihan Ŗenoğuz Türkiye'ye geldik.

TKP, Kürt politikasında gelinen noktayı samimi olarak sürdürdü. Bunun somut kanıtı, 5. Kongre'de kabul edilen programdır. Bu programda, TKP, Kürt halkını Türkiye devrim hareketinin ana güçlerinden biri olarak görüyor ve Kürt sorununun, "Politik ve eŖit haklar" sorunu olduğunu kavriyordu. programın ötesinde, Kürtlerin ulusal birliğini istiyor ve bunun gerçekleşmesi için ciddi, ciddi dŖnyordu. Kürtlerin TKP içinde örgütlenmesinin somut yararı böylece kendini gstermiŖti.

Ne yazık ki, TKP'nin bu politikası uzun sürmedi ve program düzeyini açıp pratik bir politikaya dnŖmedi. Bu politika, Parti içindeki yeni boėuŖmalar ve birlik sürecine kurban gitti. (Birliğe karŖı olduğum çıkarılmasın) Bu nedenle hem Kürtler, hem de Türkler ok Ŗey kaybettiler. Türkiye devrimci güçleri, bir pusulasını denize dŖrd. nc adımı, daha doğrusu üçüncü dönemi, böyle özetlemek olasıdır.

YurtdıŖından Türkiye'ye döndükten yaklaşık bir yıl sonra yakalandım. Bu süre içinde büyük zorluklarla iŖleri yürütmeye alıŖtım. YurtdıŖındayken verilen vaatler, var olduğu söylenen olanaklar ve alındı denilen "nlemler" ortalıkta yoktu. Kendi gbeğimizi kendimiz kesmek zorunda kalmıŖtık. Söylenen Ŗeylerin bir çoğu yaŖama geçmiyordu.

Parti'nin "gücü" aŖırı derecede abartılmıŖtı. TKP yeniden "ef-sanevi" kimlik edinmiŖti. KuŖkusuz, '81 operasyonunda ciddi yara almadan kurtulan Parti rgtleri ve üst düzey yöneticiler vardı. İstanbul, Ege, Bizim Bölge Parti rgtleri gibi. Operasyonlara karŖı küçümsenmeyecek bir baŖarı elde edilmiŖti. Kimsenin buna itirazı yoktu.

Bu baŖarı büyük bir zafer sarhoŖluėu yaratmıŖtı. En azından o hava estiriliyordu. Acaba, Parti içindeki farklı dŖnceleri ve kimi muhalefeti "bastırmak" ve o kadronun, baŖta SBKP olmak üzere "kardeŖ Komünist partilerinin" desteğini almak için olduğundan farklı gücümüz olduğunu mu söylüyorduk? IŖin komik tarafı "efsaneyi" yaratan kadro, yaratısına inanmıŖtı ve politika-

sını o “efsanevi” güç varmış gibi çizmişti, ya da çizmek zorunda kalmıştı.

Türkiye’de yeniden toparlanmak çok zordu. Operasyonlardan sonra insanlarımızın her biri bir köşeye dağılmıştı. İlişki kurmak bile olanaksızlaşmıştı. Toparlamaya çalıştığımız insanların bile Parti’ye karşı büyük tepkileri vardı. Psikolojik sorunlar, toparlanmanın önündeki en büyük engeldi. Bir sürü sorun iç içe geçmişti. Bir yandan bu sorunları çözmeye ve Parti’yi toparlamaya, diğer yandan Parti’nin yeni politik hattını anlatmaya, örgütlemeye çalışıyorduk.

Çalışmanın ana odağını içe dönük toparlanma oluşturunuyordu. En büyük moral bozukluğu, Parti’nin vaatlerinin fos çıkması ve gücünü abartarak insanları kandırması olmuştu. Daha o günden, abartmalarla, yalan-yanlış beyanlarla, gelişi güzel yurtdışına çık-malarla, artık Parti’nin ayakta kalamayacağı anlaşılmaya başlan-mıştı.

Böylesi bir nesnel durum ve ruh haliyle ne kadar verimli ola-bilirdik? Bir yıla yakın sürede çok şeyler yapıldı diyemem. Bu durumda daha fazla ayakta kalmanın olanakları yoktu. Bu dü-şüncemi Parti’ye bildirmiştim.

Bizlerin yakalanmasından sonra Parti’nin durumu daha da ağırlaşmış ve kötüleşmişti.

Kürt sorununu bütün yönleriyle Diyarbakır Cezaevi’nde yat-tığım süreçte öğrendim desem abartı olmaz. Değişik sınıf ve kat-manlardan Kürtlerle birlikteydim. Onların sınıfsal konumlarını, politik istemlerini, bilinç düzeylerini, psikolojik durumlarını ya-kından öğrenmiştim. Bu nesnel durumda, TKP’nin “Kürt Politi-kasını” uzun uzun düşünüp, değerlendirme olanağını bulmuş-tum. Benim gibi Diyarbakır Cezaevi’nde yatan bir çok TKP’li bu olanağı bulmuştu.

Cezaevinden çıkınca her şeyin alt-üst olduğunu gördük. “Ef-sanelerin” çöktüğünü, kadroların birbirine girdiğini gördük. Alı-nan kararların çoğunun havada kaldığını, bu kararlara sahip bi-le çıkılmadığını öğrendik. Parti’nin birkaç “kesite” ayrıldığını ve her kesitin ayrı bir baş çektiğini anladık. 5. Kongrede doruğa çık-mış olan Kürt politikası güç kaybına ve gerilemeye başlamıştı.

Tutuklanmayan ve polisçe bilinmeyen Kürt Bölgeki Parti ör-

gtlerinin büyük çoğunluğuyla ilişki kurulmadığını gördük. Daha nce Bölgede görev yapmış deneyimli ve Bölgeyi tanıyan arkadaşların çoğu yurtdışına çıkarılmıŐ ve bölgeyle, Parti örgütüyle ilişkileri kesilmıŐti. Bölgede görev alan kişilerin, bütün çabalarına ve iyi niyetlerine karşın, fazla ileri gidilememiŐti. Kaldırmayacakları yüklerin altına sokarak, o arkadaşlara da haksızlık yapılmıŐti. O günlerin ağır yükü, o yoldaşların belini bkmŐti. Cezaevinden çıktığımızda grdğım genel manzara buydu.

Yeniden başa dönmek gerekliydi. Fakat artık her Şey eskisinden çok farklıydı. Bir yandan düzen kurmaya çalıştık, öbür yandan Parti çalışmalarına katıldık. Uzunca bir dönem benimle doğru-dürüst bir parti ilişkisi kurulmadı. Resmi olmayan kanallardan, Parti'den, ya da MK'dan ıkarıldığımı duydum. Bu ben de büyük bir hayal kırıklığı ve moral bozukluğu yaratmıŐti. Telefonla Şeref Yıldız, Veysi SarıŐzen, Sıtkı oŐkun, Orhan Yıldırım başta olmak üzere, bir çok parti yöneticisine durumun ne olduğunu sordum. Hiçbiri açık yreklikle bir cevap vermedi. Kimisi hayır böyle bir karar yok, kimisi MK'dan ıkarıldın, kimisi geçici olarak Parti'den ıkarıldın dedi.

Parti'den çıkarılan bir çok kişi gibi, bana da hiçbir zaman bu konuda "resmi" bir karar, ya da bilgi iletilmedi. Bu olay bende büyük tepki yaratmıŐti. Bir çok konuda yanlış yapmama sebep oldu, hatta sağlığımı bozdu. Bu olaydan dolayı sarılık oldum, haftalarca Samatya Sosyal Sigortalar Hastahanesi'nde yattım, ölümden döndüm. Halen o hastalığı bütünüyle atlatmıŐ değilim.

Yavaş yavaş toparlamaya başladım. Parti'nin çalışmalarına tekrar aktif olarak katıldım. UėraŐımızın ana yn Kürt sorununu, TKP'nin ana gündemi haline getirmeye çalışmaktı. *Adımlar* ve *Yeni Açılım* dergilerinde düşüncelerimizi bütün çıplaklığıyla yazmaya başladık. Kürt bölge olup bitenleri haber ve yorumlar Şeklinde bu gazetelerde yansıtmaya çalıştık. Kürt aydınlarıyla açık oturumlar ve paneller düzenledik. Musa Anter, Mehmet Emin Bozaslan gibi tanınan Kürt aydınlarıyla röportajlar yaptık. TBKP'nin İlçe rgtlerinde Kürt sorunu üzerine konferanslar verdik. Parti'nin Kürt Politikasındaki zaafılarla savaŐıyorduk. O yayınların hemen hemen her sayısında yazılarımız yayınlandı.

Aynı zamanda TBKP'nin yasallaŐması, Nihat Sargın ve Haydar

Kutlu'yla dayanışma çalışmasına aktif olarak katıldık. Yanlışlarla kıran kırana savaşıyor, doğru politikaları bütün olanaklarımızla yaşama geçirmeye çalışıyorduk.

TKP'deki ideolojik ve politik çizgim böylesi bir gelişim izledi.

Peki bu zaman çizgisinde, Kürtler nereden nereye geldiler, hangi değerleri yarattılar, neleri yitirdiler? Herkesi bu konuda düşünmeye davet ediyorum. Bu davetim bir kenarda dursun. Kimi düşüncelerimi kısa başlıklarla sizinle paylaşayım istiyorum:

Bugün Kürtlerin doğrudan diplomatik ilişki kurmadığı “dünya devleti” kalmamıştır.

Milyonlarca Kürt, kendi kimliklerinin bilincine varmış ve o kimliğine kavuşmak için mücadele içindedir. Kürdistan'ın bütün parçaları, Kürtlerin özgürlük ve demokrasi mücadelesine tanıklık eder. Binlerce Kürt aydını, Kürtlerin değerlerini dünyaya tanıtmak için ardıcıl bir savaşım içindedir. Kürt dilini geliştiren binlerce kurum ve yayma tanık oluyoruz. Milyonlarca Kürt politikacısı, diplomatı, eğitimcisi yetişti. Dünyanın her yerinde kurulan Kürt kütüphanelerini görüyoruz. Bütün dünya, Kürtler ve değerleriyle yakından tanıştı.

Irkçı, şoven çevrelerin “Kürt yoktur”, bunlar “dağlı Türklerdir” yalanları tuzla-buz oldu.

Kürtleri, İşçi sınıfının yedek gücü, demokrasi savaşımında ittifak yapılması gereken güç olarak gören anlayışlar da iflas etti. Kürtler, savaşımalarıyla bölgenin önemli ana devrimci güçlerinden biri olduklarını bütün çıplaklığıyla gösterdiler. Yine bu savaşımalarıyla Kürtlerin kim olduğunu ve Kürt sorununun ne olduğunu herkese anlattılar.

Kürt grupları da bu süreçte değiştiler. Bu, şimdilik konumuzun dışında. Kürtlerin geldiği noktayı böyle özetlemek olasıdır.

Evet, biz geçmişimizi değerlendiriyoruz. İçinde yer aldığımız Parti'nin, Kürt Politikasını ve başka politikalarını sorguluyoruz. Bu konuda acımasız davranmış olabiliriz. İnsanları, toplumları anlamak gerekir. Ümit bağlanan değerlerin, ilgisiz ve yetersiz kalmasının insanlarda yarattığı psikolojik durumları kavramak gerekir.

Geçmişimizle utanç duymuyoruz. Geçmişimiz insancıl değerler üzerine kurulmuştu. Eşitlik, kardeşlik istiyordu. Sömürüye,

yoksulluğa, açlığa, savaşa karşıydı. Tarih bilincimizi oluşturan değerlerimiz bunlardı. Bu değerler için çok emek harcadık, bedel ödedik.

Bu değerler için hep birlikte yürüdük, 1 Mayıs'da, DGM direnişlerinde, sorgularda, cezaevlerinde, sürgünlerde... Kaldırabileceğimiz yükleri omuzladık. Eksiğimize, zaafımıza dayanmadık, onları gizlemedik. Çapımız kadar katkı yaptık. Niyetimiz, yeni doğan kar kadar temiz kalmaya devam etti. Gölgele aramadık, söylenmesi gerekenleri dobra söyledik. Kimseyi incitmeden, kimseye haksızlık etmeden doğru bildiklerimizi anlattık. Yanılgılarımızı kabul ettik, eksiklerimizi gidermeye çalıştık. Bu konuda mertçe davrandık. Davrandık ki, kimseler zaafılarımızı bize karşı kullanmaya kalkmasın. Tarih bilincinden bunu anladık. Bu bilinç ile geçmişimizi değerlendirdik.

Arkadan, "Bunlar Kürt sorunuyla kafamızı şişiriyor" deyip, "önden" de, kimselerin yüzüne gülmedik. Kürt sorunu gibi, Türkiye'nin tüm sorunları, bizim de sorunlarımızdır dedik ve onlar için çözüm aramaya çalıştık.

Tarih bilinci, yaşlanınca "mangal başında" torunlarımıza "Xebroşk" (masal) anlatarak övünmek olmadığı gibi, üstünden geçildikten sonra yıkılan, yakılan köprü de değildir. Dünümüzü bugüne bağlayan yoldur, deneyimdir, pusuladır.

Bizim tarihimiz, bir Kürt köylüsünün kızgınlık ve tepkiyle söylediği şu sözler hiç değildir, olmamalıdır: "*Heso! Pürtük çiye, Pürtük, yek dibejen, yeki dîne zi dınişinê*". (Heso! Bunlar, tarih nedir ki, birisinin söylediği, diğerinin yazdığı şeydir.) Kürt köylüsü haksız değildir. Yaşamda böyle tarihler de çoktur. Ama bizim tarihimiz böyle bir tarih olmamalıdır, buna müsaade etmemeliyiz, etmeyeceğiz de...

TKP'nin Kürt Örgütleri

Enternasyonal Görevini Ne Kadar Yerine Getirdiler?

1978 ilkbaharında kurulan Yöre Komitesi 5 kişiden oluşuyordu. Önce üç kişi olarak kurulan Komite'nin üye sayısı, sonradan beş kişiye çıkarıldı. Komite'nin ilk Sekreteri Şeref Yıldız'dı. Komite üyeleri: Aziz Kaya (TKP, Ağrı İl Komitesi Sekreteri. İl Komitesi Sekreteri olması, 1979 Ekim'inden sonradır.)

S. K. (Parti adı: Hüsnü Çınar; TKP, Van İl Komitesi Sekreteri, İl Komitesinde Hanefi Karakaş ve Hüsamettin Bayram). Ömer Ağın, (TKP, Diyarbakır İl Komitesi Sekreteri) ve Fevzi Karadeniz. Yöre Komitesinde görev alan tüm arkadaşlar Moskova'daki Parti Okulu'ndan geçtiler. Ömer Ağın, 12 Eylül askeri darbesinden sonra ve Şeref Yıldız'ın yurtdışına çıkışıyla Yöre Komitesi'nin sekreteri oldu ve "TKP Türkiye Komitesi"nde görev aldı. Şeref Yıldız'ın eğitime gittiği dönemde, Ömer Ağın Yöre Komitesinin Sekreterliğini yaptı.

Diyarbakır İl Komitesi de, Yöre Komitesiyle aynı günlerde kuruldu. Önce üç kişiden oluştu, sonra beş kişi oldu. Sekreteri Ömer Ağın'dı. Fevzi Karadeniz, Reva Ozan, Yusuf Baran ve Kenan Akgün diğer üyelerdi. Bu bileşen sonraları değişti. Diyarbakır İl Komitesi, TKP'nin önemli, yetkin ve gelişmiş bir komiteydi. Batı Bölgelerindeki önemli İl Komiteleri düzeyinde bir niteliğe sahipti.

Diyarbakır İl Komitesine; Lice, Ergani, Dicle, Çüngüş, Bağlar İlçe Komiteleri, İl Gençlik Komitesi, (Bu Komite alta doğru örgütlenme yetkisine sahipti. Örneğin Diyarbakır İl Gençlik Komitesi'ne birden çok okul ve semt gençlik komitesi bağlıydı. Gençlik Bürosu gibi çalışıyordu. Komite'nin kurulduğu dönem bütün toplantılarına, çalışmaları yerine oturunca da önemli toplantılarına katıldım.), İl Kadın Komitesi, TKP Sendika Komitesi, Sağlık Elemanları Komitesi, Öğretmen Komitesi, Çınar, Kulp, Hazro, Silvan, Karaz ve Hani İlçe temsilcileri bağlıydılar. Bu Komiteler, Diyarbakır'daki TKP örgütleriydi.

Bunları demokratik kitle örgütlerinin komiteleriyle karıştırmamak gerekir. Demokratik kitle örgütlerinin de komiteleri vardı. Örneğin IGD Bölge Sekreterliği ve ona bağlı çalışan örgütler gibi. Gerçi bir çok kişi, her iki komitede görev alıyordu. Gizlilik açısından bunlar bir zaafı, eksiklikti...

O günlerde TKP'nin bölgedeki örgütlenmesi hızlanmıştı. Kürt Komünistleri, TKP'yi tüzüğüne uygun olarak örgütlemek için kolları sıvamıştı.

Diyarbakır İl Komitesi'nden sonra, Siirt İl Komitesi kuruldu. Sekreteri Mehmet Çakmak'tı ve Komite üç kişiden oluşuyordu. Süleyman Talay ve Said Öztüzün komite üyesiydiler. Mehmet

Çakmak'ın ölümünden sonra, Siirt İl Komitesi'ne yeni yoldaşlar alındı ve sekreter de S. T. oldu.

Diyarbakır İl Komitesi'nin dışında, yöredeki bütün İl Komiteleri üç kişiden oluştu.

TKP, yörede yeni örgütlenmeye başladığı bir sırada, büyük bir saldırıya uğradı. "Birlik Dayanışma Hareketi"nin Bölge ve TKP Siirt sorumlusu olan, Mehmet Çakmak öldürüldü, Ömer Ağın'da ağır yaralandı. Ömer Ağın aylarca hastahane odalarında ölümle pençeleşti. Arkadaşlarının moral desteğiyle ölümü yendi.

Tansiyonu "sıfır"a yakın bir durumdayken, içlerinde Mustafa Dağcı'nın da bulunduğu bir gurup doktor tarafından ameliyata alındığı sırada, ameliyathanenin kapısında onu taşıyanları durdurup, "Ben ölürsem de önemli değil. Yeter ki TKP yaşasın. Yaşasın TKP!" dediğinde Mustafa gözyaşlarını tutamamıştı.

Yaralanma olayı duyan binlere insan, Diyarbakır Tıp Fakültesi Hastahanesi'ne akın etmişti. Mehmet Çakmak'ın cenazesi, sayısız Komünistin, Kürt yurtseverinin ve ilericilerin omuzlarında Mardin Kapı Mezarlığı'na taşındı.

Komünistler ant içmişlerdi, canlarının pahasına da olsa, TKP'yi Kürt illerinde örgütleyeceklerdi. Başta Yöre Komitesi olmak üzere; bütün komünistler, morallerini yüksek tutmak ve yaralarını sarmak için seferber olmuşlardı.

Öğretmen Mehmet Çakmak aramızdan ayrılmıştı. Yerini Tıbbiyeli, İGD üyesi genç Mehmet Çakmak almıştı. Tıbbiyeli Mehmet Çakmak, aylarca hastane koridorlarında arkadaşlarıyla birlikte, "nöbet" tuttu. TKP, bu özverili ve kararlı insanların çalışmasıyla Kürt illerinde örgütlendi.

Mardin'de, (İl sekreteri Mahmut Çavlı, Haluk Ercan ve Deniz ... üyeydiler.) Hakkâri'de, (İbrahim Kaya, G. ve S. K. (P. Adı, Hüsnü Çınar'a bağlı çalışıyorlardı). Ağrı'da (sekreter Aziz Kaya'ydı) İl komiteleri kuruldu. Bu illerdeki komiteler de üç kişiden oluşuyordu. Kars'ta, Parti Komitesi vardı. İl komiteleri, Yöre Komitesi'nin değişik üyelerine bağlı olarak çalışıyorlardı. Örneğin Mardin, Siirt ve Diyarbakır il komiteleri ve Malatya, Adıyaman, Urfa, Bingöl ve Tunceli'deki Partililer ve parti çalışması Ömer Ağın'a, bağlıydı. Bu illerdeki çalışmalar Yöre Komitesi'ne bağlı elemanlarca yürütülüyordu. Örneğin Enver Sezgin, Yöre

Komitesi'ne bağlı örgütlenmede çalışıyordu ve Ömer Ağın'a bağlıydı. Ömer Ağın "gerekli olduğu" zaman bu çalışmalara katılıyordu. Ağın, Erzurum, Kars Aziz Kaya'ya, Van, Muş, Hakkâri, Bitlis S. K. (Hüsnü Çınar, P.) vb... TKP, Bingöl (Fer Fırat), Şanlıurfa (Ahmet Satış), Malatya (Hüseyin...), Tunceli (Haydar Aslan), Bitlis (Cahit Kaplan ve ismini anımsayamadığım bir öğretmen arkadaş), Muş sorumlusu öğretmen bir arkadaştı. Bu tür il çalışmaları, "il temsilcileri" vasıtasıyla yürütülüyordu. Fevzi Karadeniz sendikalardan ve demokratik kitle örgütlerinden sorumluydu. Bu çalışmalar "Demokratik kitle örgütlerinden" sorumlu bir komite tarafından yürütülüyordu.

Yöre Komitesi'nin sekreteri, (Şeref Yıldız) bütün çalışmaları denetliyordu. Yöre Komitesi'yle bu iller arasındaki pratik ilişkileri, Yöre Komitesi'ne bağlı örgüt elemanları yürütüyordu. Ömer Ağın Yöre Sekreteri olunca, Komite kendi içinde yeniden görev bölümü yaptı.

Yöre gençlik, kadın, sendika, öğretmen ve diğer demokratik kitle örgütleri komiteleri doğrudan Yöre Komitesi'ne bağlıydı. Gençlik ve kadın hareketleri kendi komitelerince yönetiliyordu. Ömer Ağın'a bağlı çalışıyorlardı. Gençlik komitesi, İsfendiyar Eyüpoğlu, Kemal Yıldız ve Mustafa Dağcı'dan oluşuyordu. Komite'nin sekreteri önceleri İsfendiyar'dı, sonra değiştirildi, Kemal Yıldız sekreter oldu. Kadın komitesi; Reva Ozan, Filiz Ağın, Ülkü Akgün ve Nevin Karadeniz'den oluşuyordu. Sekreterliği Filiz ve Reva birlikte yapıyorlardı.

Parti'nin örgütlülüğünü artırmak ve bölge sorunlarına sahip çıkmak için sayısız eylem yapıldı.

Bölgede ilk miting, 14 Kasım 1978'de Batman'da yapıldı. Çok gergin bir ortamdı. Güvenliği için bütün olanaklarımızı kullanmıştık. Tek amacımız, mitingin olaysız geçmesiydi.

Mustafa Dağcı, 27 Nisan 2005 tarihinde *Tüstav* mail grubuna gönderdiği yazıda mitingle ilgili şöyle yazıyor:

"Hepimiz çok tedirginiz. Her an PKK'liler saldırır diye diken üstündeyiz. Batmanlı arkadaşlar alana girişlerin tümünde güvenliği almışlardı ama, tedirginliğimiz devam ediyordu. Ömer Ağın, römorkun etrafında bizlere 'Konuşmaları fazla uzun tutmayın, biran önce

olaysız bitirmemiz önemli' diye uyarılarda bulunuyordu. Olaysız bitirdik. (...)

Daha sonraları bilindiği gibi cezaevi günleri geldi. (...)

Diyarbakır cezaevinde direniş sonrası diğer guruplarla birbirimizi daha iyi tanıma olanağı bulduk. 34. koğuşta PKK'li İdris Güzel, Bişar Akbaş, (tahliye sonrası öldürüldü) (Bildiğim kadarıyla İdris halen yaşıyor. Uzun yaşamlar diliyorum Ö. Ağın) Medeni Çelik (tahliye sonrası öldürüldü) temsil ediyorlardı. İdris Siirt'ten, Medeni Batman grubundaydı...

Geçmişi sohbet ediyoruz.(...) Söz Batman mitingine geldi. Medeni ve İdris 'O zaman mitingi tarama kararı almıştık; gerek aldığınız önlemler, gerekse karar konusunda kafamızdaki soru işaretleri eylemi gerçekleştirmemize engel olmuştu. Şimdi sizleri tanıdıktan sonra nasıl büyük hata yapacağımızı görüyor, yapmayışımıza seviniyor,böylesi güzel insanları öldürmeyi düşünüşümüzden utanıyoruz' diyorlardı. (...)”¹⁰³

İGD'li gençlerin tehdit edildiği, İGD şubelerinin kurşunlandığı bir dönemdi. Arkadaşlar, bir yandan terör ve şiddetten uzak duruyor, diğer yandan kararlı bir şekilde yola devam ediliyordu. Batman Mitingi'ne giden otobüslerin önleri kesildi, uzun namlulu silahlarla tarandı. Tehdit ve engellemelere rağmen miting gerçekleşti. Kürt illerinde TKP ilk kez kitlelerin önüne çıkıyordu. Hem tedirgindik, hem de heyecanlıydık.

Başka türlü varolunamazdı o topraklarda. Bir yanda geçmişten gelen zaafılar, diğer yanda “göz açtırmayan” baskılar. Buna Kürt politik örgütleriyle yaşanan gerginlikler de eklenmişti.

Ne pahasına olursa olsun, biz de o topraklarda yeşermeye karar vermiştik. İGD'li gençler, öğretmenler özveri örnekleri gösteriyorlardı. Her gün bir İGD şubesi ve temsilciliği açılıyordu. Kürt gençliği eğitim seminerleriyle aydınlatılıyor, bilinçlendiriliyordu. Kürt gençliğinin özel sorunlarına dikkat çekiliyordu. Harcanan emekler boşa gitmedi!

Batman Mitingini, 16 Aralık 1978'de yapılan İKD yürüyüşü takip etti. Diyarbakır'ın tarihinde kadınlar belki de ilk kez yürüyorlardı. Yüzlerce Kürt, Türk, Arap kadını birlikte haksızlığa ve baskıya karşı çıktı. Kürt kadınları üzerindeki baskıların farklı

boyutları olduğu söylendi ve bu baskıların kalkması için, demokratikleşmenin önemine dikkat çekildi. Kürt sorununun bir demokratikleşme sorunu olduğunu, Kürt kadınları üzerindeki çağdışı baskılar örnekler gösterilerek anlatıldı. Bugün Kürt kadını üzerindeki ortaçağ zulmünü ortaya seren kimi kadınların ve kadın örgütlerinin uluslararası ödüller kazanmaları rastgele değildir. Kadınlar, Mardinkapı'dan, Dağkapı'ya kadar yürüdü. Bu eylem, egemen güçleri çok rahatsız etmişti.

Bu eylemden üç gün sonra, 19 Aralık 1978'de Mehmet Çakmak ve Ömer Ağın, Ali Emiri Sokağı'ndaki Temel Dağıtım önünde silahlı saldırıya uğradılar. Mehmet Çakmak öldü, Ömer Ağın ağır yaralandı.

Bölgede yapılan önemli eylemlerden biri de, 3 Ocak 1979 Nazım Hikmet'i anma gecesi oldu. Gece Nazım'a yakışır bir şekilde organize edilmişti. Kürtçe, Türkçe, Arapça şarkılar ve marşlar söylendi, halkların kardeşliği vurgulandı. Nazım'ın sinema perdesine asılı olan dev posterı geceye katılanları coşturuyordu. Ben hastahaneden çıkalı henüz iki gün olmuştu. O coşku ve heyecan beni çok duygulandırmıştı.

Nazım Hikmet'i anma gecesini 8 Mart Dünya Kadınlar Günü anma toplantısı izledi. İKD'li kadınlar 12 Mart 1979'da Töb-Der Diyarbakır Şubesi salonunda, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü kutladılar. Her dilden rengarenk sloganlarla kadın sorunlarını dile getirdiler ve Kürt kadınlarıyla dayanışma içinde olduklarını, Kürt kadınlarının özgürleşme mücadelesinin ayrılmaz parçası olduklarını gösterdiler.

Arkadaşlar büyük bir coşkuyla, her gün bir yerden diğer yere koşup duruyorlardı. Lice Mitingi, coşku alanlarından biriydi. Lice Köy- Der'in düzenlediği miting, 31 Mart 1979'da Lice'de yapıldı. Bütün zorluklara ve engellemelere karşın Lice Mitingi "kendisine" yakışır bir düzen ve coşku içinde geçti. Konuşmacılar, Kürt köylüsüyle dayanışmalarını dile getirdiler. İsfendiyyar Eyüpoğlu, Fevzi Karadeniz birer konuşma yaptılar. Özellikle Fevzi'nin Kürtçe konuşması çok kişinin hafızasında derin, olumlu izler bıraktı. Trafik kazasında kaybettiğimiz Lice Köy-Der Başkanı Mehmet Karabulut'un konuşmasını da yüzlerce kişi coşkuyla alkışladı.

Dur durak bilmiyorduk, her gün bir başka yerde, bir başka ildeydik. Van'da, mitinglere, eylemlere "Berbur" (dgn alayı) gibi gidiliyordu. Mola verdiğimiz her yer, bir başka coşku alanına dönüyordu. Bu eylemlerin tümü, tüm Kürt illerinden gelen arkadaşlarımızın katıldığı eylemlerdi.

TÖB-DER Lice şube başkanlarından biri, Mehmet Han Gelirakan, eylemlerin değişmeyen simalardan biri, adeta dgnlerin "Kanber"iydi.

1979 yazında binlerce kişi Urartu Medeniyeti'nin yaşandığı yerde, Van'da, mitingteydi. Bu mitingte de baskıya ve zulme karşı çıkıldı, Kürt halkıyla dayanışma gösterildi. Miting hazırlığı için şefik Tunç (şefan), Cahit Kaplan, Mustafa Dağcı ve bir çok arkadaş, günler öncesinde miting hazırlığı için Van'a gitmişlerdi. Fevzi Karadeniz'in mitingde Kürtçe ve Türkçe yaptığı konuşma büyük ilgi uyandırmıştı.

TKP'de örgütlenen Kürtlerin ısrarlı istemleri ve kararlı duruşları sonucu, TKP'nin Sesi Radyosu kültürel nitelikte yayın yapmak zorunda kaldı. TKP'nin Kürtçe yayın yapan bir radyosu yoktu. *TKP'nin Sesi Radyosu*'nun "kültürel nitelikte" Kürtçe yayını vardır. Bu iki niteliği bir birine karıştırmamak gerekir. O da ilk başlarda çok kısa (yanılmıyorsam beş dakika) bir yayın yapılıyordu. Kürt Komünistleri bu yayını hem nitelik, hem de nicelik olarak yetersiz görüyordu ve Kürtçe yayınının "tatmin" edici düzeye çıkarılması için ısrarlarına devam ediyorlardı.

Bu ısrarlar sonucu, önce Türkçe yapılan yorumlar, Kürtçe'ye de çevrilip yayınlanmaya başlandı. İkinci adım böyle atılmış oldu. Artık kültürel yayınların yanı sıra politik nitelikli yayınlarda yapılmaya başlanmıştı. İstekler ve ısrarlar devam edince zgn Kürtçe Politik yayın yapılmaya ve "Bölgeden" haber verilmeye başlandı. Radyoya en fazla haber bizim Bölgeden gidiyordu.

Yasal çıkan tüm yayınlar, Bölgede dağıtılıyor ve paraları düzenli olarak toplanıyordu. Temel Dağıtım'ın her toplantısında Atilla Tanılkan bizim Bölgeden övgüyle söz ediyor ve bizleri diğer bölgelere örnek olarak gösteriyordu. Temel Dağıtım merkezine borcu olmayan tek şube Diyarbakır'dı.

Bütün Bölge, TKP'yle ve onun eylemleriyle tanışıyordu. Arkadaşlarımız zamanla yarışıyorlardı. Bu kadar kısa zamana, bu ka-

dar eylem ve çalışma nasıl sığdırıldı?

Diyarbakır'da, Mardin'de, Siirt'te, Van'da, Ağrı'da, Yöre Komitesi Kürt halkıyla, Kürt aşiretleriyle bağ kurdu ve onların sorunlarıyla yakından ilgilendi.

Kürt İlleri Parti örgütleri ve TKP içinde örgütlenen Kürtler önemli bir görevi yerine getirdi. Halkların kardeşliği ve işçi sınıfının birliği için özveride bulundu.

Öncelikle kendi olanaklarıyla TKP'yi Kürt Bölgelerinde örgütlemiş olmaları, başlı başına bir enternasyonal görevdir. KDP dahil olmak üzere bir çok Kürt örgütlerinin üye ve yöneticileri, TKP'ye katılıyordu.

İşçi sınıfının milliyet temelini üstünde, proletarya enternasyonalizmi zemininde, birliğini savundular. Batı bölgelerinde Kürtler, TKP içinde aktif görev aldılar. Gençlik içinde, sendikalarda, fabrikalarda, diğer demokratik kitle örgütlerinde, Kürtler önemli işlevler gördüler.

Kürdistan Parti örgütleri soruşturmalarda, cezaevlerinde bütün zorluklara ve işkencelere karşın TKP'yi korumaya çalıştılar ve kendi aralarındaki yoldaşlık duygularını yüksek tuttular. Kendine özgü yöntem ve taktiklerle, somut koşullara göre hareket ederek, partilerini korumaya çalıştılar. Zalimce yapılan her türlü işkencelere rağmen, başta Diyarbakır İl Komitesi'nin bir kısmı olmak üzere, Van, Mardin, Hakkari İl komiteleri polisçe öğrenilmedi.

Parti'nin gizli bilgilerine polis ulaşamadı. Demokratik kitle örgütlerinde çalışan ve değişik nedenlerle deşifre olan arkadaşlarımızın dışında, polisçe ortaya çıkarılan veya yakalanan yoldaşlarımızın sayısı çok az oldu. Herkes kendince polisten önemli şeyler saklamayı, gizlemeyi başardı. Örneğin, onlarca yoldaşımızın parti okulunda okumuş olmasına rağmen, ancak iki arkadaşımızın okulda okuduğu tespit edilebilmişti. Bu da bölge dışında polisin yaptığı operasyonlarda öğrenilen bilgilerle olmuştu. Soruşturma ifadelerinde yer alıp da, mahkeme tutanaklarına geçmeyen hiç bir "gizli" ifademiz olmadı. Çok ağır bir saldırıya maruz kalmıştık. Bunun sonucu, zaaflarımız, eksiklerimiz olmuştu, belki gereğinden çoktu, ama, TKP Diyarbakır davasında tutuklanıp, yargılanan hiç kimse, yenilginin ağırlığı önünde, ek-

sik ve zaaflların altında yok olup gitmedi. Yeniden toparlanmanın rneği verildi.

Hem de Diyarbakır cezaevinde. Her saati, her günü direnişle geçen, geçmek zorunda olan cezaevinde.

Ağır koşullara rağmen, bir kişi hariç, kimse komünist olduğundan, TKP saflarında mücadele vermekten pişmanlık duymadı, en kk bir zaaf göstermedi.

Bölge hakkında polisçe bilinen bilgilerin bir kısmı, daha bölgeye yönelik operasyonlar başlamadan önce biliniyordu ve bu bilgilerin bir kısmı gazetelerde bile yayınlanmıştı.

Polis, bizim hakkımızda kimi bilgilere sahipti. Örneğin, şeref Yıldız'ın, Merkez Komitesi yesi ve Yöre Komitesi Sekreteri olduğu, benim MK yesi olduğum, operasyonlardan çok önce gazetelerde yayınlandı. TKP'nin genel eksiklikleri, konspirasyon zaaf ve deneyimsizlikleri bizde de vardı. Bu durum, bölgemiz kentlerinin kk olmasıyla da birleşince, kendiliğinden artıyordu. Bu konuda geniş bir muhasebeyi, *Alev, Duvar ve TKP* adlı kitabımda yaptım.

Tutuklamalar sırasında Kürt illeri Parti rgtnn, diğer bölgelerdeki TKP örgütlerine en kk bir zarar vermediği de söylemek gerekir. Çünkü arkadaşlarımızın önemli bir kısmı, yöneticilerin hemen hemen hepsine yakını, TKP'nin diğer örgütlerinden, İstanbul'dan, Ankara'dan, İzmir'den bölgeye gelmiş ve o bölgelerdeki parti örgütlerini, olanaklarını ve kadrolarını bir çok açıdan tanıyorlardı.

Gençlik, Kadın, ğretmen, Sendika Hareketlerinin oluşturulup srdrdğu merkezi çalışmaların içinde olmamıza karşın onların hiç birine bir zararımız dokunmadı. Bu davranış başlı, başına bir korumaydı. Parti'nin bölgedeki gücü neydi, polis ne kadarına yetişebildi, ne kadarı deşifre oldu?.. Bu sorulara en iyi cevabı Parti yöneticileri ve Parti arşivleri verebilecektir.

Kürt illeri komünistleri, enternasyonalizmin en güzel örneğini cezaevlerinde, özellikle de Diyarbakır Cezaevi gibi bir yerde verdiler. Hem kendi aralarında dayanışmayı yükselttiler, hem de cezaevinde yatan tüm tutuklularla birlikte haksızlığa ve zulme karşı direndiler. Diyarbakır zindanında yazılan destanda yerlerini aldılar. Komünist dayanışmanın ne olduğunu orada yaşadılar.

Kürt illeri Parti Örgütü üye ve yöneticilerinin zor sınavlardan geçtiklerine inanıyorum. En önemlisi, Diyarbakır Cezaevi'ndeki sınavımız oldu. Herkes, her birimiz, çok yüksek notlar almadık, ama herkes rahatlıkla sınıfı geçti. Parti stajımız, enternasyonal bayrağını yere düşürmedi. Hiç kimse bağırıp, çağırıp, arkadaşlarını bırakıp kaçmadı. İnsan ilişkilerinde, paylaşmada örnek gösterilen grup olduk.

TKP'nin İki Ulustan Komünistlerin partisi olması için, yolun nereden geçtiğini; ideolojik, politik örgütsel olarak anlamaya ve anlatmaya çalıştık. Bu, hem Kürt sorununun çözümü, Kürt değerlerini TKP'ye taşımak için, hem de Kürtleri ana devrimci mücadelede kazanmak için gerekliydi. Bir yandan Kürt kimlikleriyle var olmaya çalışırken, diğer yandan da TKP'nin güçlenmesi için çaba harcandı.

Kürt sorununun Türkiye'nin önemli bir sorunu olduğunu söyledik ve çözümü için önerilerde bulunduk. Bu sorunun çözümü için ortak bir akla, Aktif bir aydın inisiyatifine, sağlıklı düşünen siyasilere gereksinim olduğunu söyledik. Ve bu yollun demokrasiyi kazanmaktan geçeceğini hep söyleyip durdum. O günlerde çıkan sayısız yazılarımız bu düşünceleri iliyordu. Artırılan baskıların Kürtleri ve Türkleri bir birine düşüreceğini ve içinden çıkılmaz bir hale getirebileceğini daha o günden söyledik. Bu nedenle her iki halkın arasındaki güven bağlarının güçlenmesine özen gösterildi. Kürt ve Türk halkının hak eşitliğini temel alan çözümlerden yana olduğumuzu her fırsata dile getirdik. Ancak böylesi bir çözüm, adil olur ve iki halkın geleceğini birleştirebilir dedik.

Yöre Komitesi, Kürt sorununun en doğru ve güncel çözüm yönteminin "*Federasyon*" olduğunu önerdi ve TKP'nin örgüt yapısının bu öneriye göre yapılmasının gerekliliğini vurguladı. Bu düşünce, TKP'nin resmi düşüncesi olamadı.

Kürt illeri parti örgütleri, TKP'nin politik hattını benimseyen demokratik kitle örgütleri, batı bölgelerinde yapılan tüm eylemlere binlerce km. yol aşarak katılım sağlıyordu. Yollardaki her durak yeri bir miting alanına dönüşüyordu. Özellikle 1 Mayıs'ta katılımı, Kürt halkının folklorik zenginliklerinin sergilenmesi önemliydi.

Türkiye'nin bütün sorunlarının, Kürtlerin de sorunu olduğunu söyledik ve Kürtleri bu sorunların çözümü için savaşıma aırdık. TKP içinde örgütlenen Kürtler, Kürt illeri Parti Komitesi, kendi ulusal kimliğiyle politika yapmak istedi. Bir yandan Kürtlerin Ulusal birliğini ve Kürt Yurtsever örgütlerin birleşmelerini savunurken, diğer yandan da TKP'nin genel politik hattını uygulamaya çalıştı.

TKP, o güne kadar, her iki ulustan komünistlerin partisi olması gerektiği tartışıp araştıracağı yerde, kimi Kürt komünistlerini kendi saflarında rgtlenmekle yetindi. Bu biçimde Kürt sorunu konusunda üzerine düşen rolü oynayabileceğini sandı.

Kürt komünistleri, TKP'nin bu eksiğinin açılması için çalıştı. Bunu enternasyonal bir görev bildiler. Her iki halkın gönüllü birliğinin yolunun, TKP'nin iki ulusun komünistlerinin partisi olmasından geçtiğini söylediler. TKP saflarında örgütlenen Kürtler, ayrı örgütlenen Kürt Komünistlerinin birliğini ısrarla savundu. En nemlisi, Kürtlerin ulusal birliği sağlanmadan ve Türkiye demokratik gleriyle birlik olunmadan, Türkiye'ye demokrasi gelmeyeceğini sürekli vurguladı. Bu konuyla ilgili sayısız yazı yayınladı.

TKP'nin, tarihine eleştirisel bakmasının gerekli olduğu savunuldu ve geçmişte yapılan hataların terk edilmesi söylendi. Gençlik ve kadın örgütleri başta olmak üzere, tüm demokratik kitle örgütlerinin iş ve eylem birliğini savundular. TKP'nin tarihinde ilk kez Kürtçe yayın yapıldı. TKP'nin Sesi Radyosu, Kürt diliyle Kürt bölgelerinin sosyo-ekonomik yapısı hakkında geniş bilgiler verdi. Bölgeden gelen her türlü haber ve yorumlar da geniş bir biçimde yer aldı.

TKP'nin içindeki Kürtlerin güttüğü politika, Arap, Çerkez, Laz, Ermeni vb. gibi diğer ulusal azınlıkların haklarını gündeme getirdi. "Ciddi ve gerçekçi" zm yöntemleriyle ele alınmasına olanak verdi.

Tarihi nedenlerle, Kürt sorunu politik bir sorundur. Kürtler, Türkiye devrimci hareketin ana unsurlarından biridir. Bu sorun, sadece Kürtlerin sorunu değildir. Türkiye'nin, Türklerin ve Kürtlerin ortak bir sorunudur. Aynı zamanda, bölge devletlerini de doğrudan ilgilendiren, uluslararası bir sorundur.

Sorununun çözümü, ancak “barışçı, demokratik yöntemlerle” olasıdır dedik. Bu yöntemi hiç bir şarta bağlı olmaksızın savunduk, savunulmadır dedik. Bu politik tavrı, bir yaşam biçimi olarak seçtik.

Kuşkusuz barışçı demokratik yöntem, zor ve sabır isteyen, farklı fikirlere yaşam hakkı tanıyan bir çözüm yoludur. Üstelik konsensüslere dayandığı için, toplumda, insan yaşamında tahribatı da az olan bir yoldur. Bu yöntem, sorunları kalıcı ve adil bir biçimde çözdüğü gibi, çözüm sürecinde toplumda demokrasinin yerleşmesine de büyük katkılar yapar dedik.

Uluslararası komünist hareket, kimlikleriyle hareket eden TKP’li Kürtlerle tanıştılar. Komünist partilerin toplantılarında Kürt sorunu konuşulur oldu, bu konuda düşünce alış-verişinde bulunuldu.

Sosyalist ülkelerin Kürt sorununa olan ilgisinin artmasında, Kürt Komünistlerin payı vardır. TKP’nin iki ulustan komünistlerin partisi olmasının gerekliliğini sosyalist ülkeler de dillendirdiler.

Amacım, TKP’nin Yöre çalışması hakkında yapılan her işin dökümünü yapmak, her eylemin ve her arkadaşın yaptığı işler hakkında bilgi vermek değil. TKP Yöre Komitesi’nin yapısı ve TKP içinde saf tutan Kürtlerin politik tutumlarının özünü anlayabilmek için kısa da olsa Yöre Komitesi’ni ve yaptığı örgütlenmeyi ve eylemleri tanıtmaya gereğini duydum.

Verdiğim bilgiler, sanırım amaca hizmet eder. Çalışmalarımızın karanlıkta kalan, bilinmeyen ve merak edilen kimi yanlarını aydınlatır.

dipnotlar

kürtler, kemalizm ve TKP

I. Bölüm

1. Pliny: *Doğal Tarih*, VI., s. xiii ve 44. (Aktaran, Mehrdad R. Izady: *Bir El Kitabı*; Kürtler. Doz Yayınları, İstanbul Ağustos 204.)
2. Anabasis: *Kürdistan'dan Geçiş*, (Aktaran, Izady: Age..)
3. Diodorus: (Aktaran, Izady:Age..)
4. G. Wilhelm: (Aktaran: Mehrdad R. Izady: *Bir El Kitabı*; Kürtler. Doz Yayınları, İstanbul 204.
5. Dr. Badler: (Aktaran, Izady: Age..)
6. Bazil Nikitin: *Kürtler*, c. I, s.31 – 32; vb.
7. Turizm ve Tarım Bakanlığı Yayınları: “*Türkiye’de Turizm*”, 1967, s. 23.
8. *Şerefname*, II./I., s. 295.
9. Age., s. 297.
10. Topkapı Müzesi Arşivi: E. 11969’dan aktaran Nazmi Sevgen: *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri: Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi*, TKA E Yay. 1982, s. 42’den sadeleştirilerek *Yurt Ansiklopedisi*, c. IV, s. 2311 ve M. Çimen: Age. s. 37 – 38.
11. *Hükm-i Şerif*.
12. Abdullah Cevdet: “*İttifak Yolu*”, *Roja Kurd* içinde, 7 Temmuz 1919.
13. Şehzadebaşı’nda yapılan toplantıdaki konuşmada.
14. Celadet Bey: *Serbesti* içinde, aktaran Mehmet Bayrak: *Kürtler ve Ulusal Mücadeleleri*, Özge Yayınları, Ankara.
15. Vedat Türkali: *Kürt Yazıları*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2002?, s. 38.
16. Salih Bey: *Serbesti* gazetesinde.

17. Aktaran, Malmısanij Cırira: *Botanlı Bedirhaniler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s.52.
18. Celilê Celil: *XIX Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, s. 147. (Aktaran, Malmısanij Cırira: *Botanlı Bedirhaniler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s.59.)
19. Tarih Dünyası dergisi içinde, sayı 9, 1950.
20. Nuri Dersimi [Baytar Nuri] (aktaran): *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul.
21. TBMM Zabıt Ceridesi, (İş Bankası Yayınları, İstanbul, ,c. 28, s. 227.)
22. Martin van Bruinessen: *Ağa Şeyh ve Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul
23. *Kurdish Nationalist Society in East Anatolia*, FO. 371, E11093/11093/65'te 1924, sayfa)
24. Kasım Fırat'ın -Şeyh Said'in torunudur- 'KÜRT-KAV'IN 25 Haziran 2005 de Şeyh Said'i anma toplantısında İstanbul Tarlabası'ndaki Kürt-Kav'ın merkezinde yaptığı konuşma. Dinleyen Ömer Ağın.
25. Baskın Oral: *Atatürk Milliyetçiliği*, s.164.
26. M. Toker: *Şeyh Said İsyanı*, s. 60.
- 27 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı: *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar: 1924 – 1938*. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Genel Kurmay Basımevi, seri no; 8, Ankara, 1972.
28. Fehmi Fırat ve Liceli Sofu Zekerya Aslan, Hacı Abdullah Topdemir vb.
29. M. Toker: *Şeyh Said İsyanı*., s. 44.
30. Age., s. 108.
- 31.Age., s. 113.
32. TBMM Zabıt Cerideleri, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
33. Metin Toker: *Şeyh Said İsyanı*, s. 115.
34. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı: *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar: 1924 – 1938*. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Genel Kurmay Basımevi, seri no; 8, Ankara, 1972, s. 90
35. Şeyh Sait 1925 Diyarbakır İstiklal Mahkemesi tutanakları. Aktaran Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar: 1924 – 1938. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Genel Kurmay Basımevi, seri no; 8, Ankara, 1972,
36. Fehmi Fırat, yaptığı geleneksel toplantılarda anlattı. Dinleyenlerden biri Ömer Ağın, yer Lice.
37. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar; 1924 – 1938*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 115.
38. Martin van Bruinessen: *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 423.

39. Necdet Sakaoglu: *Hürriyet* gazetesi içinde, 13 Şubat 1994.
40. Metin Tokar: *Şeyh Said İsyanı*, s. 80.
41. Zekeriya Sertel: *Hatıralarım*, Gözlem Yayınları, s. 81.
42. Ahmet Arif: *Hasretinden Prangalar Eskittim*.
43. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Tutanakları.
44. Kadri Cemil Paşa: *Doza Kürdistan*, Doz Yayınları.
45. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Tutanakları.
46. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Tutanakları.
47. Chirguh Belch: *Kürt Sorunu*, Kahire 1930, aktaran Naci Kutlay: *Kürtler*, Peri Yayınları.
48. Ağa, Şeyh, Devlet, s. 423.
49. Komintern Belgeleri, Tüstav Yayınları, İstanbul.
50. Ahmet Ferit: *Çıra Dergisi*, 1996, Stockholm, sayı 8, s. 3 – 13, İsveç Kürt Yazarlar Derneği Yayını, Türkçeleştiren, sevgili dostum, Dr. Naci Kutlay
51. *Çıra* dergisi içinde, sayı 8, Sârfälla / Sweden, 1999, s. 11 vd..
52. Agd..
53. Agd..
54. Naci Kutlay: *Kürtler*, Peri Yayınları.
55. Age..
56. Age..
57. Age..
58. Ekrem Cemil Paşa: *Muhtasar Hayatım*, Doz Yayınları İstanbul, s. 53.
59. Mete Tunçay: *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti*, s. 36.
60. *Hürriyet* gazetesi içinde, 27.01. 2005.
61. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, s. 88.
62. Aktaran, Naci Kutlay: *Kürtler*.
63. Fehmi Fırat tarafından yapılan gelekensel toplantılardan birinde anlandı. Dinleyenlerden biri de Ömer Ağm.
64. Lice’de geleneksel bir sohbette Fehmi Dayı tarafından Ö. Ağın’a anlatıldı, tahminen 1966’da.
65. “TKP’nin Sesi” Kürtçe Yayın Editörü, yayın tarihi, çev. Naci Sümeli
66. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, s. 145.
67. Age., s.145.
68. Nureddin Zaza: *Bir Kürt olarak Yaşamım*, Doz yayınları İstanbul. s. 99.
69. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, s.196.
70. *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1930.
71. *TKP Viyana Konferansı*, Tüstav Yayınları, İstanbul.
72. *Milliyet*, 19 Eylül 1930.
73. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, s. 320.

74.Age., s. 121.

75. Age., s. 489 – 490.

76. Age., s. 491.

77. Nuri Dersimi [Baytar Nuri]: *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul 2004 (II. baskı).

78. Age..

79. Age..

80. Rasim Davaz: *Yeni Bir Kürt Ayaklanması*, 29 Temmuz 1937, *Komintern*'e verdiği Rapor, Tüstav arşivi.

81.Daha geniş bilgi edinmek isteyenler, Tarık Zafer Tunaya: *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, s. 409 – 413.

82.*Hetavi Kürt*, Sayı: 3-4, s. 1-4, 1915'ten iktibas edilmiştir.

83. *Jîn*, sayı 21 (18 Haziran 1335); sayı 22 (2 Temmuz 1335) [1916/17] / Güncelleştiren: M. Emin Bozaslan.

84. 34 maddeden oluşan *Kürdistan Teali Cemiyeti*'nin tüzüğünü öğrenmek isteyenler, “*Kürdistan*”, 1. sene, aded; 7. 8 Şaban 1335 (8 Mayıs 1335) [1917]'den iktibas edilmiştir, “*Kürdistan Teali Cemiyeti*”nin “*Nizamname-i Dahilisi*” için s. 1-4'e bakabilirler.

85. Kadri Cemil Paşa: *Doza Kürdistan*, s. 23-24.

86.Olayı Kamuran Bey'den dinlemiş olan T. Ziya bana (Ö. Ağın'a) aktardı. Erenköy-İstanbul T.Ziya Ekinci'nin evi.

87. Yaşar Kaya: *Kurdistan-Post*, 17.06. 2005.

88.Yaşar Kaya: *Kurdistan-Post*, 17.06. 2005.

89.N. Dersimi: *Kürdistan Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul 2004 (II.baskı), s. 136.

90.Celaled Bedirhan'ın Cumhuriyet'in 10. yılında Atatürk'e yazdığı mektupta.

91. Ekrem Cemil Paşa: *Hatıralarım*, Doz Yayınları İstanbul.

92.Mustafa Kemal: *Nutuk*; 1919 – 1927, bugünkü dille yay. haz. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 8-11.

93.Oğuz Aytepe: “*Kürt İstiklal Komitesi*”, *Tarih ve Toplum* dergisi içinde, yer, (Mayıs 1998), sayı 173, s. 45.

94.*Jîn* dergisi: sayı 10, İstanbul (2 Şubat 1335).

95. Mustafa Kemal: *Söylev*, c. 3, Basıma hazırlayan Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1981, s. 7.

96.Mustafa Kemal: Age., c. 3, s.10.

97. *Atatürk'ün Bütün Eserleri 1915–1919*, c. 2, s. 388–389. / Aktaran, Malmî-sanij: *Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği*, Avesta Yayınları, İstanbul 2004, s.150.

98. Atatürk'ün Bütün Eserleri 1915–1919 , c. 2, s.388–389. / Aktaran, Malmısanij: Age., s.150.
99. Zeki Sanhan: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 2, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1984, s. 125–200 / Aktaran, Malmısanij: Age., s.153.
100. Nuri Dersimi: *Kürdistan Tarihi*, Doz Yayınları.
101. Ruşen Arslan'ın, Selim Kılıçoğlu ile yaptığı söyleşi, www.pwdnerin.com, 30/07/2005. Ruşen Aslan Diyarbakır Cezaevinde “boklu hücre” arkadaşımıdır.
102. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, s. 81.
103. Mehmet Bayrak: *Kürdoloji Belgeleri*, Özge Yayınevi, Ankara, 1993, s. 87 – 88.
104. Ekrem Cemil Paşa: *Muhtasar Hayatım*, Doz Yayınları, İstanbul, s. 61.
105. Celaded Bedirhan: *Hawar* dergisi içinde, sayı 1.
106. 49'lar Olayı, Fırat Yayınları.
107. Naci Kutlay: *Kürtler*, Peri Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 563-564.
108. 1971 – 1972 Diyarbakır-Siirt Sıkıyönetim Mahkemeleri, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi İlgel Davası Gerekeçeli Hükümü: s. 39. Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) Dava Dosyası, Komal Yayınları, Ankara, 1975.
109. Ömer Ağın: *Alev, Duvar ve TKP*, Gendaş Yay., İstanbul, 2003?, s. 28.
110. DDKO Dosyası; Ankara, Diyarbakır ve Siirt Sıkıyönetim Mahkemesi İddianamesi.
111. Daha geniş bilgi için bkz., DDKO Dava Dosyası, Komal Yayınları, Ankara, 1975.
112. Mesut Barzani: *Kürtler*, Doz Yayınları, 2004. / Kemal Burkey: *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, Denk Yayınları, İstanbul 1992.
113. *Jîn* dergisi, 20 Teşrin-i Sanî 1334 [20 Kasım 1918], İstanbul, sayı 3, sayfa.
114. Nuri Dersimi: *Kürdistan Tarihi*, s. 135 – 136.
115. *İrade-i Milliye*, 15 Aralık 1919.
116. TBMM Gizli Tutanakları, İş Bankası Yay..
117. TBMM Zabıtları, İş Bankası Yay..
118. *Nutuk* , İnkılap Yayınevi, Ankara 1966.
119. Ekrem Cemil Paşa: *Muhtasar Hayatım*, Doz Yayınları, İstanbul.
120. TBMM Gizli Tutanakları.
121. Mustafa Kemal: *Nutuk*, İnkılap Yayınevi, Ankara 1966, s. 100.
122. *Yurt Ansiklopedisi*, c. 1. içinde “Amasya” maddesi. / Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, Haz. Mustafa Onar, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, c. 1, s. 268, Belge no: 348.

123. Vehbi Cem Aşkın: *Sivas Kongresi*, Ankara, 1963, s. 158.
124. Türk Tarihi Kurumu Arşivi, 1089 numaralı belge.
125. Ruşen Arslan'ın, Selim Kılıçoğlu ile yaptığı söyleşi. www.pwderin.com, 30. 07. 2005.
126. Ruşen Arslan'ın, Selim Kılıçoğlu ile yaptığı söyleşi. www.pwderin.com, 30. 07. 2005.
127. Sadi Borak: *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977, s. 109.
128. *Türkiye Cumhuriyeti Dış Anlaşmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
129. Age..
130. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları; 1920 – 1945*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989?.
131. Mehmet Bayrak: *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, s. 500.
132. Age..
133. Mehmet Bayrak: *Kürtler ve Ulusal Demokratik Hareketleri*, Özge Yayınevi, Ankara , s. 575-576.
134. 2000'e Doğru, İstanbul (30 Ağustos 1987) ve Türk Tarihi Kurumu Arşivi, 1089 numaralı belge.
135. Ahmet Mesut (aktaran): *İngiliz Gizli Belgelerinde Kürdistan; 1918 – 1958*, Doz Yay., İstanbul 1992, s 138-140.
136. *Şark Islahat Planı*. []
137. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, "Ayaklanma ve Tenkil Harekatı" bölümü, s. 87.
138. Kasım Fırat: KÜRT-KAV'da yaptığı konuşma.
139. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Tutanakları.
140. M. Toker: Age..
141. Kadri Cemil Paşa: *Doza Kurdistan*, s. 92-93.
142. Age., s. 102.
143. Ömer Vehbi Hatipoğlu: *Bir Başka Açıdan Kürt Sorunu*, s. 36.
144. Age., s. 25.
145. Kadri Kemal Kop: *Araştırma ve Düşüncelerim*.
146. Age..
147. Baskın Oral: *Türk Dış Politikası; 1919 – 1980*, İletişim Yayınevi, İstanbul, s. 79.
148. M. Bayrak: *Kürtler*, s. 526.
149. Kadri Cemil Paşa: *Doza Kürdistan*. Doz Yayınlar İstanbul.
150. Ekrem Cemil Paşa: *Hayatım*, s. 71.
151. Mesut Barzani (aktaran): *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, Doz

Yayınları, İstanbul, 2003.

152. Musa Anter: *Hatıralarım*.

153. TBMM Tutanakları. / Mustafa Ekinci'nin yaptığı konuşma, Diyarbakır'da çıkan *Ziya Gökalp* adlı üç aylık dergi. Özel sayısı.

154. Age., agd..

155. Ahmet Arif: *Hasretinden Prangalar Eskittim*.

156. Mustafa Ekinci: *Ziya Gökalp* adlı üç aylık dergi içinde, Diyarbakır, Ocak 1996.

157. Agd., (Ocak 1996).

158. Bu bilgiyi Faik Bucak, Tarık Ziya Ekinci'ye anlatmıştır. O da Ömer Ağın'a İstanbul'da anlattı.

159. Mehmet Garan, Erenköy-İstanbul 2004'te Ö. Ağın'a anlatır.

160. Mesut Barzani: *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*, Doz Yayınları İstanbul.

161. Ekrem Cemil Paşa: *Hatıralarım*, s. 41.

162. Fehmi Fırat tarafından Ö. Ağın'a Lice'de anlatılmıştır.

163. Ahmed-i Hani: *Mem u Zin*, Türkçesi, M. E. Bozarslan, İstanbul.

II. Bölüm Notları

1. TKP'nin Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yılları (broşür).

2. T. Komün: *Fıkra*, s. 9.

3. Fethi Tevetoglu: *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, 1910-1960, Ankara 1967, s. 25.

4. S. Çoruhlu: *İstiklal Savaşında Komünizm Faaliyetleri*

5. S. Çorumlu: Age..

6. Ahmed Bedevi: *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, s. 549.

7. İsmail Hakkı Paşa: *Yeni Dünya* gazetesi, 18 Temmuz 1918, sayı, Moskova, tarih, sayfa.

8. Sultan Galiyev: *Mustafa Subhi ve Yapıtı*, s. 51.

9. *Yeni Dünya*, sayı 27, (1918).

10. *Ant* dergisi, (Ocak 1971).

11. Mete Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s. 342.

12. Şerif Manatof: Ocak 1923 Moskova. Önder Sağlam'ın kitabından alıntı.

13. *Yeni Dünya*, Moskova, (3 Ağustos 1918).

14. Age..

15. *Yeni Dünya*, (3 Ağustos 1918).

16. *Yeni Dünya*, (3 Ağustos 1918).

17. *Yeni Dünya*, (Kasım 1918).

18. *Yeni Dünya*, Moskova, (Kasım 1918).
19. *Sovetskaya Rossiya i Kopyalıçıkıy Mir v Moskova* 1957, s. 448.
20. Mete Tunçay: *Türkiye’de Sol Akımlar*, c. II, s. 269.
21. *Yeni Dünya*, Moskova, (19 Temmuz 1920).
22. *Yeni Dünya*, Moskova, (28 Haziran 1920).
23. *TKF’nın Birinci Kongresi*, s. 26.
24. *Age.*, s. 86.
25. *Yeni Dünya* içinde “Tarihi Vazife”, Moskova, (8 Temmuz 1920).
26. *Komünist gazetesi*, Bakû, (1 Eylül 1920). / *Perviy Siyexd Narodov Vastoka* s. 5.
27. *TBMM Zabıt Ceridesi*; c. III, İş Bankası Yayınları, İstanbul, s. 210. / *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, s. 102.
28. *TBMM Zabıt Ceridesi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, s. 211.
29. Kazım Karabekir: *İstiklal Harbimiz*, s. 814.
30. *Perviy Siyexd Narodov Volstoka*, s. 27. / Yavuz Aslan (aktaran): *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
31. Ali Fuat Cebesoy: *Moskova Hatıraları*, 2002, s. 23.
32. Daha geniş bilgi için bkz. *Kommunističeskii Internatsional*, Moskova, No.15, 1920, s.3141-3150.
33. Mete Tunçay: *Türkiye’de Sol Akımlar*, c. I, s. 92.
34. Fethi Tevetoglu: *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.303.
35. *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi’nde Op.1, D. 20 7, L. 72.*
36. Mete Tunçay: *Türkiye’de Sol Akımlar*; c. I., s. 94.
37. *Yeni Dünya*, (3 Ağustos 1918). / *TKF’nın Birinci Kongresi*, s. 20.
38. *Yeni Çağ* dergisi, Prag, sayı 9 (Eylül 1965), s.768.
39. Fethi Tevetoglu: *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 201.
40. *TKF’nın Birinci Kongresi*, s. 3.
41. *Ölümsüz Savaşçı M. Suphi*, Ürün Yayınları, İstanbul 1978, s. 57.
42. *TKF’nın Birinci Kongresi*, s. 3-5.
43. *Age.*, s. 7-8.
44. *Age.*, s. 40 ve devamı.
45. *Age.*, s. 46-49.
46. Programın bütünü için bkz., *TKP Programları ve M. Subhi Tezleri*, Ürün Yayınları, İstanbul 1997.
47. Kazım Karabekir: *İstiklal Harbimiz*, s. 795.
48. Mete Tunçay (aktaran): *Türkiye de Sol Akımlar*, c. II, s. 338 – 339.
49. *Age.*, s.102.

50. Şevket Süreyya Aydemir: "M. Subhi Olayı Hakkında", *Milliyet*, 21 Temmuz 1971.
51. Bağirov: *Türkiye Komünist Parti'sinin Yaranması Tarikinde*, s. 91 – 92.
52. Türkiye Amele ve Rençberlerine, Türkiye'nin Milli İnkılapçı Ordusuna TKF Merkez Heyeti Bakû Aralık 1920. / Yavuz Aslan (aktaran): *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
53. TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri, c. II, Rusça'dan çeviren: Yücel Demirel, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2004, s. 17-18.
54. Ali Fuad Cebesoy: *Moskova Hatıraları*, s. 51-52.
55. M. Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar*, c. II, s. 341)
56. TBMM G. C.Z., c. II, İş Bankası Yayınları, İstanbul, s. 33.)
57. Azerb. Cum. EYTA, F. 28 Op. 1 L.89. / Yavuz Aslan (aktaran): *Age.*, s. 324.
58. Yavuz Aslan (aktaran): *Age.*, s. 325.
59. Bu liste 30 Ocak 1921 tarihli *İstiklal* gazetesinde yayınlanmıştır.
60. TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri, c. II, s. 33-34.
61. M. Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar*, c. II, s.354.
62. TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri, c. II, s. 151.
63. Fethi Tevetoglu: *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 241-242.
64. RSHİDNI, Fon 17, Liste 3, Dosya 154 Onaylı suret. Daktilo yazısı. / G. V: Çiçerin'in RK(b)P MK'ya mektubu, 22 Nisan 1921. / *Toplumsal Tarih* dergisi, yer, sayı 61 (Ocak 1999), s. 31.
65. RSHİDNI, Fon 17, Liste 3, Dosya 154 Onaylı kopya. Daktilo yazısı. / *Toplumsal Tarih* dergisi, sayı 61, s. 31.
66. Baskın Oran (editör): *Türk Dış Politikası*, c. I, s. 173.
67. M. Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar*, c. II., s. 362.
68. Stefanos Yerasimos: *Türk-Sovyet İlişkileri*, Yayınevi, İstanbul, s. 342.
69. *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları; 1920 – 1945*, c. I, (Haz. İsmail Soysal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000?.
70. *Age.*, c. I, s. 66.
71. *Age.*
72. *Age.*, s. 265.
73. TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri, Ürün Yayınları, İstanbul, 1997, s. 28.
74. *Age.*, s. 28.
75. *Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı* (Çev. Şüman Derinoglu),Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004, s.195-197.

76. Daha geniş bilgi için bkz., 1927 *Komünist Tevkifatı*, Birikim Yayınları, İstanbul.
77. Yer, 1977 Moskova. Tanıklar: Filiz Ağın, İlhan zcan, Yusuf Taş, Ömer Ağın vb..
78. 1927 *Komünist Tevkifatı*, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 23-24.
79. Daha geniş bilgi için bkz., 1951 *TKP Tevkifatı*, BDS Yayınları.
80. *Internationale Presse Korrespondenz* (Enternasyonal Basın Haberleri), sayı 3, 1, 1925, s. 458.
81. *Internationale Presse Korrespondenz*.
82. *Internationale Presse Korrespondenz*, sayı 51, 1926, s. 703-704.
83. *Orak eki*, TSET, s. 159. / Tüstav Arşivleri.
84. *Rundschau*, Basel, sayı 32 (1937), s. 1162. / *Komintern Belgeleri*.
85. *TKP MK Dış Büro; 1962 Konferansı*, Tüstav Yayınları, İstanbul 2002, s. 39-41.
86. *Özgür Gündem* gazetesi.
87. 1985 Yılında Toplanan 5.Kongre'de Kabul Edilen IV. Program, Açılım Yayınları.
88. *TKP Programları*, rn Yayınları, İstanbul 2003.
89. *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri*, rn Yayınları, İstanbul 1997, s. 210-215.
90. TBKP Programı, 1989
91. Reşit Garzan (Naci Sumenli): *Yeni Yol* dergisi içinde, sayı 14.
92. şeref Yıldız: *Yeni Açılım* dergisi içinde.
93. Ömer Ağın: *Yeni Açılım* dergisi içinde. Sayı 18.
94. Naci Kutlay: *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci*.
95. Müslüm zlmez: *Uzun Bir Yürüyüş*, Ladin Matbaası, İstanbul , s. 563.
96. Zeki Dilek: *Lice*, s. 93.
97. Ibrahim Akar: Tüstav mail gurubu, 30-31 Mart 2006. tustav@yahoogroups.com
98. Ibrahim Akar: Tüstav mail gurubu, 26 Nisan 2006. tustav@yahoogroups.com
99. Aydın Meriç, Ömer Ağın'a söyledi, Berlin 1978.
100. şeref Yıldız, Ömer Ağın'a anlattı. Diyarbakır 1978.
102. Meki, Ömer Ağın'a anlattı. Fenerbahçe-İstanbul, Haziran 2005.
103. tustav@yahoogroups.com

Tarih bilinci, yaşlanınca "mangal başında" torunlarımıza "Xebroşk" (masal) anlatarak övünmek olmadığı gibi, üstünden geçildikten sonra yıkılan, yakılan köprü de değildir. Dönümüzü bugüne bağlayan yoldur, deneyimdir, pusuladır.

1920'de Mustafa Subhi ve arkadaşları tarafından Bakû'de kurulan TKP hakkında bugüne değin çok şey konuşuldu, çok şey yazıldı. TKP, yıllardır hem basının, hem de bilimsel araştırma yapan sosyal-bilimcilerin ilgi odağı oldu. Gerek kuruluş süreci, gerekse sonraki tarihi hep merak edildi. TKP tarihi bugüne kadar her yönüyle öğrenilmiş değil. Bu bilinmemezlik farklı nedenlerden kaynaklanıyor. Her şeyden önce; Cumhuriyet tarihi boyunca Komünist düşüncelerin yasaklı olması ve komünistlere uygulanan acımasız baskılar geliyor. Ağır gizlilik koşulları, belge saklamayı ve arşiv oluşturmayı zorlaştırdı. Daha başka nesnel olanaksızlıklar da, TKP tarihinin yeterince öğrenilmesini zorlaştırdı. Bu nedenlerden dolayı TKP yasal çalışma olanağını bulamamış ve halkımıza kendini yeterince tanıtamamıştır. Uygulanan baskılar kimi zaman TKP'nin dağılmasını doğurmuş ve tarihi kopukluklar yaratmıştır.

Ancak TKP tarihinin bilinmemesini salt bu nedenlere bağlamak da yanlış. TKP'nin politikası ve kimi yöneticilerin kişisel hesaplarından ötürü, bilgi kaynakları köreltildi. TKP tarihi, sadece halkımız, komünist militanlar değil, MK'si dahil olmak üzere, değişik düzeylerde yöneticilik yapan kişiler tarafından da yeterince öğrenilememiştir. Örneğin: TKP MK Dış Bürosu'nun 1962'de yaptığı Konferansın içeriği ve bu konferansta Kürt sorunuyla ilgili yapılan tartışmalar ve ortaya çıkan farklı düşüncelerin varlığı, ancak TÛSTAV'ın "TKP Dış Bürosu 1962 Konferansı" notlarının yayınlanmasıyla öğrenildi. TBKP ve TKP MK üyeliği, 1981 ve 1982 de "TKP Türkiye Komitesi", "TKP Yöre Komitesi Sekreteri" görevini yapmış birisi olarak bunu söylüyorum.

Amacım TKP tarihini anlatmak değil. Bunun zor bir iş olduğunu da biliyorum. Olanaklar ölçüsünde TKP'nin Kürt politikasını ve Kemalizm'le ortak yanlarını ve nedenlerini açıklamaya çalışacağım. Başka deyişle "TKP'nin Kürt tarihinin" sayfalarını karıştırmaya çalışacağım.

Evet, biz geçmişimizi değerlendiriyoruz. İçinde yer aldığımız Parti'nin, Kürt Politikasını ve başka politikalarını sorguluyoruz. Bu konuda acımasız davranmış olabiliriz. İnsanları, toplumları anlamak gerekir. Ümit bağlanan değerlerin, ilgisiz ve yetersiz kalmasının insanlarda yarattığı psikolojik durumları kavramak gerekir.

Verdiğim bilgiler, sanırım amaca hizmet eder. Çalışmalarımızın karanlıkta kalan, bilinmeyen ve merak edilen kimi yanlarını aydınlatır.

